Ahmet Ateş

TÜRKMEN ANARŞİZMİ

ÖTEKİ YAYINEVİ

ÖTEKİ YAYINEVİ

Öteki
ARAŞTIRMA - İNCELEME

Yayına Hazırlayan
Mazlum Hancı

Kapak ve Sayfa Düzenleme
Özgür Yurttaş

1. Baskı
Ocak 2016

© Öteki Yayınevi
Sertifika No: 25446

Baskı ve Cilt
Ceylan Matbaası
Mahteme Mah. Davutpaşa Cad.
Güven İş Merkezi B Blok No: 318
Tel: (0212) 613 10 79

Yönetim Yeri
Dr. İhsan Ünlüer Sok. Caferağa Mah. 16/10
Kadıköy / İstanbul
Tel: 0216 345 41 09
kitap@otekiyayinevi.com
www.otekiyayinevi.com

ISBN: 978-975-584-242-4

AHMET ATEŞ

TÜRKMEN ANARŞİZMİ

Bir Mekansızlığın Tarihi

ÖTEKİ YAYINEVİ

Ahmet Ateş, Okumayazmayı Afşarlı Haydar Tufan Dede'den kaptı (1957). Faşist ordu yönetimine karşı (1980) köylerde, kasabalarda, kentlerde sözlü gazete dağıtıcılığı yaptı (Eylül 1980-Mart 1981). Lübnan'da Demokratik Halk Cephesi'nde iş buldu. İsrail işgaline karşı direnişe katıldı (Haziran 1982). Suriye, Yunanistan, Almanya'da sürgünde yaşadı (1985-1992).

Yarına Doğru (1982), *Gökyüzü* (1986), *Broy* (1987), *Kiraz* (1993), *Mavi* (2003), Öykü-Şiir (2004) dergilerinde öykü, şiir, eleştiri yazıları yazdı. Sulucakarahöyük (2005-2012 Hacıbektaş) gazetesine haber, söyleşi, deneme, makale, eleştiri yazıları verdi. *Isla Negra Yolcusu* (1993), *Yol Üzerine Düşünceler* (2014) adlı yayınlanmış iki çalışması bulunuyor. Türkmenler ve alevilik üzerine çalışıyor.

İÇİNDEKİLER

1. Oğuz/Türkmen "Tarihi" 9
2. Türkmen Anarşizmi/Başıbozukluğu 41
3. Türkmenlerin Dili Üzerine 69
4. Türkmenlerin 10. Yüzyıldaki Dinsel Tasavvurları 97
5. Osmanlı'nın Merkezi Bektaşiliği 165
6. Kalecik/Afşar Türkmenlerinin Minik Tarihi 271

Bu kitaptaki denemeler Türkmenlerin tarihleri, gündelik yaşamları, dinleri, dilleri ve bu başlıkları dikine kesen siyaset üzerinedir. Türkmen topluluklarının gerek kendi bağımsız yurtlarında (8-11. Yüzyılda Hazarötesi) gerek uyruğu olduğu devletlerin topraklarındaki yaşamları konulan sınırlara rağmen bir yersizyurtsuzluğa denk gelir. Bu yüzden mekan/coğrafya Türkmen yaşamında devletli toplumlarda olduğundan başka özellikler gösterir.

Mekanın, bir yere yerleşmenin, kentlileşmenin uygarlığın önkoşulu sayıldığı bir anlayış zaten en baştan göçebe toplulukları ve Türkmenleri tarihdışı, mekandışı, kültürdışı... sayar. Oysa onların yaşama biçimleri, örgütlenmeleri, özgürlüğe düşkünlükleri bu mekansızlığın, tarihsizliğin, sınıfsızlığın doğrudan bir ortamı olarak var olur.

Kimilerince "bozkır uygarlığı" olarak adlandırılan göçebelik bugün Türkiye'de olanca canlılığıyla kent yaşamı içinde bile dili, dini, özgürlükçülüğü, eşitlikçiliğiyle yaşamaktadır. Denemeler Türkmencede başıbozukluk olarak seslendirilen özgür ve eşitlikçi yaşamın bir topluluk ile onun kişileri için hangi anlamlara geldiği, özgürlüğün sürekliliğinin hangi yapılarla sağlandığını sorgulamaktadır.

1

OĞUZ/TÜRKMEN TOPLULUKLARININ "TARİHİ"

Giriş

Tarihin sadece kurulan, genişleyen, daralan ve yıkılan bir devletin en başta yöneticelerinin, yönetici ailelerinin oluşturduğu soyların -hanedan- tarihi olarak kabul görmesi, devletsiz bir toplumun örgütlenme tarzını, yaşama tarzını, kendisini egemenlik altına alan devletin baskıları karşısında ve altında varoluşunu ta başından tarihdışı kılar. Burada mantıksal bir tutarlılık elbette var; ama bu tutarlılık ad hoc bir tasıma, kıyaslanarak var kılınan bir kurguya dayanıyor: tarihin ancak bir devletin tarihi olması. Elbette "ad hoc"[1] belirlemelere hoşgörü gösterilebilir; yeter ki bizi "Platon ve Popper'in üçüncü dünyasında" -önermelerin, doğrunun, ölçütlerin dünyası, (Lakatos 1970)- harekete geçirsin.

Oğuzların tarihdışılığı veya "tarihsizliği" ise yukarıdaki ad hoc varsayımın bir sonucudur. Haklarında ortaya konulan önerme-

[1] "Ad hoc teori -genel uygulama alanı olmayan, tek ya da çok sınırlı sayıda olguyu açıklayan bir teori-" demiş, Kardam (Feyerabend 1991: 24) çevirisinde. Popper çevirmenleri Aka ile Turan'a göre her türden varsayımlar... (Popper 1998: 51, 106 vd.)

ler, doğrular, ölçüt –kriter-ler ise tarih yöntemi izlencelerinin bir devletin tarihi olarak doğrulanmasını ve diğer bir açıdan da pekiştirilmesini amaçlamaktadır: Oğuz toplulukları varsa veya var idiyse, devleti/devletleri de var olmalıydı. Böylece tarihin silik belirsiz bir döneminde Oğuz Yabgu devleti icat edilir. Ortaçağ Arap yazmalarında bu devletin adı bile belirsizdir: Beygu muydu yoksa? (Sümer 1980: 52-59.)

Oğuzların "tarihçilere" çıkardığı zorluk/lar ise, "tarihsiz denen kimi kültür düzenlerinin çatışkısı, bunların (...) sürüp giden (dünyayı tarihselleştiren) bir yaklaşıma ayak diremeleridir. Bu durum "[Kaptan] *Cook'un Hawaiililer için bir olgu olmadan önce, bir gelenek*[1] *olduğunu...*" belirten Sahlins'in cümlelerinde saklıymış gibi durmaktadır.

Bu denemede Popper'in üçüncü dünyasında kımıldayabilmek için "*kabul edilmez yardımcı varsayımlara ad hoc varsayımlara, dilsel aygıtlara, uzlaşmacı aldatmacalara* " (Lakatos 1970.) başvuracağım. Belki de bu yaklaşım ilerletici bir sorun değişikliği olacak. Bunu bana esinleyen yaklaşım "*... rakip siyasi kurumlar arasında yapılan seçim gibi, rakip paradigmalar arasındaki de aslında birbirine tamamen zıt toplumsal yaşam tarzları arasında yapılacak bir tercihtir. Böyle olduğu için de, söz konusu tercih yalnızca olağan bilime özgü değer yargıları tarafından belirlenemez.*" (Kuhn 1962) diyen düşüncedir.

Tarihsiz "Tarih"

Pierre Clastres bir çalışmasını "*tarihi olan halkların tarihinin, sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu söylenir. Tarihi olmayan halkların tarihinin de aynı ölçüde geçerli bir yaklaşımla, devlete karşı mü-*

[1] Sahlins'in çevirmeni C. Hakan Arslan'ın gelenek olarak yazdığı sözcük 'mit'tir. Bu Sahlins'e –başka toplumlara boyun eğme geleneği gibi- istemediği, düşünmediği bir şey söyletmektir belki de. Divitçioğlu 2000'de cümle şöyledir: "...Cook was a myth before he was an event."

cadelelerinin tarihi olduğunu söyleyebiliriz," (Clastres 1991: 175) diyerek bitirir. Oğuzların on birinci yüzyıldan önceki "tarihi" Arap, Fars, Çin, Bizans, Rus, Ermeni, Moğol, Türk ve modern Türk, Batılı kaynaklarda bir sisle kaplıdır. Oğuzların 10. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşamları ve yaşadıkları yerler hakkındaki bilgiler birbiriyle çelişmeden bir araya getirilememiştir. Onları Göktürk devletine bağlayan her görüşün halledemediği düzinelerce sorun vardır. Tokuz Oğuzların Göktürklerle birlikte Çin'e gitmeleri (Kafesoğlu), onların Uygur oldukları ya da Uygurlarla Tokuz Oğuzların aynı bodun/etni oldukları (Birçok Arapça kaynak[1], Kaşgarlı,Thomsen, Marquart), onların Göktürk devletinin yıkılması sonrasında, Göktürk devletine son veren Uygur, Basmıl, Karluk, Kırgız Türklerinin baskıları sonucu Ceyhun boylarına göç ettikleri, Orhon anıtlarında adı geçen Tokuz Oğuzlardan geldikleri (Necef/Berdiyev), Oğuzların On Ok Türk boylarının bakiyeleriyle –artakalan- yeni etnilerin birleşmesinden oluştuğu (Togan, Sümer, Divitçioğlu) ... yaygın tezlerdendir.

İlkönce bu tezlerden Oğuzların Ötüken'den gelmişlikleri Orhun yazıtlarının ikisiyle çelişir: Gültekin Kagan için dikilen yazıt ile Bilge Kagan yazıtı. Çünkü Kül Tigin yazıtı "*birye Tabgaç bodun yağı ermiş, yırya Baz Kağan, Tokuz Oğuz bodun, yağı ermiş, Kırkız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtany, Tatabı kop yağı ermiş.*"[2] ("Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş, Kırgızlar, Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar (ve) Tatabılar hep düşman imiş." (Tekin 2003: 43) der. Buradan çı-

[1] Örneğin İbn Hurdazbih/Hurdadbih'in -846/847- "Buranın ardından Nuşecanü'l-Ulya gelmektedir. Burası Çin bölgesinin sınırında bulunan bir şehirdir. (...) Buranın sağ tarafı Kımak, ön tarafı ise Çin bölgesidir ve 300 fersahlık bir mesafededir. Tokuzguz melikinin sarayının en üst tarafında yüz adam alabilen ... bir otak vardır," (İbn Hurdazbih 2008: 39) belirttiği gibi.

[2] Tekin'in yazıtlarda kullandığı "ğ" harfi Thomsen'de "g" yada "gama".

karabileceğimiz bir sonuç, daha sonra Göktürkler'i yıkacak olan "düşmanlar" birliği içinde yer alan Karluk, Kırgız, Basmıl'a eklenen "Uygurların" alıntıda geçmemesi. Bu da onların alıntıdaki Dokuz Oğuz olduklarını işaretliyebilir. Sonunda bu Oğuzlar Ötüken'den güçbirliği yaptıkları boyları sürdüler. Kırgızlarla çekişmeleri de onların Orhun bölgesindeki sonunu getirdi ve Tarım havzasına doğru, Ötüken'in Güney'indeki çölötesine doğru göçtüler.

Buradaki bütün varsayımlar 6-8. yüzyıllarla ilgilidir. Oğuzların coğrafya, tarih, dil, din, toplum örgütlenmesi, üretim... sorunlarından hiçbirini de çözememektedir. Aksine, belirsizliği içinden çıkılamaz bir hale sokmaktadır. Bir kere Oğuz adının etimolojisinde tahminleri bir yana bırakıp yazılı kaynakları (Göktürk, Uygur, Çin) anlamaya çalışırsak şunda anlaşabiliriz: Og, oq kökleri akraba topluluk, boy, altboy vb. ilişkiyi gösterir. İkincisi bu kelimenin önüne gelen sayı ise o birliğin biçimsel örgütlenmesi nasıl olursa olsun kaç boy, topluluk olduğunu gösterir. Bu 3 Oguz (Göktürk, Uygur yazıtları) = 3 boy topluluğu, T'i-ehlê (Çin yazını)/Uygur Toquz Oguz = 9 boy topluluğu, On Oq (Bizans, Arap, Sasani yazını) = 10 topluluk... Elbet bu savın örnekleri çoğaltılabilir. Her sav gibi tartışılabilir. En azından 6. Yüzyılın ortalarından itibaren Çin, Uygur, Arapça kaynaklardaki Og, Oguz, Uz adının önündeki 9 sayısıyla birlikte Uygurları gösterdiği açıktır. Oguz, Oğuz adının geçtiği her yerde Oğuz/Türkmen topluluklarını görmek sorunu karıştıran bir yaklaşımdır.

Golden'ın da başka birçok tarihçiye dayanarak ileri sürdüğü bu düşüncedir. "*Her halükarda Seyhun boylarında görünen Oğuzları bu birliklerden [Göktürk, Uygur devletleri] birine bağlayan doğrudan kanıt babında çok az şey vardır. Dolayısıyla, Oğuz budun adının İç Asya'daki ilk numunelerinden dolayı hep biliniyor kabul edilen maveraünnehr Oğuzlarının erken tarihini yeniden kurmak, kaynaklarımızın yetersizliği ve belirsizliği sebebiyle çok zordur.*" (Golden 2002: 170.)

Bir tarih araştırması dizgesi kurmakta çok usta olan Sümer bile, şöylesi savlar ileri sürebilmektedir: "*...Zira nice Türk toplu-*

luklarının, sürekli bir şekilde göçebe hayat geçirmelerine rağmen, siyasi ve kavmi varlıklarını koruyamadıklarını biliyoruz. Bizzat Gök Türkler yerleşik veya tam yerleşik hayata geçemedikleri halde Bilge Kağan'ın 734 yılındaki ölümünden on yıl sonra siyasi varlıklarını ve az sonra da kavmi varlıklarını kaybettiler. Öyle ki bu büyük kavim doğrudan doğruya halef bırakmadan yok olup gitti. Buna karşılık şehir hayatına geçen (...) Uygurlar siyasi varlıklarını XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürdükleri gibi (...) mühim roller oynadılar." (Sümer 1994:9.)

Sümer, 1132'den 1197'ye kadar süren bir dönemde Oğuz ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu sultanı Sancar ve sülalesinin çekişmelerini 10 sayfa anlattıktan sonra (Sümer 1999a:137-147,) Oğuzların Selçuklu devletini yıkmalarını anlatmasına rağmen Oğuz topluluklarının başkalığını, devlet düşüncesine karşı oluşlarını görmüyor. Kentler alınıyor, yağmalanıyor; Selçuklu atanmış yöneticileri yerlerinde bırakılıyor. Sultan ve ölümünden sonra oğlu, daha sonra yeğeni sultan olarak tanınıyor, ama ısrarla Oğuzlar dağıttıkları devletin kabı (ya da kabuğu) içine girip Oğuz devletini ilan etmiyor.

Oysa Horasan'da Oğuzların toplumsal gücünün ondalığı olamayan ve Oğuzların defalarca yendikleri Gorlar gibi, Harizmliler gibi devletli güçler yenilgilerine rağmen devletli olmaya devam ediyor. Sümer'in şu savı ise, daha önce bahsedilen çalışmasında olduğu gibi olgular yığını içinde sadece bir olgu; " *Ancak başlarında Selçuklu ailesi gibi dirayetli bir aile olmadığı veya içlerinden devlet adamı vasıflarına sahip bir kimse çıkmadığı için zaferlerinden gerektiği gibi faydalanamamışlar ve bir devlet kuramamışlardır.*" (Sümer 1999a:146.)

Burada "*bir bilgide kişisel inanışların toplamı açıklanabilen, öğretilebilen, kanıtlanabilen bilgilerin toplamını aşarsa bir psikanaliz kaçınılmaz olur...*"(Bachelard 1949:72) savının geçerliliği işlemektedir: Onlarca olgu, devletler çağında devletlerin yanında belki de onların kıyılarında, uçlarında devletsiz bir örgütlenmenin va-

roluşunun, bu varoluşun o toplulukların bir seçimi, kurdukları örgütlerin yapıların bir sonucu olduğu; devlet varsa toplumsal bir varoluştan bahsedilebilir, yoksa topluluk, örgüt, yaşama becerisi... yoktur, kişisel inancının gölgesinde kalmaktadır. O ise bu "beceriksiz" topluluklar Oğuzlarla sınırlı değildir. Eğer 13-16. yüzyıl Rusya Moğol yönetimini doğrudan bunlara yüklemezsek, Kıpçaklar, Peçenekler, Kumanlar da devletsizdir. Devletten kaçan topluluklar benzerlikler gösterirler. *"12. Yüzyılda ve 13. Yüzyılın başlarında Kıpçak-Kuman birliği İrtiş Nehri'nin ortalarından aşağı Tuna'ya kadar uzanan çok büyük bir alana egemendi. Bu geniş topraklarda 1241'deki Moğol istilasına kadar merkezi bir güç tarafından siyasi bir birlik oluşturulamamıştı [öyle ya beceriksiz topluluklar birliği]. Bir Kıpçak ya da Kuman imparatorluğu da yoktu [Allah Allah!]; farklı Kuman topluluklarının başlarında kendi iradelerine göre hareket eden [başıbozuk], çevredeki Rus prenslikleri, Balkanlarda Bizans, Kafkaslar ve Harezm gibi bölgelerin siyasi hayatına müdahale eden bağımsız hükümdarlar ya da hanlar tarafından yönetilen farklı Kuman grupları bulunuyordu. Birbirlerine gevşek bağlarla bağlanmış kabilelerden oluşan bu Kıpçak-Kuman toprağının adı Müslüman tarihçi ve coğrafyacılara göre Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Stepleri), ruslar için Zemlja Poloveckaja(Polovci Ülkesi) ve ya Pole Poleveckoe (Polovci Ovası), Latin kaynaklarında Cumania'dır."* (Vasary 2008: 21.)

Bütün Türkçü "tarihlerde" çözümlenmeye, açıklanmaya çalışılan, *"siyasi ve kavmi varlıkların"* ilelebet sürdürülmesi sorunudur. Sorun açıklanırken de siyasi varlıkları hemen hemen aynı uzunlukta olan iki devlet –Göktürkler: 551-742 ile Uygurlar: 742-840/940?1028?1226?-, sanki kurulan sorunsal açısından farklılarmış gibi kabul görmekte. Ayrıca aynı çalışmada *"... Moğollar arasında baş gösteren sonu gelmez mücadeleler, Uygur devletini ortadan kaldırdığı ve Uygur ülkesindeki medenî hayata da onulmaz darbeler vurduğu gibi, Uygurlar'ın kendi yurtlarında ve toplu bir halde kavmî varlıklarını sürdürmelerine de son vermiştir."* (Sümer, age.) Böyle bir yaklaşım, Türkçü tarih yazımı paradigmasını –si-

yasi ve kavmi varlığın ilelebet muhafaza ve müdafası- kendi sorunlarıyla baş başa bırakacaktır.Yine bu bakış, tarihe bilinen bir başlangıç –Hunlar ya da daha eski- kurup bu başlangıcın seyrini özsel olarak değişmeden kalan bir olgular, olaylar dizisi olarak ele almak zorundadır. Türkçü tarihçilerde durum böyledir de. Kesintiler ise zamanda ve uzamda değişen hiçbir şey yokmuş gibi davranılarak alt edilmeye çalışılır.

Sümer'in bu belirsiz "*siyasi ve kavmî varlığın*" yok oluşu görüşünü "*bu konuda onun kadar ileri gidemeyeceksek de ...*" diye sınırlandıran Divitçioğlu (2000b:201,) Oğuzları yine Sümer'den destek alarak Batı Kök[1] Türk On Oklarıyla, Kök Türk Devleti artığı Tokuz Oğuz bakiyelerinin batıya göçlerine bağlamaktadır. Oysa Sümer'in öne sürdüğü savlara benzer görüşlere birçok tarihçide rastlanmaktadır: "*...Kısa süren bir birlik sürecinden sonra bu imparatorluk [türkük denilen ve bizim ilk tarihsel Türklerimiz Göktürkler] Batı Türkleri ile Doğu ve Kuzey Türkleri olarak iki ana kola bölündü, çöküş dönemine girdi. Basmiller, Karluklar ve Uygurlar olarak birleşik topluluklar oluşturan diğer Türklerin baskısı altında kesin olarak tarih sahnesinden silinmeden önce, 681 ile 744 yılları arasında imparatorluk kısa bir süre için tekrar canlandı.*" (Roux 2001:201.) Ama bu konuda olanca farklı savlara rağmen, paradigma tektir: Oğuzlar Göktürkler'den gelir; anayurtları ötükendir; oradan kimilerine göre Güneye (Sümer), kimilerine göre de Batıya (Divit-

[1] Batılı türkologların, 1934 sonrası Türkiye devlet tarihçilerinin Gök Türkler'i ya da Göktürkler'i artık "Kök"e dönüştü. Bu basit bir el çabukluğu değil gibi durmuyor mu? Thomsen'in ilk öncü olarak şöyle yazmasına rağmen: " (W. Bang'ın (...) 1896, Vorwort'unda) 'Bilgae Khan sein [!] Volk an mehreren [!] Stellen ganz unzweideutung die kök Türk nennt' sözleriyle anlatılanlar doğru değildir. Belki de 1896 yılında Bang (age.), Bilgae Kağan'ın halkını ve dilini belirtmek için böyle bir öneride bulunmuş olabilir; (...)" (Thomsen 2002: 334.) Almanca cümle yaklaşık olarak: Bilge Khan kendi halkını birçok yerde tam bir apaçıklıkla kök Türk olarak anar.

çioğlu) göçtüler. Göçtükleri yerlerde Şa-to, Yabgu gibi devletler kurdular...

Ya daha önceki zamanlar? Durum doğal olarak – Çin kaynaklarının bulutsuluğu, Grek, Latin kaynaklarında tanımlanan etnilerin belirsizliğinden dolayı...- daha da çelişik, karmaşık bir hal almaktadır. Eldeki veriler olası verilerin çoğu olarak görülüyor. Hiçbir tarihçi Oğuz sorununu aydınlatacak yeni bir elyazmasına ya da arkeolojik, antropolojik... bir bulguya ihtimal vermese gerek. Zaten böylesi bir tarihin de "modası" geçtiği gibi, "tarihin sonu" da geldi. Hiçbir kurum ya da kişi bu alanda yapılacak bir araştırmaya "1 Yeni Türk Kuruşu" bile ayıramaz görünüyor. Çünkü sorunun yeni kaynaklara dayalı olgular bulmak değil, mevcut olguları yeni bir dünya görüşüne göre yorumlama ve temellendirme sorunudur. Elbet bu keyfi bir şey olamaz. "Kurumsal Tarih"e, var olan tarihleri kurumsallaştırmakla iştigale devam eden tarihçilere de, ancak bu kurumlarda "dünya işleri yolunda gidenler" itibar edebilirler.

Yöntem olarak yeni değilse de, tek paradigmaya rakip bir paradigma oluşturma özgürlüğü var mıdır? "1500 yıllık tarihin ağırlığı" cesaret kırıyor. Keşke şu cümleleri ben kurabilseydim: "*Ele aldığım konunun, daha yakından bir incelemede önemsiz bulunmasından çekinmiyorum. Yalnızca, böylesine engin ve böylesine önemli bir soruya el attığım için fazlaca küstah gözükmekten korkuyorum.*" (Carr 1961.) Ayrımsız -fikirlerinin erek ve amaçlarının insan/lar/a tehlikeli sonlar yaşatabilecek olumsallığı taşımasından ve kendilerinin "açıktan bir azınlığın çıkarlarına bağımlı"olmalarından dolayı nefret ettiğim tarihçiler dışında- saygı duyduğum bütün sosyalbilimcilere, insanbilimcilere rağmen yine onlara dayanarak; Oğuzlar Göktürk devletine bağlı değildiler. Göktürk kültürçevresine dolaysız dahil değildiler. Bilinen ilk Türk –Orhun- coğrafyasında oturmadılar; diyorum.

Bunu varsaymadan ne Arap coğrafyacılar, ne Barthold gibi Türkologlar ne de Sümer gibi seçkin Türk/Oğuz tarihçileri –Sü-

mer bence Oğuz/Türkmen tarihi konusunda önde gelen birkaç biliminsanından biridir- kendileriyle çeliştirilmeden anlaşılabilir.

"Mekansız" Tarih

Oğuzlar 10. Yüzyılın ilk çeyreğinde bir boylarbirliği (=modern konfederasyona benzer bir yapı; sadece bütün toplulukların birliğini ilgilendiren bir konuda eylembirliği işlerlikli) olarak, yaklaşık 36-46 derece Kuzey enlem ve 40-57 derece Doğu boylamları arasını el tutmuşlardı. Bu enlemler onların toplumsal yaşamlarını sürdürmeleri için oldukça elverişli olmalıydı. *"...anayurdun tayininde o kadar verimli olan nebat ve hayvan coğrafyası görüşlerini ona [I. Zichy'e] borçluyuz."* (Ligeti 1946.) En azından Oğuz/Türkmen kitlesinin bazen boy sayısının azalarak, bazen de boyların alt örgütlenmelerinin –kol, uruk, tire- dağılması ve başka boy yapılarına eklenmesiyle birlikte daha sonraki coğrafyalarda el edinmeleri, il kurmaları bu enlemler arasının Oğuz "toplumsal" yaşamının kendisini üretmesi ve sürdürmesi Zichy'nin dikkatini çeken "bitki ve hayvan coğrafyasıyla" yakından ilişkilidir. Belirtilen Kuzey enlemleri arasında kalan Hazarötesi, Horasan, İran'ın orta ve Kuzey kesimi, Azerbaycan, Türkiye, Irak ve Suriye'nin Kuzey bölgeleri, Balkanlar ve Karadenizin Kuzey bölgeleri Oğuz topluluklarını yaşamı için uygun olmalıydı. Zaten bu coğrafya koordinatlarında dolaştılar, koyun ve keçi sürülerini yükletleri olan develerini ve binitleri olan atlarını dolaştırıp otlattılar suvardılar... el bulup/il kurdular. Bu gerçekliği Grousset şöyle ifade eder: *"Küçük Asya'da ise bilakis, memleketin yalnız siyasi fethiyle değil toprağın Türk ırkı tarafından fiilen zaptıyla da karşılaşırız. Türkmen çobanı burada Bizanslı köylünün yerine geçmektedir. Zira bu Anadolu yaylası yüksekliği, iklimi ve nebat örtüsüyle Yukarı Asya stepler mıntıkasını devam ettirmektedir. (...) Bu eski Kapadokya ve Frikya eyaletlerinin ıssız Aral steplerinden çıkmış olan Guzlar tarafından işgali, onlar-*

ca memleketin sade Türkleşmesini değil aynı zamanda stepleşmesini de mucip oldu." (Grousset[1] 2011: 170.) Kendilerini alıştıkları ve vazgeçilmez buldukları yaşam anlayışlarından yoksun bırakmak isteyenlere karşı amansız direnişler örgütlemekle uğraştılar. Ta ki topluluğun kökten yok olması bir olumsalsallık olarak belirince kaçtılar göçüp el değiştirdiler. Onlar için el kutsaldı; maliklikten değil –Tanrının yeri göğü gibi- varoluşun toprağı olmasından dolayı –Tanrının insanı gibi- inanılan bir kutsallıktı bu. Zaten bir dağa, bir göle, bir ormana... sahip olduğunu malik olduğunu söyleyen birini birilerini bir kuruluşu kurumu kültürü (kelimeler virgülsüz de karışmıyor, üstelik upuygun anlaşılıyor) böyle bir düşünceyi siyasayı pek anlamadılar. Bu yüzden kavimlerin devletlerin insanların ayakaltı edilebilecekleri bölgelerden uzakları kıyıları uçları bir süreliğine de olsa süreyi düşünmeden yurt tuttular yurt yaptılar. Yurt bir mekansızlığı gösteriyordu onlara: yersizyurtsuz bir yurt. Gerekli sayıldığında oradan her yöne göçülen, sığılabilecek, yaşanabilecek bir yer. Üzerinde yaşam düzeni ya da il kurulan toprak.

"Tarihsiz" Topluluk

Onlar için sınırlar hep vardı: doğanın, toplulukların, insanın; hatta inandıkları dindeki Tanrının bile. Bu geçici, değişken, akıcı sınırlar en geniş insan özgürlüğünün gerçekleşmesi için bir zo-

[1] Denemeyi ilk yazdığım zaman Grousset alıntılarını "Bozkır İmparatorlukları, Ötüken y." isimli bir çeviriden almıştım. Çevirinin sorunlu olduğunu öğrendiğimde alıntıların çoğunu kaldırdım. Sonra Halil İnalcık'ın "Stepler İmparatorluğu" basıldı. Alıntıları yeni yayında bulup yerleştirdim. Çeviri? Galiba sorun çeviri eyleminde. Bu parçada Grousset sanki Türkmenleri "Anadoluyu bozkırlaştırmayla (İnalcık stepleştirme demiş,) suçluyor. Hemen alıntının altında Strabon'a dayanılarak bu suçlama kaldırılıyor gibi. Durum iki çeviride de pek açık değil.

runluluktu. Topluluğun kendini örgütleme dinamikleri, kişilerin kendilerini bir topluluk içinde tanımaları ve tanımlamaları onları eşitlikçi ve dayanışmacı bir topluluklar/boylar bütünlüğü kıldı. Sevdikleri yaşam biçimleri, bunu sağlayan doğa ve topluluğu koruma düşüncesi kendiliğinden oluşup onlara topluklarüstü bir uzlaşma sağladı. Bunun için hiçbir özel/sürekli somut örgütlenmeye ihtiyaç duymadılar. Bu örgütlenmelerin bir yaklaşımı olan toplulukları önce parçalara, kısımlara, sınıflara ayıran sonra da canlı bütünlüğü yok eden eğen ile eğilen yapılardan kendiliğinden kaçındılar. Kurdukları düzenin en önemli dayanağı kendini topluluk içinde tanımlayan kişinin özgür, üretici, yaratıcı varlığıydı.

İnsanı içinde yer aldığı doğayla bir bütün gördüklerinden, doğanın bir parçası olan insanlardan oluşan topluluk yapılarını da birbirine eşit insanlardan, insan topluluklarından ayrı olamayacağını bile isteye kurdular, yaşadılar. Onlar için dağ kutluydu; su kutluydu; ağaç, ot, toprak; karınca, gurt guş... kutsaldı. Gök, yer, ö(ğü)z=ırmak, gün, ay, yıldızlar, burçlar... onları kendileri gibi bildiler –keklik, sülün, suna, durna, telli(turna), şahan, doğan, derya, boğa, goç, yıldız, dağ, deniz, ay, gün, yemlik(=yenilebilir bir ot), gül, gonca, selvi, alıç, nar, ülker, kutulmuş, satılmış, kutlu, döndü, döne, yeter, songül, poyraz, yel, başak, odman, duman, gündoğdu... Oğuzca insan isimleriydi-. Kendilerini, kişiyi onlar bildiler. Onları kendileri bildiler –Babadağı, Musadağı, Sultandağı, Hasandağı, Seydi Suyu, Kırklar Tepesi...- İnsanın ırmak gibi akacağına, gün gibi parlayacağına, gece gibi karanlık olabileceğine inandılar. Bir dağa sürülerini ertesi gün götürmediler. Bir su kaynağına yekinmeden –niyaz- suyunu içmediler. Bir ağaçtan azdan çok meyve koparmadılar. "Biricik, azıcık olan olmamış sayılırdı."

Karınlarını utangaçça, sıkılarak doyurdular; çünkü zorunlu bir yok edişe öznelik etme zorunluluğu pek de hoş bir şey sayılamazdı. Oğuz insanı günümüzde de yemek yerken utangaç davranır. Yemek ancak bir toplulukla bir topluluk töreninde biraz daha rahatça yenilebilir anlayışındadır. Onun için yalnız

yemek yiyen bir insan biriyle karşılaşınca suçüstü yakalanmışçasına tedirginlik duyar. Onun için sofrasında bulunan yiyecekleri özür dileyerek karşılaştığı insana sunar. Bu gelenek günümüzde kentte, uygarlığın göbeğinde bile canlıdır. Bir mekanda yemek yerken gelen bir tanıdık masaya davet edilir... Oğuzlar bütün göçebe topluluk insanları gibi az yediler; az içtiler. Öyünlerinde[1] ilk lokmalarından önce ve son lokmalarından sonra "gurdun guşun payı"nı bir yükünme ve minnetle doğaya saçtılar.

Türkmen "toplum" yaşamında yaşlıların özgün bir yeri vardır. Onlara saygı duyulur. Onlara her koşulda hürmet edilir. Fadlan'ın dikkatini çeken bu gelenek ağır bir hakaretle anlatılır. "*Bunlar yolunu kaybetmiş eşekler gibidirler. Bir dine inanmazlar, işlerinde akıllarına başvururlar. (...) Aksine büyüklerine rab [karşılığı ulu, yüce?] derler. İçlerinden biri reisine[!]bir şey danışırsa, ona 'Ey rabbim, şu hususta ne yapayım?' der.*" (Fadlan 1995: 34.) Yaşlıların bu saygın yerleri onların topluluk üstünde bir iktidarları olduğu anlamına hiç gelmez. Türkmenler topluluk işlerinde her erişkine olduğu gibi yaşlı üyelerine de bir söz hakkı verirler. "*Aralarındaki işleri meşveretle [danışma, söyleşme. (Sami 2010, Kamus)] hallederler.*" (Fadlan, age. s. 34.) Onların sözleri değerlidir. Çünkü geleneği, tarihi, yaşanmışlığı, denenmişliği kısaca töreyi temsil eder. Söz ile topluluksal bir sorunun uyuşmadığı durumlarda sözün kaynakları, taşıyıcısı, yayıcısı olan kocalar (agsakallılar ile agsaçlılar) saygıyla ikna edilmeye çalışılır. "*... bir şeyde ittifak edip onu yapmaya karar verirlerse, içlerinden en aşağı [!] ve en değersiz olan biri gelip ittifaklarını bozabilir.*" (Fadlan, age. s. 35.)

Sonuç olarak toplulukların arzusu bir çoğunluğun/çokluğun arzusu olarak karşı olanların da uyuşması sonucu gerçekleştiril-

[1] Öyün: "1. Belli yemek zamanında yenen şey, yemek. 'Geda çün öyün (elif-ye-nun]bula akşamda/Yatur şöyle kim padişah Şam'da" (Ferhengname-i Sadi Tercümesi, 14. yüzyıl/Tarama Sözlüğü). Ayrıca bak: Derleme Sözlüğü, cilt IX: yemek, vakit...

meye çalışılır. "*Bu kaide ve şekiller, bu örf ve adetler*[1] düşünceye rehber olur ve gitgide *insiyakı adetler [içselleştirilmiş kurallar, ilkeler] mahiyetini iktisap eder ve sonra da yaşamak için esas olur. Bu suretledir ki hususi bir ahlak ve etika kurulur ve soyun adetlerini muhafaza etmek vazifesini üzerlerine alan ihtiyarlar bu ahlakı din ve taassubun himayesine, yani hakikatte tapınılan ecdadın himayesine tevdi ederler.*" (Kropotkin 1991: 75.)

Türk kültüründe ise "aksakallar"ın konumu bize sunulanın aksine bir iktidardan ve onun oluşturduğu toplumdan dışlanma durumudur. Yaşlılar egemenliği adı var kendi yok, durumundadır. Kadınlar ise devlet/medrese İslamının yaygınlaştırılmasıyla birlikte zaten "toplumdan" buharlaştırılmıştır. Söz söyleyebilmek için bile sakallı olma gerekliliği kadınları en baştan hiçler, perde arkasına kapatır.

Türkmenlerin birçok Ortaçağ kaynağındaki tasfirleri onların sakallarını yülüdüklerini gösterir. Bugün Türkiye'de yaşayan Alevi Türkmenlerde sakal uzatma ender karşılaşılan bir durumdur. Sakal tıraşı geçmişten kalan bir gelenektir. Kaynak olarak sakallı olmayı Arap, İran, Rus, Çin toplumlarına dayandırabiliriz. Bu yüzden aksaçlılar deyimi Türkmenleri aksakallı "toplumlardan" ayıran farklılıkları[2] işaret eder.

Devletli toplumlarda yönetimde gizlice de olsa etkili olan kadın sultanlar pek az sayıdadır. Devletsiz Oğuzlarda kocaların

---

[1] 1. Alışılmış şey..., her vakit yapılan ... 2. ... herkes tarafından riayet olunagelen hal... (Sami 2010, Kamus)

[2] Burada iki ayn topluluklar birliğinin (halkın/etninin) erken Ortaçağda anaerkil ve babaerkil bir topluluk yaşamı izlediklerinin ve bu farklılığın onların efsanelerinde ipuçları vardır. Karahanlı devletini kuran Çiğil, Yağma, Karluk Türklerinin de devlet oluşmadan önce en azından hanedanlığın bir kolunun -Arslan hanlar- anasoyluluğu izledikleri ve kadınların topluluksal, siyasal yaşamda bir güçleri olduğu Satuk Buğra destanında açıktır: Alanur –kızıl ışık okuyun- bir arslandan hamile kalarak "Ali Arslan"ı doğurur. Ali Arslan geleceğin hanıdır (bak. aşağıda).

–yaşlılar- gündelik hayatta etkili olma durumları onların bilgelikleri, yaşam ustalıkları, kutsal sayılmaları... sayesinde töreleşmiştir. Bey (bir topluluk işinin önde olanı olarak) gençse, o iş için belirlenirken olduğu gibi iş süresince de olanak buldukça topluluğa, onun kıymetlileri aksaçlılara danışmak ve onların (kadın erkek birlikte) onaylarını almak zorundadır. Topluluk siyasetinde (işlerinde, iş örgütlenmesinde) cinsiyetçilik fark edilmez. "*Kadınları yerli yabancı erkeklerden kaçmazlar. Aynı şekilde kadın, vücudunun hiçbir yerini insanlardan [!?] gizlemez.*" (Fadlan, age. s.35.) Oba ya da soydaş topluluğun yaşamında da Türkmen kocalarına yüce bir konuk gibi davranılır. Kocalar da (ha var ha uçmuş) konukluklarının gereği topluluğu her iş kararında, her davranışında uzlaşıcı olmaya, ortak davranmaya gayret ettirir. Türkmenler yaşlıları ya da aksaçlıları Türk geleneklerinde olmayan bir şekilde kollar. Onlar kocaların –kocakarı ile kocaer/ kocer- topluluğu ve kişileri ilgilendiren her konuda söz söyleme haklarını tanır.

Asya topluluklarına ilişkin tarihsel kayıtlarda farklılaşmış ve dikine örgütlenmiş devletli toplumlarda zannedilenin aksine yaşlıların yönetimde etkisi pek yoktur. Devletin başyöneticisi olarak daha genç hanedan üyeleri bir şekilde (baba, amca, ağabey öldürme) yer almaktadır. Elbet yöneticilerin dışında oluşturulan topluma kendini bütünüyle eklemlememiş onun kıyısında konumlanmış toplulukların içinde yatay bir yönetim de vardır. Topluluk önderleri yaşlı insanlardan olabilir. Ancak bu yataylık zaten herkesi kapsar ve eşitler. Burada Türk "toplumlarında" ve Türk devlet yönetimi tekniğinde -Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Osmanlılar ve Türkiye; devletli Türkmen köklü İran Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Safeviler- devlet yönetimi sık sık siyasal darbelerle el değiştirerek sürer. Öyleki bir han, sultan, padişah, başbakan yaşlanmaya fırsat bulamadan "indirilir." Diğer yaşlı yöneticilerin hayatta kalabilmeleri ise çoğunda "yeni yöneticilerin" artık onları iktidarsız bulma "insafına" kalmıştır.

Ortaçağ Asya toplumlarını belki çok kabaca iki düzeyde işleyen yapılar olarak sınıflandırabilme olanaklı olabilir. Erken ortaçağ devletli Asya toplumlarında yasa ve töre "kurumları" eşzamanlı olarak işler. Devlet yasak ile yasa kurumlarını temel alarak tekleştirme yönünde işletirken, devletdışı topluluklar kendi içinde bunların yanına töreyi de ekler. Elbet yasa her karşılaşmada töreyi yok sayar. Onu ille de kabul edecekse dinsel biçimler (şeriat emirleri gibi) oluşturarak topluluğun kendi içindeki önemsiz konularda işleyen "gelenek görenek"ler derecesinde değerlendirir. Bu fıkıhlaştırma, yasalaştırma ile topluluğun töresi arasındaki bir mücadele alanıdır ki süreçte törenin boyun eğdirilmesiyle oluşturulan toplumun derinlerine itilir.

Devletsiz topluluklar ise bir devletin tebası/uyruğu olarak ya da dönem dönem sınırları akışkan bir mekanda hiçbir devlete tabi olmadan yaşarken yasanın ve yasağın etkilerini azaltmanın, aşmanın bir yolunu bulur. Devletin isyan dediği, katılanları şaki çağırdığı her durum derinde töre ile yasanın, töre ile göksel günah/cezaları da kendine en başından destek almış yasalaşmanın çekişmesidir. Yasanın kurumlaşması devleti oluşturma yönünde bir edimken törenin ya da Kropotkin'in "özel bir ahlak ve ahlak anlayışı/uygulaması" dediği şey topluluğun sürdürülmesini, kişilerin kendi varoluşlarını gerçekleştirmelerini sağlar. İsyan belki de topluluğun iradesini yöneticiler kurumunun mülkiyetine katma hareketine verilen bilinçli, zorunlu bir yanıttır. Bu yüzden töreyi topluluğun önemli bir kurumu/kurumlaşması edimi olarak okuyabilme olanağı doğar.

Oğuzlar 9. Yüzyılın ortalarından 10. Yüzyılın sonlarına kadar Hazarötesinde hiçbir devlete tabi olmadan devletsiz yaşadılar. Oğuz Yabgu[1] devleti devletsiz bir toplum ya da topluluk

[1] Yabgu Göktürk, Uygur yazıtlarında geçer. Karahanlılar birçok geç ortaçağ kaynağında "Yabgular" adıyla da anılır. Yazılan Türk tarihinde temel amaç devletin sürekliliğini göstermek olduğundan her topluluk "yabguluk"la nitelenir.

düşünemeyen zihinlerin bir kurgusu olmalı. Çünkü vahşilik, barbarlık aşıldığı ve uygarlığa –devletle- geçildiği için yeryüzündeki bütün topluluklar, onların örgütlülüğü bir daha dönülemez biçimde yok olmuştur. Geçmiş zamanda kalan, aşılan bir daha asla yaşanamaz. Çünkü (doğrusal) zamanın geriye doğru hiçbir hareketi yoktur... İbni Fadlan'ın anlattığı birkaç olay Oğuzların töreci olduğunu, gelenek göreneklerinin ise gündelik yaşamda töreyi canlı ve süreğen kılarak kurumsallaştırdığını gösterir. Törecilik yasacılıktan farklı bir anlayış, ilişki ve işleyiştir. Başka bir "toplumsal" yapıya, işleyişe ve üretim paylaşım biçimine işaret eder. Fadlan kentli kültürü bakışının farklılığı içinde durumu "zannettiği" gibi görüp anlatırken abartıya, çarpıtıp hayret öğeleri katmaya, acaipleştirmeye çalışmış olsa da bu parçanın içeriği başka kaynaklar tarafından da doğrulanır: " *'Ben senin misafirinim. Develerinden, hayvanlarından, malından ve parandan (...) şu miktara ihtiyacım var.' derse, Türk [!] istediklerini ona verir. Eğer tacir bu yolculuğu esnasında ölür ve kafile geri dönerse, (...) 'Benim misafirim nerede?' diye sorar. 'Öldü' derlerse kafilenin yüklerini indirtir. (...) Bir zerre fazlasız, ölen tacire verdiği kadar, (...) alır.*" (Fadlan, age. s. 37.) Bu davranış bir törenin gereğidir: Zorda kalan birine yardım et. Bu seni tehlikeye, ağır bedeller ödemeye sokacak olsa da.

Dede Korkut Oğuznameleri'nde her hikayede topluluğun sevgiyle gülüştüğü kişisel eylemler, davranış ve tutumlar vardır. Deli oğlan, deli kız deyimlerindeki "delilik" yiğitlik, gülünçlük, sevimlilik, güzellik, hoşluk işaret eden bir sıfattır. Deli Dumrul'un "deliliği" modernizmin ürettiği ruh hastası bir bireyin hastalığı değil, Azraile bile kafa tutan bir yiğitliğin adıdır. Deli Dumrul anlatısının iletisi, İslam'ı bilmediği için gülünç ve acıklı bir duruma düşen, zorla haraç alan bir kişiyle ilgili gösterilse de Dumrul yufka yüreklidir. Yas tutan, ağlaşan çığrışan bir topluluktan öldürülen bir gencin öldüreninin Azrail olduğunu öğrenince öfkelenerek onu bulmaya çalışır. Bulunca onunla savaşa tutuşur. Hatta bir ara Dumrul'un saldırılarından bunalan Azrail güvercin

donuna girerek uçup kaçar... Bu kişisellikler, tekillikler ve gülmenin topluluksallığı da töreye aittir. Gülmenin yasalı toplumlarda yasak olduğu birçok durum, konum ve mekan vardır. İdeolojik değerler açısından gülme yasalı toplumlarda değersizdir, uçukluktur, hafifliktir. "Ağır ol da molla desinler,"de olduğu gibi makbul olan mollalığın yolu ciddiyetten/asık yüzlülükten geçer.

Oğuzlar kadın ile erkeği ayırıp topluluğu ta başından parçalamaya, bölmeye (cinsiyetçi işbölümü) itibar etmediler. Bunu erken 15. yüzyıl için bir Türkmen kadını betimlemesiyle Şeref Han da kaydeder: "*... Bu hanım Türkmen aşiretinden olduğu için, yetişmesi ve tabiatinin gereği olarak ata binmeye, değnek oyunu [cirit] oynamaya, ok atmaya, genel törenlere ve meclislere katılmaya eğilimliydi. Bu yüzden, Bedlis'de[bugün Bitlis] birkaç defa bu işleri yapmak istemiş, fakat büyük Emir kendisine bu konuda müsamaha göstermemiş (...) bu isteğine karşı koyarak (...) 'Biz Kürt'ler, Türkmen'lerin, günlük hayatlarının esası haline getirmiş oldukları bu gibi adetleri doğru bulmuyoruz; (...)*" (Şeref Han 1990: 440.) Türkmenler dışarıdan yadsınmalarına (dinsel, geleneksel vb.) aldırmadan topluluğun bu ayrıma, bölünmeye uğramaması için töre, gelenek görenekler yarattılar. Onlar gündelik yaşamda törelerinin sıkı izleyicisi oldular. Hayatın her alanında ister yersel (fizik, doğa) isterse göksel (metafizik) olsun yasa ve yasak anlayışlarından hiç hoşlanmadılar. Çünkü işittikleri, karşılaştıkları yasaadamları (yasakadınları değil) onların yaşama arzularını sınırlandırıp öldürmeye çalışacaktı. Topluluk dışından, devlet tarafından kendilerine dayatılan "topluluküstü (doğaüstü) günah, görev ve yasaklar"la karşılaştıklarında çoğunda bunlara aldırmadan, bunlardan kaçabilmenin ya da olumsuz etkilerini azaltabilmenin bazan hayatlarını yitirme pahasına yollarını aradılar. Gerektiğinde başkaldırdılar. Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karaman vd. Türkmen topluluklarının varlıklarından ve töre savunucusu eylemlerinden, edimlerinden uyruğu sayıldıkları devletlerin onların vahşiliği, isyancılığı

üzerine düştükleri kayıtlardan; gezginler, kölelikten[1] kurtulup kendi topluluklarına dönerek yaşadıklarını yazan kişiler yoluyla haberliyiz. Karaman kentli (yatuk) Türkmenlerinin (elbet baskın olarak ahalinin çoğunluğu yörük/göçebe idi) direnişi ve beylerinin öldürülmesi 1. Bayezid'in kölesi Schiltberger tarafından şöyle anlatılır: " [Alaeddin Bey] *Yakalanıp Bayezid'in önüne getirildi. O, 'Neden bana tabi olmayı kabul etmek istemedin?' diye sorunca, Karaman, 'Çünkü ben de senin gibi bir Bey'im' diye cevap verdi. Bayezid (...) çok öfkelendi ve üç kere bağırarak, birinin Karaman'ı alıp götürmesini bildirdi. Ancak üçüncü keresinde biri meydana çıkıp Karaman'ı yakaladı ve onu biraz arkaya götürdü. Orada kafasını keserek Bayezid'in yanına döndü. (...) Kral, Karaman'ın başının bir mızrak'a geçirilerek her tarafta gösterilmesini buyurdu,[1397 sonbaharı]*" (Schiltberger 1995: 41).

Toplu ibadet, toplu eğlenme, toplu yas, toplu savaş ve göç onlar için bir varoluş biçimiydi. Tanınmış bir hikayedir ki, Kadı Burhaneddin'in Sivas yaylalarında hayvanlarını otlatmak için her türlü bedel, haraç ve hediyeyi ödeyen Bayındırlı Kara Yülük Os-

[1] Osmanlı devletinde kölelik kurumu devlet tarihçileri tarafından geçiştirilerek pek belirtilmez. 14. yüzyıl boyunca ve 15. yüzyıl ortalarına kadar fetih savaşlarında esir edilenlerin, savaşdışı zamanlarda talancı akıncıların baskınlarında kaçırılan Hristiyan topluluklardan insanların beşte biri vergi olarak devlete (Farsça penc-ü yek'ten, pençik yasası) verilirken geriye kalanlar esir edene, talancılara köle olarak bırakılırdı. Bu insanlar ya satılır ya da cariye, köle hizmetçi olarak alıkonulurdu. Bu yasa toplumdaki köle kurumunu işlek tutan, ona süreklilik sağlayan çerçeveyi sağlardı. Ayrıca devlete yönetici ve yeniçeri olarak yetiştirilecek çocukları sağlayan devşirme kurumu da kölelik kurumundan çıkıp onun tarafından beslenmiştir. Osmanlı toplumunda yöneticilerin görkeminin, onların israf düzeninin, özel mülkiyetin, gizli özel mülk olan vakıf mülkiyetlerinin çoğunun (tekke, camii vb. dışındaki vakıfların) temelinde bu kurumlar da yatmaktadır.

man, kendilerine saldıran Sivas askerlerine karşı bütün göçebe topluluklarıyla; sürüleri, köpekleriyle direnir ve saldırgan asker birliğini yok eder. Bu sürülerle birlikte dağlara kaçışlar, saklanmalar, göçler, savaşlar sonucu Burhaneddin'in beyliği dağıtılır ve Akkoyunlu boylarbirliği kurulur. Bayındırlıların başını çektiği bu boylarbirliğini Sivas'ta yok etmeye gelen Celayirlileri Schiltberger kölelik anılarında şöyle anlatır: "*Osman, Tatar Beyinin yaklaştığını haber alınca, bütün aşiretini alarak dağlara çekildi, ve orada yerleşti. Tatar Beyi şehrin [Sebastiya/Sivas] önüne ordugahını kurdu. (...) Osman kaçanları takip edip birçoklarını öldürdü, (...) Osman ve adamları elde ettiği hayvanlarla ve mallarla birlikte tekrar dağlara çekildi;*" (Schiltberger 1995: 55).

Türkmenler töreci bir yaklaşımla kişiyi, kişiliği yazılanın (kişi, kişilik yok) tersine hep kolladılar. Topluma doğrudan ve somut bir zarar vermeyen konularda kişilerin edimlerini hoş gördüler; gülüştüler. Bu ilişki ve işleyişin temelinde yatan anlayış " *... o [kişi] kendi iradesini başkalarının iradelerine uydurmak mecburiyetinde idi ki, bu her nevi ahlakın birinci esasıdır.(...) menşeini (...) cemiyetçiliğin zorunlu kıldığı karşılıklı yardımda aranmalıdır. (...) cemaatte her ferdin ihtiras ve arzuları (...) fertler arasında müsavat [eşitli]lüzumunu insanda doğurmamış olsaydı içtimai hayat sonsuz bir çarpışma halini alır ve nihayet cemiyet kendisi mahvolurdu,* " (Kropotkin, age. s.73, 81) çözümlemesinde daha da belirginlik kazanır. Hatta alışılmadık davranışları yapanları "deli oğlan, deli kız, deli avrat, deli herif..." diye sevdiler. Onlara güldüler, gülümsediler. "Delilik" topluma hoşluk, sevinç, dolayısıyla sevgi katan, yaşamı renklendiren, akıcılaştıran, insanları eğlendiren bir sevecenlikti onlarca. Delilik topluluğun varlığını her koşulda sürdürmesini sağlayabilecek kişisel edimlerdendi de. "*Onun [kişi olarak] öğrendiği ilk esas kaide, kendine reva görmediği fiili başkası hakkında yapmamaktır. Bununla beraber bu fiilleri yapmağa kalkışanları da durdurmaktır. Sonra, şahsi 'ben'liğin cemaat benliği ile bir olduğu fikri doğmuştur,*" (Kropotkin, age 85). Oğuzların suç karşısında kişilere, onların

ait oldukları topluluğa uyguladıkları en anlamlı ve ağır yaptırım, toplumu ve kişiyi zarara uğratan, ona acı ve iç sızısı veren eylemleri (ırza geçme, cinsel saldırı/sarkıntılık, oğlancılık, dayak atma, çadır yakma, hırsızlık, hayvan öldürme, aşırı avlanma...) "düşkünlük" sayıp topluluk insanlarının düşkünle her tür ilişkiyi kesmesiydi. Düşkünle topluluğun aldığı karara rağmen konuşan, yardımlaşan, ilişkisini kesmeyen onun eyleminin taraftarı, ortağı sayılırdı. Düşkünlük yaptırımını doğuracak eylemleri düşünmek bile (gönül çepelliği) insan ve topluluk düşmanlığının bir belirtisi sayılırdı. Toplum ve devlet savunucularının bu yaklaşımda elbet bir "düşünceyi suç sayma" edimi bulmaları kolaydır. Evet, başkasına ve topluluğa zarar verecek bir düşünce önsuç sayılabilir. Burada temel sorun böyle bir önsuça uygulanacak yaptırım ya da ceza olabilir. Düşkün kişi ve alttopluluklar –soy, sülale- bu edilgen yadsıyıcı ama etkili davranışlara, tutumlara dayanamayıp topluluğu ya da yurdu terk etmek ya da topluluğu bir daha böylesi davranışlarda bulunmayacağına inandırarak bir kurbanla/ toplu yemekle bağış dilemek zorunda kalırdı.

"... *Pes Kazılık Koca oglı Yegenek, ... eydür: 'Yücelerden yücesin, /Kimse bilmez necesin,/Aziz Tangrı./.../ Ademe sen tac urdun,/ Şeytana lanet kıldun,/ Bir suçtan ötüri dergahdan sürdün./...*" (Tezcan/ Boeschoten 2001) bu anlayış sürgünün ilki –archetype- değil midir? Bu anlatım sürmenin, sürgüne göndermenin o toplumca bilindiğini göstermez mi? Kınık boyunun –bir topluluğu, bir parçası?- 10. Yüzyılın son çeyreğinde Oğuzlardan ayrılarak Hazarlara katıldığı bilinir. Kınık topluluğu Hazar devletinde paralı askerlik yaparken çıkan bir kavgadan sonra Seyhun'un ortaakarlarındaki şehirlerin yakınlarında kalabilmek için, oradaki devlet yöneticilerinin –emirlik- dinine, İslam'ın Hanefi mezhebine girdiler. Kınık beylerinin bu yaklaşımı Hazar devletinde de göstermiş olduklarına ilişkin tezler bulunuyor. Hazar devleti yöneticileri –hanedan ve üst bürokrasi-Musevi dini izleyicileri idi. Selçuk Bey'in bütün oğullarının isimleri İsrafil, Musa, Mikail, Yusuf, Yunus gibi Mu-

sevi isimleridir. Bu isimler İslam'ın denetlediği coğrafyalara göç edildiğinde Muhammed, Ebul-Fevaris, Ebu Süleyman Davud, Ebu Talib vb. ekler almıştır. İran ve Rum'da devletleşince de Gıyaseddin, Rükneddin, İzzeddin, Mesud vd. isimler alınır verilir.

"Dindışı" topluluklar

Samanoğulları devleti topraklarında Karahanlı devletini doğuran ayrışmaların bir yönü de Hanefilik ile Şiilik içindeki toplumsal hareketler ve bunların çekişmesidir. Tarihçilerin kendi inançları ve ideolojileri yüzünden bahsetmedikleri bu bölgedeki Şii etkiler hatta Şiilik içinde sayılan ama gerek dinsel inançları gerekse toplumsal siyasal görüşleri açısından halk sınıflarının çıkarlarını savunan Karmatilik 10. Yy.da Azerbaycan, Deylem, Horasan, Ceyhunötesi, Harezm, Herat çevresinde oldukça yaygındır. Yine dinsel siyasal akımlardan Hürremcilik, Sinbadcılık, Batınilik, onun bir kolu olan İsmaililik... bu bölgelerde halkın içinde derin kökleri olan hareketlerdir. Hareketlerdir çünkü dinsel, toplumsal, siyasal, düşünsel yönleri kaynaşarak bir hareket olmuştur. Bu yaygınlığın temeli Emevilerle Abbasoğulları arasındaki iktidar savaşlarında yukarıda adı geçen coğrafyalarda doğan ve güçlenen Emevi karşıtlığıdır. Elbette Emevi karşıtlığı Şam'dan Irak'a, Yemen'den Mağrip coğrafyasına dek etkiliydi. 8. Yy.ın ortalarından itibaren Ebu Müslim'in önderliğinde gerçekleşen savaşlarla iktidara getirilen Abbasoğulları hanedanlığı en başta Ebu Müslim'i öldürünce (755) uyguladığı siyasetlerle halkın sorunlarına sırt çevirip bunlara ek uygulamalardan biri olarak Cafer Sadıkoğlu İmam Musa Kazım'ı tutuklayınca halk bu sefer de Mazdekçilerden Hürremcilere, Şiilerden Batınilere kadar bütün renkleriyle Abbasoğulları iktidarına karşı savaşmaya başlamıştır. Bu bölgeler dinsel, toplumsal, siyasal isyanların birbirini izlediği mekanlardır. Samanoğulları devletinin 10. Yy.ın başında

topraklarındaki bu Şii kökenli hareketlerin etkisinde kalarak -bu bir yönüyle de Azerbaycan'dan Buhara'ya Güneyde Herat, Gur, Garca çizgisine kadar yaşayan halkların Şiiliğin bir kolunu izler olmasıyla da doğrudan ilgilidir- 907'den itibaren Sultan Nasr bin Ahmed'le Batıniliği seçip izlemesini gündeme getirdi.

Bu -Şii- yaygınlık daha sonra kurulan Karahanlı devletinin ve kuruluşa kadar "kafir" olan "toplumunun" –Karluk, Çiğil, Yağma Tutsi (?]Türkleri- bir destanında açıktır. *"Buğra Han pek çok mucize sonucunda doğmuştur (deprem, çok sayıda su kaynağının fışkırması, bahçelerin ve çayırların çiçek açması). İslam dinine geçeceğini öncesinden bilen kahinler onu öldürmek ister. Annesi kurtarır. Oniki yaşına geldiğinde kırk arkadaşıyla ava gider. Bir tavşanı kovalarken kaybolur. Tavşan yaşlı bir adama dönüşür ve ona İslam dinine geçmesini önerir. O sıralarda Kaşgar prensi Harun Buğra Han'dır (bu bizde belli bir kuşku uyandırıyor, çünkü Harun Müslüman adıdır). Bu han, annesiyle beş yıl önce evlenen amcasıdır ve Satuk Buğra'yı atalarının dinine dönmeye zorlar. Amcası birden bir mucize sonucu ölür (toprak yutar) ve Satuk han olur. Doksanaltı yaşına kadar hükümdarlık yapar. Dört oğlu ve dört kızı olur. Müslüman adı taşıyan bu dört çocuk hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Kızlarının ikincisi Ala Nur, 'Kırmızı Işık' adını taşır ve ağzına bir ışık damlası akıtan melek Cebrail onu ziyaret eder. Dokuz ay sonra bir erkek çocuk doğurur. Danışılan 'bilgeler ve alimler' bu çocuğun Ali'nin oğlu olduğunu söylerler ve çocuğa Seyid Ali Arslan Han adını verirler. –Grenard, 'La légende de Satok Boghra Khan et l'histoire, JA, 1900, s. 9-11-"*(Roux 2005: 333, 334.) Esasen hanedanlığın iki kolundan biri olan Arslanlar –diğer kol Buğralar/Develerdi- destanın işaret ettiği ışıktan=-nurdan olma kökenleriyle de kutsal, meşrudurlar ve hanlıkları dayandıkları topluluklar tarafından da benimsenmiştir. (Divitçioğlu 2001: 152-167; Barthold 1927: 67-71.) Açıkça Karahanlıların Aslan yönetici soylarının –sülale- Şiiliğinden bahseden Roux "Şii olduklarını düşündüğümüz bu insanların Ali adını anmaları, Ali'nin günlük yaşamda 'Allah'ın Arslanı' olarak adlandırılmasın-

dan kaynaklanmaktadır, ama bu geç dönemle ilgili bir açıklamadır. Daha sonraki dönemlerde Müslüman Türklerde 'arslan' adı yaygın olarak kullanılmış, buna karşın *deve adı giderek daha az kullanılır olmuştur.*" (Roux 2005, s. 334) demektedir.

Karahanlı toplumunda görüldüğü gibi Arapların Asya içlerindeki fetihleri gerek Türkler gerekse Oğuzlarda büyük, derin sarsıntılara neden oldu. Arap devletinin egemenliği altında yaşarken iki etniden topluluklar da dünyanın diğer coğrafyalarında sıklıkla rastlandığı gibi Emevi ve daha sonra Abbasi dönemlerinde hep siyasi muhalefeti desteklediler. Bu tavır elbette daha sonra devlet yöneticisi olmuş ya da devlet kurmuş "hanedanlar" için geçerli olamaz. İslam imparatorluğu coğrafyasında devlet olmak, devleti yöneten hanedanı oluşturmak öncelikle Bağdad sarayı tarafından onaylanmak şartına bağlıydı.

Fakat 19. Yüzyıldan itibaren "halk" diye andığımız Oğuz topluluklarının yaşamlarında siyaset olarak muhaliflik, dinsel olarak "İslam cilası" denilen aslında Şii bir görüntü altında yaşanılan değişik yorumlarıyla Göktanrıcılıktır. 8. Yüzyılın ortalarına kadar Emevilere karşı, daha sonra Abbasilere karşı savaşan bütün güçler İranın, Horasan'ın, Harezm ve Ceyhunötesinin muhalifleri ve Şii Müslüman görünen Türk, Türkmen, Fars, Arap... halklarıdır. Ebu Müslim Destanı bu siyasal ve dinsel durumun, konumun ve ruh halinin bir yansımasıdır.

Devletçi tarihçilerin değinmek istemedikleri Oğuzların dinsel etkilenmelerinin Emevi ve Abbasi hanedanları zamanında hep Şiilik akımları altında olduğudur. İslam imparatorluğu içinde Oğuz coğrafyası Müslümanlaşmaya başladığında önce İran coğrafyasından ve onların Şiiliğinden etkilenmiştir. İmparatorluğa bağlı Samanoğulları, Karahanlılar, Buhara Hanlığı, Gazneliler... gibi devletlerin hanedanları elbette bağlı olduğu imparatorluğun dinini, mezhebini taşıyacaktır. Bu tabi halklar için geçerli sayılamaz. Emevilere karşı İran, Horasan, Ceyhunötesi halk hareketleri Şiilik tarafından şekillendirilmiş ve iktidar Abbasilere sunulmuş-

tur. Oğuzların dağılan boylarbirliğinden artakalan toplulukların destanlarında, hikayelerinde bu Şii Müslümanlığı etkileri çok açık olarak görülür: "Şah Merdan Ali-nün Düldülinün eyeri agaç,/Zu'l-fikarun kınıla kabzası agaç,/Şah Hasanıla Hüseyinün beşigi agaç,/... (Tezcan- Boescheten 2001.)

Dukakoğlu Selçuk Bey'in yanındaki topluluk Hazar devletinden sonra Karahanlılara, Gaznelilere, değişik emirliklere asker (gulam, yanaşma) oldular. En sonunda da bölgelerindeki gelişmeleri iyi değerlendirip Gaznelilerin sanına, yerine, Abbasi Halife/hükümdarları arasındaki Şiilik ile Hanefilik çekişmesinde Hanefi Abbasi devletinin koruyuculuğuna soyunarak bölge siyasetine, mal davar dünyasından mülklerin nizamının malikliğine eriştiler. Bu süreçte ne zaman Gazneliler, Karahanlılar, Buhara emirliği... tarafından sıkıştırılsalar dağılmış Hazarötesi Oğuz topluluklarını yanlarında yardımcı buldular.

Oğuzlar dinlerini, dillerini, törelerini, sanatlarını, kültürlerini zor ama mutlu yaşamlarının birer öğesi bilip bunların kendilerine tebası oldukları devletlerce yasaklanmasına rağmen gizlice yaşadılar. Bunları topluluğa öğreten, topluluğun sürekliliğini sağlayan kişileri ululadılar; göksel=göğe ait saydılar. Dede Korkut, Aslan Baba, Yesili Ahmet Ata, Baba İlyas, Barak Baba, Bektaş Baba[1]... Onları sevdikleri için saydılar; saydıkları için daha çok sevdiler. Çünkü insan "*ihtiyacın eseri değil, arzunun eseridir.*" (Bachelard 1946.)

Oğuzların Tanrısı sevginin en büyük kaynağı idi. Tanrı her şeye rağmen onları seven idi. "*Gul gusur işler mevla bağışlar*" (Pir Sultan) idi. İnsanın tek sürekli yardımcısıydı Tanrı. İnsanı yerüstüne, suya, yeraltına ve göğe karşı koruyandı. Tanrı, insanları koruyacak ruhları dağa, taşa, ağaca, ırmağa, çadırın kapısına, garip bir yolcuya, bir düşküne, ak saçlı birine verendi. Hızır'ı darda kalan canlılara yardım için yaratmıştı o. Çağrılan her yerde hazır

[1] İlginçtir "aranılanın hacda olmadığını" söylettikleri uluyu bugün gerçekte "hacca" göndermek kimilerince bir çelişki sayılmıyor.

olandı Hızır. Onun için Türkmenlerde bütün ruhlara teşekkür minnet adakları adanır, yıl gurbanları kesilirdi. Etli bir yemek durup dururken yenemezdi. Bir hayvan eti için öldürülemezdi. Sadece "gurban" edilebilirdi. Adak için bütün topluluk bir araya getirilirdi. Atalar, babalar, dedeler dua –hayırlı- ederek hayır himmet isteyerek ilk lokmayı alır, topluluk ondan sonra yemeye başlardı.Topluluk üyeleri başta dede/ulu olmak üzere kurban sahibine, çocuklarına "lokma" verirlerdi. Dedenin işaretiyle lokma sofrası başparmak ile işaretparmağı arasında tutularak dedenin duasına "Bir Tanrı (Allah Allah!)" dilekleriyle katılıp biraz daha yemek isteyenler sofrada kalırdı. Gurban edilen hayvanın "*tekrar yaşayabilme koşullarını ortadan kaldırmamak için*"[1] kemikleri hayırlılarla el ayak değmeyecek yerlere gömülürdü.

Ölüm geçici, ansal, süreli bir olguydu; aslolan yaşamdı. Ölüm yalnızca yeniden hayata gelmek için bir zorunluluktu. Onun için doğan bebeklere ölen ataların, ebelerin adları vurulurdu. "Ad verme ve ad galdırma gurbanı" kesilirdi. Çocukları olmayan aileler dağlara, türbelere, ulu ağaçlara, ırmaklara adaklar adarlardı. Eğer çocuk adakla doğarsa, çocuğa adak adananın adı ya da onu anıştıran bir ad verilirdi. Karataş, Aktaş, Akdağ, Irmak, Deniz... Hakverdi, Allahverdi, Hızır, Şahverdi, Veli, Bektaş, İlyas, İshak, Barak, Burak, Saltık, Emre, Sultan, Arap, Battal, Hüseyin Gazi, Seyit, İmmi, İmmihan...

Bunlardan dolayı Türkmenler vardıkları ellere kendiliğinden bir adlandırmayla damgalarını vurdular. "Yetmiş iki halk"a

[1] Kurban kemikleriyle ilgili ısrarla bu yorum getirilir. Köprülü, İnan, Eliade... bunu bilebilmek pek mümkün görünmüyor. Sadece bazı Anadolu masallarında ve Hacı Bektaş Velayetnamesinde kurbanların kemikleri bir araya getirilerek onların diriltildiği motifi var. Aynı motif Sultan Sohak'la ilgili Ehli Hakların anlatılarında da bulunuyor. Alevi topluluklarda kurbanın kemiği, kanı, siniri... kutsal sayıldığından canlılar tarafından ayakaltına alınmaması için gömülür görünüyor.

eşitlikçi bir anlayışla bakarken kendilerini unutmadılar. Oğuzlarda ne Çinli Göğün Oğullarına özenen bir insana, ne Arap'ın Halifelerine, Sasanilerin Şahlarına, ne Bizans'ın İmparatorlarına ne de Türklerin Kaan/Hakanlarına... özenen bir insana rastlanır. Bu anlayıştaki insanlar kendi "devletsiz toplum" örgütlenmelerinden hoşnut olmalılar. Kendi dillerini kutladılar, kendilerinin Tanrısını sevdiler, tapındılar. Yıkılan devletlerdi, sitelerdi, polislerdi, medeniyetlerdi, "uygurluk"lardı; ama onların "sivil –gara, sırtı boz-" toplulukları her koşulda yaşamanın bir yolunu buldu. Adlandırılmaları dalaşmak istemedikleri devletli toplumlarda Selçuklu idi, Harezmşah idi, Osmanlı idi, Türk idi...

Tarihte siyasal/devlet örgütlenmelerinin sürekliliği olan bir kavim –etni, halk, volk?- yoktur. 19. yüzyıldan başlayarak Ulusçu tarihçilerin önde gelen tutkusu tek etnili bir devlet tarihi yazmaktır. Böyle olunca Germen kavimlerinden Alman devletleri arka arkaya çıkar; Türk kavimlerinden 16 (?) devlet çıktığı gibi. Devlet örgütünün olmadığı yerlerde, zaman dilimlerinde de devletler bu sürekliliği sağlamak için icat edilir: Oğuz Yabgu devleti... Ama bu süreklilik en azından uzun tarihsel dönemleri kapsayan bir süreklilik olarak topluluk örgütlerini gösteriyor. Devletin topluluk dağıtıcı doğasına rağmen değişerek, küçülerek, yeni güçbirlikleri oluşturarak, yeni koşullarda da yaşatılan topluluklar/etniler bu sürekliliğin bir yolunu bulmuş görünüyor. Bir dünya görüşü, bir insan anlayışı, bir topluluk anlayışı, bir dil, bir din, bir töre ve kültür... bu sürekliliği var kılan öğeler. Bunları dünün Oğuzları, bugünün Türkmenlerinden artakalan köy, kent topluluklarında canlı olarak hala görebiliyoruz.

Oğuzlar kendilerini Oğuz adıyla adlandırdı. "*Orta Çağ kaynaklarında, henüz Müslüman olmuş veya Müslüman olmayan göçebe Türk[?] nüfusa Türkmen adı veriliyor...*" (Melikoff 1994.) Türkmenlik ise içlerinde Melikoff'un rivayeti de olmak üzere

yüzlerce tezin kalabalığından kurtulup Anadoluda Oğuzların[1] yeni adı oldu.

Oğuzlar 10. yüzyıldan çok önce göçebe bir yaşam içindeydiler. İbni Fadlan başta diğer Arap gezginlerinin anlattıklarından anlaşıldığı üzere, Seyhun ırmağının orta ve aşağı akarlarının iki yakasında, Aral gölünün Güneydoğu, Doğu bölgelerinde birçok yerde kışlıyor, baharla birlikte daha yüksek yerlerdeki yazlaklarına hareket ediyorlardı. Aral çevresi, Üstyurt, Mangışlak, Kuzeydoğu Hazar yaylaları, daha sonraki yıllarda dönem dönem Güney Hazar, Ceyhun'un aşağı akarları Oğuzların göçebe olarak yaşadıkları yerlerdi. Hududü'l-Alem Oğuzlara diğer Arap kaynaklarına göre daha belirgin bir yurt çizer. "*Doğusu Ğuz Çölü ve Maveraünnehir şehirleri, güneyi aynı çölün bazı kısımları ve Hazar Denizi, batısı ve kuzeyi Atil Nehri'dir. (...) Ğuzların şehirleri yoktur. Ancak hargahlara (büyük keçeden yapma çadır) sahip insanlar çoktur. Ğuzlar sürekli islam ülkeleri içinde akınlarda bulunurlar.*" (Minorsky 1930/2008: 55.)

İstilacı devletlerin neden olduğu göç hareketlerinden etkilenerek Harezm, Dihistan, Kuzistan, Toharistan ve Horasan dışında Hazar'ın kuzey ve kuzeydoğusunda da göçebe bir yaşam sürdürdüler. Kendilerine saldırılmadığı, boybirliğini tehdit eden bir doğa felaketi, kıran, kıtlık olmadan el değiştirmeden yüzlerce yıl bu coğrafyalarda yaşadılar. Yaşamlarının tehlikeye düştüğü koşullarda, topluluksal varlıklarının devamı için çevre kentlere saldırıp –ılgar, yağma, talanla- geçimliklerini sağladılar. Onların bu yağmacılığı ve devletsizliği Hududü'l-Alem/Minorsky s.55'te açık seçiktir: "Ğuzlar yol üzerindeki her yeri vurur, yağmalar ve

1 Aynı ad günümüzde birçok coğrafyada kullanılmaktadır. En azından açıktan açığa kendilerini Türkmen olarak adlandıran Türkmenistan halkı var. Türkiye'de Türkmen olmak zor. Bazı bölgelerde (Güney Marmara, Ege, Batı Akdeniz) Türkmen olmak alevi dinli olmakla özdeşleniyor.

mümkün olduğunca hızlı bir şekilde geriye çekilirler. Birbirleriyle anlaşamamaları sebebiyle [başıbozukluk?] kabilelerinin her birinin ayrı bir reisi [begler birliği] bulunmaktadır."

Oğuzlarının yaşamlarının genel gidişatı "kendilerine yeten geçimlik bir ekonomi" idi. Geçimlik ekonomi bir kıtlık ekonomisi değildir. Göçebe üretim biçimi kesinlikle bir bolluk toplumu yaratıyor. Toplulukların kendi içlerinde ve topluluklarüstü –federasyon, konfederasyon benzeri yapılar- örgütlenmelerinde dağılmaya yol açabilecek bir farklılaşmayı önlemek için üretim fazlalıklarını dayanışmacı ya da "karşılıklı yardımlaşma"yla diğer topluluklara aktarıyor ya da Dede Korkut Oğuznameleri'nin (Dresden nüshası) 12.sinde anlatıldığı gibi eritip mal mülk birikimini önlüyorlardı. "Üç Ok Boz ok yıgnak olsa Kazan evin yagmaladurıdı[1]. *Kazan gerü evin yagmalatdı. Amma Taş Oğuz bile bulunmadı, hemın İç Oğuz yagmaladı . Kaçan Kazan evin yagmalatsa helalınun elin alur taşra çıkardı, andan yağma eder[ler] idi...*" (Tezcan/Boeschoten 2001.) Fakat çevrelerinde devletli toplumlar, onların "cihanın fethi" ülküleri; doğanın kuraklık, öldürücü soğuk ve hayvan kıranları vardı. Binit olarak atları her şeyden önce bu felaketleri aşıp hayatlarını sürdürmek için yetiştirip beslediler. Atlar bir savaş makinesiydi de. At Oğuzların gündelik yaşamında gerektiğinde onlara hız sağlayan, göçebe üretimden ticarete hayatın her alanında kolaylık sağlayan bir can yoldaşıydı.

Davarcılık –mal: sığır, at, deve; davar: koyun, keçi- onlar için geçimlik bir üretim biçimi idi. Herhangi bir nedenle bu dirlik bozulursa, Oğuzlar "ata binip atlanır" ve yağmaya çıkarlardı. Yağ-

[1] (Dipnot işareti benim.) Antropologların bir Kızılderili dilinden aldıkları "potlaç" kurumu burada "yağmalatma"dır. Yağma ise Oğuzların devletsiz dönemlerinde temel olarak kent ile bir nedenle kendilerine saldıran Hazar, Kıpçak, Peçenek gibi topluluklara yönelikti. Dede Korkud'un "it becene=Peçenek"leri gibi.

ma, geçimlik ekonominin bozulduğu dönemlerde –kıtlık, kıran- hayatta kalmanın tek yoluydu.

Yine Arap coğrafyacılardan biliyoruz ki, "*Maveraünnehr halkının kuvvet ve kahramanlıklarına gelince; İslam dünyasında cihadtan onlardan daha çok nasibi olan bir bölge yoktur. Şöyle ki, bütün Maveraünnehr Dar el-Harb'e yakındır. Harezm'den İsbicab'a kadarki yerler Oğuz cephesidir (hudududur)...*" (İbn Havkal/ Şeşen 2001.) Oğuz "kafirleri" zaman zaman şehirlere saldırarak talan ederlerdi. Bu yüzden Müslüman Türklerin -Dar el İslam- savaş faaliyetlerinde her zaman hedef olarak Oğuzların oluşturduğu "Dar el Harb" bulunurdu. Oğuz topluluklarının yaşam mekanlarını, yaşam araçlarını, mallarını canlarını Samanoğullarına karşı savunma savaşlarında da atlar onların yardımcılarıydı.

Oğuzlar hakkında anlatılanlar bir efsane değil. Değil ki, Oğuzlar 19. yüzyılın ortalarına kadar büyüklü küçüklü topluluklar olarak yaşadıkları Anadolu'da kendilerinin bir yere zorla yerleştirilmesine -oturaklığa, yatukluğa, medeniyete, uygurlaşmaya, devletin reayası ve askeri olmaya, zorun çeşitli uygulamalarıyla camiye götürülüp ramazan boyunca oruç tutturulmaya[1]... en başta da bin yıllık özgürlükçü ve eşitlikçi bir yaşam tarzının bıraktırılmasına tek kelimeyle iskana- karşı direndiler. Onların geçimlik üretimlerinin kendi topluluklarına kazandırdığı maddi değerlerin, soyut değerlerin kapitalizmin emperyalizme evrildiği ve her şeyin pazar için, değişimdeğeri için üretildiği bir zamanda korunması gerektiği hususundaki bilinçleri, duyguları, inançları bugün geçkapitilazmin insanın yaşayabileceği bir topluluğu ve (avuçiçi kadar bir) mekanı tüketmesine birkaç çeyrek yüzyıl kala daha da büyük bir "Değer" sayılmalı. Onların her tür egemenliğe,

[1] Fetihle alınan geniş Osmanlı Hristiyan coğrafyasında istimalet (çıkar sağlayarak tavlama/Batı tarihçilerinin uzlaşma dedikleri) siyasetler ihtida/din değiştirerek Müslüman olma çok yaygınlaştı. Türkmenlerin payına ise bugün olduğu gibi hep kılıç ve ateş siyasetleri düşüyor.

satmak için üretmeye, mal mülk biriktirmeye; "toplumun" içinde açlar ve toklar, özgürler ve esirler, gardiyanlar ve mahpuslar gibi ikiliklerin olmasına; ikilik kurulamadan düşünülememesine, eyleme geçilememesine (ah virgüllerin kallaş ayrılıkçılığı noktalı virgüllerin sahte birlikçiliği) eskiden bir dağın sahibi olunabilmesine şaşırdıkları kadar bugün de bunlara şaşırdıklarına yüzlerce kanıt bulunuyor. Oğuzların torunları dinleri, inançları, gelenekleri, dilleri, sanatlarıyla bu kısır, parçalayıp bitirici ve bunaltıcı uygarlığın Türkiye'sinde azımsanmayacak bir sayıda yaşamaya devam ediyorlar. Onların bütün insanlara ve insanlığa ders verme, bir şeyleri öğütleme niyetleri hiç olmadı. Çünkü kendilerine ve diğer toplumlara bakışları eşitlikçiydi. Farklı olanların eşitliği ki bir dünyada bir aradalığı sağlardı. Sorunlarına buldukları çözümleri çareleri hep topluluksal[1] ve yereldi. Ama başka topluluklar, devletler tarafından fethedilen topraklarının, sularının, denizlerinin, otlaklarının ve bunlar kadar önemli olan topluluk değerlerinin, iradelerinin ayaklar altına alınmasına seyirci kalamazlardı. Bundan dolayı savaştılar, kaçtılar göçtüler. Onlardan artakalan parçalanmış, dağılmış, yeniden yeniden toplanılıp oluşturulmuş topluluklar her tür iktidarın uzağında kaldılar hep. İktidar ve muktedir bir azınlık anlayışı olarak, Türkmen topluluklarının bütünsel bir anlayışla dokunan hayatına yabancıdır. Türkmenlerin dinleri, töreleri, geçimlerini üretme biçimleri, paylaşmaları, tüketimleri, eşitlikçidir; bu demliktir (süresi değişen an). Toplulukiçi ilişkilerdeki eşitlikçilik ve "karşılıklı yardımlaşma" farklılaşmayı, sınıflaşmayı engellediğinden devlet fikri böyle toplumlara hep yabancı gelmiştir.

[1] Topluluksal yerine topluluk için denilebilir elbette. Kulağım alışana kadar her dilden isme "-sal, sel, sol" ilgi eki takmak gerek. Asli yerine asılsal, dünyevi yerine dünyasal, sportif yerine sporsal gibi...

BAZI KAYNAKLAR

Bachelard Gaston 1949/1995, Ateşin Psikanalizi, Bağlam y.
Barthold Vasili Viladimiroviç 1927/ 2004, Orta Asya Türk Tarihi –Dersleri-, Çağlar y.
Carr E. H. 1961/2002, Tarih Nedir? İletişim y.
Divitçioğlu Sencer 2000a, Kök Türkler, YKY
-- 2000b, Oğuz'dan Selçuklu'ya, YKY
-- 2001, Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında, YKY.
Golden Peter B. 2002, Türk Halkları Tarihine Giriş, KaraM y.
Feyerabend 1991, Özgür Bir Toplumda Bilim, Ayrıntı y.
İbn Fazlan 1995, Seyahatname, Bedir y.
İbn Havkal/ (Şeşen Ramazan) 2001, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler... TTK.
Kropotkin Peter 1991, Etika, Kavram y.
Kuhn Thomas 1962/1982, Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Alan y.
Lakatos Imre (Cemal Güzel)1970/1999, Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos, Bilim ve Sanat y.
Ligeti L. 1946/1998, Bilinmeyen İç Asya, TTK.
Melikoff Irene 1994, Uyur İdik Uyardılar, Cem y.
Roux Jean Paul 2001, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Kabalcı y.
-- 2002,Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı y.
– 2005, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, Kabalcı y.
Sahlins Marshall 1998, Tarih Adaları, Dost y.
Sümer Faruk 1980, Oğuzlar (Türkmenler), Ana y.
–1994, Eski Türklerde Şehircilik, TTK.
–1999a, Oğuzlar (Türkmenler), TDAV y.
–1999b, Safevi Devletinin Kuruluşu..., TTK.
Şeref Han 1990, Şerefname, Hasat y.
Tezcan Semih, BoeschotenHendrik 2001, Dedekorkut Oğuznameleri, YKY.
Vasary Istvan 2008, Kumanlar ve Tatarlar, YKY.

2

TÜRKMEN ANARŞİZMİ/ BAŞIBOZUKLUĞU

Giriş

Bir konuda bir başkasıyla konuşabilmek için en azından belirli sayıda kavrama ihtiyacımız var. Zaten her konuda en bilgisizimizden en bilgemize kadar kavramları kullanmaktayız. Ama kavramlarımız anlaşabilmek, bilgi aktarmak, bilgi almak için bir önkoşul olsalar da konuşmacıların, dinleyenlerin onlara yüklediği anlamlar çok farklı. Bazen de kavramlarımız sanki aynı içeriği, aynı önkabülleri, aynı tarihi gelişimi, aynı mekanı, aynı inancı... kapsıyormuş gibi davranarak konuşmayı, tartışmayı, bir savı, iletişim kurmayı ta başından kendimize ve başkalarına içinden çıkılmaz bir hale getirmekteyiz.

Sosyalbilimlerde, insanbilimlerinde bu belirsizlik, bu görelilik bir konuyu sorunsala dönüştürmekten başlayıp o sorunsalı çözümlemeye kadar izlenen yolda herkesin söylediklerinin kendine açık başkalarına kapalı belirsiz bir hale getirmektedir. Bu da birçok yönden çözüldüğü varsayılan sorunsalın, aslında hiç kurulamadığı ve kurulamayan sorunsalın çözümlenmesi, çözümden ya da çözümlerden bir sonuca gidilmesi vb. içerikli bir etkinliğin

olmaması anlamına gelmektedir. Elbette bu edim Wittgensteincı/ Wittgenstein'cı bir dil oyunu (dil ile dilin örüldüğü bütün) açısından değerlendirilmeyecekse. Belki Bu durumda ciltlerce yazılmış tarih tezleri bağlantısız, kopuk; dolayısıyla sonuçsuz kalmaktadır. Örneğin hem Köprülücü/Wittekçi "Gaza kuramcısı" olup hem de "*Osmanlılar yayılmalarının ilk dönemlerinde özellikle fethi hızlandırmak ya da yerli halkın onların lehine hareket etmeleri için istimalet denilen bir politika uygulamaya başladılar. (...)*" (İnalcık 1991: 409 –Akt. Lowry 2010: 101-) demeye benzer.

Tarihçi "*toplumsal ilişkilerin mekansal izdüşümü olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde kesiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekan görünümü olarak karşımıza çıkar.*" (Aymard 1990: 125 –Braudel 1990 içinde-) demektedir. Türkmenler ise bu alıntıda vurgulanan mekana göre "mekansız"dır.

Bu denemede ileri sürülecek tezler kimilerince kanıt sayılmayacak topluluk yaşamı, aile ilişkileri, işbölümü, kadının topluluktaki yeri, kişi ve topluluk ilişkisi, başsızlık ya da başıbozukluk, dayanışma, karşılıklı yardımlaşma, bir otorite olmadan içsel bir etikle kişinin diğer kişilere ve topluluğa karşı sorumlu/kollayıcı davranışı vb. gibi Türkmenlerin torunlarında kentlerde bugün bile yaşayan kimi özelliklere dayandırılacaktır. Braudel "Maddi Uygarlık/Dünyanın Zamanı" adlı çalışmasında "*... ilkel kaderleri altına veya kıyısına yerleştiren her şeyi kavramak için büyük çaba sarf ettim,*" (Braudel 1993: 33) der. Çaba mübadele ekonomisinin mekanı olan kenttir. Mekansız zamansız yerler (elbette yazının dünyası açısından), topluluklar kenti tanımlamakta bir sınır işi görür. "*çünkü mübadele ekonomisi bu kıyıda kalmış bölgelerin etrafından dolaşmaktadır, (...) bu bölgeler insani açıdan diğer bölgelerden ne daha mutlu, ne de daha mutsuzdurlar. Ama böylesine bir balık avı nadiren verimlidir; belgeler yoktur, toplanan ayrıntılar yararlı olmaktan çok, resim malzemeleridir. Oysa bizim toplamak istedi-*

ğimiz, bu sıfır düzleminin civarındaki ekonomik hayatın kalınlık ve doğasını yargılayabileceğimiz unsurlardır. (...) Ancak hiçbir kuşkuya yer bırakmayan şey, adeta mübadele ve karışımların dışında kalan, böylesine 'tarafsız' alanların varlığıdır..." (Braudel 1993: 33.) İşte büyük ustanın *"sıfır düzlemi" "dünya tarihinin erişmediği, sükunet ve el değmemiş cehalet alanları"* zamandışı ve mekandışıdır ya da tarih kurgusu ve yazısı açısından zamansız ve mekansızdır.

Elbette bu denemede yazmaya cesaret ettiğim tezler sonucu açık tezler olacak. Fakat bu yaklaşım bilginin, bilmenin bir karabasanı gibi algılanmakta; acilen bir sonuca gitme zorunluluğu sosyalbilimcilerin, insanbilimcilerin kolaycı bir eğilimi olarak yaşanmakta. Buna rağmen oluşturulan tezlerin sonu bilinçli olarak açık bırakılmaya çalışılacak. Böylece algılanan ve kurtulmaya çalışılan o karabasanın aslında bilmenin önemli bir itici gücü olabileceği de sergilenmeye çalışılacak. Bu denemede ayrıca (bir) odakta Türkmen başıbozukluğu[1] olmak üzere günümüzde oluş-

[1] "başıbozuk b.a. 1. Askerlerin arasına katılmış sivil savaşçı (...). 2. Düzensiz topluluk. Başıbozukluk a. 1. başıbozuk olma durumu. Düzensiz davranış, düzensizlik, disiplinsizlik." (Türkçe Sözlük 1974/1983 -7. Baskı- TDK.)
"başıbozuk (I) dul kadın veya erkek. (Bahçeli Bor –Ng.) (II) Kaçak içilen tütün. (Ovacık Acıpayam –Dz.) (III) Kötü (kimse), dirliksiz, serseri, külhanbey. (Kavacık Uzunköprü –Ed.)" (Derleme Sözlüğü 1993, TDK.) "Anarşizm 1 baştanımazlık" (Püsküllüoğlu 1966: 385). "2 kargaşacılık" (Püsküllüoğlu 1994: 508).
"başbozar n[ad] troublemaker[sorun çıkarıcı, baş belası], rabble-rouser[düzensiz halk kalabalığını harekete geçiren]. Başbozar Türkmenleri troublemaking Turkmens. Başbozarlık edip ili galmagala goyup-da Making trouble, causing commotion among the people..." (TurkmenEnglishDictionary 1995 –Kirilden Latine harf çevirisi ve İngilizceden "Türkçeye" çeviri benim. İlçiye zeval ola mı!)
"başını bozmak: Dağıtmak, parçalamak." (Türkmen Türkçesi... Deyimler Söz. 2004 –Kara ile Karadoğan-.)

turulup yaşanabilecek yeni bir demokrasi[1] için taşıdığı olanaklar irdelenecek. Sorunsalın kurulmasından, tarihi sürecin incelenmesinden, yaşayan Türkmen kültürünün demokrasi açısından incelenmesinden önce bazı kavramların, adlandırmaların içerikleri sorgulanacaktır. Bu taramadan sonra da kavramların değişik kullanım önerileri yapılacaktır.

Türk, Türkmen, Oğuz, Moğol, Tatar...

Türk adı, Çin kaynaklarında 7. yüzyılda sık sık geçmektedir. Bu kaynaklardaki "tu-küe" yazılışından hareket edilerek, 8. ve 9. yüzyıllarda geçen törük ve türük sıfatlarının güçlü, kuvvetli anlamları yanında, cins isim olarak da o yüzyıllarda yaşayan Göktürklerden kalan birkaç boybirliği –aşiret, konfederasyon-örgütlenmesine ait bodunları[2] -etnik boy- işaret etmektedir. M.S. 6. yy.a gelince Türk adını taşıyan bir devlete rastlıyoruz: Göktürkler ya da –sonraları- Kök Türkler (532-744). Döneme ilişkin dağınık Çin kaynaklarında –hanedan yıllıkları- ve Bizans kaynaklarında geçen birkaç pasajdan başka elimizde yazılı bir belge yok. Orhon ve Yenisey yazıtlarının tarihi 8. yy. Uygur yazıtları ise 9. yy. olarak belirleniyor.Yazılı kaynaklardan Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat it-Türk 11. yy.a ait. Dede Korkut Oğuznamelerinin 14.-15. yy.da yazıya geçirildiği tahmin ediliyor ve İlhanlı veziri

---

[1] "Demos"un belirsiz "halk" anlamıyla değil, mahalle (yaşanılan yerleşim birimi) anlamıyla bağlantılı. Bk. Thukydides, Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı, s. 87, not 104.

[2] Orhon Yazıtlarında geçen bod, bodun kelimeleri üzerine Tekin ile Ergin'in farklı okuma ve farklı anlamdırmaları üzerine karşılıklı önerilerini içeren makaleleri vardır. Bu makalelerde Tekin bod=boy, bodun=boylarbirliği, kabile, tribes açıklamalarını getirirken Ergin, bud=boy, budun=millet yaklaşımını kabul eder. Bk. Tekin, Orhon Yazıtları ile Ergin, Orhun Abideleri.

Reşidüddün'ün Cami al Tavarih, Özbek Bahadır Han'ın Şecere-i Türk, Şecere-i Terakime daha sonraki yüzyıllara ait. Türklerin ve Oğuzların kökenine ilişkin bilgiler Osmanlı vakaname –kronik-lerinde bu kaynaklardan bazılarına dayandırılarak tekrar ediliyor. Oğuz Kağan Destanı ise 14. yüzyılda Reşidüddin tarafından aktarılıyor. Destanın Uygurca bir nüshası ise Paris'te.

Bütün bu kaynaklarda bulunan kavim/bodun –people/volk- adlandırmalarındaki karışıklık hala sürüyor.Türkmen, Oğuz, Tatar, Moğol, Tacik, Tatar, Memluk sözcükleri birçok yerde Türk sözcüğüyle karşılanıyor. Örneğin birçok Batılı[1], Türkiyeli yazar ya da çevirmen eserin adındaki "Terakime/Türkmenler" sözcüğünü bile "Türkler" olarak yazıyor. (Bak. Muharrem Ergin –hazırlayan,- (şecere-i terakime) Türklerin Soy Kütüğü.) Ya da metnin içinde Türkmen görülen çoğu yer rahatlıkla Türke "irtifalandırılıyor". Oysa bu kaynaklarda bu sözcüklerin birçok yerde ayrıldığı, farklı etnik ve kültürel kimlikleri işaret ettiği görülüyor. Tahminimce bu karışıklığa neden olan birçok eğilimden ikisi şu: Ortaçağ yazılı ve sözlü –söylenceler birkaç yüzyıl sonra yazıya geçiriliyor- kaynaklarında olgulardan çok, zamanın dünyayı ve toplumları kavrayıştaki anlayışları gereği bir genelleme, bir tekliğe indirgeme eğilimi bulunuyor. Bu yaklaşım en eskisi 8. yy.a ait –Agacanov'a göre 9.yy.- Arapça kaynaklarda da egemen. Kısacası bu kaynaklarca Orta Asya ve Uzak Asyada yaşayan bütün kavim-

[1] "Kısa bir süre önce Bizanslılardan alınmış kentlerde yerleşen bir Müslüman kentli halkın yanı sıra, Türk kabile geleneklerini sürdüren Türkmenler[!!] vardır. Birinciler, medreselerde öğretilen bilgiyi, sonuç olarak ortodoks inancı yayarken, ikinciler hakmezhep dışı (heterodoks) diye nitelenebilecek bir halk dinini yayarlar: Bu din, Peygamberin damadı Ali kültüne, on iki imamı ululamaya ve törenle girilen gizli toplantılara dayanır." (Beldiceanu 1999: 37 –hzrlayn. Matran 1999 içinde-.) Batılılar da ilk Doğubilimcilerin Orta Asyayı "Türkle" doldurmalarının ezberiyle engelli görünüyor.

ler Türk soylu. Onların yanında Çinliler ve Farslar var. Hatta söylencelere göre bu kavimler ve Ruslar da Nuh'un oğullarından türediler (Raşidüddin, Bahadır Han, Oğuz Kağan Destanı –Uygurca metin-; bazı Arap seyyahları ve onların yazdıklarını okuyup bir yere gitmeden tekrar yazan, çoğaltan "gezginler"). Ortaçağda bu anlayışın insanlara dünyayı kavratmakta bir kolaylık sağladığı – hepimiz Adem'den gelmedik mi?- açıktır.

İkinci eğilim de yazmayı bilenle arasından kendilerini devlet saraylarında kabul ettirme becerisini gösterip şöhret ve para sağlayanlar tarafından bol bol sergileniyor. Dönemlerinde böylece bir moda oluşuyor: üslup benzerliği... Zamanın yazarlarını ve onların tek müşterisi olan zamanın egemenlerini çoğaltan, eserleri moda kılan da yazılanların meliklere, sultanlara, padişahlara, hanlara, beylere egemenliklerinin tanrısal, köklü, eskiye dayanan göksel bir hak olduğunu göstermesi. Bunun için Selçuklu Melikşah bile geçortaçağda ısmarlama bir tarih yazdırır. Zamanın bilimi, sanatı, tarihi, coğrafyası, edebiyatı ve dilbilimi... bu kaynaklardan, saraylardan beslenir.

Burada uygar "sarayın" baskıyla örülmüş bir egemenlik anıtı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Oysa tabi/uyruk boybirliklerine –konfederasyon, federasyon benzeri siyasi yapılar- dayanan dikey bir örgütlenme olan ortaçağ Asya devletleri, Oğuzlara yabancıdır[1]. Hazarötesi *"Oğuz federasyonunun yönetim tarzı için ne Pritsak'ın (1981-1982) ileri sürdüğü gibi Oğuz Yabgu İmparatorluğu, ne de Golden'ın (1972) adlandırdığı gibi Oğuz Yabgu Devleti yaftalarını kullanabiliriz. Adını koymak gerekiyorsa bu düpedüz* çokboylu başkanlık sistemidir ki, Oğuz'un henüz devlet kuramamış olduğunu gösterir;" (Divitçioğlu 2000). Bu durumu Bartold da vurgular:

[1] Yakubovskiy, kısmen Roslyakov -aktaran Agacanov 1969-, Sümer 1965-1980: 139, 141, 142, 143, 164, 377, 395. Oğuzlar'da bir nitelik olarak bahsedilen "devletçi gelenek" ayrıntılarda defalarca çürütülmektedir.

"*Hazar Denizi'nin doğusundaki bozkırlarda Oğuzlar da, onların torunları olan Türkmenler de kendi aralarında devamlı savaşmışlar ve bir türlü siyasi birlik kuramamışlardır;*" (Barthold 1927). Bundan dolayı Oğuzların sarayı olmamıştır. Onların hakkındaki tanıklıklar, tanımlamalar, adlandırmalar hep saraylı yazıcılar tarafından yapılagelmiştir ve bir "öteki"leştirme tanımıdır.

Oğuzların kökeni sorunu iddia edilenlerin tersine bugün hala halledilmiş değildir. Göktürklerdeki Tokuz Oguzlar, Uygur birliğine dahil dokuz boy, bütün zorlamalara rağmen 10. yy.da Hazar-Aral coğrafyasında yaşayan Oğuzlarla ilişkili görünmüyor. Araplar Tokuz Oguzlarla Uygurları, Guzlarla Hazarötesi Türkmenleri işaret ediyorlar. Ayrıca Batılı yazarlar Moğolistan'dan Horasan'a değişik zamanlarda da olsa bütün kavim/etnileri Türk olarak adlandırmalarına rağmen Tokuz Oğuzların Uygur olduğunu belirtmeden geçemiyorlar. Örneğin, Barthold'da, Grousset'de bu böyle: "Aynı devre doğru Kaşgar, Tokuz Oğuzların başka bir kabilesi olan Yağma Türkleri tarafındanişgal edilmiş olmalıdır. (X. asrın ilk çeyreği?)". (Grousset 2011:161.) Bu gerçeği açık seçik ifade eden tarihçi yine Sümerdir: "*Tokuz Oğuzların akıbetine gelince, bu hususta hiçbir bilgiye sahip değiliz. Onların X. yüzyılda aşağı Seyhun –Sırderya- boylarında sadece Oğuz adıyle karşımıza çıkan topluluk olmadıkları şüphesizdir*" (Sümer 1965). Çünkü iki devletin uyruk boylarının izleri bu iki devletin hüküm sürdüğü zamanlardan beri Çin, Bizans, Arap, Fars ve kendi yazılı kaynaklarından kısmen izlenebilmektedir. Bu boylarbirliği örgütlenmelerinin içinde 10. yy. Hazarötesi Oğuzlarının yer aldıklarına dair açık bir kanıt bulunmamaktadır. Üstelik Oğuzların yazısız, tarihsiz ve devletsiz bir kültür; farklılaşmayı önleyici topluluk mekanizmalarına sahip, dolayısıyla bütünlüklü, eşitlikçi ve özgür bir yatay "toplum" olması onları tanımlayan bütün kaynaklarda izlenebiliyor. Bu gevşek ve geçici "boylarbirliği" örgütlenmesi, kesinlikle Türk boylarının sürekli ordulu, dikey örgütlü, tabi boyların –at, koyun, keçi, deve sürüleri- vergileriyle ve onlardan

derledikleri orduların yağmalarıyla geçinen devletinden ve toplumlarından nitelik olarak farklıdır.

Oğuzlar gayri devletçi olup yatay topluluk ilişkilerine sahipti. Cinsiyete dayalı bir örgütlenmeye –pederşahilik, babaerki- boy, tire, uruk, çadır –Moğolca aymak=Türkçe oymak- Oğuz yaşamının hiçbir alanında rastlanmaz. Ayrıca Oğuzlarda köle kullanımına da rastlanmaz (Agacanov 1969). Esasen Oğuz/Türkmen toplulukları bütünlüklü ve sınıfsızdır. Onların kendi haklarında anlattıkları hikayeler ise, bir kısmı14.–15. yy.larda yazıya geçirilen Dede Korkut Oğuznameleridir. Oğuznameler de Oğuz Destanı gibi, Danişmendname, Battalname gibi 14. yy.da Türk/ Türkmen/Moğol/Tatar/ Memluk saraylarında çok sonraları yazıya geçirilmiştir.

Oğuzların gelenek ve görenekleri, duygulanış biçimleri, düşünme biçimleri, inançları, ibadet/yükünmeleri, birey ve topluluk olarak özgürlüğe ve bağımsızlığa düşkünlükleri bugün başta Anadolu, Rumeli, Azerbaycan, Türkmenistan'da hala yaşamaktadır (Alevi Bektaşi şiiri ve müziği, menakıbnameler, velayetnameler, dinsel törenler, batıni inançlar, hoşgörü ve alçakgönüllülük, devletten her çağ ve mekanda uzak durma, dilsel özellikler...).

6. yy.dan bu yana var olan "boylarbirliği" olarak Türk devletleri içindeki boylar kısa zaman dilimlerinde sürekli değişiyordu. Bir gerçek olarak bu dikey örgütlü boylarbirliğindeki çekişmeler bir iktidar mücadelesi değil, iktidara boyun eğmeme mücadelesi olarak Oğuz boylarının önde gelen kültürel ve etnik özelliğidir. Bu özellikler imparatorlukçu, büyük devletçi ideologlar tarafından küçümsenmiş, bir gerilik olarak görülmüştür. Türk parantezine[1] alınan Oguzlar ve diğer devletsiz topluluklar Türklüğün hatırına yine de disiplin ya da sıkı düzenleriyle övülmüş

[1] "Selçuklular Emir-i Horasan'ın yenilmesinden sonra Horasan memleketine dağıldılar. Türkler (Terakime), bu karışıklık esnasında zulüm yapıp yol kestiler..." (Fazlullah2011: 87).

gibidir."*Bilindiği gibi Dede Korkut kitabındaki Oğuzlar, Türk devletlerinin mayasını oluşturan, aileler, boylar ve kuruluşlar idiler. Her ne kadar,* ***Hanlar hanı Bayındır Han'dan*** söz açılıyor ise de, görünüşte bir devlet kuruluşu belirtisi de pek yoktu. Ancak sosyal gelenek ve törelerle, birlik, varlık ve güçlerini devam ettiriyorlardı.(...) Ancak bunlar büyük devlet ordusu özelliğini göstermiyorlardı. Bunlara, aşiret demeyeceğiz. *Onlar disiplinli ve sağlam törelere sahip, Türk topluluklarıdır..."* (Ögel 2000: -6. Cilt- 118.)

Göktürk, Uygur, Kırgız, "Yabgu"[1] ve daha sonraları 11. yy.da açık olarak izlenen Karahanlılar, Selçuklular, Rum Selçukluları ve Osmanlılar zamanındaki bütün isyanlar anti iktidar, anti devletçidir. Sancar, Rükneddin IV, Bayezid II zamanlarında sultan ve vezirlerin esir edilip ve hatta başşehirlerinin alınmasına rağmen Oğuz/Türkmen "düzensiz ordu/sivil" savaşçıları –hiçbir zaman sürekli ordu beslemediler- her seferinde kenti bırakıp kıra dönmüşlerdir[2]. Buna rağmen 9.yy.da adı Arapça kaynaklarda ilk defa geçen Oğuzlar (Agacanov 1969), sanki kendilerinin varlığına tanık bulamadığımız dönemlerde de, aynı siyasi yapıyı –boylarbirliği-, aynı topluluk özelliklerini, aynı yurt yerleşimini... koruyormuş gibi algılanıyor. Bundan dolayı da hayali bir köken indirgemeciliği hemen kendini gösteriyor. Oğuzların birçok tarihçi tarafından köken olarak indirgendiği Tokuz Oğuz boyları Çin kaynaklarında çok açık olarak sayılmaktadır: Uygur, Buku, Kun, Bayurku, Tongra, Sse-ki, Sıkar, Kipi ve Ediz'dir, (Hamilton 1962/aktaran Divitçioğlu:2000). Kaşgarlı Mahmud Tokuz Oğuz adını hiç kullanmaz; bunun yerine –topluluk, coğrafya, boylarbirliği olarak- Uygur sözcüğünü kullanmaktadır (Barthold 1927). Bu dokuz boy da Türk kökenlidir (Divitçioğlu 2000).

---

[1] "Türk, Hazar ve Tübbet hükümdarlarının hepsine birden 'Hakan' denilir. Ancak Harluklar hükümdarlarına 'Cebguya' diye isimlendirirler," (Hurdazbih, age. s.30).

[2] Togan 1928, Sümer 1965-1980, Agacanov 1969, Divitçioğlu 2000.

Tokuz Oğuzlar İçasya'dan Çin'e geçişte son topraklarda yaşadıkları için Arap gezginler ve devlet görevlileri tarafından çok iyi tanınmaktadır. 982/983 yıllarında yazıldığı söylenen anonim Hudûdü'l Alem (Minorsky 1930/2008: 48)'de onları geçeğe upuygun tanıtır: "*Toğuzğuz ülkesinin doğusu Çin, güneyi Tibet ve Halluh (Karluk) ülkesinin bazı kısımları, batısı Hırhızların (Kırgızların) bazı kısımları, kuzeyi de Tokuzğuz ülkesi boyunca yayılan Hırhız (Kırgız) lardır. (...) Eskiden bütün Türkistan hükümdarları toğuzğuzlardandı. (...) Ülkelerinden bol miktarda (...) hutu boynuzu ve tibet öküzü gelir. (...) Toğuzğuzların en zenginleri Türklerdir. Tatarlar da Toğuzğuz ırkındandır. 1. Ceynancekes, Toğuzğuzların merkezi şehridir. Hükümdarın ikamet ettiği yer olan Ceynancekes Çin sınırlarının hemen yanındadır. (...) Toğuzğuzların kuzeyi, kendileri ile Hırhızların (Kırgız) ülkeleri arasından Kımakların ülkesine kadar uzanan bir sahradır.*"

Orhun anıtlarında ise, Tokuzguzların Göktürkleri her zaman uğraştırmaları dikkat çekmektedir. Onlar Göktürklerin en uslanmaz düşmanlarıdır (Orkun1936, Ergin1970, aktrn. Öztürk1996). Selçuklu-Danişmendli, Selçuklu-Babalı Türkmenleri: başta Avşar, Kızık, Begdili, Kargın oymaklarından artakalanların yer aldığı savaşlar; Osmanlı- Karaman (Avşar, Bulgar, Varsak, Turgut...), Osmanlı-Türkmen Beylikleri, Osmanlı-Safevi, Safevi-Türkmen boyları çekişmelerinin yer aldığı savaşlar düşünülürse, Türkmenlerin devletle uzlaşmazlıkları Tokuz Oğuz-Göktürk ilişkilerine benzemektedir. Tokuzguzların ise Hazarötesi Oğuzlarıyla ilişkilerinin olmadığı söylediğimiz gibi bellidir.

Oğuz etimolojisi de Oğuzların belirlenmiş ve tanımlanmış ötekiliklerinin devamı olarak oldukça karışık. Oğuz'u süt veren hayvanlardan kuzulama, buzağılama sonrası sağılan "ağız"la açıklayandan (Pelliot 1930), Öküz'e (Sinor 1950), akrabalığı imleyen "og" kökünden oğuşla açıklayanlara (Hamilton, Golden 1972), "ö-", düşünmek kökünden "akıllı, hikmetli" deyimlerine bağlayanlar (Baskakov 1988) vardır (Akt. Divitçioğlu 2000. Divitçioğlu da Golden'e katılmaktadır). Ayrıca Ok+uz (Marquart 1914: pheil Manner= oklu

adamlar), tosun (Bazin 1953), ok+z (Nemeth/Orkun 1935: ok= boy, oymak; z= çoğul eki:oymaklar (Akt. Sümer 1965'te Nemeth'e katılmaktadır.) etimolojilerini ileri sürenler vardır.

Bütün yazarlar Agacanov'un şu belirlemesini birçok kez yinelemektedir -Divitçioğlu ise Oğuzların 6-10.yy.daki coğrafya ve boybirlikleri sorununu çözdüğünü düşünmektedir.-: "*Tarih literatüründe, IX-XI. Yüzyıllar arasında Oğuz Devleti'nin yapısına ve sosyal konumuna ilişkin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu alanda iki görüş ileri sürülmüştür. İlki, Oğuz Devleti'nin derebeylik ilkesi dışında bir özellik içerdiği; ikincisi ise, erken feodal denilebilecek bir yapıya sahip olduğudur... Orta Çağ eserleri ve tarihi rivayetler arasında mukayeseli bir analiz yapılırsa, Oğuz Devleti'nin feodal dönem öncesi yapıdan tedrici olarak erken feodal yapıya geçtiği görülecektir.*" (Agacanov 1969.)

Hazarötesi Oğuzlarının elleri ise aşağı yukarı birçok kaynakta bellidir. "*Hazar denizinden Seyhun (Gök Türk Yinçü Ögüz) ırmağının orta yatağındaki Farab (XI. yy Türkçe adı Karaçuk) ve İsficab yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı*" (İstahri 930, kaynak Belhi 920/ akt. Sümer 1965). Daha derli toplu bir saptama da X-XII. yy. Arap coğrafyacılarının (Fazlan, İstahri, İdrisi... ve Kaşgarlı Mahmud) söylediklerini toparlayan Divitçioğlu 2000'de bulunmaktadır: "*Doğuda, Aral Gölü'nden Sütkent'e dek inen Sır-Derya kıyılarıyla Karaçuk dağları arasında kalan bölge (Türkmen ve Karlukla sınırdaş); Güneyde, Sütkent'ten başlayarak Amu Derya'yı Curcan'ı oldukça üstünden kesen, Maveraünnehirden Mangışlak'a kadar uzanan hattın kuzey bölgesi (Harzemle sınırdaş); Batıda Hazar Denizi, Kuzeybatıda Çim Irmağı (Hazar ve Peçenekle sınırdaş); Kuzeyde Karakum'un üstü (Kimekle sınırdaş).*"

Bir "mekansızlığa" yer göstermeler, belirlemeler, tarifler, tasvirler bu kadar değil elbette. Ebulgazi Bahadır Han ölmeden 3 yıl önce bitirdiği Şecerei Terakime (1660)'de Türkmenlerin[1] -eski

[1] Bahadır Han 1663'te öldüğünde arkasında Şecerei Türki adını verdiği tamamlanmamış bir yazma bıraktı. Bu yazma oğlu Ecuşe Han

Oğuzlar- sınırlarını şöyle yazar: "*Oğuz ilinin yurtlarının gün doğusu Isığ Göl ve Almalık, ve kıblesi Sayram ve Kazgurt dağı ve Karacık dağı, ve Demir Kazığı [Kuzey, Türkmenler Kutupyıldızını bu isimle bilirler] Uluğ Dağ ve Kiçik [küçük] dağ ki, bakır menbaıdır, ve gün batısı Sir [Seyhun] ayağı Yangıkent ve Karakum. İşbu söylenen yerlerin içinde üzerinde dörtbin ve beşbin*[1] yıl oturdular. Ve *hangisinin kabilesi çok ise ondan padişah seçtiler.*" (Bahadır Han/Ergin 8[1978?]: 56).

Oğuzların buraya ne zaman geldikleri ise bilinemiyor. (Bahadır Han 5000 yıl önce diyordu.) İbnül Esir, Halife el Mehdi (775-785) zamanında gelmiş olduklarını Horasanlı bir tarihçiye dayandırıyor (Sümer 1965). Buraya nerden geldikleri konusu ise açık değil. Batı Göktürklerin artıkları On Oklar Çu ve Talas bölgelerinden geldiler (Sümer 1965). Tokuz Oğuzlarlardan bazı boylar –Ba ça neg=Peçenek, Ha la yun log=Alayuntluğ, Çar du li=Çarukluğ (Göktürk'ün 12 Türk boyundan biri), Aymur=Eymür (Eski Uygur Federasyonundan), Bayundur (Kimek Federasyonundan, Gardizi ile Martinez,) Uygurlarla anlaşamayıp Balkaş gölünü Kuzeyden dolaşıp Seyhun'un doğusu ve Aral Gölünü çepeçevre saran bölgeye yerleştiler. Zamanla On Ok'tan kalan artıklarla birleşerek Oğuz birliğini kurdular (Divitçioğlu 2000); denmektedir.

Ama burada bir dizi sorun çözülmeden katlanarak beklemektedir. Akıbetleri meçhul Tokuz Oğuz'dan 5 boy, Çok etnili bir biçimde (Türk, Oğuz, Peçenek, Uygur, Kimek) nasıl birleştiler?

---

tarafından tamamlanmış olup Türkçeye harf çevirisi yapılmıştır. Bu bilgilerin niyeti Türk /Türkmen ayrımını bilen bir kişi, bir Türkmen katliamcısı olan Bahadır Han'ın hem de Türkmenlerin yaşadığı coğrafyanın maliki olan hanın neden böyle bir "ayrılıkçılık" bölücülük yaptığını sorgulamaktır.

[1] "Beş bin yıl"? Bu, dönemin üslubunda "uzun yıllar" anlamına gelse de, Oğuzların bu coğrafyada bölge değiştirerek Onoklar, Türgişler döneminde ve öncesinde de oturduklarıyla ilgili bir işaret olarak okunabilir. Bk. Necef ile Berdiyev 2003: 90-97).

Bu göç 760 yılı Karluk göçü döneminde olduysa, o zamanlarda Aral çevresinde kimler oturuyordu? Karlukların son verdikleri Türgişler 2 kol – sağ: Nu şe pi, sol: Tu lu- 5+5=10 boylu bir yapıyı neden terk edip 2 kollu 24 boylu bir yapıyı kurdular/ dahil oldular? Peçenek ve Kumanların 2 kol, 8 boy oluşları neden Aral çevresinde bozuldu?

Burada çok basit gibi duran boy örgütlenmesi sayı sistemi sorunlara çözüm olabilecek gizler taşıyor gibi duruyor. (Oğuzların 1, 3, 4, 12 ve 24 olan kutsal sayılarıyla başka bir denemede oynamayı düşünüyorum.) En önemlisi devletçi bir gelenekten (Göktürkler?) gelen On Oklar neden Aral çevresinde diğer boyların üzerinde iktidar kurmaya çalışmadılar da devletten vaz geçtiler? Efsanelerin gösterdiğinin aksine –Kayı boyunun yöneticiliği- Ortaçağ tarihlerinin teğet değinilerle gösterdiği Oğuzlar arasında iktidarın cazibesine kapılan hep İç Oğuz= Üçok kolu oluyor. Taş Oğuz= Bozok ise, bu çabalara karşı hep direniyor[1]. Bu sav zorunlu olarak Selçuk Beg ve Osman Beg'in boy kökenlerini gündeme getiriyor. Dukak'ın topluluğunun Hazar'a sürgünü ve Osman'ın boyunun dönem kaynaklarında[2] tanınmamış olması sorunu... *"Yabguluk [bazı Arapça kaynaklara göre beyguluk] verasetle geçmez, hiçbir sülale ya da uruğun tekelinde değildir... kuz irkinler için de aynı kural geçerlidir. Yabguluk bir boya geçmişse, kuz irkinlik başka boylar arasında üleşilir. Böylece, siyasal erk topluluğun iyeliğinde kalır; paylaşılır.* " (Divitçioğlu 2000.) Bu töreyi, (seçim, bazen de çöp çekerek kura) bu Türk, Peçenek, Kimek, Oğuz boyları Üstyurt'ta nasıl aştılar? Hangi dilde anlaştılar? Bu dil niçin Oğuzca/ Türkmence oldu?

---

[1] Tezcan-Boeschoten 2001:188. Zaten "iç" merkez olup onun gösterileni dıştır. Gösteren etkindir, ad vurandır.

[2] "Hanedana adını veren Osman, tarihin sahnesine, **o yüzyılda yaşa**yan birinin, tarihçi Pakhimeres'in anlattığı Bapheus savaşı (1302) vesilesiyle girer ancak." (Beldiceanu 1999: 17 –hzrlyn: Matran 1999 içinde.)

"Çin kaynakları, Batı Göktürklerin konuştukları dil, Doğu Göktürklerinkinden biraz farklıdır (Chavannes, Documents; Bazin Les Calendri Turcs-aktaran Sümer1965)." Kaşgarlı Mahmud ise, Tohsı ve Yağmaların Türkçesine Hakanlı Türkçesi adını veriyor –Orhon anıtlarının dili-. Bu Türkçenin Oğuzcadan farklı olduğunu sık sık vurguluyor. *"Türkler 'suwda yundum', bunlar [Oğuz ve Kıpçak] 'çundım' [Anadolu: çimdim] derler. Türkle Türkmen arasında bu kural değişmeyerek yürür (Divan II-s.314). Ve Toy: ordu kurağı, ordu karargahı. Bu sözden alınarak ghan toy denir ki, 'Hakanın ordu kurduğu yer' demektir: Bunu Oğuzlar bilmezler* " (Divan III-s.141).

Bütün bunlara ek olarak bazı kaynaklarda Oğuz ile Türkmen ayrımı da sorunu iyice karıştırmaktadır. *"Bu Türkmenler Oğuzlardan ve Karluklardan tamamen ayrı bir Türk elidir. Türkmen adının gerçek sahibi bu topluluktur. Türkmenler İsficab Balasagun arasında yaşıyorlar...Melik, Ordu adlı kasabada oturuyor. Türkmenlerin korkudan Müslüman olduğunu ve İsficab hakimine armağanlar gönderdiğini Mukaddesi (985) bildiriyor."* (Sümer 1965.)

Ama ayrıştırmayla başlamak, ayrıştırmalardan tekrar birleştirmelere gitmek ya da bazen ayrıştırmalarda kalmak(?) bu konuda uygun bir yol gibi görünüyor. Agacanov Oğuzeli'nde oturan Türkmen nüfustan bahsederken, *"...Orta Asya'daki eski Hint-Avrupai ahalinin torunlarıyla kaynaşan bir kısım Oğuz ve Türklere 'Türkmen' adı verilmişti. 'Türkmen' adının kendisi ise esasında İslam dinini kabul eden Oğuzlar için kullanılmıştı"* (Agacanov 1969). Yine Agacanov *"8. yüzyıl ve 9. yüzyıl başlarına ait Çin kaynaklarında Tö-Kyu-Möng Ülkesi'nden bahsedilmektedir. Muhtemelen Yedisu – Balkaş gölünün batısıyla, Isık gölün kuzeybatısına uzanan başta Çu nehri ve diğer ırmakların vadileri- kastedilmiş olmalı. Bu ülkenin ismi büyük bir ihtimalle 'Türkmen'di"* (Agadjanov 1963) demektedir.

Barthold'daki bir kayıt ise bizzat kendisinin önsavları tarafından kendisine açıklanamaz hale gelmektedir. Barthold *"Oğuzlar Moğolistan'da bulundukları zaman bile Oğuz kelimesi kullanılıyor-*

du" dediğinde, bu cümleden sonra gelen bilgiler kendisi tarafından, bu sav tarafından üstbelirlendiğinden anlaşılmazlaşmakta. *" 'Türkmen' kelimesi ilk önce batıda[Hazar* çevresi] *meydana gelmiştir. İslam kaynaklarında zikredilmeden önce bu kelime Çinlilerce biliniyordu; lakin uzak Batıdaki bir ülke adı olarak bilirlerdi. Çinlilerin ilk defa batıya seyahatleri zamanından itibaren (milattan önce ikinci asır), hikayelerden Yan-tsay ülkesini biliyorlardı. Bu ülke sonra A-lanya adını almıştır ki... Yunanlılar, Alanları Don ırmağının Hazar Denizine döküldüğü yerde[1] biliyorlar.* Çinlilerin malumatı ise Aral Denizine yakın yerlere ait olsa gerektir. Çünkü onların [Alanların, Barthold'a göre Çin'in Türkmen *dediklerinin] yaylalarının oralara kadar uzaması mümkündür. Sonrada Edil [Volga] doğusunda Alanlar yoktu. 374 yılında Hunların Alanlara hücumu Edili geçtikten sonra olmuştur. Çinliler bu zamanlarda 'Su-i' yahut 'Su-de' adında bir* ülkeyi Alan ülkesi olarak biliyorlardı... [burası] Soğdaktır. *(...) Miladi VIII. Asırda telif edilen Çin Ansiklopedisinde (Tun-den) 'Su-i' yahut 'Su-de' ülkesinin V. Asırda 'Tökü-möng' adını aldığı kaydedilmiştir. Bundan Hirth Türkmenlerin, Hunlar tarafından itaat altına alınan Alanların torunları olduklarını ve bu hadisenin aydınlatılmasının Türkmen jenealojisinin tenvirine yardım edeceğini umuyor."* (Barthold 1930/1943: -İnan 1987 içinde- 558.) Buradaki bilgilerde yer alan bölge Moğolistan değil açıkça Hazar çevresidir. İkincisi Göktürklerin ne birinci dönemine -551sonrası- ne de ikinci dönemine -700'ler- uymaz.

Hayali devletler ya da devlet hayalleri

Yakınçağda ise eskinin devlet anlayışı yerine yeni bir hayali devlet anlayışı yaygınlaşıyor: tek boduna –etni- dayalı devlet ya da ulusal devlet. Toplumsal kargaşanın, etnik kargaşanın, kültü-

1 Strabon'u kaynak gösterir, ancak Don Karadeniz'e dökülür. Bu basit hata da Alanlarla Türkmenlerin arasına yüzlerce km. aralık koyar.

rel kargaşanın, ekonomik kargaşanın en belirgin hatta tek nedeni olarak bir devletin sınırları içindeki farklı etni, kültür, dil, din, hatta mezhepler görülüyor. Kargaşayı ortadan kaldırmak; uyumu, o başlangıçsız ve sonsuz yitik cennetin uyumunu yeniden sağlamak için yeni bir anlayışla tarih, toplum, siyaset, dil, din, ırk, kültür tekleştirilmeye çalışılıyor. Bu yaygın bakış, ulusçuluk; doğal sonucu olarak tek boduna/buduna, tek kültüre, tek dile... dayanan saf oluşumları, hayali oluşumları yeniden yaratıyor. Bütün yazılı kaynaklar, sözlü anlatılar yeniden yoğuruluyor. Türkler ve Türkçe; Türk tarihi ve Türk kültürü, Türk İslamı ve Türk mezhebi Hanefilik... kurulan ulus devletler kadar onların benzer anlayışlarına rağmen "birlik" çokluğu gizleyemeden çeşitleniyor. Kurgusal sonuçlar bu kadarla kalsa pek "arı ve hoş" sayılabilir. Yaratılan dilin, tarihin, kültürün, sanat ve edebiyatın geniş bir kapitalist içpazarda çok büyük bir cirosu olduğu kolayca tahmin edilebilir. Sarayların yerine, yeni devletlerin kurumları "seri üretilen ürünlerin -meta olarak-" en büyük alıcısı oluyor. "Üretim" sürekli teşvik ediliyor. Üniversiteler, araştırma kuruluşları, eski toplumların yeni vakıfları, yayınevleri ve yayın organları. Bu kapitalist pazara ek, gelişen ikinci bir pazar olarak yeni tüketicilerin toplumu, gün geçtikçe devreye yaygın olarak girerek resmi kurumların üzerindeki parasal yükü hafifletiyor. Bu alanda uğraş verip de ün, para, makam sahibi olmayan ulusçu/milliyetçi yazar/akademi üyesi yazar kalmıyor. Böylece sosyalbilimler zannedilenin tersine, yakınçağ öncesinde olduğu gibi azınlıkta kalan nesnellik peşindekilerle –bilimdeki ideolojiyi en aza indirme çabasındakiler-, çoğunluktaki bilimlerde var olan ideolojiyi artırma/bilimi ideolejileitirme peşindekiler arasındaki çekişmede –devlet olanaklarıyla destekli- egemenlik ikinciler tarafından temsil ediliyor. Farklı sesler susturuluyor; kurumlardan uzaklaştırılıyor, hapse atılıyor, en azından sesleri duyulamayacak bir hayat tarzına mahkum ediliyor. -Sokrates, İbni Sina, Galile, Bakunin, Buharin, Muzaffer Şerif, Pertev Naili, Behice Boran, Oya Baydar, Mete

Tunçay, İsmail Beşikçi... farklı zamanlarda benzer çileleri çeken binlerden sadece birkaçı.-

Türk adının bir devletin halkları/toplulukları (Chavennes 2007) anlamından bir bodunun ve bir ulus devletin adı yerine kullanılmasına doğru geçilen süreç de karışıklıklar ve belirsizliklerle dolu. Şecere-i Terakime'de (17.yy.) bu adlandırma yer yer Türk, Türkmen, Oğuz, Uygur, Moğol, Tatar yerine kullanılmaktadır (Ölmez 1996: 235-237). Ebulgazi'nin kaynağı "Reşideddün Oğuznamesi"dir ve orada da aynı belirsizlik bulunuyor. (Eckmann 1976 -aktaran Ölmez 1996-, Togan 1972, Sümer 1980.) Fakat Ebul Gazi yazdığı iki eserle Türk ile Türkmeni tarih, coğrafya, ad, zaman ve hatta dil açısından ayırmıştır[1]. Toplulukların yönetimi olarak siyaset ayrılığı ise *"Ve hangisinin kabilesi çok ise ondan padişah seçtiler.* (Bahadır Han/Ergin 8[1978?]: 56) denilerek bir cümlecikle belirtilir. Bu karışıklığı kabul eden Türkologlardan Barthold, *"... meşhur olup bilinenleri Karluk, Uygur, Kırgızlardır. Fakat bu kavimlerin son zamanlarda bilinen manası [yani bütün Türk kavimlerinin tamamını içerecek şekilde bir isim olması] müslüman kavimlerin bir eseri olsa gerektir... Araplar birçok kavimlerin M.S. VII. ve VIII. asırlarda harbettikleri Türklerle aynı lisanla konuştuklarını gördüler. Bundan dolayı hepsine 'Türk' demeye başlamışlardır Bununla beraber bugün İslamiyeti kabul eden Türklerin hepsi kendi lisanlarını 'Türkçe'diye adlandırmıyorlar. İslamiyet dairesi dışında 'Türk' kelimesi o kadar yayılmamıştır.* " (Barthold 1927:32.) *"Orhun abidelerinde... Türk olmayan kavimlerden biri de 'Tatar'lardır ki, sonradan Moğollar kendilerine bu ismi vermişlerdir. Abidelerde 'Tokuz Tatar', 'Otuz Tatar' isimleri vardır"* (Barthold 1927: 36) demektedir.

---

[1] Şecere-i Terakime hazırlayanı Prof. Dr. M. Ergin bu adı kapakta paranteze alarak Türklerin Soy Kütüğü'ne "çevirir". Yazmanın aslının baskısında ise isim "Ş. C. R. H. –hemzeli- T. R. A. K. M. H." Şecerei Terakime/Terekime şeklindedir. Peki Ergin Hoca "Şecerei Türki"yi de Türkmenlerin Soy Ağacı olarak mı "çevirecekti"?

Bu budunların açık olarak ayrıldığı bir kaynak da, 13. yy. da yazılmış "Moğolların Gizli Tarihi"dir. Tatarlar s. 21, 22, 63 ve 84'te; Türkler s. 159, 160, 191 ve 195'te, Türkmenler s.132,136'da açıkça ayrı budunlar olarak geçmektedir.

Kaşgarlı Mahmud ise, bu konuda oldukça değişik bilgiler aktarmaktadır. "*Tatar: Türklerden bir bölük (Divan I-411), Tawgaç: Türklerden bir bölüktür...bunlara Tat Tawgaç denir, 'Uygur' demektir; 'Tat'tır, 'Çinli'dir. Bu Tawgaçtır. Bu sözdeki 'Tat' kelimesinden 'Farslılar', Tawgaç kelimesinden de 'Türkler' murad edilir. (I-453, 454), Mankışlağ: Oğuz ülkesinde bir yerin adı (I-464), Yağma: Türklerden bir bölüğün adı (III-34), Kiş: Sadak. Oğuzlar ve Oğuzların kardeşi bulunan Kıpçaklar bunu bilmezler (III-127), Türk: Türk. ... 'kim sen' denir; buna 'Türkmen' diye cevap verilir, 'ben Türküm' demektir (I-353), Türkler aslında yirmi boydur...Bizans ülkesine en yakın olan boy Beçenektir; sonra Kıfçak, Oğuz,... Tatar, Kırgız gelir... Uygur, Kıtay. Kıtay ülkesi Çin'dir. Bundan sonra Tawgaç gelir; orası Maçin'dir (I-28) ve Türkmen: Bunlar Oğuzlardır...Zülkarneyn ... onlara 'Türkmanend' –metinde Arap harfleriyle yazılı- demiş, 'Türke benzer' demektir... Zülkarneyn çekilip gittikten sonra, Hakan Şu [Çin'den] geldi, Balasagun'a kadar ilerledi...(I-416-417).*" Kaşgarlı Mahmud, Türk dilinin sözlüğünü yazdığını söylese de, kitap esasında temel olarak Türkçe ile Oğuz dili ve Argu dili gibi diller arasındaki ayrımları belirlemekle ilerlemektedir.

Filolojik olarak bir gruplama –Altay/Ural, Hint/Avrupa, Latin...- etnik kökeni bir genelleme olarak çözebilir; ama çözemediği, teorik kaldığı yer ise, tarihin, dinin, kültürün vb. sorunlarıdır. Bunların çözümünü yalnızca filologlardan beklemek onlara karşı yapılmış bir haksızlık olur.

Yüzlerce "belirsiz" belirleme (örneğin "Türk. ... 'kim sen' denir; buna 'Türkmen' diye cevap verilir –Kaşgarlı-" ya da "Çinlilerin malumatı ise Aral Denizine yakın yerlere ait olsa gerektir –Barthold-" gibi;) içinde en açığı ise, Küçük Abdal'ın (15. yüzyıl ikinci yarısı) Otman Baba Velayetnamesi'ndedir: "... *ve kendi özü*

Oğuz dilin söyler idi..." (Koca 2002). Osmanlı Devletinin 15. yüzyılının ikinci yarısında yönetim dilinin Osmanlıca; medreselerin, enderunun ve dinsel kurumlarının dilinin Arapça; edebiyat dilinin Osmanlıca, Arapça ve Farsça olduğu; Türkmenlere ve hatta Türklere ait her şeyin aşağı görüldüğü bir zamanda Oğuz Dili/ Türkmence, devlete rağmen yaygın olarak yaşayan bir dildir. Bu ayrım/ayrımlar da tarihsel ve gerçek olgulardır: Farklı ırklardan gelen yönetici Osmanlılar (Osmanlı Türkü müdür?) ile adı hiçbir zaman telaffuz edilmek istenmeyen Osmanlı "toplumunun" temel unsuru –uyruk- olarak yönetilen Türkmenler/Oğuzlar. Osmanlıca ile Türkmence. Türkmen gelenek ve yaşam tarzıyla, süratle Acemlikten çıkıp Araplaşan bir gelenek ve yaşam tarzı...

"*Anadolu halkı arasında idarecilere Osmanlı adı veriliyordu. Bu adın verilmesi, mensublarının saray ve ocaktan yetişmeleri ile kavmi bakımdan Türk halkından çıkmamaları ile ilgilidir. Anadolu Türkleri bunlara adeta yabancı ve istilacı bir zümrenin mensupları gözüyle bakıyorlardı. Osmanlı sınıfının mensupları, Anadolu halkına bilhassa köylü ve göçebelere göre mağrur, haşin, hiylekar, sözünde durmaz, vefasız ve gayri adil ve benlikçi insanlardır.*" (Sümer 1980:15).

Bunlar da "Büyük" ve Rum Selçuklularından: "*... kendilerine karşı nefret hissi beslediklerini anladıkları Türkmenleri [96] başkentleri olan Isfahan mıntıkasına getirmeyip Rum sınırlarına sevk ettikleri ve diğer milletlerden müteşekkil halita orduya dayandıkları gibi; Rum Selçukluları da bu nevi Türkleri Uc'lara sevkettiler. Ve kendileri Acem, Firenk (Slav), Gürcü ve saire milletlerden toplanan "Tacik" ordusuna dayandılar*" (Togan 1946: 217). Selçuklular[1] Oğuz kökenlidir;

[1] Togan'la devletin üst yöneticileri arasındaki sıcaklık dönem dönem yükselip düşmüştür. Her ne olursa olsun Togan bir tarihçinin taşıması gereken maya ve birikime sahiptir. Belki de devletin" tarihten" beklediklerine Togan sürekli itiraz etti. Devletin has tarihçilerinden Uzunçarşılı "Türk devlet treni" kuramı gereği, Anadolu'ya gelen Türkmenleri İran Selçuklu devletinin fetih görevlileri olarak

ama sülalenin –hanedan- devletçiliği, tıpkı Osmanoğullarında olduğu gibi, Oğuz toplum yaşayışından ziyade Türk, Moğol, Çin, Acem, Arap ve Bizans gelenekleriyle uyumludur. Bu yüzden bu üç devlette (İran, Rum Selçukluları ve Osmanlı) de devletin temel halkı Oğuzlar olmasına rağmen, en çok acı ve ölümü onlar tatmışlardır. Kültürleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Mülkün Nizamı (Ebu Ali Kıvamuddin) gibi vezirler Türkmenleri, onların inançlarını, topluluklarını, örgütlerini yok edecek bir çabayı devletin temel siyaseti kılmışlardır. Türkler – ki onlar da devletçi idiler- kendi kültürdairesinden çıkarak, Çin, Sogd, Rus, Hint, Tibet, Acem/Arap kültür çevresine girmiştir. Devlet anlayışları hala yaşayan "Kutadgu Bilig ile Siyasetname" anlayışıdır; ilk düzeyde de Türkmeni, ona ait her şeyi düşman sayan bir anlayıştır bu. Çünkü Türkmen devletin, çevrelerindeki devletlerin Maocu bir vurguyla hem baş hem de temel düşmanıdır.

Türkmenler eşitlikçidir. Türkmen topluluk içinde cinsiyetçilik yapmaz. Türkmen kişinin kişiyi ezmesini ve egemenliğini tanımaz. Bu özellikleri onlar hakkında yazan herkes fark etmiştir. 25 Ekim 1924'te Diyarbakır milletvekiliyken ölen, Türkiye devletinin düşünce kurucularından biri olan Mehmed Ziya Gökalp her ne kadar Türk ve Türkçülük izleğiyle düşünse de Türkmenlerin birçok özelliğini Osmanlının son döneminde -1919/1921'de

---

algılatır ve algılar. "1071'deki Malazgird meydan muharebesinden sonra Oğuzların o tarihe kadar Anadolu'ya yapmış oldukları akınlar andan sonra yerleşme şeklinde kendisini göstermeğe başlamıştı. Alp Arslan'ın kumandanlarından Emir Danişmend, Menguçek, Saltuk (...) Selçuk Kutulmış'ın oğlu Mansur da... Kutulmuş'un oğlu Süleyman, 1074'de Büyük Selçukilerin yüksek hakimiyetini tanımak suretiyle..." (Uzunçarşılı 1947/1995: 1.) Durum Togan'da asla bu değildir. (Bak. yukarda.) Cahen, Grousset başka bir ilişki anlatır. "... Anadolu'nun Türkleşmesi bizzat Selçuklu hanedanından ziyade, ona ekseriya tamamıyla itaat etmeyen mahalli emirlerin ve Türkmen aşiretlerinin eseri olmuştur." (Grousset 2011: 172.)

Malta sürgünlüğü yıllarından itibaren- bir ulus kurma çağında vurgulamıştır. Bu satırlarda cumhuriyetçi yöneticilere bir bakış sunma çabası önniyettir. "... *Hive Türkmenleri dünyanın en demokrat bir budunudurlar. Gaston Richard diyor ki: 'Bu budunda eşitlik, olgunluğun son derecesini bulmuştur. Çünkü Türkmenler'de ücretle çalıştırılan hizmetçiler yoktur. Tutsaklarsa pek azdır.' (...) Tekeliler'de [bugün Türkmenistan'da bir topluluk] Türkmenler sanki referandum (halkoyu) yöntemiyle yönetilir bir cumhuriyettir. Hanın bir cumhurbaşkanı kadar bile hükmü ve sözgeçerliği yoktur. Çünkü, maaşı ve ödeneği yoktur. Hanı seçen ve görevden alan, halk meclisidir. Gaston Richard, Mihaliof'tan aktararak... 'Kendi isteği ile ne siyasal başkan, ne derece ayrımı kabul etmeyen bu eşitlikçi halkta kamuoyu birden çok kadınla evlenmeyi asla uygun görmezler.' ...*" (Gökalp 1925/1991: 131.)

6. yüzyıldan 20.yy.ın sonuna kadar geçen süreci, gelinen noktadan tarih, dil, kültür, din, budun açısından anakronik olarak milli bir ideolojik bakışla yani 1912'lerden 550'lere bakarak "Türkleştirmek", en başta bugünkü Türkiye'de konuştuğumuz dil, tahayyül özellikleri, bodunsal karakteristikler, etnik nitelik ve yapılar, geçmiş kültürün yaşayan öğeleri, eski dinsel özellikleri korumak/kurtarmak için 15 yüzyıldır mücadele eden Türkmen/Oğuzlara ve onların özgürlükçü, eşitlikçi, karşılıklı yardımlaşmacı, altüstsüz (hiyerarşik olmayan), kaynaşmacı (sığınmayı konukluk sayan) dünya tasavurlarına karşı inkarcı ve kapatmacı bir tutumdur. Bu –bilinçli ya da bilinçsiz olarak sürdürülen- yanlış, Türkiye halklarının kendilerini eritmeden, yok saymadan, ezdirmeden demokratik bir yaşam kurabilmesi önünde bir engeldir. Bu hükmedici yanlış geçmişle ilgili olduğu kadar şimdiyle ve gelecekle de ilgilidir.

"Türkiye" de nüfus çoğunluğu köken olarak Türkmendir. Bu çoğunluk olma hali Türkmen köklülere bir ayrıcalık tanımamış ve asla tanımamalıdır. Mezhep olarak sünni Hanefiliği izleyen, Türkmenliği erimiş ve bugün çoğunlukta olan ve kendilerine

"Türk" diyen/denilen kesimler –gerçekten bunlar arasında Türkler de vardır: Kalaç, Kıpçak, Peçenek, Karluk (:Yağma, Çigil, Tuksi), Uygur... ayrıca Moğollar, Tatarlar da bu kesimlerde yer alırlar- dışında, inançları dinleri –alevilik- açısından kapalı topluluklar olarak yaşamış ve yaşamak zorunda olan Türkmenler hala etnik bir bilinci çoğunlukla taşımaktadırlar. Fakat bu bilinç, din inanç motifleriyle bir arada yaşamaktadır; din inanç boyutu olmayan bir etni düşüncesi Türkmenlere yabancıdır.

Günümüzde birçok "alevi/Türkmen" insanı –ne yazık ki bu iki adlandırma tarih içinde ve bugün egemenler tarafından verilip onları aşağılamak için kullanılagelmiştir; Oğuz'un tarihi ve yazısı yoktur; her şey önceleri olduğu gibi sözlüdür- hala Türk kelimesiyle kendilerine yabancı bir ege(me)n mezhep ve etniyi tanımlamaktadır. Bunda haksız ve yanlış da değillerdir: Türk/İslam birleştirmesi, tekliği yüzyıllardır onlara yabancı ve üstelik onlara düşmanca davranan; katleden, süren, soykıran –1153, 1240, 1261, 1277, 1416, 1511, 1526, 1529, ... 1826, 1978, 1980, 1993- bir kültürdür. İslamiyet=devletin Hanefi sünniliği, Ortaçağ ve günümüz Türk devletinin mezhebi olmuştur. Devletin İslamı bir dini din olmaktan çıkarıp bir mezhebe –devlet Hanefiliği- indirmiştir. Bu indirgemeci sentez diğer etnileri birliğe çağırırken, başka kültürsel, dinsel, insansal toplumsal değerlerin kendi değerlerinde erimesini/yok edilmesini anlamakta ve savunmaktadır. Türkmen ve Türkmen Aleviler için bu erime bile devlet tarafından kabul edilemez bulunmaktadır; çünkü onlar zındık, mülhit, rafizi, kızılbaş, alevi olup biatları makbul ve kabul olunamayacak olanlardır –başka etnilerden aleviler (Kürt, Zaza, Ermeni, Arap, Türk –Çiğil, Kıpçak, Kanglı, Uygur, Kalaç-) de bu yargıya dahildir-. Bu düşünce ve tutum hegomanyacı, monolitik, dogmatik ve dışlayıcıdır. Irkçıdır, faşisttir. Oysa Rum'un "kapısını" açıp orada kalmayı sağlayan Türkmen kültürü ve inançlarıdır. Rum kılıçla değil kaynaşmacı, hoşgörülü, dayanışmacı, yardımlaşmacı, başka toplulukları kendisiyle eş gören bir

inançla yurt edinilmiştir. İlle de Rum'a geliş bir simgeyle anlatılacaksa bu simge "tahta kılıçtır". Gaza teorileri üç beş Arap kökenli ulemanın ideolojik emperyal sömürücü devlet anlayışlarının iktidarla işbirliği içinde bir yakıştırmasıdır. Osmanlı'nın 1501 yılından önce gazası, cihadı Köprülü/Wittekçi/İnalcıkçı anlamda yoktur. Olsaydı Hristiyan Bizans, Sırp, Bosna soylularının dinlerini değiştirmeden Osmanlıda yüksek yönetici olmasını hiçbir tutarlılıkla açıklayamazdık. Gazacı tarihler 2. Bayezid dönemiyle birlikte çoğaltılmaya başlanmış olmalı. Bugün İstanbul başta birçok yerde kiliselerin ibadet edenlerce doldurulmasını cihatçılıkla açıklamak imkansız.

Bu düşüncede yöneticiler dışında pek az kişi, topluluk vardır. İslamtürk birleştirmeci/tekçi devlet anlayışında (özellikle 1960'lardan bugüne) insanın yer almadığı bir toplumsal oluşum metafizik olarak tahayyül edilmektedir: her şey devlet için... Bu inançtan dolayı da düşman hep devletin düşmanıdır; kişidir, bireydir, topluluktur, halktır. Bu inançtan dolayı günümüzde yapılan sendika, dernek, iktidardışı siyasal partilerin açıkhava toplantılarına devletin güvenliğini sağlamaya giden polislerin birbirlerine "gaza'n mübarek ola!" demeleri insansız, topluluksuz, yurttaşsız toplumdevlet anlayışlarının bir göstergesidir. Devlet-toplumun dışında kalan çokluk iç ya da dışı olmadan düşmandır.

Türkmenlerden artakalan

Günümüz Türkiye Alevi Türkmenlerinin –ki alevi nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır- kültürel özellikleri hala canlıdır. Etnik özellikleri, toplulukiçi evlilikler –bir sünniyle evlenilmez- günümüzde de yaygın olarak sürdüğünden hala saftır. Ailede, ilişkilerde, çocuklar arasında günün her anında Türkmence söz, türkü, bilmece atışmaları farkında olmadan sürerek onların dil=-gönüllerine sevinç olarak düşmektedir. Çoğunluk olarak iktidara

ve onun araçlarına, düşüncede ve duyguda yabancı olduklarından dolayı sırtlarını dönmüşlerdir. Bu kendi kültürleri üstüne bir kıvrılma katlanma durumudur. Onlar için ta baştan beri bir kimlik bilinci bu katlanıştan, kıvrılıştan çağlamaktadır. Zamandan beklentileri hep insanca, kardeşçe ve özgürce sakin bir yaşam olmuştur. Ayrımcı değil, biraradacı; ayrılıklara ve farklara saygılı olarak kaynaşmacı; özgürlükçü ve bağımsızlıkçı; etnik ve kültürel özelliklerini hiç unutmadan diğer etnilere ve kültürlere hürmetli olmuşlardır. Esasen bu kişilik/topluluk özellikleri dinsel, kültürel, etnik ve tarihseldir.

Türkler ise sıkıştıkları her tarihte, Çinli'ye, Moğol'a, Rus'a teslim olmuştur. Bu tarihsel bir gerçektir. Orta Asya ve Rum diyarında Moğol istilasına karşı direnen sadece KaramanTürkmenleridir. Diğer Türkmenlikten çıkıp İlhanlı olan begler, 1320'lerde İlhan'ın güçsüz temsilcisine bile haraç ödeyip topraklarını genişletme peşindedir. "Çün Gazan Han vefatından sonra Çoban Beg oglı Temurtaş Beg'i ve Hoca Sadeddin Müstevfi'yi Rum memaliki zabtına ve yagıları kahr itmege gönderdiler. Gelüp *Rum'da Konya'da ve Akşehirde Selçuk aslından buldugı oglanları bogdurup helak itdi. [s. 907.] (...) gördi ki Aydın ve Saruhan ve Menteşeve Teke ili begleri Hamidoglu Dündar Begi beg idinmişler ve mecmu mal ve çeri virmege razı olmuşlar. ve mal virmişler, ta ceddi Osman Beg dahı mal göndermiş. (...) [Temurtaş] gelip Egirdür üzerine düşdi. Ve hisar itdi. Ve zikr olan begleri itaata davet idüp ilçiler gönderdi ve mal pişkeş istedi. [s. 908.] (...) Candaroglı, ki Kastomoniyye'nün üç yüz altmış altı birisiydi, gördü ki Rum Selçukilerden hali oldu ve uclarda her tarafta duran begler başlu başına beg olup yılda Tatara bir sehel nesne gönderürler ve yirli yerlerine hükm iderler, ol dahı İflugan [Paflagonya/ Bizansın Kastamonu bölgesi?] tarafından, ki timarı andaydı, Türkler devşirüp çeri idi Kastamoniya çıktı. [s.909.] Bu esnada Karaman oglanları dahı Şam [Memluklar] yardımıyile Larendeyi dutmışlardı.*" (Yazıcızade Ali 2009.) Yine başka bir kayıtta "*751 tarihli (11 Mart 1350-27 Şubat 1351) tahrir defterinden bir parça, Orhan'ı İlhanlı-*

lara karşı borçlu şefler arasında gösteriyor." (Beldiceanu 1999: 33 –hzrlyn. Robert Matran-.) Hanedan ve yönetici kesimlerde büyük bir Moğol hayranlığı Selçuklu devletinden kalan her satırda görülür. Bu direnişten dolayı Karamanlılar başta Türk, Türkmen devlet yöneticileri; Fars, Arap, Kürt yöneticiler tarafından huzur bozmakla suçlanmıştır. Aksaraylı Mahmud'un, İbni Bibi'nin hatta Rumlu Celaleddin'in satırları "başıbozuk", düzen tanımaz Türk/Türkmen vurgularıyla doludur.

Bu hakaretin kültürel ve etnik boyutları vardır. Tıpkı Türkmenlerin asi, direnişçi, teslim olmaktansa ölümü göze alıcı olmaları gibi. Türkler Çinlilerle, Moğollarla, Acemlerle, Araplarla, Slavlarla kolayca karışıp melezleşmişlerdir. Bu melezleşme –Türkmence kırma- yeteneği Moğolların ve Tatarların çoğunluk olarak sonuçta "Türkleşmesini" doğurmuştur. Bugün Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan'da yaşayan insanların çoğunluğu bu melez halktandır. Tataristan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, -bir kısım- Tacikistan toplulukları içinde bu melezleşme yeni etniler yaratmıştır. Bundan dolayı da Türk, Moğol, Tatar ayrımı güncel olarak birçoğuna anlamsız gelmektedir. Bu, etnilerüstü bir anlayışla yapılmamakta, aksine hayali bir Türklük tanımıyla herkesi Türkleştirme siyasetiyle bağlantılıdır. İtiraz edilen tam da bu fetihçi, yayılmacı, topluluk eritici (asimilasyoncu) ve topluluk kırıcı (jenositçi) anlayış ve edimlerdir.

Türkmenler içinde Türkmenlik bilinci --etnik ve kültürel bilincini yitirmeyenler- azınlıkta kalsa da, başta Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye'deki topluluklarda yaşamaktadırlar. Kültür ve ırklarının –soy- eriyip gitmemesi için bilinçli olarak, modern yaşam içinde bile esasta kapalı topluluk yapılarını, özelliklerini korumaktadırlar. Esasen bu tarihsel bir tepkidir; bulundukları ülkelerde onların yaşamlarını iyileştirici pek fazla bir değişiklik olmadığından dolayı bu refleksin haklılığı, gerçekçiliği vurgulanabilir. Dilleri Türkiye'de dil devrimi, dilde yenileşme, sadeleş-

tirme (öz Türkçe) hareketlerine rağmen "Türkçe" adı altında sürmektedir. Bu tıpkı Amerika anakarasını keşfeden Kristof Kolomb (1492- 1504 arası seferler) ile oraya çok sonraları giden (1499) Amerigo Vespucci'nin adlarından birinin, "Amerigo"nun kıtaya kaşifin anısına koyulmasına benziyor (Waldseemüller1507).

Bence böylesi el çabukluklarının bir zararı yok; zararı olan şey, Türkmenlerin kültürel ve dinsel özelliklerinin yok edilebilmesi için açıktan gizliden ortaya konulan melezliğin kıskançlığı, melezliğin iktidar tutkusu, melezliğin doyurulamaz sömürü ve hüküm altına alma arzusu, melezlik ideolojisinin "İslamtürkçülük" adı altında egemen ve tek ideoloji olarak sürdürülme tasarı ve çabasıdır.

Melezlik bir olgu ve varoluştur; hatta her etnik özellik gibi çok güzeldir. Gönüllü melezliğin, gönüllü melez kültürlenmenin olumlu sığasına ve olanaklarına uyanan bir filozof da Nietzsche'dir. *"... Melez kültürlerin kudreti ve güzelliğinden etkilenen Nietzsche ırklar arası münasebeti ırk sorununun çözümü olarak önermekle kalmıyor aynı zamanda bunu etnik ve ulusal şovenizmden azade yeni bir insanlığın ilkesi olarak da öneriyordu. – belki de 'manevi göçebe'nin bir müjdecisi. (...) Ama Bucaneerların ve Maronların, İsmailoğulları ve Mağribilerin, Ramapaughlar ve 'Kallikaklar'ın otonom bölgeleri ya da bunların hala daha Nietzsche'nin 'Gözden kaybolma olarak Güç İstenci' diyebileceği bir biçimde sürüyor..."* (Hakim Bey 2009: 178.)

Melezlik yeter ki adı hegemonyacı, soykırımcı, kıyımcı, kültürkırımcı "saflık" siyasetlerine karışmasın. Bu "saflığın" başka etnilere, başka dinlere, belki başka mezheplere, hatta etnisiz ve dinsiz yaşamak isteyenlere karşı bir egemenlik ve üstünlük kurma aracı olmasına çalışılmasın...

Türkmenler bugün de göçebeliklerini sürdürmektedir. Elbette bu göçebelik "manevi, zihinsel, ruhsal, kültürel bir göçebelik" olup görünmez kılındı. Kendi oluşturdukları ağlarda (internet ağı değil; işitmeli, görmeli, dokunmalı ağlar/ilişkiler) capcanlı

yaşamaktadır. Türkmenler geçmişte olduğu gibi zamanda demde gene özgürler. Bu özgürlük geçmişte olduğu gibi mekanda özgür olabilmekle bütünlüğünü, anlamını yeniden kazanacak. Bu arzu biliçli/bilinçdışı bir zamansızlık, bir mekansızlık siyaseti (iflah olmaz göç) olarak her Türkmen kişisinde, her Türkmen öbeğinde/kümesinde yaşamaktadır.

"Neden toplanmış bekleşiyoruz Pazaryerinde?/Barbarlar gelecek bugün/ Neden böyle hareketsiz Senato?/boş oturuyor senatörler, yasalarla uğraşacaklarına?/Çünkü barbarlar gelecek bugün./Senatörler neden uğraşıp dursun yasalarla?/Barbarlar gelince yapacak nasıl olsa./(...)" (Kavafis/Alavo 1988.)

DENEMENİN BAZI KAYNAKLARI

Agacanov S. G. 1963/2003, Oğuzlar, Selenge y.

Aymard M. 1990, Akdeniz Mekan ve Tarih -Braudel 1990 içinde-, Metis y.

Barthold Vasili Viladimiroviç 1927/ 2004, Orta Asya Türk Tarihi –Dersleri-, Çağlar y.

---1930/1943, Türkmen Tarihine Ait Taslak -İnan A. 1987, Makaleler ve İncelemeler içinde-, TTK y.

Braudel F. 1993, Maddi Uygarlık, İmge y.

Chavennes E. 2007, Batı Türkleri, Selenge y.

Divitçioğlu S. 1994/2000/2003, Oğuz'dan Selçuklu'ya, YKY.

Ebul Gazi Bahadır/Ergin M. Tarihsiz [1978?], Tercüman 1001 Temel Eser y.

Gökalp M. Ziya 1991, Türk Uygarlığı Tarihi, İnkılap Kitabevi y.

Hakim Bey 2009, TAZ, Altıkırkbeş y.

Kaşgarlı Mahmud/ Atalay B. 1941/1998, Divanü Lügat-it- Türk Tercümesi, TDK y.

Koca Ş./Güçek Abdal 2002, Odman Baba Vilayetnamesi-Vilayetname-i Gö'çek Abdal, Can y.

Mantran Robert (hzrlyn.) 1999, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Adam y.

Ögel Bahaeddin 2000, Türk Kültür Tarihine Giriş, KB y.

Ölmez Z. K./Bahadır H. 1996, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)

Püsküllüoğlu Ali 1966, öz türkçe sözlük, bilgi y., 1996 Arkadaş y.

Sümer F. 1965/1980/1999, Oğuzlar (Türkmenler)..., Elif y.

Tekin T. 2003, Orhon Yazıtları, Yıldız y.

Togan A. Zeki Velidi 1946/1970/1998, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi

Yazıcızade Ali 2009, Tevarih-i Al-i Selçuk, Çamlıca y.

TÜRKMENLERIN DİLİ ÜZERİNE NOTLAR

Giriş

Tekvin –Musa'nın birinci kitabı-, "*...Ve Rab Allah her kır hayvanını, ve göklerin her kuşunu, topraktan yaptı; ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi; ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı o oldu...*" (Tekvin, bap 2) der. Kuran'da adlandırma şöyle anlatılır: Allah, meleklere yeryüzüne bir halife yaratacağını söyler. Melekler ... kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun, derler. "*Allah Adem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.*" (Bakara Suresi, 31. ayet.) Melekler: Bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan sensin, derler. " *(Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca, ...*" (33. Ayet) İblis hariç melekler Âdem'e secde ederler.

İki metinde de adlandırmanın başlangıcı, adlandırmanın adlandırana adlandırılanlar üstünde sağladığı egemenlik açık olarak anlatılmaktadır. Bakara Suresi'nde meleklerin halifeye itirazı, Âdem'in adları onlara anlatmasıyla ortadan kalkar. Çünkü adlan-

dırma ilahi bir iştir; İlah bu özelliğini Adem'e öğreterek, kendi egemenliğine onu halef kılmaktadır...

İbrahim Peygamber kaynaklı üç kitablı[1] dinin teolojisindeki bu devir, yeryüzünde açıkça insan, hayvan, bitki, nesne arasındaki bir ilişki, egemenliklikçi bir ilişkidir. Dikeydir; en üstte bir halef olarak insan yer almaktadır; en altta da nesne. Ama ilk sorun insanla göksel varlıklar –melekler- arasında başlamaktadır. İkinci sorun insanla insan arasındadır. Gerisi –insanla hayvan, hayvanla bitki, bitkiyle toprak...- insan bilinci ya da bilinçsizliği tarafından sorun olarak konulmamaktadır bile. Topluluktan topluma, oradan küresel köye bazı insanların adlandırma eylemini –adlandırmak, ad vermek, ad koymak, ad vurmak...- kendi işleri kılmaları; onların Göğün halefliğini sahiplenmeleri sonucu onlar bir egemenliği mülke katmaktadır. Böylece ilişki "adlandıranlar/adlandırılanlar/adlar" olarak toplum içinde dikeyleşmektedir. Bu dikeylik bir toplumda kurulduğu gibi, toplumlar arasında da kurulmaktadır. Tarihin kaydettiği hiçbir devlet, kendi sınırları içinde bir topluğun ya da birden çok topluluğun diğer topluluklar üzerinde bu egemenliği kurmadan oluşamamıştır. Ayrıca birden fazla topluluğun kurduğu egemenlik de, eğilim olarak sürekli daha az topluluk ya da tek topluluğa oradan da bir hanedanlığa ve onun destekçisi yönetici topluluğa –bürokrasi- doğru eğilimlidir. Tek topluluğun egemenliği ise yine bir ya da birkaç sınıfa, oradan da tek kişiye doğru –düzenin simgesi olarak- bir yönelimdir. Egemenlik –sovereignty, hakim olmak- ve egemenler çoğul-

[1] Zbr<Mzmr<ezber... Zebur'u "Dört" ezberinden çıkarmak istedim. Keyfilik mi? Bilmiyorum; ancak sanki kendini "Eski Ahit -vahd<ahd:- sözleşme, yemin- " içine sırlamış gibi. Tevrat'la Eski Ahid'in içindeki her şeyi işaret ediyor gibiyiz. Belki de Musevilik'in hayatta oluşu bizi böyle sandırıyor. Ezber'i düşünmek çoğunda hoştur. "Ne mutludur o adam ki, kötülerin öğüdü ile yürümez, Ve günahkarların yolunda durmaz, Ve müstehzilerin derneğinde oturmaz; (...)" (Mezmur 1: 540.)

luğu örtüp gizlemeye çalışırken kendi doğası gereği kendini parçalayarak, aza indirgeyerek, teke indirgeyerek sonunu hazırlar.

Bir toplumun adlandıranları, egemenler ya da Göğün halefleri –bunlar tarihin ve tarihi tespitte kullandıkları yazının sahipleri olarak- adlar arasında da dikey bir ilişkinin varlığını tahayyül etmektedir. Bu tahayyül, elbette eylemenin, yapmanın, etmenin, kılmanın... kendisinden çıkan bir şey değil. Aksine, tahayyülün kendisine içkin olan bir şey: Her ilişki dikeydir. Başka türlü ilişkilerin var olduğu "toplumlarda" yukarıda sayılan eylemler var olmasına rağmen, böyle bir tahayyülün olmadığına antropolojinin, etnolojinin ve bugünün kültürünün içine yerleşmiş, bugünü yaşayan o devirlere ait öğe –bezek-ler bol bol tanıklık etmektedir.

Dil başlangıcında böyle oluşturulmamış olsa da, bu tahayyülle yeniden yeniden "yapılan" bir olgu. Öyle ise "dilin sınıflarüstü olabileceği" tezinin geçerlilik zamanı, mekanı, sınıfsız ve hiçbir süreğen dikey ilişki tanımayan toplumlarla sınırlı olmalıdır. "*Muhtemelen sembolik düşünce ve bu düşüncenin dilsel form halinde hakim duruma gelişi, bu [uygar] rasyonalitenin asıl silahını oluşturuyor;*" (Zerzan 2013: 11).

Her toplumda toplum üyelerinin ilişkilerini dikey düşünüp bu toplumsal pramidi kuranların yaptıkları işlerden biri de toplum üyelerinin anlaştığı dili, bundan daha önemlisi de insanların içinde düşündükleri dili yukarıdakiler için özelleştirmek: yazı dili. Elbet bu özelleştirme, toplumsal pramidin sürekliliği için yapılıyor ya da tepedekilerin aralarında anlaşabilmelerine "aşağı yukarı" olanak sağlıyor. Ama "yeni dil" yaygınlaşmaya başlayınca –sadece dil alanı soyutlamasında bile- bu özellik bozulmaya başlıyor. Belki de devletin tarihinde dil değişikliklerinin, yazı değişikliklerinin bir devrin deyişiyle "dil devrimlerinin" zorunluluğunun önemli bir yönü bu. Bir zorlayıcı olarak teknolojinin dildeki rolü de, bu pramidin korunmasına hizmet ediyor. Bu açıdan "teknolojinin sınıflarüstülüğü" de yatay ilişkili topluluk ya da "toplumlara" özgü bir karakteristiktir. "*... teknoloji, uygarlığın*

en derin değerlerini biçimlendirip dışa vuruyor. Heidegger 'büsbütün teknolojik koşullarla baş başa kaldık' sonucuna vardı; Heidegger'in açık seçik ifadesi, teknolojinin 'yansızlığı' mitini tek başına teşhir etmek için yeterlidir." (Zerzan 2013: 100.) Teknoloji var olan düzeni ve egemenliği yeniden yeniden üretir. Genel kural olarak adlandıramayanların ne yazısı ne de çağdaş –sadece zamansal olarak muassır, contemporary değil- teknolojileri üretebilme ve günü gününe kullanabilme "talihi" oluyor.

Dil, yazı

Türk Dili'nin bilinen en eski metni –üzerinde genel kabul gören- Göktürk devleti dönemine -720/725? Tonyukuk yazıtı- aittir. Yaygın olarak bilindiği gibi onu Kültigin yazıtı -732-, Bilge Kağan yazıtı -735- izlemektedir. Yazıtlardan ilk bahseden Johan von Strahlenberg (1730, Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asie, -aktaran Ali Öztürk 2001-)dir[1]. 18. asrın sonlarına doğru Pallas seyahatnamesinde bu yazıtların fotoğraflarını (çizim, resim?), onu izleyen Spassky, Asya seyahati sonrası 1822'de bugünkü Moğolistan'da tespit ettiği 22 yazıtın fotoğraflarını (?) (Orkun'dan akt. Öztürk 2001) yayımlar.

Yazıtların metinleri hakkında yazılanlar ise, N. M. Yatrinssev ile başlar (1889). Heikel ile heyetinin incelemeleri 1892'de yayınlanır. Finlandiyalı ve Rusyalı karma heyetin yaptığı incelemeler Radloff tarafından yayınlanır. Yedi sekiz yıl metinlerin dili üzerine tartışılır. Gobelenti, Kültigin –daha sonraki adlandırma- yazıtının bir yüzündeki Çince yazıyı Almancaya tercüme eder –çeviri?-. Ve Thomsen yazıttaki üç sözcüğü Çince metinden hareket ederek okur -çözümler-: Kül Tigin, Tengri, Türk. Daha sonra

[1] Öztürk eserinde yazıtların von Strahlenberg tarafından fotoğrafının yayınlandığını belirtmektedir; o ise fotoğrafın ancak 1816'da gerçekleştirildiği bilinir (Büyük Larousse).

Vilhelm Thomsen 1916'da yazıtların çözümlemesini yayınlar.[1] Budapeşte Felsefe Fakültesi mezunu; Polis Koleji, Devlet Konservatuvarı, Gazi Eğitim ile Tıp Fakültesi tarih dersi öğretmeni Hüseyin Namık Orkun türkolojideki bu gelişmeleri 1936-1941 yılları arasında "Eski türk yazıtları" adıyla yayınlar.

1958 yılında Kül Tigin yazıtı çevresine karma bir heyet - Çekeslovakyalı ve Moğolistanlı- arkeolojik kazı için gider. Barkın –yazıttaşı, kaide, kazıda bulunan odalar...- durumu ve hakkındaki bulgu ve yorumlar Belleten 107'de -1963- yayınlanır (L. Jisl, 1958'de yapılan Arkeolojik Araştırmaların Sonuçları). Yazıtların o güne kadar korunamadığı, 1958'den sonra da yeterli koruma altına alındığı söylenemez. ("Türk Asrına" girdiğimiz onbeş yıldır neden hiçbir şey yapılmıyor acaba?)

Daha sonra da A. Caferoğlu –İstanbul 1958-, T. Tekin –Indiana University1968-in çalışmaları Türkçe ve İngilizce olarak Orhun yazıtlarından bahsetmektedir. Gürcistan/Ahıska doğumlu Muharrem Ergin yazıtların tercümesini H.N. Orkun'dan sonra 1970 yılında "Orhun Abideleri" ismiyle yayınlar. Sonraki çalışmalar, yayınlar bahsi geçmiş çalışmaların kaynaklık ettiği çalışmalardır. Yazıtlarda yer yer okunamayan satır ve sözcükler bulunmaktadır. Gerek çözümleyiciler –Thomsen, Radloff...-, gerekse tercüme edenler –Almanca, İngilizce, Türkçe...tercümeler- birçok cümlede farklı anlamlar ortaya koymaktadır. (Bugün sayıları yüze vuran üniversitelerimizde bu alanda çalışmalar yapılıyorduysa, neden yayınlanmıyor?) Metinler üzerine makaleler ise Türkiye'den Batı üniversitelerine gitmiş dilciler, Batılı dilciler ve tarihçiler tarafından sürdürülmektedir.

Adlandırmalar, sınıflandırmalar, öbek oluşturmalar sonucunda Türkçe "dil ailesi" Ural-Altay dil ailesi olarak geçmektedir. Strahlen-

[1] Osmanlı "Türk" Devleti ve onun sayısız uleması ulusalcılığın nerdeyse 150 yıllık baskın modası dolayısıyle bile bu gelişmeleri izliyor muydu acep? Gökalp, Akçura, N. Asım?..

berg'den bu yana gelen bu öbeklendirmeye epeyce çekidüzen verilmesine rağmen, "Ural-Altay dil ailesinin" akrabalığı kesin biçimde kanıtlanamaz (Bozkurt 2002). Geriye Altay dilleri kalmaktadır. Moğolca'dan Korece'ye uzanan bu dillerin akrabalığı da ne yazık ki (!) bütün dilciler tarafından kabul görmemektedir. Aralarında Gronbech, Ligeti, Benzing, Sinor, Clauson, Doerfer gibi Türkologların karşı çıkan savları önemlidir. Sanjeyev'in itirazı diğer biliminsanları tarafından da paylaşılan ortak bir düşüncedir. *"... bir Ana Altay dili tasavvuru, dolayısıyla da söz konusu dillerin [Mançu/Tunguzca, Moğolca, Türkçe, Korece] soyca akrabalığı teorisi için vaktin henüz erken olduğu [1958] kanaatindedir."* (Tekin 2003: 80.) Akrabalığı iddia eden dilbilimcilerin (Ramstedt, Pritsak, Menges, Baskakov... ve Türkiye üniversiteleri) ortak kanıtlarından bazıları nerdeyse birçok gruba uymaktadır. *"Eylem tabanı buyuru, ad tabanı tekil durumundadır"* (Bozkurt 2002). Ayrıca Altay dil ailesi savunucularının kurduğu ses denklikleri de (r>z, d-, n-, j, y- ve l >ş –Tekin, age.- henüz ispat edilemedi. Şçerbak'a göre de *"Altay dilleri teorisi bir hipotezden ibaret olup Altay dilleri arasında benzerlikler karşılıklı temaslarla* ödünçlemelerin [başka dilden kelime alma]bir sonucudur [1970]." (Tekin 2003: 80.)

Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelip üniversitelerin Türk Dili... bölümlerinde çalışan F. Bayat ise Türkiye iklimine her yönüyle uymuş görünüyor. *"... Türk halkları ve toplulukları Türkçe'nin değişik lehçelerinde [ağız? Akzent? Accent?Aksan?Dialekt?Şive? Lehçe? Dil? kavramları da kullanılıyor[1]] konuşurlar. Çuvaşların ve Yakutla-*

[1] Bu kavramların Türkiye'de kullanılışı siyasi ve ideolojiktir. Dilbilimi açısından tartışma bunlar tarafından üstbelirlenir. İstanbul Üni. Türkçülerinden Ergin ve 1980 faşist cunta sonrası "TDK" dönüştürücü yöneticisi Ercilasun ve hızla türkologlaşan Gazi Üni. –kur 1981- öğrencileri bir taraf, Talat Tekin ve Hacettepe Üni. diğer taraftır. Arada DTC fakültelilerin sonuçta Gazicilere destek çıkan 'ideopol' tutumları bulunur. (Bu özetleme çabası elbette gerçeği güdükleştirerek yanlış kılar. Bk. Menz ile Schroeder 2006.)

rın dilleri Türk lehçelerinden çok uzaklaştığından bağımsız birer dil haline gelmişlerdir. Bu bağımsızlık gramer alanında olmayıp yalnız kelime varlığında görülür. Ancak Sovyet Türkoloji ilmi Türkçenin değişik lehçelerinde konuşan Türklere birer dil oluşturmakla milli kimlik meselesini başlatmıştır. Türk, millet adı gibi üst kimlik olup, diğer boy ve kabile kimliklerini de içerir. Bu anlamda Türk milleti anlayışı Kazak, Özbek, Kırgız, Tatar, Başkurt, Gagauz, Karakalpak, Yakut, Hakas, Tofa, Kumık vb. kimlikleri inkar etmeden onların üst kimliğinin göstericisidir.(...) Türk halklarının ve etnik gruplarının her birine birer edebi dil oluşturmak Türkolog, Oryantalist ve misyoner Nikoloy İlminsky (1822-1891) tarafından başlatıldı. Türk dil birliğinin temelinden yıkacak planların hazırlanmasının ideoloğu da bu şahıstır." (Bayat 2003: 4.)

Türkiye üniversiteleri *"milli şuurumuzun aynası olan dilimiz"* (Bayat age.)'le uğraşırken Türkologlar'dan Poppe ise Altay dil birliğinin aynı zamanda dört dala ayrılabileceğine pek ihtimal vermez. *"Moğolca ile Mançu-Tunguzca arasındaki yakınlık öbür dallar arasındaki yakınlıktan fazladır. O halde bir Mançu-Tunguz-Moğol dil birliği* ***tasavvur etmek zorundayız.*** *(...) düşünmek zorundayızdır: Ana Kore dili daha Türk-Moğol-Mançu-Tunguz dil birliği mevcutken bu birlikten ayrılmıştır. 2. r//z ve l//ş denklikleri sebebiyle Ana Çuvaşça ile Ana Türkçeyi geçmişte birleştiren bir Çuvaş-Türk dil birliği veya Ön Türkçe (Alm. Vortürkisch, İng. Pre-Turkic) devresi* ***tasavvur etmek zorundayız.***" (Tekin 2003: 77.)

(Yukarıda koyulaştırarak gösterilen vurgular benim.) Tasavvur etmek zorunda olmak, düşünmek zorunda olmak... Bütün dillerin temelinde yani Ana dil olarak bir dil tasavvur etmenin bir yeri de kutsal kitaplardır. Acaba Tanrı Adem'e adları Ana bir dilde mi öğretir? Öyleyse Ana dilimiz Havva ile Adem'in konuştuğu dildir. Sonraları da efsanenin Babilindeki kule işçilerinin durumu... 1930'larda Türkiye yöneticileri de bütün dilleri doğuran bir ana dil olarak "Türkçe"yi tasavvur etmişti. Benim tasavvurum biraz tersine işliyor. Babil kulesi işçilerinin anlaşmazlığını

doğuran işçilerin sayısı kadar dil vardı başlangıçlarda. Sonraları dünya millicilerinin "ideolog türkolog oryantalist misyoner" aramalarına gerek olmayan bu başlangıç durumu devletle baskıyla yöneticilerin toplumsal alanlarda teklik yaratma ihtiyacından dolayı ana dil arayışlarıyla değişti. Diller öldürüldü, unutturuldu, eritildi, ideolojik politik teknolojik toplum oluşturma yaklaşımlı "dil devrimleriyle" Türkmence/Oğuzca bozulup dağıtılmaya çalışıldı... bu yaklaşım bir komploculuk değil. Öz be öz Türkçe kelime türetmede "–tay", "-lav" gibi Moğolca ekler, Barlas, Batur, Bahadur, Ögedey, Moğultay, söylev, saylav... gibi doğrudan alınan sözcükler; Uygurca, Tunguzca, Kırgızca, Yakutça kökler ekler söz dizilişleri sesler anlam öbekleri dile dolduruldu. Devrimci sadeleştirmeciler Arapça, Farsça kelimeleri atıyor gibi yaparken Moğol, Tunguz, Uygur, Kazak, Tatar, Özbek... dillerinin öge (bu da mı?)'leriyle Türkmen dilini (Türkmenistan dili[1], Türkiye dili, Azerbaycan dili ve Gagavuz dili) hıncahınç doldurdu.

Dağılan konuya bir dağıtıcı daha ekleyerek devam edelim. Öz Türkçeci "dil devrimcileri"nin topluma, dile bakışı sakatlanmış bir bakıştır. Göklere çıkardıkları ana tarih, bozkır imparatorlukçusu tarih bir göçebe yaşam biçimi tarihidir. Yani sınırları belli olmayan bir mekansızlık, bir mekansız topluluklar tarihi... Ama dil devirimcileri aslında böyle bir yaşamı hep aşağıladı. Göçebe buldu; barbar ilkel vahşi... buldu. Bir "uygar-lık" kelimesi türe-

[1] "Dünya Türkologlarının haklı olarak 'dil' adını verdikleri Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca, Hakasça, vb. gibi Türk dillerini ülkemiz Türkologlarının çoğu 'lehçe', hatta 'lehçe'den daha az farklı bir konuşma türü saydıkları 'şive' terimi ile adlandırmaktadırlar. /.../ Bu adlandırma bence de yanlıştır; çünkü şive terimi Türkçemizde daha çok accent karşılığı kullanılmaktadır... Tekin, adı geçen söyleşide ayrıca şive kelimesinin 'ağız' anlamına (Kayseri şivesi, Kastamonu şivesi vb.) geldiğine de işaret eder ve bu terimin Türk dillerinin sınıflandırılmasında kullanılmasının yanlış olduğunu belirtir." (Demir 2005:27, 2006:130 –Menz /schroeder 2006 içinde-)

timine bakarak bu bakışa giriş yapabiliriz. Neden Türkiye devletinin yöneticilerinden dil uzmanları "uygar, uygarlık, uygarca" sözcüklerini türetirken "Adriyatik'ten Çin denizine Türk" dili hala medeniyette kalıyor? "*Türkçe "uygar", Azrby. "mædæni", Bşkrt. "tsivilizatsiyæli/ kul'turalı", Kzk. "mædeniy/ mædeniyetti", Krgz. "madaniyattu/madani", Özbk. "mædæniy/mædæniyætli", Tatar. "tsivilizatsiyæli/ kul'turalı", Trkmn. "medeniyetli /medeniyetleşen", Uygur. "mædini"* [işe bak! Uygurlar bile kendilerindeki uygur/uygarı bilememiş]." (Ercilasun –komüsyon- 1992.)

Gelelim ana dilci, ön dilci, akraba dilci grupların bazı savlarına. Geçmek Oğuzca, *vorbeigehen/hindurhgehen* Almanca, *pass* İngilizce, *küsiv*/ütiv/aşa sığıv Başkırtça, *ötüv/keşüv* Kazakça, ötü/ keçü Kırgızca... sözcüklerinin eylem tabanı Oğuzca *"geç"* buyurudur/ buyruktur. Bu sözcüklerden *pass* bu sınıflandırmaya uyar. Ancak Almanca sözcükler özneye göre çekilirken diğer "Türkçe" denilen dillerdeki sözcüklerin eylem tabanlarını nasıl ayırabileceğimi tam bilmiyorum. "Tatar Türkçesi"ndeki (Ercilasun 1992 –komisyon-) ütü/küçü sözcükleri Özbekçe'nin ötmiş/keçmiş ile Uygurca'nın *kæçmæk/ötmæk* sözcükleriyle bir küme –aile mi desek?- oluşturuyor[1].

Ad tabanı tekil durumuna ise şu örnekleri verebiliriz. Oğuzca/ Türkmence *diken*, Alın. *Dorn/Stachel*, İng. *Thorn/sting*, Bşkrt. *İnæ/ sænskæk*, Tatr. *inæ/çæniçki* ve Uygr. *Tikæn.* Burada Avrupalı dillerde de ad tabanı tekildir. Bu sava göre bu dilleri "aile" mi sayacağız? Ayrıca dillerin söz dağarcığında birtakım –üç beş ya da on on beş ya da bin bin- ortak sözcüğün bulunması (ödünçleme ya

[1] Bu denemede yoğun baskı altındayım. Çünkü konu toplumun çok küçük bir dilimine okunabilir gelebilir. Aslında bu görünmez baskıyı yenebilseydim Clausen ile Doerfer'in izinde "Söyle-, al-, ver-, git-, at, iyi, kötü kelimeleriyle bunlara kendi ilgim doğrultusunda koyun, süt, yün, kızıl, kurt, it isim ve sıfatlarını "Adriyatikten Çin denizine" konuşulan, yazılan Türkçe'de buraya yazardım.

da değil) neden aile teşkiline kanıt olsun ki! Belki bu dilleri konuşan topluluklar bin bin yıl en azından aynı imparatorlukların kıyılarında yaşamışken. Hele hepsinin sonuna 'Türkmen Türkçesi'nde olduğu gibi "Türkçesi" kelimesini eklemek aile oluşturma sorunlarını çözüyor mu? Böyle olabilseydi günümüz "Türkçesi" ile Arapça ve Farsça dağılmamış kocaman bir aile olmaz mıydı?

Bir *sözcüğün çift ünsüzle başlaması*[1] kanıtı ise konuyu karıştırmaktan başka neyi gösterebilir? Bu kanıt yazıyla ilgili değil midir? Kanıt, yazma kılavuzu üzerinde kurum/yönetici uzlaşmasını belirtmez mi? Yazısız bir dil de "aileden" olamaz mı? İnsanlığın aynı dili konuşan topluluklarının binlerce yıl yazısız yaşadığı unutuluyor mu ya da bir dilin yazısının kararlaştırılması, kararın değiştirilmesinin tarihi?.. Yazıyı -Türkçe'de 8. Yy.- başlangıç alanlar neden ana Korece, ana Türkçe, ana Moğolca... ile kendilerini yoruyorlar –bizi de-?

Altay ailesi de işin ayrıntılarına inildiğinde, "Türkiye Türkçesi" açısından küçülür küçülür ve Türkçe/Moğolca/Mançuca Ailesiyle = Hakaniye-Çağatayca ya da eski Doğu Türkçesi + Tatarca ile Oğuzca/Türkmence ailesine ayrılır. M. Ergin Oğuzca konuşan toplulukları Azerbaycan da içinde "Osmanlı Türkçesi"yle –bence bu Osmanlı yöneticilerinin dilidir- sınırlar. Gabain'in (R. R. Arat'ın hocası ve çalışma ortağı) vurgusuyla bu ayrım şöyle belirtilir: *"Elinizdeki eserin konusu, bir sıra kitabe ve 'Uygurca' denen metinlerle belgelenmiş olan eski Türk dilidir. 'Tatarca', 'Çağatayca' yahut 'Eski Osmanlıca' terimleri nasıl açık değilse, 'Uygurca' sözü de açık değildir. (...) Kitabeler ve yazmalardaki en eski tarihler 8. Yüzyılı gösterir; bir metnin en yeni istinsahı [elyazısıyla çoğaltma] 17. Asrın sonundadır; (...) Eski Türkçenin, şimdiye kadar [1950], daha eski bir şekli bulunamadı. –Bugün, Eski Türkçeye en yakın olan ağızlar, Doğu Türkistan Yarkend ağzı, Tarançi ağzı, İli vadisi ağızlarıdır. Uygurların kültürü; Çin, Hint, Tohar ve İran tesirlerini taşır. (...)"* (Gabain 2003: 1.)

1 Dilerim bu ölçüt ünsüz ikizleşmesiyle –gemination- ilgili değildir.

Bu belirlemenin onlarca kanıtını yazılı ve sözlü kaynaklarda bulabiliriz. Bir kuramın tarihe, zamanda mekanda kurulmuş devlete, o devletlerde verilmiş yazılı eserlere; yazıyla barışık olmayan, yazıya günümüzde bile tamamen geçmemiş/geçememiş olan "halk" sınıflarının hikaye, masal, türkü, bilmece, tekerleme ve hala kullanmakta oldukları farklı olan dillerine bağlı olduğu, bu koşullara bağlı olmayan zaman ve mekanötesi belirlemelerle, kuramlarla bu denemenin ilgilenmediğini belirtmeliyim.

Fakat Chomsky Usta'nın sivri ucu insan özgürlüğüne dokunan bir davranış denetleyici dil kuramına dikkat çekmesi bu denemenin de odağında bulunuyor. *"Dahası, insanlar, kendine özgü kurallara bağlı ama geçmiş deneyimlerle ya da bugünün duygulanımlarıyla ancak uzaktan ve soyut olarak bağlantılı yeni düşünceleri dile getirmeye izin veren, zihinsel olarak tasarımlanmış dili oldukça yaratıcı bir biçimde kullanıyorlar. Bu doğruysa, uyarım koşulları, pekiştirme izlenceleri, alışkanlık yapıları oluşturumu, davranış örüntüleri gibi kavramlara dayanarak yapılan davranış 'denetimi' incelemelerinden beklenebilecek hiçbir şey yoktur. Kuşkusuz, bu tür denetimin ya da bu tür örüntülerin gösterilebileceği sınırlı ortamlar tasarlanabilir; fakat bu tür yöntemlerle, insanların gizilgüçlerinin kapsamı konusunda, onları bir tutukevinde ya da bir orduda –ya da birçok derslikte- gözleyerek öğrenebileceklerimizden daha fazlasını öğrenebileceğimizi düşünmek için ortada hiçbir neden yok. (...) İnsan zihninin temel özellikleri bu tür araştırmaların hep dışında kalacaktır..."* (Chomsky 2002: 172.)

Türkçe açısından yazı ile yazın –Orhun, Yenisey, Turfan/Uygur metinleri paranteze alınırsa- Kutadgu Bilig ve Divanı Lügat it Türk'le başlar. Tarihleri 11. yüzyılın üçüncü çeyreğidir. KB "büyük ihtimalle" Karahanlı devletinin yazı dili olan Doğu Türkçesidir –Hakaniye Türkçesi-. *"Daha önceki uygur metinlerine göre daha arıdır [?]"* (Bozkurt 2002). DLT ise Arapça yazı ve Arapça dilli açıklamayla yazılmış Hakaniye/Doğu Türkçesi sözlüğü, karşılaştırmalı sözlük ve bir açıdan da dilbilgisidir. Karahanlılar, Gaz-

neliler, Harezmliler, Ortaasya emirlikleri, İran Selçukluları, Rum Selçukluları ve Osmanlı dönemleri devlet dili, topluluk dillleri açısından hangi mantıkla "Türkiye Türkçesiyle" aynı aileden sayılabilir? Bu devletlerin uyruk etnilerinin –bodun- konuştukları diller paranteze alınırsa geriye ne kalır? O dönemlerin devletli uygarlıklarında, kültürlerinde verilen yazılı eserlere devlet işlerinde kullanılan dillere bugün Türkiye Türkçesi denilen dilin "tahmini akrabalığı" dışında ne öne sürülebilir? Köken olarak –aile?- aynı dil grubuna alınsa bile devletlerin diliyle onlara uyruk toplulukların dili, devletlerin egemenliğindeki farklı boylara ve etnilere ait tarihsel dillerin bir kılınması birçok sorunu günümüzde bile çözülmemiş olan "Türk Tarihi"ni daha da karmaşık kılmaz mı?

1246'dan itibaren yüz yıllık bir dönemde yönetici sınıfın/hanedanın, medresenin dilindeki İlhanlı/Moğol/Uygur etkileri üzerinde bir deneme, makale hatırlayanınız var mı? Moğol/Uygur İlhanlıların, onların siyaset meydanını boşaltmak zorunda kalmalarından sonra mirasçı Sivas merkezli Eretna beyliğinin "Türkçeye" etkileri konusu... Yoksa Moğolcadan onların yönetimine karşı yaklaşık 100 yıl savaşan Karamanlı Türkmen göçebeler mi etkilendi?

Bu ana dilci çalışmaların kanıtları kendilerine yalnızca benzerliklerden başlayıp benzerlik aynılık eşitlik özdeşlik kurucu (isterseniz aralarda virgül görün) yöntemle üretilmektedir. Poppe ile Tekin'in görüşleri de bu konuda oldukça yakın durur. "*Altay dillerinde ortak sayıların bulunmaması Altay dilleri teorisinin bir zayıflığı olduğunu ilk defa gören Ramstedt olmuştu. Daha sonra bu diller arasındaki sayısız [?] ses denkliklerinin varlığı Ramstedt'e ortak sayıların bulunmamasından daha önemli görünmüştür. Gerçekte de akraba dillerde bulunan* ***ortak unsurlar bulunmayanlardan daha önemli olmak gerekirdi***..." (Tekin 2003: 82.) Genel dilbilimciler, evrensel dilbilimciler ile bu "anacı öncü dilciler" arasında farkların olduğunu da vurgulayalım. Yani Babil'den sonrayı görürken Babil'den önceyi de hesaba katalım. "... *çağdaş*

araştırmaların geleneksel evrensel dilbilgisinin ilkelerini kökten çürütmekle kalmadığını... bu tür ilkeleri araştırmanın en başından bir yanlış anlama olduğu yollu yaygın görüşe de dikkat çekmemiz gerek. Ancak, böyle yargılar, bana kalırsa geleneksel evrensel dilbilginin [aynen] ciddi bir biçimde yanlış anlaşılmasından ve çağdaş araştırmaların sonuçlarının hatalı yorumlanmasından ileri gelmektedir. Geleneksel evrensel dilbilgisi (...) derin yapıların dilden dile çok az değiştiğini göstermeye çalışmıştır. Yüzey yapıların oldukça çeşitli olabileceğinden asla kuşku duyulmamıştır. Ayrıca, sözdizimi, anlambilim, ve sesbilgisi ulamlarının da evrensel bir nitelik taşıdıkları, çeşit bakımından ise çok sınırlı oldukları kabul edilmiştir. Gerçekte, 'insanbilimsel dilbilim' derin yapıların tekbiçimliliği varsayımıyla ilgili çok az kanıt sağlamıştır; ulamların evrenselliğine gelince, geleneksel olanlara çok benzeyen sonuçlar aslında betimlemeli çalışmalarda da genel bir kabul görmüştür..." (Chomsky 2002: 229.)

Bunca zihinsel yoğunlaşmadan sonra geriye Feyerabend'ın "*Uzmanlık alanları, insan hayatını mutlu ve yaşanmaya değer kılan bütün unsurlardan soyutlamakla kalmaz, ayrıca, bu unsurlar fakirleşir, duygular merhametsizleşir ve düşünceleşir; aynı şekilde düşünceler de sıcak ve insancıl yönlerini kaybeder. Gerçekte 'özel alanlar', insan varlığına hizmet etmekten çok, zarar verir. (...)*" (Feyerabend 2000: 45) sözlerine yöneticilerin, yönetici dil uzmanlarının alanlarına o dili konuşanların da karışma hakkı doğar demekten başka bir şey kalmıyor.

Başıbozuk karşılaştırmalar

Şimdi "Türkçe" açısından anlamın anlaşılırlığına bağlı olarak, rastgele üç dört cümlelik parçalar yazıp sorularımı sıralayacağım. İlk parça: "*...Amga korgan kışlap yazınga Oguzgaru sü taşıkdımız. Kül Tigin ebig başlayu kıt[t]ımız.Oguz yagı ordug basdı. Kül Tigin*" (...Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuza doğru ordu çı-

kardık. Kül Tigini evin başında bırakarak, müdafaa tedbirleri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı. Kül Tigin) (Ergin 2003.)

İkinci parça: *"ol ödin üstinki tengriler bo savıg körüp angsız ulug mıngadıp tanglap Bodısatva'nıng antag mungadınçıg çatıglıg işinge iyin ögirip..."* (O zaman üsteki Tanrılar bu durumu görüp ölçüsüz ulu bunlayıp danlayıp Buda'nın o denli bunaltıcı ilahi işine sevinip öğerek...) (Kaya1994.)

Üçüncü Parça: *"saba yili koptu karanful yıdın/ ajun barça bütpü yıpar burdu kin"* (Sabah yeli karanfil kokusuyla kalktı/dünya baştan başa misk gibi koktu. (Arat 1959.)

Dördüncü parça: *"yuwga suwın suwulma/ Kaptı meninğ 'Kay'ımı."* (Yufka su ile sulanma/benim Kay'ımı -Kay oymağından kölemi- kaptı. (Atalay1998.)

Beşinci parça: *"Evvel Laz kendü hana elçi göndürdi: 'Gel Kösova'da buluşalım ve illâ sen dahı oğlanlarını bile getür.' didi..."* (Sırp kralı önce Murad Han'a elçi gönderdi ve 'Gel Kosova'da buluşalım, sen de oğlanlarını yanında getir..." (Yavuz 2003.) Çok güzel! Dipdedesini sevmese de, Aşıkpaşazade'nin dili Baba İlyas Oğuzcası/Türkmencesi esiyor.

Altıncı parça: *"...Sultan Alâüd-Din, sûr-i Konya'yı ve Sivas'ı yapup elkabında, en-nasırli-dîn illâh, es-Sultan ül-Â'zam ziyade oldu..."* (Unat-Köymen 1995.) [Sultan Alaüddin Konya ve Sivas surlarını yapıp 'Allahın dinine yardımcı' ünvanını da alarak Büyük Sultan ünvanını çoğalttı. -Tercüme denemesi benim.-]

Yedinci parça: *"...Rikab-ı tedbir ve tasarruf-ı şehristan-ı bedenden bi- tevakkuf ayak çeküp inan-ı teshir-i kişveri zindeganiyi elden koyub...indi."* (İmazawa 2000.) [İlk önlem olarak ve büyük şehre sahip olmaktan vazgeçip oradan durmaksızın ayrılıp vilayeti yönetim altına almaya aldanmadan bunu elden koyup...indi -Trc. denemesi benim-.]

Bu yedi parça devlet yöneticilerine, devlete çalışanlara ait ya da devletten doyan yazarlara ait olup yönetilen sınıflarla, uyruk topluluklarla hiçbir ilgisi yoktur –dolaylı ilgi-. Parçalar devletler

açısından artsüremli olmalarına rağmen dil açısından bir sürekliliğin olduğu hemen göze çarpar. Dildeki bu süreklilik yönetme, egemen olmayla sağlanıyor. Yani önceki devletin kabuğuna kovuğuna yerleşip onun kurumlarını yönetme biçimlerini sürdürmeyle ilgili.Yedinci parçada 12 Arapça, Farsça kelimeye rağmen, 5 kelime "Türkçedir". Ama dilin mantığı, sözdizilişi –sentax-: özne, tümleç ve yüklemin yeri durumu, söz öbeklerindeki derin ve yüzey yapıları vb. açısından yukarıdaki parçalarla uyum içindedir. Bütün parçalara Türkçe denilmesinde aralarındaki 800 yıllık bir zaman ve 3500-4000 km.lik bir uzaklık; din farkları, siyasal örgütlenme farkları, yönetilen toplulukların farklılıkları... olmasına rağmen metinler aynı kültürdairesinde/ çevresinde -Kulturkreis- yer aldıklarından ve devletçi dilde yazıda bir etkilenme etkileme, yöneticilere devir olduğundan bir haklılık payı vardır. Bu kültürdairesi devletçi, haraççı ve vergici, uyruk –baz, bağımlı- boylara bir dil, din ya da mezhebi dayatmacı; dil olarak kendisinden büyük "uygurlıklara", kültürlere özenmeci olduğundan Çinceci, Farsçacı, Arapçacı ve kendi kültürçevresine hızla yabancılaşıp iktidarlarının devamı için sık sık din, dil, yazı, boy yönetimi, dünya anlayışı değiştiren bir yapıdır. Bu, yöneticilerin isimlerinde hanedanlığın adlarında kendini doğrudan gösterir: Te-o-man, Keyhüsrev, Vahdeddin vb. gibi. Devleti yönetenlerin hanedanların kendilerine kök olarak gösterdikleriyle parça metinlerin geçtiği hiçbir dönemde ilgileri kalmamıştır. Sultanlar beyler hanlar kendilerini Efrasiyab'ın –Şehname'nin kahramanı-, Me-te'nin Cengiz'in, Te-o-man'ın Oğuz'un soyu sayardı. Bugün de yöneticiler kendilerine geçmişteki kadar hayali kökler gösterirler: Fatih'in Yavuz'un, Cengiz'in Timur'un torunları. İktidardakiler için derin hakikat; ya iktidarsızların gerçeği? 4. kuşaktan dedeleriyle ebelerinin adını bilen kaç bin kişi var?

Eğer 13. yüzyıldan günümüze Rum'a gelen Türkmenlerin kültürel bellekleri, gelenekleri egemenler tarafından dumura uğratılabilseydi bugün "Türkiye Türkçesi" olarak adlandırılmış dil

–Oğuzca: Azerbaycan, Türkmenistan, Gagavuz dilleri de içinde- büyük olasılıkla yok olacaktı. Rum Selçukluları ve Osmanlı tarihi baştan sona bu eritip yok etmeyi/*etnosidi* sağlamayı çok önemsemiştir. (Bak İbni Bibi, Aksarayi, Sipehsalar, Mevlana, Kemal Paşa ve zamanlarının bütün devletlileri.) Daha uygun bir deyişle Oğuzca belki de yalnızca Türkmenistan'da ve diğer devletlerin küçük azınlık topluluklarınca gizlice konuşulan yasaklı bir dil olabilirdi.

Türkiye'deki Zazaca ile Kürtçe gibi. Ubıhçayı öldüren devlet ve onun çağdaş uygarlıkçılığı eğer Iraklı Kürtler'in (Ermenistanlı, İranlı, Suriyeli ve Avrupalı Kürtler de içinde) çabası olmasaydı Türkiye'deki Kürtçeye ne yapardı acaba? Milli Eğitimin akşamları ev basıp anababalarıyla, kardeşleriyle Kürtçe konuşan çocuk yakalayan ve bunu ballandıra ballandıra anlatan öğretmenlerinin çabaları boşa mı gidecekti!

Şimdi de bu bellekten bu dil geleneğinden yine devletli devletçi yazıcılar tarafından yüzyıllarca sonra yazıya onların istediği şekilde[1] aktarılmış birkaç parça. İlk parça Yesili Ahmet Ata'dan. Yesili farklı yazılmış ölüm tarihine göre, Bice 1116? Köprülü 1166; bilinmeyen bir tarihte öldü. Verilmiş tarihlerin hepsine iti-

[1] Bu vurgular boşuna değil. Ercilasun ile "Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk dilinin zenginliğini ortaya koyacak ve Türk toplulukların birbirlerini anlamalarına yardımcı olacak 'Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü' proje ekibi" 'Adriyatik'ten Çin denizine' döneminde hazırladıkları sözlükte hiçbir "lehçede" "Türkiyeli 'ğ' " olmamasına, "diğer Türk şivelerindeki 'ğ' bizdekine göre daha belirgin ve gırtlağa yakın teâffuz edilecektir" (age. s.XIII) emirlerine rağmen yüzlerce kelimeyi bütün lehçelerde "ğ" ile yazmış. Haksızlık etmeyelim; ancak durum gerçekten karıştırılıyor. Azerbæycan Diyelektoloji Luğæti (TDK 1999) 'fonetik transkripsiya' da durumu belirtmiyor. Türkmenistan latin alfabesinde 'ğ' yok (Kara 2001: 3). Kalın (Ercilasun) kitabını fal için açtım. Sayfa 372:6 adet "ğ" Başkurt Türkçesinde, sayfa 373: 4 adet Türkmenistan Türkçeli "ğ" + 8 Tatar Türkçeli + 1 adet Özbekli buldum. Artık saymayacağım.

raz eden ABD'li ve Türkiyeli türkolog ve tarihçiler var. Yine de biz 12. Yüzyıl diyelim. *"Arif aşık öz canını otka yakmas/Biderdlerge çakmakın yakıp çakmas/Dünya kelip cilve kılsa kıya bakmas/ışksız kişi behayından beter dostlar"* (Bice 2001.) Divan-ı Hikmet 1836 Kazan baskısı esas alınarak H. Bice tarafından hazırlanmış. Ancak Yesili'nin hangi dilde söylediği belirsizdir.

İkinci parça Kaygusuz'dan (14.yy.): *"Nice müddet sokaklarda yüzime/ Gelip geçen basarlardı ayağı"* (Güzel 1999.)

Üçüncü parça TürkmenYunus Emre'den (13-14. Yy. başı): *"Esilmiş inci dişleri dökülmüş sarı saçları/Kamu bitmiş teşvişleri emr ü nemde ermiş yatur"* (Gölpınarlı 1952/1992.)

Dördüncü parça Muhlis Baba'nın oğlu, Baba İlyas'ın torunu Aşık Ali Paşa'dan (dizeler 1332 yılına ait): *"Aşık eydür doğru yolı varana/Toprag olsun yüzümüz ol erene"* (Yavuz 2000.)

Beşinci parça Danişmendnâme'den (Arif Ali 1360/61'de XIII. yy.a ait bir yazmadan çoğaltmış): *"At ayağından bu yirüñ bir katı/ atılup pambuk gibi oldu katı"* (Demir 2004.)

Altıncı parça Pir Sultan Abdal'dan (16. Yy.ın ortaları): *"Çıktım yücesine seyran eyledim/ gönül eğlencesi küstü bulunmaz/ Dostlar bizden muhabbeti kaldırmış/ Hiç bir ikrarında ahdi bulunmaz"* (Gölpınarlı-Boratav 1943/1991.)

Yedinci parça Kul Mahdum'dan (Mahdumgulu 1733-1783, Türkmenistan): *"Ağır dövletlere könül goymadı,/ bu cahanın aşretini söymedi,/ eski şaldan artık puşeş geymedi,/ Ahret öyi boldu kasdı atamın."* (Bozkurt 1999.)

Bu parçalar yaşadıkları coğrafyalarda onlara rağmen egemenlik kuran, bu egemenliğin siyasal/yönetsel yapılarını yerleştirmek için bu belleğin sahibi boyları/toplulukları kıran, katleden, süren, zorla yerlileştiren (iskan), kaçıran devletlere rağmen bugün de aynı dil, inanç, kültür içerisinde yaşayan Türkmenlere ait. Bu dil "Türkiye Türkçesi" olarak adlandırıldığında ayrı kültür, ayrı inanç, ayrı dil, ayrı "toplumsal" örgütlenme, ayrı toprak, ayrı duygulanış, ayrı yaşam biçimi... içindeki olgu, işlev ve yapılar

"aynileştirilmiş" olmayacak mı? Zaten devletlerin ve küresel köycü sermaye düzeninin (İran Turan) isteği ve uğraşı da bu olmalı.

Kim nasıl adlandırırsa adlandırsın bu dil Oğuzcadır, Türkmencedir; Azerbaycan, İran, Türkiye, Türkmenistan, Moldavya, Kazakistan, Özbekistan, Suriye ile Irak'ın bir bölümünde bütün baskıcı siyasetlere rağmen yaşamakta ve yaratılara temellik etmektedir. Türkmencedir, Türkmenlerin tarihsel olarak Dış Moğolistan'la (Ötüken) ve orada tarihin bir döneminde konuşulan/yazılan dille ilişkisine değinen tek bir belge henüz yoktur. Aksine Golden'ın "Anatürkçeci, anayurtçu " olmasına rağmen vurgusundaki yön çok önemlidir. *"Bu Oğuzların çıkış noktası Moğolistan veya komşu topraklarda gözüküyor [?]. Eğer* varsa, bunların Toquz Oğuzlarla *bağlantısı açık değildir. Belki bunlar Oğuz veya Toquz Oğuz'dan gelen bir uruklar veya boylar çekirdeğinin yönetimi altındaydılar. Her halükarda, bu boyların büyük kısmı Türki/Güneydoğu tipi bir Türkçe konuşan Toquz Oğuzlardan ayrıydılar. Kaşgarlı'nın zamanında bunların dili Karahanlı ve Kıpçak komşularınkinden hayli farklıydı... Bu, Türk halkları arasında daha İç Asya'daki anayurtlarında iken gerçekleşmiş kuşkusuz bir şive [?] farklılaşmasına ve de İran etkisine (altyapı unsurları) dayanarak açıklanabilir. Oğuz şivesindeki ören (<Fars. Vîrân) kelimesini yorumlamasında, 'Oğuzlar İranlılarla karıştıklarında pek çok* Türkçe kelimeyi unuttular ve yerine Farsça'sını *kullandılar' derken bunu kastetmektedir."* (Golden 2002: 170)

Birtakım varsayımsal kuramlara (ad hoc) gelince, onlar 6. Yüzyıl ve öncesini tek hareket noktası ya da nirengi zaman olarak almaktan vazgeçmedikçe, başka bir deyişle daha önceki ve sonraki yüzyıllara inip çıkmadıkça, karşılaştırmalar, birleştirmeler, ayrıştırmalar yapmadıkça tutarlı kuramlar kurmaları olanaklı görünmüyor. Bu da tamamen yazılı belgelere dayandırılamayacak bir şey; en azından şimdilik.

Bu parçalardaki dil Türkmencedir. Türk dilleriyle bir kök ilişkisi vardır ya da yoktur; ancak tarihsel olarak farklı koşullarda –kültür, topluluk örgütlenmesi, üretim ilişkileri, tüketim, inanç,

zihinsel işleyiş, ruhsal işleyiş ve biçimlenme...- evrilmiş, dönüşmüş ve onu korumak için kendiliğinden bir bilinç, bilinçli bir dil geleneği oluşturulmuştur. Bu gelenek çoğun sözlüdür. Yazılı örnekleri iktidar ve çevresinin adlandırmasıyla kayıtlıdır. Türkmen önderi, isyancısı, başıbozuğu Muhlis Paşa'nın oğlu, Babalı Türkmen Aleviliğinin kurucusu Baba İlyas'ın torunu Aşık Ali Paşa'nın kendisi yazdığı bu dile "Türk dili" dese de şu dizeleri kimse yazmamıştır. 630 yıl sonra Fazıl Hüsnü "Türkçe"yi bayrağa benzetirken Aşık Ali'nin bilincinden başka bir bilinçte, bayrak bilincindedir. Aşık Ali'nin bu dizeleri yukarıda bahsedilen bilincin en kestirme ve güzelce söylenişidir. *"Gerçi kim söylendi bunda Türk dili/ İlla ma'lum oldı ma'ni menzili//Ta ki mahrum kalmaya Türkler dahı/ Türk dilinde anlayalar ol Hakı// Çün bilesin cümle yol menzillerin/ Yirmegil sen Türk ü Tacik dillerin// Kamu dilde var-ıdı zabt u usul/ Bunlara düşmüş idi cümle ukul// Türk diline kimsene bakmaz-ıdı/ Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı//Türk dahı bilmez-idi ol dilleri/ince yolı ol ulu menzilleri// (...)"* (Ali Paşa 1332/Yavuz 2000, c.1/1, XXXVI.)

Burada 1332'de Osmanlının Kırşehri'ne henüz girmediği, şehrin Eretna Beyliği/İlhanlı denetiminde olduğunu belirtelim. Dönem olarak Türkmenler sık sık "Türk" olarak aşağılanmakta; dilleri de yazılamaz, basit, uyduruk ve göçebe işi bir dil, "Türkçe" olarak adlandırılmaktadır. Ali Paşa'nın dil bilinci egemen yazıcıların adlandırmalarını benimsemesiyle zerre zedelenmez. Tersine, egemenlerin aşağıladığı şeye sahip çıkmanın dik duruşu vardır bu yaklaşımda. Kaba bir benzetmeyle bir alevinin egemenin küfür olarak kullandığı adı gururla benimseyip "evet, Kızılbaşım", bir Nusayri'nin "evet Nusayriyim", bir Yezidi'nin "Yezidiyim" demesindeki dikleniş gibidir Aşık Ali'nin diklenişi. Bu dikleniş iktidar tarafından bastırılır; eski adlandırmanın küfürsel olduğu adlandırılan tarafından da benimsenir. Kızılbaş alevi/Bektaşi, Nusayri Arap Alevisi, Yezidi Ezidi, Çingene Roman olur.

Bütün bunlara rağmen bu dil Türkmencedir. Türkçe ile en fazla Fransızca'yla İspanyolca-İtalyanca- Romence'nin ilişkisi gibi

bir ilişkisi vardır. Dillerin aynı kökene bağlanması, o dilleri konuşan etnilerin aynı kökenli, o dillerin de tek bir dil olduğunu göstermez. Kaşgarlı Mahmud'un yaptığı ayrımlar –Oğuzca, Arguca, Tobaca...- bugün, yani DLT'ten yaklaşık bin yıl sonra bilinen nedenlerden dolayı –tarih, coğrafya, siyaset, kültür...- daha da büyüktür. Bu ayırmada Kaşgarlı tek başına kalmış değildir. İbni-Mühenna Lugati'ni (13. yüzyıl sonu-14.yüzyıl başı,) hazırlayan Aptullah Battal (3. baskı, 1997), gerek kısaltmalarda gerekse sözlükte "TRM: TÜRKMENCE" adlandırmasını kullanırken "KAZ: Kazan lehçesi, KZK: Kazak (Kırgız) lehçesi, MOG: Mogolca" adlandırmalarını kullanır.

Sözün anlatamadığı

Bugünden on dört sözcük örneği vererek bu iki dil / iki dünya tanımımı sonlandırmak istiyorum. Sözcükleri ad, sıfat ve fiillerden seçtim. Burada bir de sayı sözcüğü seçmek isterdim. Fakat elimdeki kaynaklarda "on"dan sonrası yok. Sanıyorum ki, çizelgede eğik/italik yazılmış "ağızlar" yani Oğuzca "on bir" derken, diğerleri "bir yirmi (11)" (bak Orhon metinleri,) demekte. *Yirmibire* de "bir otuz". Tıpkı Almancada olduğu gibi: Vier und Fünfzig= 4+50. Bir farkla ki o minik fark benzeri, eşiti, özdeşi yıkar. Almanca konuşan biri "54"e dört ve elli ve Türkçe konuşan biri "tört altmış" der. Dünyanın sayılarına bakarken kültürçevrelerinde bir zihniyet farkını görürüz. Bu fark dünyaya, evrene, insana ve topluma bakışta da kümeler oluşturur. Elbette kümeler özdeşlikler değil yalnızca çoğulluklardır. Bu yüzden Türk ile Türkmen'e "iki farklı dünya" derken saltıkçı/mutlakçı değilim. Hele bu toplumsala yönelmiş devletlilerle (Türkler), topluluk birliklerinde kalmakta ayak direyen devletsizler (Türkmenler) olunca tarihte ve gelecekte "somut koşulların somut çözümlemesine" gerilemek/ilerlemek bir zorunluluk oluyor. Çünkü Türkmenler

çevreleri fetihçi, yağmacı, egemenlik kurucu devletlerle sarılınca kendi topluluklarının somutlukları ve inançları onların kendi iradeleri ve arzularını yaşama dilekleri pek işe yaramadı. Türk devletleri dilden efsaneye Türkmen topluluklarını kendi dünyalarına katmaya uğraştılar. Ancak tüm egemenlik altına alınan etniler gibi Türkmenlerin de egemene karşı kazanımları oldu. Bu kazanımlardan biri de adı "Türkçe" olan bu yazıdaki dildir.

Toplulukların dillerinin kümelendirilmesinde akrabalık sözcükleri, sayı sözcükleri, bedenin organ adları gibi özellikler dillerin önemli akrabalık göstergelerinden biri sayılır. Benim için bir "dayza/teyze" kelimesi bir dilin dünyabakışını (Weltanschaung) ele verebilir. Batı dillerinde –Hintavrupa dilleri- bu sözcük yoktur. Türkçede de yoktur. Oğuzcadaki "dayza" Azerbaycan Türkmencesinde *dayza, dæyize ya da dayıza* olmalı. Bu sözcüğü "Türk Lehçeleri Sözlüğü"nün "hala" biçiminde tek karşılık olarak yazması bence yanlış. Bu yanlış bile bir düyabakışı işareti. Çünkü hala/bibi Türkçe değil ve "dayza/teyze"siz dillerden aparılmış. Dünyabakışı mı? Evet; sözlüğü hazırlayan "ilim adamları" Türk dedikleri Türkmene değil, Arapça ile Farsçaya bakıyor. Azerbaycan İlimler Akademisi'nin hazırladığı 'dialektoloji'sözlüğünde (1999) ise "hala" ve "dayza"sözcüğü bulunmuyor. Bu atlamayı ele veren ""dayıcanı, dayıdostu, dayılıx" kelimeleri. Bu kelimeler "dayı hatunu: yenge" karşılığı. Yenge emi (emmi) hatunu. İşe bakın ki atlanmış "dayı" kelimesi dayının hanımı olarak "dayıcanı" ile "dayıdostu" kelimelerinde gösteriliyor. Yazılı kaynak veremediğim için şu kıymetsiz gözlemi belirteyim: Tebrizli Türkmen arkadaşlarımdan işittiğim sözcük "dayzae/dayzaezade"dir. Dayı ise iki dilde de ortaktır. Bu sesleşme ayrı tarih, ayrı bölgeye rağmen Anadolu Türkmencesiyle aynı doğrultudadır. Trkmn. t>d değişikliği Türkçeyle bir farktır. Bir ayrıma göre bu fark "t" ile "d" kümesi dilleri diye adlandırılır.

Biraz daha somutlayalım, toparlayalım. Aşağıda bulunan çizelgede üstü noktalı 'a' –kapalı e- yerine 'ae', burunsal 'n'leri 'ng'

ile yazdım. Birden fazla karşılık varsa, kendimce asıl saydığım bir karşılığı seçtim -?-. Örneğin "ayna" sözcüğü Özbekçede "közgü". Fakat "cihanda tek Türkçe yönelmeli lehçeler sözlüğü" ayna ile közgü'yü vermiş sadece. Şüpheciliği ilerleyebilmek için geçici olarak bir yana bırakacaksak, bunun için "güvenilir davranışlı" bir biliminsanlığı var gerekir. Oysa bu alanda çoğunluk devletadamlığıyla (güvenlikçi ve bekacı akademicilik) engelli. Yine de biz son dönem etkilenmeleriyle "ayna" Özbeklerce "ödünçlenmiş" ya da Özbekçeye girmiş diyelim.

Çizelgeye "Kıpçak Türkçesi"ni katsaydık eğik (Oğuzcayla benzeş) yazacaktık. Çünkü tarihlerinin birçok döneminde Oğuzlar, Kumanlar, Kıpçaklar savaşmış, barışmış, karışmışlar. Hazarötesi, Harezm, Horasan, Balkanlar, Volga ile Dinyeper ovaları, Memluk Mısır'ı, Bizans Anadolusu[1], Osmanlı Anadolusu ve Türkiye'de birçok ortak iz bulunuyor. Türkiye'de Kıfcak, Gıfçak yer adları var. Yüzyıllar böyle iç içe, yan yana savaş ve barış içinde geçince iki dilin birbirinden etkilenmesi kaçınılmaz görünüyor. Ayrıca Kaşgarlı Oğuzlarla Kıpçakları yakın akraba sayar. "Kaşgari, bunların her ikisinin de diğer Türk kavimlerinden, başta gelen y harfinin c (dj) ye dönüşmesiyle ayrıldığını göstermektedir." (Grousset 2011: 197 –İnalcık'ın çevirisi Türkçeye ikinci çeviridir-). Özellikle Memluk yazılı kaynakları Kıpçakça'daki Oğuz etkisini açıkça gösteriyor. Oğuzcadaki Kıpçakça etkisi de diyebiliriz buna. "Açuk, ad, ag (ak), agız, aguz (doğumdan sonraki ilk süt), alevi, algış (hayır, övgü, alkış), am (dişilik organı), ana,

[1] "Bence Saruhan beyliğinin ilk halkı Türkmen boylarını hiç unutmadan, işte bu Kıpçaklardır. (...) Afyon Karahisar'ın kuzeyindeki şu yer adlarına bakalım: Kumartaş (Kuman), Eski *Eymir (İmi > Emir > Eymür), Eylet, Tatar Mutat (Tatar soyu). Ayrıca, Bayındır (Saruhan ve Aydın dolayı). Bu boylar içinde Kuman/Kıpçak, Eylet, Eymür, Tatar ve Bayundur boylarının hepsi Kimek federasyonundandır." (Divitçioğlu 2008: 30, 31.)S

ata, avrat, ayak, azı (diş), bacanak, bagarsuk, (bağırsak), bağır (göğüs), banlamak (ezan okm.), barak (çoban köpeği), barmak, baş, daşak, " (Toparlı, Vural, Karaatlı 2003) ve yüzlerce kelime. En önemlisi de teyze karşılığı "dayıza/diyaza, tagza, eze, tay eze" ile dayı karşılığı "tayı, tay" (Toparlı... 2003) çeşitlemeleri.

Codex Cumanicus'taki birçok bilmece (yol üstünde yağlı kayış? Yol üstünde kitli sandık? vb.- Anadolu Türkmenlerinde bugün de benzer seslerle ve çoğu ortak olan kelimelerle söyleniyor[1]. Ayrıca aşağıdaki çizelgede bazı sözcükler Türkmence ile ortak. Türkmence aya, Kıpçakça aya= avuç içi. Ayna= ayna. Koç= koç. Meme>emçek. (Toparlı-Vural-Karaatlı 2003). Sözcüklerin seçiminde Farsça kökenli "ayna"da olduğu gibi iki kültürçevresi ayrımını yansıtabilecek sözcükler belirleyici oldu. Tahmin edilebileceği gibi bu çevreler Türk/ Moğol ile Oğuz/Türkmen kültürçevresi.

İki dilin yakınlığının en belirgin kanıtı bu dilleri konuşanların anlaşabilme, anlama düzeyleridir. Bu kavramlar elbette çok "anlaşılır" değil. Yine de Wittgenstein'ın Soruşturmalar'da dediği *"Yalnızca buyruklar ve raporlardan oluşan bir dil imgelemek kolaydır. –Ya da yalnızca evet ve hayır diye yanıtlanacak soru ve ifadelerden oluşan bir dil. Ve daha pek çoğunu.– Ve bir dil imgelemek bir yaşam biçimi imgelemek demektir. (s.19) ... 'dil-oyunu' terimi, dili konuşmanın, bir etkinliğin ya da bir yaşam biçiminin parçası olduğu olgusunu öne çıkarma anlamına gelir".* (Wittgenstein 2000: 24.)

Sabrımızın sınırlarında dilin, onun kuramcısı Witgenstein'ının çevresinde şöyle birazcık daha dönelim. *"... 'çünkü ben yararlı olan cümlenin doğru olduğunu söylemiyorum. Yarar, yani kullanım, kendi özel anlamını cümleye verir; dil oyunu onu ona verir.' Demek ki*

[1] Cumanicus'tan tadımlık bir dörtlük: "ave kız kim küsenç öze/ kıçkırıp sen tengrige/ soyurgatıp işittirding/ sözin tenge biriktirding// (Çağatay 1963: 113.) [küsenç: istek, kıçkırıp: seslenip, soyurgatıp: merhamet dileyip.]

cümleye anlam veren kullanım (yarar)dır; bunu da sağlayan dil-oyunudur. Dil-oyunu en temel olandır." (Wittgenstein, -Soykan 1995: 92 içinde-.)

Anlam kullanımdan, kullanım ise dil oyunundan çıkıyor. Neden bahsediyoruz? Yüksek, soyut dil kuramları mı odakta olan? *"Oyun diye adlandıran her şeyde ortak bir karakteristik olmamakla birlikte, onlarda çeşitli tarzlarda birbiriyle akraba olaylar vardır. Bu olaylar arasında da çeşitli geçişler vardır. Diller arasında akrabalıklar vardır. 'Bir dil oyunu bir diğerinin bir bölümüne benzer. Ve bu akrabalık ya da akrabalıklar yüzünden biz onların hepsini <dil> diye adlandırırız.' Bu durum dilde de dil oyunlarında da böyledir. 'Yeni bir dil daha keşfetmeye veya bir sembolik kurmaya ihtiyacımız yoktur; tersine günlük dil, zaten, dil içinde bulunan belirsizliklerden arındırdığımız varsayılan dildir."* (Wittgenstein –Soykan, age. s.90-.)

Bunlardan dolayı Tekin'in *"karşılıklı anlaşabilirlik"* dediği şey iki ya da daha fazla dilin akrabalığını gösterse de göstermese de canlıdır, işlektir, güzeldir, önemlidir. Böylece kuram, felsefe, bilim lütfedip aşağı inerek toprağa, günlük dile, yaşam biçimine (Wittgenstein yaşam tarzına) basar. *"Dilbiliminde bir konuşma türünün diyalekt mi yoksa dil mi olduğunu belirlemek için kullanılacak biricik dillik (linguistic) ölçüt karşılıklı anlaşılabilirlik (mutual intelligibility) ölçütüdür. (...) 'Aynı dili konuşan' insanlar birbirlerini anlayabilirler, ya da, ters olarak, birbirlerini anlamayan insanlar 'ayrı diller' konuşuyorlar demektir. (s. 277.) Kazakça, Kırgızca, Tatarca gibi bazı Türk dilleri, dünya Türk dilbilimi çevrelerinde akraba fakat ayrı birer dil sayıldığı halde, bizde bilindiği gibi, bir dilin, Türk dilinin, diyalektleri olarak kabul edilir."* (Tekin 2005: 278.) Tekin'in 10 denek üzerinde uyguladığı Kazakça anlaşılırlık testi sonucunu vererek sözü bitirelim: *"... Türk denekler 100 Kazakça cümlenin % 3,3'ünü tam, % 3,1'ini de yaklaşık olarak anlamışlardır. (...) düşük bir oranda anlayabiliyorlarsa Kazakça, Türkler için, bir diyalekt değil, bir dil demektir."* (Tekin 2005: 283.)

Çizelge 1: Adlar

DİL	SÖZCÜK						
TRKYE	aya, avuç	ayna	dayı	dayza/ teyze	koç	kuruş	meme
AZRBY	ovuc	ayna	dayı	hala	goç	guruş	maenbae
TRKMN	aya	ayna	dayı	dayza	goç	kuruş	emcek
BŞKRT	us töbö	közgö	ağay	apay	taekae	tiyin	yilin
KZKST	alakan	ayna	nağaşı	apay	koşkar	tıyın	Jelin
KRGZ	alakan	küzgü	tağa	tayece	koçkor	tıyın	emçek
ÖZBK	kaeft	közgü	tağa	halae	koçkar	kuruş	yelin
TATAR	uç töbi	közgi	ağa	apa	taekae	tiyin	cilin
UYGR	alikan	aeynek	tağa	apa	koçkar	tiyin	yelin

Çizelge 2: Fiiller, sıfatlar

DİL	SÖZCÜK						
TRKY	bağırmak	gitmek	vermek	söylemek	iyi	kocaman	kötü
AZRB	bağırmağ	getmaek	vermaek	söylaemaek	yahşı	gocaman	yaman
TRKMN	bağırmak	gitmek	bermek	sözlemek	ongat	beyik	yaman
BŞKR	kükraek	kitiv	birüv	aeytiv	yaksı	bik zur	nasar
KZKS	bakıruv	ketüv	berüv	söylev	jaksı	öte irik	naşar
KRGZ	bakıruv	ketü	berü	süylö	cakşı	eng çong	naçar
ÖZBK	bakırmak	ketmaek	bermak	gaepirmak	yahşi	cüdae kaettae	yaman
TATR	cikuru	kitü	birü	söylaev	malur	ğayt(bik) zur	naçar
UYG	vakırmak	kaetmaek	baermaek	sözlimaek	ubdan	nahayiti çong	osal, aeski

Adı konulanlar, adlandırılanlar toplumun her alanında, bugün artık bir zorunluluk olan adlandırmayı kendileri açısından ele almalı. Bu ele alış dil, din, tarih açısından yeni ve zorunlu bir bakışın gündeme getirilmesinden başka bir yaklaşım değildir. Bize ezberletilenden (ezbr>zebur>mezmur) yani Batılı Doğulu ezber demeden kurtulmak yaşama dönüşü (kanıt, dayanak, sağlık anlamlarıyla) sağlayacaktır. Aynı zamanda bu "birlikte insanca yaşama" kültürü de "aynılaştırmalara" ilkönce "aynı" olmayanların aynı olmayanı adlandırmaya başlamasıyla olanaklı görünüyor. Adlandırma güçtür.

DENEMENİN BAZI KAYNAKLARI

Arat R. R. 1998, Kutadgu Bilig, TTK.

Atalay Beşir 1998, Divanü Lügat-it-Türk, TDK.

Bayat Fuzuli 2003, Türk Dili Tarihi, Genç Ofset y.

Bice Hayati (hazırlayan) 2001, Divan-ı Hikmet TDVY.

Bozkurt Fuat 1999/2002, Türklerin Dili, KB y.

Chomsky Noam 2002, Dil ve Zihin, Ayraç y.

Çagatay Saadet 1963, Türk Lehçeleri..., TTK.

Ercilasun A. Bican –komüsyon-1992, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, KB y.

Ergin Muharrem 2003, Orhun Abideleri, Boğaziçi y.

Feyerabend Paul 2000, Anarşizm üzerine Tezler, Öteki y.

Gabain A. Von 2003, Eski Türkçenin Grameri, TDK.

Golden Peter B. 2002, Türk Halkları Tarihine Giriş, KaraM y.

Gölpınarlı A. 1952/1992, Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkılap k.

Gölpınarlı-Boratav 1943/1991, Pir Sultan Abdal, Der y.

Güzel Abdurrahman 1999, Kaygusuz Abdal..., TTK.

İmazawa K. 2000, İbni Kemal IV, TTK.

Kaya Ceval 1994, Uygurca Altun Yaruk, TDK.

Kitabı Mukaddes 1991, Kitabı Mukaddes Şirketi y.

MenzAstrid – Schroeder Christoph 2006, Türkiye'de Dil Tartışmaları, İst. Bilgi Üni.

Özek Ali –heyet-1998, Kur'an-ı Kerim ve açıklamalı Meali, Sabah y.
Öztürk Ali 2001, Ötüken Türk Kitabeleri, MEB y.

Soykök Ö. Naci 1995, Felsefe ve Dil, Kabalcı y.

Tekin Talat 2003, Altayistik..., Grafiker y.

–2005, Çağdaş Türk Dilleri, Grafiker y.

Unat-Köymen 1995, Neşrî Tarihi, TTK.

Yavuz Kemal 2000, -Aşık Ali Paşa- Garib-nâme, TDK.

Yavuz Kemal –Saraç M. A. Yekta 2003, Aşıkpaşazade Osmanoğulları'nın Tarihi, K kitaplığı.

TÜRKMENLERİN 10. YÜZYILDAKİ DİNSEL TASAVVURLARI ÜZERİNE

"... amaç çoktan sona ermiş bir geçmişi geri getirmek değil, bu geçmişin sahip olduğu değerleri gelecek için yeni ufuklar açması adına olumlayarak, yerel geleneklere herhangi bir değer vermeyi reddeden hegemonyacı tarih anlayışlarına karşı gelmektir."

(Arif Dirlik, Postkolonyal Aura, s. 64)

Giriş

Bu denemede Oğuzların 10. yüzyıl başlarındaki dinleri ve bu dinin önceki ve sonraki yıllarda değişik coğrafyalarda uğradığı bazı değişme ve dönüşmeleri üzerinde durulacaktır. Konunun en büyük güçlüğü tekçi bir ideolojik, siyasal, dinsel toplum tasavvuruyla Türkmenler üzerine yazılanların çoğunda Türkmenlere ait kültür, inanç, dil, gelenek görenek kısaca yaşam unsurlarının pek yer almamasıdır. Onlara ait özellikler yazılı anlatılarda yer aldığında da bunların Türk ve İslam başlığı altında belirsizleştirildiğini görebiliriz.

Başka bir zorluk Türkmenlerin sözlü bir kültürel gelenekten gelişleridir. Bu yüzden onların efsaneleri, hikayeleri, masalları, ağıtları, destanları, türküleri sözlü aktarımla sonraki kuşaklara devredilmiştir. Bunların bugün bilinenleri hakkındaki yazılı kaynaklar Türkmen olmayan ve Türkislamcı bugün de İslamtürkçü kişi ve kurumlar tarafından devletin birliğine bekasına dolgu malzemesi olarak oluşturulmuştur. Kaynaklar nesnel olarak onları düzenleyenler tarafında yer alırlar. Düzenleme bir düzene katma olayıdır. Tektipleştirme, soldurma, düzenlenin özelliklerini belirsizleştirip tekin öğesi kılma...

Zorluklardan başka biri de zamanın ve coğrafyanın farklılaşmasıyla anlatılar da değişikliğe uğramıştır. Anlatılar geçen zamanın ve göçülen yerlerin etkisiyle katmanlaşmıştır. Bir de anlatıların "ötekiler" tarafından yazıya geçirilişinde dönemin dinsel, ideolojik, siyasal ve zamanın beğeni –moda- eleğinden geçirilip sunuluşundaki kırılmalar, değiştirmeler vardır.

Türkmenler üzerine yazabilmenin sayısız zorluklarının sonuncusu da "Türk tarihi" yazıcılığına (Türkiyeli ya da başka ülkeli) egemen olan devlet merkezci ve seçkinci, genellemeci yaklaşımların yapılan yanlışları gelenekleştirmiş olmasıdır. Farklı bir ses daha en baştan bilme/bildirme erklerini, araçlarını ellerinde tutanların "gelenekleri" ve kurumları tarafından dışlanmaktadır. Bu gelenekçe "tarih yapmak" önceden genel kabule dikte ettirilmiş ezeli ve ebedi "cihan hakimiyeti mefkureleri"nin çevresinde naralar atmakla eşdeğerdedir. Bu da olsa olsa egemenlikçi –hegemonyacı- bir tarih yazmaktır. Konu üzerinde Agacanov'un bir döneme ilişkin değerlendirmesi Türkiye tarihçilerinin önemli dayanaklarından Beyhaki'nin durumunu açığa çıkarır. *"Tarihçiler, genellikle kendi görüşlerini belirtmekten ve olayları tarafsız bir şekilde* açıklamaktan hep kaçınmışlardır. Bunlar arasında Ebu'l-Fazl Beyhaki'nin ismini özellikle vurgulamamız gerekiyor, ki her ne yapıp etmişse, *Gazneli hanedanının bütün kötü yönlerini unutturmayı başarmıştır. Tarihçi, eserinde birçok olayların üstünü örterek, bazen*

de onları amacını aşan abartılı bir üslupla kaleme almıştır. İslam ortodoksiyasının [siz Hanefilik okuyun] bariz etkisinden olsa gerek, Türk hanedanının 'dindar' otoritesine hep destek çıkmıştır. Saray müellifleri, hanedan tarihi yazarken, çoğu zaman gerçeği gizleyen sahte tavırlar sergilerler." (Agacanov 2003: 25.) Durum böyle olunca ikide bir tarihi "tanıklığa çağırma" zihniyeti anlaşılmaz bir tutumdur.

Bu denemenin odağa alacağı bakış en başta tekçi değerlendirmelerdeki belirsizlikleri, sözlü kültürel olguların yazıya geçirilişindeki değiştirmeleri, anlatılardaki katmanların bilerek ve bazen de ideoloji dolayımı yüzünden yanlış yorumlarını ve genelkabule indirgenmiş tezlerin bazılarını hedeflemektedir.

Oğuzların 10. yüzyıldaki yurtlarına kısa bir bakış

Oğuzların 10. yy.daki dinlerinden bahsetmeden önce onların 900'lü yılların başında hangi coğrafyada bulundukları üzerinde durmamız gerekiyor. Aslında Oğuz boyları Seyhun-Aral Denizi yöresindeki bozkırlarla ve onların yakın çevresine 8. Yüzyıldan önce gelmiş olmalı. Oğuzların anılan coğrafyada 8. yüzyılda boybirliği oluşturdukları Golden tarafından ileri sürülüyor. (Golden 2000:371-Sinör 2000 içinde-.) Oğuzların 10. Yüzyıldaki coğrafyalarına bir tanık yaygın olarak biliniyor: İbn Fadlan. Kendisi Abbasi hükümdarının/halifesinin Ortavolga Bulgarlarına gönderdiği heyette yer alıyor. Ancak Fadlan'ın gerçekliği anlatması birçok dolayımdan geçmek zorundadır. Önce Abbasi devleti katipliği, sonra Müslümanlığı/ Hanefiliği, daha sonra da kendisinden önce yazılıp halifelere, emirlere sunulmuş o zamanlardaki "seyahatname" üsluplarının ve bilgilerinin belirleyiciliği. Bugün bile her devlet memuru kendisinden önce tutulan kayıtların kalıplarıyla çalışır.

Üsluplar, dönemin beğenileri, gözde konuları en az önceki dolayımlar kadar önemlidir. Çünkü yüksek katlara "bahşiş koparma umusu" nedeniyle yapılan sunuların ilginçliklerini, ilginç ve şenlikli

biçimlerde anlatması gerekir. İlginçlik anlatılanın anlatılanlara duymadığı, bilmediği, beklemediği olgu, olay ya da tevatürler kurulup aktarılarak sağlanır. Mesudi'nin 930 yılı civarında yazdığı şu cümleler neyi kastettiğimizi dönemin gezgin, vakacı -olaycı- coğrafyacılarının bakışlarını gösterebilir. *" Harun er-Reşid'le ilgili haberlerden birinde... elinde de akdoğan varmış... onu uçurmuş... ayaklarında yılana benzer bir hayvan... huzuruna gelen bilginlere 'Havada yaşayan bir şey biliyor musunuz?' diye sormuş. Mukatil adındaki bilgin... 'Ey mü'minlerin emiri, (...) gökyüzünde çeşitli yaratıklar yaşarlarmış... Onlar arasında bize en yakın olanı gökyüzünde yumurtlayan ve yavrusu orada doğan hayvanmış. Bu yumurtayı kesif hava yüksekte tutar ve yılan veya balık şeklini alıncağa kadar ona bakarmış. Onların teleksiz kanatları varmış. Ermenistan'daki akdoğanlar onları yakalarlarmış.' (...) Harun... o gün Mukatil'i ödüllendirmiş."* (Mesudi 2004: 80.)

Genelinde Emevi ve Abbasi "tarihçiliğini" anlamak hiç de kolay değildir. Yapılacak şey, izlenilecek yol bol karşılaştırma yapmaktır. Ancak sonuç kocaman bir hayal kırıklığıdır. Zihnimizde onlarca birbirini çürüten birbiriyle çelişen tevatür ortalıkta saçılı kalır. Bu da bunların *"İslam'ın yaygın olduğu ülkeler ve bölgelerde yazılmış olmasıdır. Bu statik taban, Arapça yazan coğrafya müelliflerinin aldığı klasik eğitimin bakış açısını yansıtmaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı olumsuzluk, eserlerinde Oğuz ve Türkmen [Agacanov kök olarak bu etnileri ayırır] boyları hakkında olabildiğince az bilgiyle yetinmiş olmalarıdır."* (Agacanov age. 24.)

Fadlan da bu anlatım yordamından yararlanır. Bulgar Hanı'nın eşinin devletin beyleri ve elçilik heyetinin yanında "hiç çekinmeden" bacak arasını kaşıması, hanın onu kimseden kıskanmaması, kadınların erkeklerden hiç kaçgöçe başvurmaması... gibi (İbn Fazlan[1] 1995). Elbet alıntıladığımız metin parçacıklarında anla-

[1] Arapça "dad" ile "zad" harflerinin yazılışını "d"nin üzerine konulan bir nokta ayırır. Ayrıca "zad" birçok metinde "d" ile karşılanmış. Bundan dolayı olduğunu düşündüğüm "Fadlan ile Fazlan"dan birini bilinçsizce yazıyorum.

tılanlar bakış farklılığı gösterir. Ancak anlatılanların nerede gerçek içinde nerede gerçeğin dışında olduğunu saptamak çoğunda olanaklı değildir.

Fadlan metnini 922 yılında yazdı. Kitap Almancaya A. V. Togan tarafından, Türkçeye R. Şeşen tarafından aktarıldı. Aslında bu aktarmalar da başka birer dolayımdır. Şeşen'in çalışması bir otorite sayılan ve öncelik taşıyan Togan'ın çalışması tarafından en azından etkilenmiş olmalı. Bu Şeşen'in dipnotlarındaki (bak. age. s. 44, 61) Togan'a atıflardan tahmin edilebilir. Ayrıca Togan ile Şeşen'in ideolojisel, siyasal, dinsel vb. aidiyetleri, kimlikleri metnin gerçeklerini aktarırken onlar ve biz okuyucular için birer ek dolayımdır. Yanlış mı aktardılar? Bilerek yanlış aktaracaklarına zerre ihtimal vermiyorum. "İdeolojikpolitik gerçeklik ve bakış" sorununu açık etmek istiyorum sadece.[1]

Fadlan'a göre Oğuzlar çok açık olmasa da Seyhun ırmağının aşağı akarlarından (Aral'a yakın bucağı) başlamak üzere Aral'ın Doğusu, Güneydoğusu, Kuzeyi, Kuzeybatısı, Kuzeydoğusunda yurt tutmuşlardı. Komşuları Batıda Hazar devleti, Kuzeyde Bulgarlar, Kuzeydoğuda Kıpçaklar, Doğu-Güneydoğuda Samanoğulları emirliği, uzak Güneydoğuda Karluklar bulunuyordu. Buna göre Peçeneklerin bu tarihten önce Karadeniz'in Kuzey bozkırlarına göçtükleri ya da Oğuz ile Hazar güçbirliğiyle göçürüldükleri tahmin edilebilir. Peçeneklerden bir topluluğun

[1] D. Avcoğlu Türklerin Tarihi'nde (1999) Kadı Ahmed'in yazdığı – O. Turan nakli- Tabduklu Türkmenlerinin "cinsel konukseverlik"lerinden bahsederken "ideolojik gerçeklik"i belirlemeye devam eder: " ... topluca aşk törenlerini anlatırlar. 'Mum Söndü' bunun zamanımıza kadar uzayan kalıntılarıdır." Cilt 1, s.227 [italikler benim.] Gerçekte mumsöndünün kaynakları geçmişte var mıdır, bu kaynaklar değişerek mumsöndüyü ne zaman yaratmıştır, mumsöndü bugün [1999] nerde vardır... bunları Avcıoğlu merak bile etmez. Mumsöndü onun "ideolojik gerçeğidir" Kadılıktan başka bir işe yaramayan Ahmed'lerin "gerçeği" olduğu gibi.

da Oğuzlara katıldığı ve efsanesel Reşideddün Oğuz boy şemasındaki "Beçenekler/Gök Hanoğulları oba/oymakları(?)"nı oluşturdukları bellidir. Fadlan'ın anlatımlarından o günkü sınırların belirsizliğini çıkarabiliriz. Dünyada ulusal devletler ya da uluslar (Arapça: millet) henüz ortaya çıkamadığından belirli ve kesin sınırlara ihtiyaç da duyulmuyordu herhalde. Ayrıca küçük sürtüşmelerde, savaşlarda bile göçebeler yer değiştiriyor olmalılar. Fadlan "İslam düşmanı Hazar"dan geçemediği için "kafir Oğuz" yurdu güzergahını, ki herkese sahipsiz, güvenilir, yol geçen hanı geliyor olmalı idi, kat etmiş.

Bu sınırlar yaklaşık olarak birçok kaynak tarafından tekrarlanır. Sümer "belki de" diyerek esas Oğuz kitlesini Ceyhun ile Seyhun ırmakları arasında tahmin eder. Sümer'in yurdu böylece daha Güneye kayar. Köprülü Türk Tarihi Dinisi'nde (1925) yaklaşık olarak 10. yüzyıl için aynı yurttan bahseder. Togan, "... *Oğuzların merkezi, Sırderya havzasının orta ve aşağı kısımları ile Balkaş gölü etrafı, Uludağ ve Kürtağ mıntıkaları olmuştur*" (Togan 1982:144) demektedir. Bu da 10. yüzyıl için belirlemeye çalıştığımız yurtla hemen hemen örtüşür; tabii ki Balkaş gölü çevresini dışta tutarsak.

Divitçioğlu "*Doğu'da Aral Gölü'nden Sütkent'e dek inen Sır-Derya kıyılarıyla Karaçuk dağları arasında kalan bölge (Türkmen ve Karluk'la sınırdaş); Güneyde, Sütkent'ten başlayarak Amu Deryayı Curcan'ın oldukça üstünden kesen, Maveraünnehir'den Mangışlak'a kadar uzanan hattın Kuzey bölgesi (Harzemle sınırdaş); Batıda Hazar Denizi, Kuzeybatıda Çim Irmağı (Hazar ve Peçenekle sınırdaş); Kuzeyde Karakum'un üstü (Kimekle sınırdaş.)*" (Divitçioğlu 1994/2003: 17) belirlemesini 12. yüzyıla kadar uzatıp bunu Fadlan, İstahri, İdrisi'ye dayandırmaktadır. Hudud al-Alam'dan "*Oğuzların kasabaları olmadığını*" aktaran Divitçioğlu, bunu Amu Derya bölgesiyle -Baratekin hariç- sınırlandırarak kabul eder. Oysa Hudud'un yargısı 10. yy.da Oğuz coğrafyası için oldukça kuvvetli görünür. Minorsky X-XI. Yüzyılda Hudud el-Alem'e dayandırarak bu yurdu

şöyle gösterir: "... *Selçuklu İmparatorluğu'nun ortaya çıkışından önce Oğuzlar'ın, İrtış'dan Volga'ya kadar, Hazar Denizi ile Maveraünnehir arasında kalan bölgelerde oturduklarını kaydetmektedir. Oğuzlar'ın yerleşim alanları Aral civarı, Kuzey Hazar çevresi, Üstyurt, Sır-Derya'nın aşağıları ve Emba [Cim/Çim] Nehri'nin batı yakasına kadar olan arazileri kapsamaktaydı.*" (Akt. Agacanov 2003: 58.) Belki de 900'lerin son çeyreğine doğru Oğuzların göçebelikten, birlik içindeki eşitlik ve özgürlükten bıkıp yatuk ve bağımlı olmayı arzulayan bir kesimi kentlere yerleşmeye başladı.

Bazı kaynaklarda bu kentlerde Arapların, Sogdluların Müslüman olan Karluk boy parçalarıyla Oğuzların birlikte oturdukları belirtilir. Oğuzların bir kesiminin ise takas ya da ticaret için çevre kentlere daha eskilerden beri indikleri bellidir. Bunu Hudut/Minorsky de doğrular: "*Aralarında çok sayıda tüccar bulunur. Ğuzlar veya tüccarlar her ne zaman eşya veya olağanüstü birşeye sahip olurlarsa Ğuzlar tarafından saygı görürler.*" Zaten bu kentlerin çoğunluk olarak Oğuzlardan oluştuğuna ilişkin görüşlere dönemin hiçbir Arapça yazılı kaynağı yer vermez. Aksine buralarda Karluk, Arap, Sogd ve başka Fars kökünden gelen toplulukların yaşadığını belirtir. 870'lerde yazan Belazuri de 830'lu yıllardaki bir Arap-Oğuz savaşını betimlerken Oğuzların o zamanda şehirleri olmadığını dolaylı olarak anlatır. "*Daha sonra el-Muta'ssımbillah halife oldu [833]... onun askerlerinin büyük ekseriyeti Maveraünnehir, Soğd, Fergana, Uşrusene, Şaş ve başka yerlerin halkından oluştu. Onların hükümdarları, el-Mu'tasım'ın kapısına geldiler; oradakiler arasında İslamiyet hakim oldu. Böylece bu ülkelerin halkı, kendilerinin öbür tarafında yaşayan* Türklerle savaştılar. Abdullah bin Tahir, oğlu Tahir b. Abdillah'ı Ğuziyye (Oğuzlar) ülkesine savaşa gönderdi; *Tahir, kendisinden önce* ***kimsenin ulaşamadığı yerleri fethetti.***" (el-Belazuri 1987: 628 –koyulaştırmalar benim-.)

Uzun bir alıntıyla da olsa 950 civarında yazan İbn Havkal'a başvurarak Oguz, şehir ve Müslümanlık konusuna bir bakış daha ekliyelim. "*Bütün Horasan'da ve Maverahünnehir'de İsbi-*

cab[Sayram: Doğu 58 boylam, Kuzey 42 enlem]'dan başka haraç konmayan bir kasaba yoktur. Bunun etrafında bulunan kasabalar Bedahkes, Subanikes, Taraz, Atlah, Şelci, Kedr, Biskend, Şavgar, Sabran ve Vesic'tir. (...) Sabran şehri ise, sulh üzerine oldukları zaman Guzların, sulh ve sükunet içinde olmak ve ticaret yapmak için toplandıkları muhkem bir şehirdir. (...) Biskend ise Şaş nehrinin [Seyhun/ Sıriderya] batı tarafındadır. Burada mimber vardır. Burası Türklerin toplandığı yerdir. Bunlar Guz ve Hazlec [Karluk boylarından] Türkler'inden bir kavim olup İslamiyeti kabul etmişlerdir. Türkler arasında kuvvet ve mukavemetlikleriyle tanınmakta olup sınırı *[Oğuzlara karşı] muhafaza ediyorlar. Farab, Gencide ve Şaş [Taşkent] arasında münbit otlaklar vardır. Bu sahada bin ev kadar Müslüman olmuş Türkler vardır. Bunlar... hargahlarında yaşıyorlar, binaları yoktur. Taraz Müslüman Türklerin ticaret mahallidir. Bu Türklerin Taraz[Doğu 61 boylam, Kuzey 44 enlem]'a bağlı kaleleri vardır. Müslümanlardan [Samanlılardan, Semerkant, Buhara, Taşkent iktidarındaki Müslümanlardan] kimse Taraz'ı geçmemiştir. Zira buradan geçen kimse Hazleclerin [Oguz-Karluk-Samanoğlu sınırı] hargahları arasına girer."* (Havkal 2004: 186 –Yörükan 2004 içinde-.) Yine Havkal Kitabü'l Mesalik ve'l Memalik'te Seyhun aşağıakarlarındaki şehirleri Guz egemenliğinde Müslüman halklı şehirler olarak sınıflandırır. "*... Sabran sınırını geçtikten sonra iki tarafında Guz Türkleri'nin bulunduğu bir ovada akar. Sonra buradan bir fersah mesafede olan Yeniköy (el-Karyetü'l-Hadise)'e imtidad eder[uzar/uzanır]. (...) Türkler Müslümanlarla sulh ve müsalemet[uzlaşma] halinde bulundukları zaman bu nehir ile Yeniköy [Yengikent=Yenikent]'e erzak getirilir. Yeniköy'de Müslümanlar bulunmasına rağmen burası Guz memleketinin payitahtıdır. Guz meliki kışın burda oturur. Bu köyün yanında Cend ve Hare vardır. Bu iki şehirde* ***Guz sultanının hakimiyeti altında Müslümanlar*** *vardır.* ***Bu üç yerin*** *en büyüğü Yeniköy'dür..."* (İbn Havkal 2004: 187 –derleyen ve çevirenYörükan 2004 içinde, koyulaştırmalar benim-.)

Kaynaklar Oğuzların Peçeneklere karşı Hazar devletiyle güçbirliğine girdiğini belirtir. 7. Yüzyılda Seyhun Oğuzlarına Peçeneklerin yaptığı saldırılar bir Uygur belgesinin Tibetçe çevirisinde yer alır. *"Burada Be-ça-nag'lar, muhtemelen Seyhun bölgesinde, Oğuzlarla (Hor) savaşıyor olarak geçmektedir.[Bacot, Ligeti]"* (Golden 2002: 219.) Peçenekler Karadeniz bozkırlarına kovulduktan sonra Oğuzlar Kiev Hükümdarının güçbirlikçisi olarak birçok kez Hazarlara saldırmışlardır. Golden[1] Hazarlarla Oğuz savaşlarından birini 965 yılı olarak tarihlendirir. *"Cambrigde Hazar Belgesi ise, Hazarların, bir süredir Alanlar, Oğuzlar ve başka komşuları ile [Kiev Hükümdarı güçleri]savaştıklarını bildiriyor. İbn Miskeveyh ile İbnü'l Esir, Oğuzların 965 seferinde [Kiev güçlerinin Hazar'a saldırısı]oynadıkları role tanıklık ediyorlar."* (Golden 2000: 362 –der. Sinör 2000 içinde-). Oğuzların İdil –Volga- Bulgarlarıyla savaşları 985 yılındadır (age. s. 371). Bu olgular yaklaşık olarak Fadlan'ın aktardığı Oğuz yurdunun 100 yıldan fazla -800'lerden itibaren- bir zamanda aynı bölgede kaldığını işaret etmektedir.

900'lü yılların sonunda Oğuzların anakitlesi Necef'in uygun işaretlemesiyle Hazarötesinde yurtlanmıştır (Necef ile Berdiyev 2003). Onların kendi savlarına karşı olan ek bir savları da Oğuzları Hazarötesinin yerli toplulukları sayan S. G. Glauson'a dayanmaktadır. *"Oğuzların menşei ise kesin olarak bilinmiyor. Zira, Oğuzların kökenine ilişkin bir çok açıklama yapılmışsa da tarihçiler arasında kesin bir* görüş henüz oluşmuş değildir. *(...) Hamilton tarafından dile getirilen, Oğuzlar Toğuz-Guz veya Toğuz Oğuzların türediklerine [aynen böyle] dair açıklamadır. Bu görüş bir hayli taraftar bulmuş... İkinci görüşün savunuculuğunu ise S. G. Glauson yapmıştır. Ona göre Çinlilerin 'Wu-huan' dediği boy Oğuzlar olmalıdır."* (Necef ile Berdiyev 2003: 55.) Böylece gerçek neyse ona ulaşabilmek

[1] Görüşlerine, yorumlarına çoğu belirlemesinde katılmasam da sık sık Golden'a başvuracağım. Çünkü o Rus, Bizans, Ermeni vb. kaynakları Arap kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye çalışıyor.

için birinci iş değişik bir bakışla Oğuz "tarihi" 725 yılı dolaylarındaki Orhun anıtlarının tanıklığıyla 6. Yüzyılın ortasında Moğolistan coğrafyası ve Göktürk devleti bağımlılığından kurtarılarak yeniden düşünülebilir duruma gelir.

Oğuzların 10. yüzyılın başlarında Hazarötesinde olduklarına ilişkin sayısız başka tanıklık vardır. Onların Seyhun bölgesindeki hareketleri (Golden 2000: 365-371) gibi olaylar artık kaynaklarda daha sık yer alır. Sanki Oğuzlar "tarihe" yüzlerce yıl sonra belirgin olmasa da kesintisizce giriş yapmıştır.

Yine de "Oğuzlar kimdir?" sorusu yüzlerce araştırmaya rağmen bugün de açıkça çözülmemiş olarak duruyor. Dönemin Arapça ile Farsça kaynaklarının bütün Orta Asya ve Batı Asya halklarına "Türk" diyerek başlattıkları gelenek bugün de yaygın olarak sürmektedir. Sorunun varlığına ilişkin tartışmaları aktarmak uzun sürer. Sadece Grousset'den –kendisi de bu bakıştan kurtulamasa daşu uzun alıntıyı sorunun belirtilmesi açısından yararlı sayıyorum. "... *Guz* adı verilen diğer Türkler ise bugün ***Kırgız Kazaklarının*** **bulunduğu bölge olan** ***Balkaşın batısı ve Aral'ın kuzeyi, Sarısu, Turgay, Emba bozkırlarında*** **yaşıyorlardı.** (Minorsky, Hudud al Alem: s .311 ve harita 307). ... *Bu Guzların Semireçye [Yedisu, İli ırmağı çevresi]Dokuz Oğuzlarının* bir dalı **olmaları gerekmektedir**, yine bu *Guzlardan XI. asırda güney Rusya'nın Uz'ları (Uzoi)* aynı asırdaki *Persin Selçuk Türkleri ve şimdiki [1939] Türkmenler* çıkmıştır. *Fakat* ***kesinlikle*** *bildiğimiz şeyler ancak bu kadardır.*" (Grousset 2000, s. 56 -koyulaştırmalar benim-).

Bu bölümü bitirmeden önce birazcık da Oğuzların boylarbirliği içindeki çekişmeler ve Oğuzların Hazarötesi yurtlarını terk edişlerinden bahsedelim. Bir kere Oğuzlar boylarbirliğini bir devlet örgütlenmesine çevirmediler. Bunun önünde en büyük engel toplulukların eşit ve siyasetteki özerklikleriydi. Hazarötesinde yaşadıkları dönemde Oğuzlar zamanın gidişatı olan "bozkır imparatorluğu kurma" tutkusuna bugünden bir kavramla -anakronik olarak- söylersek modasına uymadılar. Bunu istemek

elbette onların eşitlik, özgürlük, bağımsızlık –başınabuyruk, başıbozuk, yüksek iç denetimli kişi ve topluluk yaşamı- içinde yaşayagelmelerine ters düşerdi. Bu bir seçimdi. Onların kendilerine yakıştırdıkları yaşam biçimini başka topluluklara da layık görmeleriyle ilgiliydi. Bir dönem Moğolistan coğrafyasında egemen olan Uygurlar'ın kaynaklarında 744 yılına ait Oğuz konumunu, durumunu Pritsak şöyle yorumlar: *"... Uygur yönetici hanedanını kağanlığa, ve Karlukları yabğuluğ bodun (yabgulu budun) konumuna getiren, siyaseten üstün boyların yeni düzenlemesinde, Oğuzlar, Karluklardan bir parça aşağıda olan 'sağ yabguluk' konumuna yükseltilmişlerdir..."* (Aktaran Golden 2002: 170.)

Burada birçok sorun var. Denememizi ilgilendiren son sorun ise Uygur devletinin bir uyruğu sayılan Oğuzların ki bunlar Orhon anıtlarının Tokuz Oguzu olup Uygur boylarının genel adıdır. Pritsak ve Golden bunların ünvanlarından (unvan) ve savaştaki yerlerinden Hazarötesi Oğuzlara/Türkmenlere bir devlet çıkarmaktadır. Hem de Göktürklerin Karluk-Basmil-Uygur birliği tarafından yıkılması -742- sonrası yönetimin paylaşılması anlatılırken: *"Yabgu'luk Türki dünyanın en yüksek unvanlarından biriydi. Genellikle, yönetme hakkını 'Tanrı buyruğuyla' elinde tuttuğu kabul edilen karizmatik aşına klanına mensubiyet belirtisi ve bununla birlikte, büyük bir boylar grubuna veya devletin önemli bir koluna kumanda yetkisi anlamına gelirdi. Daha iki yıl geçmeden, Karluklar ile (bu arada kendi önderleri kıdemli ya da sol yabgu konumuna yükselen) Uygurlar,* Türk İmperium'unun başına geçmiş bulunan Basmıl kağanını devirdiler *[744]. Böylece Uygur yabgusu kağan, Karluk yabgusu da kıdemli veya sol yabgu oldu."* (Pritsak 1951, -akt. Golden 2000: 468.)

Oğuzlara/Türkmenlere gelince, zaten çevrelerindeki devlet ve boybirlikleriyle yaptıkları savaşlarda kendilerini –dosta düşmana- tanıtmış olan Oğuzlar, 900'lü yılların ilk çeyreğinde hala devletsizdi. Devletli bir toplumda yaşayan, Abbasi İmparatorluğunun görkemiyle gözleri kamaşmış İbni Fadlan onların melik –Han?- ve reislerinin –beg?- bolluğunu –şaşkınlık içinde- belirtmeden geçemez.

Bir devlet ise böylesi hanlar, beyler –erk bölünmesi- çokluğunu yıkmadan asla kurulamaz. Zaten Agacanov da kendi devletli Oğuz görüşüne ters düşen bu durumu vurgular. *"Tarih literatüründe konuya ilişkin bir görüş daha mevcuttur. Bu görüşe göre Oğuzlar'ın devleti olmamıştı. .. Yakubovskiy'e göre Sır-Derya yabgularının Oğuz boyları üzerinde gerçek anlamda her hangi bir iktidarından söz edilemez. X. Yüzyıl zayıf Oğuz gücünün en önemli özelliği, boylar arasında bir ittifakın [?]bulunmayışıdır... Yakubovskiy, Selçuklu İmparatorluğu'ndan önce Oğuz boyları arasındaki siyasi organizasyonun temeli olarak her boyun kendi beyi tarafından yönetildiğine ilişkin düşünceyi kabul etmektedir."* (Agacanov 2003: 63.)

Oğuz boylarbirliği içinde Arap, Süryani, Rus vb. kaynaklara yansımış çekişmeler Oğuz birliği ile başta Kınık boyu arasında geçmiştir. Bu çekişmeler Golden, Sümer, Bar Hebraeus, İbn Havkal vb. tarafından aktarılmıştır. Bunu tarihlendirmek çok güçtür. Ancak 965 Hazar - Oğuz savaşı öncesi Kınık beyi Tokaq=Dukak'ın Hazarlara sığınmış olması özellikle Selçuk'un orada doğmasıyla ilgili anlatılanlar –gerçekse- bir başlangıç kurmada değerlendirilecek bir zamandır. Dukak Hazar devletinde subaşılık yapar. Buna paralı askerlik diyebiliriz ki bunu Oğuzlar 200 yıldan beri biliyordu. Dukak Kınık gençlerinden bir asker birliği oluşturmuş olmalı ki onlara sorumlu yönetici/subaşı olsun. Burada Dukak'ı Oğuzların olmayan devletinde subaşılığa yakıştıranların bir ordu ünvanını sürekli ve düzenli ordulu bir yapıda aramaları gerekir. Oğuzlarda ise sürekli bir ordudan ziyade değişik ihtiyaçlara göre toplanmış başıbozuk savaşçı güçlerden bahsedebiliriz. (Anadolu'nun çeteleri: bazen yağma, bazen Bizans'taki çekişmelerde taraf, bazen de Yunanistan ordusuna karşı Yörük Ali'nin çetesi...)

Dede Korkut Oğuznamelerinde bir hikayenin alt katmanında "İt Beçene/ Peçenek" savaşlarının yer aldığını sandığım bir parçada durum oldukça açık anlatılır. Bu savaşlar 889-894 arası, Hazarlarla güçbirliği yapılarak Peçeneklerin daha Batıya sürülmesine neden olur. (Grousset 2011: 194.) *"Bu sırada kalabalık* Oğuz bey-

leri yetişti.Görelim kimler yetişti. Karadere ağzında Kadir veren, kara boğa derisinden beşiğinin kaplaması olan, öfkelenince kara taşı kül eyleyen, bıyığını ensesinde yedi yerde döken, yiğitler yiğidi, *Kazan Bey'in kardeşi Kara Güne koşup yetişti.* –Çal kılıcını, kardeş *Kazan, yetiştim! dedi. (...) Kıyan oğlu Deli Dündar koşup yetişti. (...) Demir yaylı Kıpçak*[1] *Melik'e kan kusturan... Kara* Güneoğlu Kara Budak... *Destursuz Bayındır Han'ın düşmanını basan, altmış bin kafire kan kusturan...Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin... Boz beygirli Beyrek koşup yetişti. (...)"* (Kudret 1993: 33.) Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Oğuznamesinde Kazan Beg'in canına yetişenler 4 sayfa anlatılır. Bunlar yiğitlikte farklı ama Kazan'a denk beglerdir...

Genç Selçuk'un hikayesine dönersek "Selcük"ün davranışları Hazar yöneticilerini kızdırır. Bir cezalandırmadan korkan Kınıklar bazı kaynaklara göre Harezm devleti sınırlarındaki bozkırlara kaçar. Ayrıca 995 sonrasında Selçukluların Hazardan kaçarak Cend çevresinde görüldüklerine dair anlatımlar bulunuyor. Sümer, Selçukluların Cend'e kaçışlarını *"10. Yüzyılın son çeyreğine [975-999 arasına]"* yerleştirir. Ravendi ise 1238'de yazdığı Rahat-Üs- Sudur'unda şunları yazarak onları bu dönemde Buhara ile Semerkand arasına yerleştirir. *"İlig [Karahanlı Sultanı] ağzını açıp Mahmud'a [Gazneli] şöyle dedi: 'bir kaç seneden beri bir kavim Türkistan'dan benim memleketime kadar gelip Nur-Buhara ve sogd-Semerkand otlak ve çayırlarını ele geçirmişler. Pek büyük bir ordu ve sayısız askerdirler.* Önderleri Lokman oğlu Selçuk idi. Onun dört oğlu [İsrail, Mikail, Yunus, Musa *ve 5. Yusuf] ... padişahlık hazırlık ve teşkilatı yapmışlardır..."* (Ravendi 1999: 86)

Oğuz birliğindeki çekişme Kınık beylerinin devlet kurma, topluluğu uyruk kılma girişimleri yüzünden çıkmış olmalı... Kanıt yok; belki de Ravendi'nin anlatısına bir öncül kurma mantı-

[1] Kıpçaklarla hayli uğraşılmış ya da Kuzeydoğuda Kıpçak, Batıda Peçeneklerle aynı dönemde (890'lar) uğraşılır. Böylece Peçeneklerle didişmede destancı/öykücü Kıpçak Meliki'ni de anmayı unutmaz.

ğı. Belge yok; ancak Dukak'ın torunlarının adları, en güçlü ad olarak da İsrail'in adı Hazar Musevi kültürüyle ilgili. Bunu esas olarak Selçuklu hanedanına dönüşecek Kınık beylerinin daha sonraki tutumlarından davranışlarından da çıkarıyorum. Çünkü Kınık beyleri Oğuz birliği içindeyken önce Hazar devletiyle işbirliği yaptı. Bu yakınlaşmayı Peçeneklere karşı 890'ların ortak hareketleri sağlamış olmalı. Daha sonra kıyılarına sığındıkları Samanoğulları –Abbasilerin uç temsilcisi, günümüz deyimiyle taşeron devlet-, Karahanlı -Ali Tekin Bey'le, Buhara Emiri-, Harezm şahlarıyla, Gaznelilerle işbirliklerine tanık onlarca tarihsel kayıt bulunuyor. Zaten Kınıklar Karahanlılarla işbirliği –onlara asker verme, vergi verme, egemenliklerini kabul etme vb.- sırasında kendi dinlerini bırakarak Müslümanlığa ihtida ettiler. Bu işbirliği takatsiz kalan, varlığıyla yokluğu çeper devletçiklerin desteğine bağlı Bağdad Abbasileriyle sürdürüldü ki İran Selçukluları Abbasi sarayının göksel –inançsal- oluruyla ortaya çıktı.

Oğuz birliğinin dağılmasında Kınık çekişmesi gibi içsel çekişmeler etken oldu. Bunu tetikleyen de elbet çevrelerindeki devletli toplumların orduları, savaş gücü, azınlık olan yöneticilerinin görkemi, bedensel güce bağlı olmayan devsel bir güç sahibi oluş, üsttekilere diğer insanların törensel davranışlarla boyun eğme/yükünüş gösterme gerekliliği (kibarlık gereği beyim, şahım, efendim, kölenim=bende+niz, kulunuz ünlemesi). Temel soru 1000'li yılların başında Oğuzlar devletli bir yapıya mı kavuşacaklardı, eski düzenlerini onararak yaşamlarına devam mı edeceklerdi? Kuman-Kıpçak-Kimek boylarbirliğinin[1] saldırıları ile daha sonra Kara Hitayların önünde kaçan toplulukların hareketleri Oğuzların kendi iç çelişkilerini uzlaşmaz

[1] Dede Korkud'da bu çekişmeler öykünün katlarından birinde şöyle kıvrılmış: "Hemid ile Merdin kalesini tepip yıkan, demir yaylı Kapçak melik'e kan kusturan, gelerek Kazan'ın kızını erlik ile alan, Oğuz'un ak sakallı ihtiyarlarının görünce o yğidi takdir ettiği... Kara Budak..." (Ergin 2004: 53). Demir yaylı Kıpçak Melik/Han'ı...

bir hale getirdi. Birlikten birçok boy, boyaltı yapı 965 sonrasından başlayarak ayrılmaya başladı. Hatta 950 civarında yazan İbn Havkal bu dağılma, yayılmayı anlatır. *"Burada insan oturan [Hazar'ın Doğu sahilinde Dihistan köyü] bundan başka yer bilmiyorum. Yalnız Siyahkuh'te Guz Türkleri'nden bir taife oturuyor. Bunların da burada oturmaları yakın zamandadır. Guzlar ile aralarında geçimsizlik çıktığından onlardan ayrılarak burasını yurt edinmişlerdir. Bu yer Abisgun'den itibaren denizin sağındadır[siyahdağ/Karadağ yarımadası = Sümer'de Karaboğaz'ın Kuzeyi. Mangışlak/Üstyurt'un Güneyi. Bugün Türkmenistan sahili] Sol tarafında ise Abisgun'den Hazar'a kadar birbirine muttasıl ma'mureler yer alır."* (İbn havkal 2004: 118.)

Ayrılan Oğuz topluluklarının başka mekanlardaki izlerini 1018 yılı Bizans sınırındaki –Tuna boyu- savaşlarında, 1036-1050 Peçeneklerle Dinyeper bozkırlarındaki itdalaşlarında, Oğuz topluluk kollarının Bizans'a –Ouzoi/söyleniş: Uzua-, Kiev prensliğine -Tork- paralı asker olarak katılmalarında izleyebiliyoruz. Balkanlara geçen Oğuzlar Bizans'ın güçbirlikçisi Kıpçaklara yenilerek (600.000 kişilik bir kitle) kırıldı, Kıpçaklara karışarak eridi gitti. Dönemin iç çekişmelerinin Dede Korkut Oğuznamelerine yansıyan hikayesi sanıyorum ki "İç Oguz'a [Üç Ok] Taş Oguz [Bozok] Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy"udur. Hikayenin kurgusunda birlik içindeki ayrılığın nedenlerinden biri şöyle vurgulanır. "Üç Ok Boz Ok yıgınak olsa Kazan evin yagmaladurıdı. Kazan gerü evin *yagmalatdı. Amma Taş Oguz bile bulınmadı, hemin İç Oguz yagmaladı... Taş Oguz beglerinden Aruz, Emen ve begler bunı eşitdiler, eyitdiler: Şimdiye degin Kazanun[g] evin bile yagma ederidük. Şimdi neçün bile olmayavuz? Dediler. İttifaki cemi Taş Oguz begleri Kazana gelmediler, adavet eylediler. (...)"* (Özçelik 2005: 904-906.)

Son olarak bu çekişmelerin Kınık boy artıkları ile Harezm'in yeni yöneticisi Harun bin Altuntaş'ın (Gazne devleti yöneticisi) bir taraf, Oğuz boylarından artakalanların diğer taraf olduğu bir çarpışmayı Oğuz boylarbirliğinden artakalanlar Şahmelik Beg önderliğinde kazanırlar. Alıntı metninde birlik önderinin adına, görevine dikkat edilecek olursa şah ve melik sözcüklerini Türkmen-

ce sözdizilişine (sentax) göre "adı Melik olan şah denilen" olarak anlaşılmasına bir engel yok. Aynı dizilişi Dede Korkud hikayelerinde de görebiliriz. Deli Budak > Adı Budak olan deli/yiğit denilen (Kazan Begin güveyisi –Ergin 2004: 55). Ak Melik > Adı Melik olan Ak denilen. Sofi Sandal Melik gibi. Yani Yülük Osman > Adı Osman olan, sakalını her gün yülüyen/kesen denilen dizilişindeki gibi. Böyle olmasaydı da gerçekten Oğuzların kaanı olsaydı, çoğunun bey olduğu bir toplulukta bir bey oğlu, "yağız al atlı Kazan'a keşiş diyen Bey Yigene..." (Ergin, age. s. 39) "keşiş=kafirlerin din ulusu" ünlemesini yapabilir miydi? Daha sonra Selçukluda Melik adlı bir şah da bulunuyor (Melikşah, Alp Arslan'ın oğlu).

Neden kagan, han, sultan, emir, padişah ya da hemen yanıbaşlarındaki Karahanlılarda olduğu gibi ilek/ilik (Uyguca kral) ve tekin[1] değil de özentili bir şah sıfatı? Bu ünvan ("ün"+ pek işlek olmayan "van" eki) Oğuzların komşu coğrafyalardaki devletli ve devlete benzeyen yapılardan ayrılığına da tanıklık eder. Yine Dede Korkud'da Çünkü çevreleri Samanoğulları, Karahanlı, Gazneli, Harezm, Hazar devletlerinin ünvanlarıyla doluyken Oğuzlardan kalanlarda "Şahmelik" vardır ve bu bir kişi adıdır. Ayrıca bu ünvan küçük de olsa sürekli ve düzenli bir ordudan yoksunluğu da gösterir. Yani Oğuz topluluklarından kalanlar ordusuzdur.

Kınıklar Harezmlilerle/Gaznelilerle birliktedir ve bu yenilgi sonrası Horasan'a kaçar. (Arapça yazanlardan akt. Golden 2002: 181.) Oğuz artıkları ise çoktan beri Doğu Avrupa, Tuna, Balkan bozkırlarında parçalana parçalana yitip devletli tarihçilerin bakışından gizlenir. Her şeye rağmen Hazarötesinde kalan topluluklar da yersizyurtsuz, iktidarsız komşu devletlerin kıyılarında, uçlarında sessizce yaşamlarını sürdürür.

---

[1] Karahanlıların egemenlik alanı dışında kalmış, ancak onların soyundan kişilerin Semerkant gibi kentlerde kurdukları şehir devletlerinin sultanı, meliki, emiri anlamında Göktürkçe ünvan. Gültekin'de olduğu gibi prens, veliaht.

Hazarötesinde kalan toplulukların bazıları ise daha Güneye kayarak bugünkü Türkmenistan coğrafyasına, bazıları Horasan'a geçer. Golden'ın ifadesiyle *"Gevşek* örgütlenmiş Oğuzlar bir de bozkırdaki komşularından, özellikle onların istikrarsızlığına katkı yapmış olması mümkün Kimek-Kıpçak birliğinden ciddi bir baskıya maruzdular. Bu rahatsızlıklardan bir kısmı yerleşik toplumun *üzerine boşaldı. Harezm bilhassa onlara karşı güçlü bir cephe tuttu. Oğuz göçebeleri yağmacı akıncılar olarak huzur kaçırıyorlardı ama birlik içinde olmamaları ölümcül bir tehlike olmalarının önünü alıyordu. (...) onlar daha çok kendileri kurban idiler. Yabğu idaresindeki boy birliği kısa süre sonra, Selçuk hanedanının önderliğinde dinamik bir güç üretecek şekilde dağılacaktı."* (Golden, age. s. 179.)

Burada üniversiteli tarihçilerin "1071'de Anadolu kapısının kilidi"ni açan "24 boylu" Oğuz savlarının (bak dipnot 32) ve onların devletli Oğuzlarının ya da devleti andıran topluluk ilişkilerinin gerçeklerle ilgisi olmadığı açığa çıkıyor. Artık bazılarımıza göre sıkıcı, belirsiz, her türlü sömürüye açık tarihsel rivayetlerden derlediğimiz toplulukların yapı ve işleyişlerinden din-inanç-tapınma biçimleri alanına geçebiliriz.

Oğuzların 10. yüzyıldaki inançları, ibadetleri dinleri hakkında bazı rivayetler

Fadlan'dan öğrendiğimiz ilk şey Oğuzların arasına İslamiyetin henüz girememiş olduğudur (MS. 922). Fadlan Oğuzların arasında bulunduğu sürece onlara "İslam tebliği"ni iletir. Ama bu etkili olmaz. Oğuz begi sanki biraz meyillidir. Müslüman olamayışında birinci engel halktır[1]. Eğer beg Müslüman olursa halk onu beylikten atmakla

[1] Türk tarihinde biliyoruz ki bütün yeni dinler ilkönce kagan soyu tarafından benimsenir. Sonra da devlet olanakları kullanılarak yukarıdan aşağıya zorlanarak yeni din yayılır. Türklerin girdiği Manicilik, Budacılık, Nesturilik, Zerdüştlük, Mazdekçilik, Musevilik, İslamlık... bu yolu izlemiştir. Oğuzlar bu toplumsal ve siyasal yapıdan başkalık mı arz ediyordu? Fadlan'a göre evet, ediyordu. Yani Oğuz beyi İslama meyilli idi; ancak ah şu kafir topluluğun tepkisi...

tehdit etmiştir. Fadlan'ın tebliğindeki İslam'ın "Allah"ı begin kafasını karıştırmış olmalı ki sorar: *"Rabbınızın kaç karısı var?"*[1] (age. s.36). Fadlan Oğuzların dinlerinden -dinsizler ya!- doğrudan bahsetmez. Ama toplumun töresine, geleneklerine ilişkin verdiği örnekler bize onların dinlerini, yükünmelerini (ibadetlerini), inançlarını, doğaüstü tahayyüllerini kestirmemizde önemli ipuçları verir.

Oğuzlar *"zina diye bir şey bilmezler." "Oğlancılık yoktur."* Ender olarak böyle bir olay çıkarsa, *"evin oğlunu zorla livataya zorlayan Harezmli tüccar"*da olduğu gibi, toplumun ağır suç saydığı bu eylemi yapana *"çenet ayırma"* cezası verilir. *"Kadınları çok ahlaklıdır, kocaları onlara sınırsız güvenirler."* Bir kadının kocası ölürse onu ölenin yakın akrabalarından biriyle evlendirirler –leviratus-. Bunda sınır öz oğuldur (?). *"Suda yıkanmazlar[2], yıkanmak iste-*

---

1 Bu soru çokboyutludur. Çeşitli kullanılışa uygundur. Bir kullanımını Fadlan yapar: "vay kafir adam!" Boyutların biri de begin ihtiyacı olmayan bir nesnenin kendisine satış teklifi, bugünkü doğrudan pazarlama tekniklerinden biri karşısında pazarlamacıyla "dalga geçişidir." Başka bir olasılık kendi tekeşli dünyasıyla İslam dünyasına ilişkin işittiği çokkarılılık ve "Rab"bın üstdünyasını kıyaslama ilgisi, tutkusudur. Fadlan der ya; "Oğuzlar her işlerinde akla başvururlar. ..." İtaat ve kayıtsız teslimiyetin dünyasıyla sorgulayan bir dünyanın karşılaşmasında "medineli" Fadlan medine kuramamış evsiz barksız bege üstten bakar: cahiliye kafiri! Geriye bilgililerle dalga geçip konukseverliğin inceliğiyle –Oğuzların kibarlığıyla ilgili onlarca tanıklık var- çaktırmadan onların pazarlamacı ağızlarını sulandırıp uğurlamaktır. "Ben Müslümanlığı isterim ya, şu Oğuz denen 'bilgisizler' yok mu!.." Bütün bilgililer gibi ve eserini sunduğu katlarda bahşişinin bollaşması için Fadlan durumu eksik kavrar ve çıkarı gereği eksik kavratmaya çalışır. Onların hikayesi kadimden beri budur.

2 Bu haberde bir çeviri sorunu olduğunu düşünüyorum. Eğer sorunun kaynağı Fadlan'ın yanlış anlaması ya da "tevatürü" değil ise, bu olguyu "akan ya da durgun suda yıkanmama" olarak onarmalıyız. Biliyoruz ki Oğuz'da –iman, ibadet, din bütününde- su ve kaynağı

yenlere izin vermezler." "Hastaları topluluklardan ayrı bir yere yerleştirirler." "Ölülerine tören yaparlar. Onları gömerler. Koyunların başlarına vurarak öldürürler;" der. Erkeklerin sakallarının olmadığını (yülük), saçlarının ve bıyıklarının uzun olduğunu belirtir Fadlan. (Age. s. 35-41.)

"Bunlar" der Fadlan, meta(h)ını satarken, *"yolunu şaşırmış eşekler gibidirler. Bir dine inanmazlar. İşlerinde akıllarına başvururlar. Hiçbir şeye ibadet etmezler. [Bak. yukarı: ölülere tören,] Aksine büyüklerine Rabb derler."* (Age. s. 161.)

Fadlan 921 yılında Oğuzelinde İslam dininin yayılmasını bırak, varlığından bile söz etmez. Ama "tarihçiler" buğulu ve büyülü bir dille Arapça vaka yazarlarının hayallerini binlerce satır arasından seçerek Ortaasya'yı 10.yy.da toptan İslamlaştırmakta, Türkleştirmektedir. Ortaasya neresidir[1], Türkler kimdir sorularının cevabı apaçıkmış gibi davranmakla sanki İslamın ve Türklerin tarihinin sorunları çözülür.

---

kutsaldır. 1980'lere kadar Alevi Türkmen kültüründe su içerken çömelmek, oturmak ve bir eli başa koymak görülebilir bir gelenekti. Bunun Kerbala inancı/kültü ile köksel açıdan bir ilgisi yok. Suyun kutsal ve kutlu oluşu inancından dolayı böyle davranılır. Kutsallık o denli bağlayıcıdır ki "su içene yılan bile ilişmez". Bir el başa konarak kutsala teslim olunur, kutun yeri onaylanır... Bugün Türkmen kültüründe su kaynağına işemek, sümkürmek gibi eylemler töredışıdır/inançdışıdır. Oğuzlar çimmeseler, giyesülerini yumasalar 150 yıl sonra başka bir kültürçevresinde yazılmış bir kitapta "Er yundı (Oğuz lehçesi -?-" (Kaşgarlı Mahmut, Divan, s.711; Erdi, Yurtsever 2005) yazılamazdı.

[1] Bak bu konudaki belirsizlikler hakkında: "sorun, bir dereceye kadar, bir uygarlığı tanımlayan aşırı öznel, çoğunlukla da bütünüyle duygusal ölçütlerdedir" diyen Sinör'ün Erken İç Asya Tarihi'ndeki makalesi (Sinör 2000: 11-33) ile karşılaştır Divitçioğlu'nun Orta Asya Türk İmparatorluğu'ndaki Baykaş'ın Doğusuyla Altayların Güneybatısında, İli vadisiyle Tien Shan dağının Kuzeyi sınırlaması (Divitçioğlu 2005: 31-32.)

"...Böylece Orta Asya Türk şehirlerine nüfuz eden İslam dini oradan göçebe Türklere yöneldi (kimlere, neredekilere?) ve kitleler halinde ihtidalar gözlendi. Taşkent ve Sayram arasında 10.000 kadar çadır halkının müslüman olduğu bildirilmektedir." (Turan Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. -Aktaran Günay, Güngör 2007:297-.) Zaten bu 40-50 bin kişilik topluluk Türkçü-İslamcı (Türkçüislamcı) tarih yazıcılarını "kesmediği" için *"Tarihçiler 960 yılında 200.000 çadırlık bir Türk topluluğunun müslüman olduğunu [İstahri?] bildirmektedirler. Birkaç milyon[1] insanın birden ihtida etmesi çok önemli bir olaydır ve tarihi bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu ihtida olayı Karahanlıların hakimiyet bölgesinde vuku bulmuştur ve buna göre Karluklara ait olması iktiza etmekte; ancak Yama, Çigil ve Tuhsıları da kapsadığı anlaşılmaktadır. [Yetti mi?Yetmez:] Fakat, anlaşılan bu dönemde Türk boyları arasında benzeri ihtida olayları bir çok defalar vuku bulmuştur."* (Günay, Güngör 2007: 293-4.)

Türk boyları arasında 1.000 çadırlık bir ihtidanın da 10. yy.ın ilk çeyreğinde olduğunu İbn Havkal bildirir. (Bak. yukarıda.) Bu boylar Farab- Kence'de ve Şaş arasında yaşayan Oğuzlardan ve Karluklardandır. Havkal bu toplulukların adlarını vermez. Taraz şehri –Talas, Evliya Ata, bugün Cambul- Müslümanların yani Samanlıların son şehridir. Bu rivayet zaten Fadlan'ın anlattığı coğrafyaya uygun düşmez. Oğuzlar değil, Karluklar ve boyları hakkında bir rivayettir. Başka bir rivayette de "200.000 çadır Türk'ün İslamiyeti kabulü"nden (Sinor/Golden 2000: 479.) bahsedilir. Kaldı ki Karahanlılar belirtilen -924- tarihten 50-60 yıl sonra devletin dinini İslam olarak ilan edip devletli tarihçilerin görüş alanına girecektir. *"... memleketi Artuç olan Satuk Buğra Han'ın, Müslümanlığı ilk kabul eden ilk han olduğunu yazmaktadır[-*

[1] Bir çadır ya da aile nüfusu konusunda 4-5 insan genel bir kabul değil miydi? Milyonun biri bir de kaçı ne? Yanıt "ideoloji" ya da Sinor'un "uygarlığı tanımlayan aşırı öznel, çoğunlukla da bütünüyle duygusal ölçütlerdedir"i mi yoksa?

Müneccimbaşı]. Bunun, Buharalı bir fakihin etkisiyle gerçekleştiği söylenir. İslamiyeti benimsedikten sonra, baba katline cevaz veren bir fetva alan Satuk'un, hala putperest olmuş olması gereken babasını bertaraf ve ardından Kaşgar'ı fethettiği anlatılır. Karahanlı sülalesine bağımlı kabilelerin kitle halinde Müslümanlığa geçmesi, herhalde büyük iç çalkantılarla elele gitmiş ve 955'te ölen *Satuk hayattayken tamamlanmamış olmalıdır. [980?] "* (Golden 2000: 479.)

Oğuzların 10. yüzyılda dinleri, inançları yükünmeleri (ibadet?)

Hazarötesi Oğuzlarının inançları konusunda Fadlan'ın anlatıklarını aynı yy.dan gelmiş rivayetlerle birleştirdiğimizde ortaya çıkan resim şudur: Gökte, yerde ve sularda kut taşıyan nesne, canlı, insan ve doğaüstü güçler vardır. Bunların bazıları insanı ve topluluğu, onların yaşamlarını iyi ve kötü yönden etkiler. İyilikler sadece göğe, yerin bazı unsurlarına ve suya aittir. Kötülükler ise kara yere ve yeraltına aittir. Türklerin (aslında içlerinde Tatar boylarının da yer aldığı Göktürk topluluklarının) geleneksel dinlerinde İslamın "Allah" kavramını gören yazarların hepsi doğaldır ki böyle bir çoğulluktan, hatta ikilikten tir tir titrer. İyi de Oğuzlar değil; Göktürkler: Uygurlar, Karluklar, Kırgızlar, Tatarlar... tek bir Tanrı anlayışından –monoteist,- ikici –düalist- anlayıştaki Manicilik gibi, Mazdekçilik gibi Zerdüştlik gibi dinlere o zamanlarda nasıl geçtiler? Yeraltı ile yerüstü ve gök arasında dolaşan görünmeyen varlıklar olarak "ruh/tin/tös" diye daha sonraki yüzyıllarda ad koyduğumuz güçler vardı. Yine Oğuzlarda iyiliğin güçleri "ruh"lar aracılığıyla kötülüğün edicilerine karşı didiniyordu. Gökteki Tanrı[1] ve yerüstü iyilik güçleri hep insandan yanay-

[1] Orhon yazıtlarında "Kök > mavileşti." "taengri > gökyüzü/hava" ise tanrılaştı. Bak (Thomsen 2002: 11).

dılar. Bu yandaşlık insanın eylemlerine pek de bağlı değildi. Yine de iyilik tanrıları dünya ve toplum işlerine pek karışmazlar, gökte sakin bir varoluş sürdürürlerdi (deus otiosus[1]).

Oğuz toplulukları inandıkları gök ve yer tanrılarına çoğunda kanlı kurbanlar adarlardı. Hayvanları keserken kanını toprağa akıtmazlar, kemiklerini kırmamaya özen gösterirlerdi. Kurbanın kan, bağırsak gibi kısımları toprağa gömülürdü. Kurban töreni sonrası kutsal yemeklerden kalan kemik, sinir benzeri kesimler de ayakaltı olmayan bir yere gömülürdü (Divitçioğlu 1994/2003: 18). Türk ve Moğol kavimlerinde daha yakın zamanlara kadar örneklerine rastlanılan insan kurbanı geleneğine ve bunun izlerine Oğuzlardan söz eden hiçbir kaynakta rastlanmaz. Oğuzlarda toplu adakların yanında tekil adaklar da vardı. Bunu dil özellikleri açısından 10. yüzyıla ait katlar taşıyıp coğrafya olarak Hazarötesinde geçen bazı Oğuznamelerde görüyoruz. "... depe gibi et yığ göl gibi kımız sagdur ulı toy eyle hacet dile ola kim bir agzı dualınung alkışıyla tangrı bize bir müsülman ayal vere". (Haz. Tezcan-Boeschoten 2001: 37 –koyulaştırma benim; imlayı değiştirdim2-.) Ayrıca

---

1 İslamcıtürkçü yazarlar, değişik Türk kavimlerinde ve Oğuzlarda Tanrının bu konumundan hiç hoşlanmadıklarından değişik kaynaklarda bulunan küçük bilgilerden İslamın "Allah" anlayışıyla "Taengri" anlayışını eşitleyip bu kavimlerin İslamiyetten önce İslami tasavvurlar taşıdığı inancını üretti. Onlar için Tengriler evlenmez –antihierogamik, mücerred; Fadlan'a sorulan Allahın karısı var mı, sorusunu hatırlayınız-, gök ile yerdekiler arasında bir çekişme yoktur, iyilik ile kötülük güçleri ayrı değildir –aksi için bak 9. yy. Harzem/Harezm köklü Mutezile anlayışı-... bunların bir kısmından eserlerinin bazı yerlerinde Günay ile Güngör de şikayetçidir: "... din bilimi mensuplarının ülkemizde son dönemlerdeki araştırmalarında, bilhassa eski Türk dinini [?] "İslamileştirme" eğilimine, objektif bilim adına olumsuz bir gelişme olarak işaret etmek gerekir." (Günay ile Güngör 2007:51.)

2 Tezcan-Boeschoten s. 288'de 10. ve 19. dipnotta "Yzm. MSLM'N yerine yanlış olarak YTM'N (ilk harf ye olarak da okunabilir)," di-

yılın bazı günlerinde toplu kurban törenlerine 10.yy.da da rastlanmaktadır. Kurbanlar ırmak kıyılarında1, su gözelerinde, ulu/kaba ağaç diplerinde, ulu dağlarda kesilirdi. Yine bazı zamanlarda yemek, yağlı ekmek, meyve sebze gibi yiyecekler insanlara, özellikle çocuklara dağıtılırdı. Ocağa, toprağa, akarsuya yiyeceklerden,

---

yorlar. Schmiede 2000:22-23'te aynı yerleri "Bir yetman oğul... ve bir yetman ayal vere!.." diye okumuş. Dresden yazmasında bu kelime bana çok açık olarak yazılmış geldi: BTMA'N. Kelime önceki "bir" kelimesiyle aynı biçimde bir "B" ile yazılmış. (Bak. Dresden Yazması, 9a.) Batman bir ağırlık ölçüsü ki topluluğa göre 2 okka ile 8 okka arasında çeker (bak. Tuğlacı, Okyanus Sözlük) vekullanıldığı coğrafyaya göre değişirdi. Afşar/Kalecik'te 1970'lere kadar 1 batman yün 3 garaokka=3.750 kg. sayılır. Fakat salı pazarındaki alışverişlerde kg. kullanılırdı. Döşek, yorgan, yastık (yatak) yapılırken kullanılacak yün evde saklanılan birkaç taşla oluşturulmuş batmanla ölçülürdü. Bir kanıt da Yazıcıoğlu Ali'den: "... afv taleb ettiler ve razı oldular sultana [Sancar] her evden anlarung batmanıyle [BTM'NYLH] yedi batman [BTMN] gümüş vireler..." (Yazıcıoğlu Ali, Selçukname, yaprak 41a -yazıaktarımı benim- İz 1996: 528.) Tezcan-Boeschoten çalışmasında yetersizlik değil ideolojinin "yamuk nesnesi" ve akademinin geçmiş otoritelerinin gölgesi dans ediyor olsa gerek. Çünkü Tezcan'a Oğuznameler konusunda çıraklık idemiyecek –yoksa edemeyecek miydi?- ve ondan hayli öğrenmiş ben bile Oğuznamenin "Müslüman" Türkmeni adak kurbanını "şarap"la aynı toyda birarada düşünemez ve batman görünen ve olması gereken kelimeyi "Müsülman" okuyamazdım. İhtimal hata Gökyay ile Ergin kaynaklıdır –buna sonra bakarım-. Türkiye Alevilerine gelince, Hazarötesindeki ellerindeki gibi bugün de yaygın olarak adaklarında dolu (kımız bilmediklerinden şarap, arakı) sunarlar.

1 "Denizli'nin banliyösi Yeşilköy'de yüzyıllardır süren bir gelenek bu yıl da yaşatıldı... İnanışa göre adak kesilmediği yıllarda çay [Gerzele] kuruyor, ... bu nedenle her yıl Nisan ayında tüm köy ortaklaşa adak kesiyor..." (Yeni Asır, "İki bin kişinin adağı", 17 Nisan 1985. -Akt. Umar 1998:352-.)

içkilerden saçma, "gurdun, guşun payı"nı verme gibi sunu /yakarı/ ibadet de bazı rivayetlerde rastlanılan bir olgudur.

Türk'ün Moğol'un kımızına gelince, bu konuda Oğuznamelerden ve 10. yy.daki Oğuz topluluklarının çevreyle ilişkilerinden, tarım ürünlerini çevre topluluklardan takasla, parayla elde etmelerinden, bütün bozkır kavimleri gibi parçalı/tamamlayıcı bir tarım yapmış olmalarından –Asya'nın o karlı kışlarında koyun ne yiyebilirdi ki?- ve "*taciri bol*" (Hudut al Alem/Minorsky) olduğundan dolayı şüpheleniyorum. Çünkü Oğuznamelerde şarap kelimesi baskın düzeyde yaygın kullanılıyor. "*... ol taglarumuzda baglarumuz olur ol baglarun kara salkumlu üzümi olur ol üzümi sıkarlar al şerab olur ol şarabdan içen esrük olur...*" (Tezcan ile Boeschoten, age. s.117, -yazım değiştirildi, çünkü o harf ve işaretler bu programda yok-.) Bu bağcılık ve şarap sorunu Türkmenistan'da hep vardı. Türkmenistan Sovyetler öncesinde Özbek topraklarına yerleşmiş İslamın katı yorumunun baskısı sonucu bağcılığı boşlar oldu. Semerkant'ın Buhara'nın medreselerinin devletçi İslama kadrolar yetiştirdiği bu coğrafyada Müslüman Türkmenler şarap dolularından vazgeçmemiş olmalılar. Bu dolaylı ifade onların kendi günlük yaşamlarını yazıyla anlatma geleneklerinin olmayışı yüzündendir. Onların günlük yaşayışları bile medreselilerin Moskova, Paris, İstanbul gibi evrensel kentlerde okumuş sonra da devletlerinde yönetici olmuş kişilerin yazılarıyla bize ulaşır. Ancak bir gezginin, görevli bir bilgi toplayıcısının (örneğin ibn Hurdazbih bir Abbasi istihbarat ajanıydı) yolu düşerse havadan yerden, insandan haber alınır. " ... *'Onların [Ta Yüan Memleketi] yaşam tarzı yerleşiktir. Ziraatla uğraşmakta; tarlalarında buğday, pirinç yetiştirmekteler. Üzümden yapılmış şarapları ünlüdür. (Shih-chi, s.3161.) An-hsi Memleketi: Ta-Yüe-çi memleketinin birkaç bin li batısındadır. Yerleşik bir topluluk olup tarımla ilgilenirler. Prinç ve buğday yetiştirir, üzümden şarap yaparlar... Bu memleket Kuei-shui (Amuderya) [Ceyhun]nehri kenarındadır. (Shih-chi, s. 3162.) Böylece, Çinli elçinin raporu sayesinde M. Ö. I. Yüzyılda Orta Asya'daki durum ortaya çıkmakta, etnik ve coğrafi sınırlar kesinleşmektedir. (...) Türkmenistan'a gelince bölgede yoğun bir Sak nüfusunun olduğu inkar*

edilemez. Ayrıca, bunlar bu dönemde yerleşik yaşamı benimsemiş, ticaret ve tarımla uğraşmaktaydılar. Yine Türkmenistan Sakları bağcılıkla uğraşmakta, üzümden şarap yapmaktaydılar. Bu gelenek Türkmenistan'da hiç bozulmadan XIX. Yüzyılın sonlarına kadar devam ederek gelmişti." (Necef ile Berdiyev, age. s. 77, 80, 82.)

Oğuzlar insan öldükten sonra onun ruhunun yaşamına devam ettiğine ve zaman içinde başka bir beden bulduğuna inanıyorlardı. Bu yüzden çocuklarına ölen büyüklerinin adlarını vuruyorlardı. Ad vurma ve çocuğun bir yaşını doldurmasıyla birlikte "ölenin adını kaldırma kurbanı" bugün de birçok Alevi Türkmen köyünde yaşamaktadır. Oğuzlarda cenaze törenleri ve can aşıyla ilgili rivayetler çelişik de olsa çoktur. Bunlara dayanarak Oğuzların gündelik yaşamlarında ve kutsal törenlerinde ortak dinsel uygulamalar içinde olduklarını söyleyebiliriz. Moğol ve Türk topluluklarından bazılarında ise en azından devlet ve halkın dinleri ve uyguladığı ibadetlerden bahsedilir.[1] Hatta on-

[1] İslamtürkçü yazarların ortak yöntem yanlışı ve ezberleri bu cümleyi anlaşılmaz kılabilir. Önce Türk denilen kavimler arasında "ortak bir din anlayışı" bulunamaz. Sonra "Türkleri" kapsayan "geleneksel din"den bahsedebilmenin zamandışılık ve coğrafyadışılık olmadan mümkün olmadığını belirteyim. 8. yy Göktürk "Tanrısı" ile Yakutların "Ürüng Ayı Toyon"u, Uygurların "Küntangrı, Aytangrı"sı, Altaylıların "Bay Ülgen"i Oğuzların nice sonraki "Çalap"ı özdeş tanrılar olabilir mi hiç? Türkiye Cumhuriyeti Diyanet'inin 90 bin resmi camisi (camii), Kuran kursu, i.h.liseleri, ilahiyat fakülteleri, bütün okullarıyle Osmanlı dinsel kurumlarından tevarüs ettiği çalışmaları sürdürmesine rağmen %99'luk Müslüman bir ülkede din anlayışlarındaki aynılık/özdeşlik (!) o zamanlarda sık bağlantıları olmayan Yakutlar ile Göktürkler arasında kurulabilir miydi gerçekten? Benim anlayamadığım başka bir şey ise 1925'te yazan Fuad Köprülü'nün "Türk Din Tarihi=Türk Tarih-i Dinisi"nin 2003'te yazan Fuat Bozkurt'ta "Türklerin Dini"ne ideolojik evrimi. Evrimcilikse bunun "bilimsel" kesimlerle/patron çıkarmalarla olması beklenebilirdi.

larca kaynak devlet ve halk dini/inancı ikiliğinden bahsetmektedir ki, bu sıradan bir olgudur.

Fadlan'daki Oğuz beyi ile 8. yy.daki Orhon kaganları arasındaki nitelik farkı önemlidir. Oğuz beyi erksizlikten Müslüman bile olamamaktadır. Devletli Orhon kaganları ise kutları Tanrı tarafından verildiği için "kagan[1]" olmuştur. Kaganlar kendilerini "Tanrının" yeryüzündeki temsilcisi olarak sunarlar. Elbette bu olgular farklı örgütlenmiş iki "toplumun" dinsel ihtiyaçlarının ve egemenlikli (despotlu/hegemonyacı) toplumların kagan/hanlarıyla "bodunlarının" dinlerinin de farklılığını gösterir. Fark bununla da kalmaz; devletin boyun eğdirdiği halkların/boyların dinleriyle tek egemen olarak kaganın dinini dikey olarak kat eder. *"Tengri ve onun Kağanı'nın kutsal savaşı temelinde doğmatik değildir. Bu savaş sadece Bozkırların anarşisine karşı, küçük beyliklere karşı, totemizme karşı ve daha da önemlisi çoktanrılı görüşün zorunlu kıldığı yetki çokluğuna karşıydı. ..."* (Roux 2002:118).

Devletin göçebelerden devraldığı "savaş makinesi" "daha da önemlisi" bu din farklılıklarına yönelir. Bu yüzden ortaçağın iktidar karşıtı halk ayaklanmalarında yasaklanan dinin inananlarının hep en önde yeri vardır. Dine baskı egemenin boyun eğdirdiği halklarda bir varlık yokluk sorununa dönüşür.

Kaşgarlı Mahmut 1074/7 (1074'ün son rakamının "7" olarak okunabileceği kabul edilir) yılında tamamladığı sözlüğünde Ka-

[1] Oğuzlarda ise boy beyini ve diğer beyleri liyakat belirlerdi. " Korkut ata... ayıtdı... kim at binmekde ve ata tımyar etmekde bilgeyese ve yancugunda sınmdan ve kavdan ve çakmakdan ve anduzdan ve at gözine koycak otdan bulunur olsa ve kalanı ondan korkar ve utanur gibi olsalar ve ir avanagın ve uyan söküğün düze ve dikebilse ve yay kurmakda ve sarmakda bilür olsa anı o bölige aga ideler... bing ve tümen içinde kankısı bahadır ve ayş görmüş ve çeri kolayın bilür ve savaşlar sınamış kişi olsa anı bing begi ve tümen begi ideler..." (Yazıcıoğlu, age. yaprak 15b, yazıaktarımı benim).

rahanlı devletinin dışında yaşıyan halkları –Karahanlı uyruğu Yagma, Çigil, Toksı, Kırgız ve Uygurlar toptan Müslüman olmuş gibi- şöyle betimler: " *Tengri. Allah; azze ve celle... Kafirler –Allah'ın gazabı üzerlerine olsun- göğe tengri derler; aynı zamanda azametli gördükleri her şeyi, örneğin bir dağı ya da ağacı da tengri olarak adlandırır ve önünde secde ederler. Bunlar bilge bir adama da tengriken derler. Bunların sapkınlıklarından kaçarak Allah'a sığınınız.* (Kaşgarlı 2005: 551 -Erdi/Yurteser-.) Kaşgarlı'nın sözlüğünün yazılış zamanından 75-80 yıl, kendisinin yaşamından yaklaşık 30-35 yıl önceki bir zamanda pek yakınında yaşayan "kafirler"in Oğuzlar olması, en azından cümlenin göndermesi Uygurları da kapsıyorsa, onların yurtlarının çoğunu Karahanlılar fethettiklerinden ve Uygurlarda aynı dönemde Budizmin yaygınlığından Oğuzlar olması gerekir.

Bu yakın tanıklıktan da anladığımız gibi Oğuzların kutlu kişileri begleri degil, dedeleri, babaları, ata ünvanlı kişilerdi. Eğer bu sözcüklerin yaygın kullanılışından hareketle bu kutlu ve dolayısıyla kutsal kişilerin baba sözcüğüyle 10. yy. sonundan 15. yy. sonuna kadar çağrıldığını söyleyebiliriz -hatta bugün de-. Bugünkü aile babası anlamındaki baba Oğuznamelerde "aga" olarak geçer. (Bir örnek: Uşun Koca Oglı Segrek, Tezcan-Boeschoten, s.174; Dresden yaprak136a). Buna başta Yesili Ahmet Baba'nın Hikmetleri –ne kadar değiştirilip İslam ideolojisiyle badana edilse de- 11. yy sonlarından 12. yy ortalarına[1] kadar tanıklık eder.

[1] Ahmed Yesevi yerine Yesili Ahmed yazacağım. Çünkü buradaki dil pek değişmemiş bir Türkmence ve sözdizilişi Farsçaya hayli çapraşık düşüyor. Bir sohbette "kamil insan" deme gafletinde bulundum. Hemen "aydın" biri "insan-ı kamil" diye yanlışımı düzeltti. Bir kere Yesevi deyince Ahmed-i Ankaravi yazmak da bir tutarlılık gereği olurdu. İstanbuli nasıl diyecektik ki! Sorunumuza gelince, Yesili'nin Köprülü'den gelen ve ezberlenmiş olan ölüm tarihine (1166/7) Amerika'dan itiraz eden profesörler (Karamustafa, DeWeese) var şükür.

Babalar, dedeler, atalar, analar Oğuzlarda dolaylı olarak kutsaldan bir şeyler taşıyordu. Beyler hanlar değildi kutsal olan. Toplulukların yeraltı, yerüstü kötülük güçlerinden korunması; gök, yer kutlu güçlerinin topluluk ve kişilerin ihtiyaç duydukları şeyleri sağlaması için yapılan yakarmalar yükünmeler, törenler kutlu (içinde mutlu anlamı da var) kişiler tarafından düzenlenip yönetiliyordu. Oğuzlarda yükünmelerin (dinsel ibadet) belirli günlere bağlanması durumu topluluğun örgütlenmesinin sıklığına bakılarak ileri sürülebilir. Bazı kaynaklarda belli günlerde, mevsim değişmelerinde örneğin baharın gelişinde, yeni yılın başlangıcında (ısrarla şubat ayının ikinci haftasının ilk salı günü Hızır orucuyla yükünülürdü) vb. dinsel törenlerin yapıldığına ilişkin haberler var. Çünkü 10. yy.da devletsiz bir toplum[1] olan ana Oğuz kitlesi, baştan beri dünyasal ihtiyaçlarını bu sıkı örgütlenme ile karşılıyor. Topluğun topluluklarbirliğinin sürekliliği yine bu sıkı örgütlenmenin kendiliğinden bir sonucu oluyordu. *"Türkmenler ... tarihleri boyunca siyasal bir anarşi (başsızlık) içinde yaşadı. ... içlerinden Selçuklular ve Osmanlılar gibi en güçlü Türk imparatorluklarının kurucuları çıkmış olan Türkmenlerin kendisi hiçbir zaman bağımsız bir devlete sahip olmamışlardı. ..."* (Barthold 2004: 326). Aksi bir durumda babaların dedelerin başkanlığında bir dinsel yükünüşte/ibadette topluluk kümelerinin, küçük birliklerin sorgulanması, düşkün edilme kararı açıklanamazdı.[2]

---

[1] "Oğuz devletsizdi. ..." (Agadjanov, age. s.62.) "... Hazar denizinin doğusundaki bozkırlarda Oğuzlar da onların torunları olan Türkmenler de kendi aralarında devamlı savaşmışlar bir türlü siyasi birlik kuramamışlardır. [8/9. yy. için?]" (Barthold 2004, age. s. 93.)

[2] Bugün Türkiye'de yaşayıp yollarını sürdüren alevilerde düşkünlük her tarihsel kurum gibi değişip dönüştü. Modern ve geçmodern zamanlarda devletsiz toplum düşünemediğimizden yol süren sürdüren dedelerin verdikleri cezalar elbette "gizli" uygulanıyor. Gösteri cemleri dışında gerçek cemler için kaymakamlardan valilerden izin istenmiyor. Haberleri olsa ne olurdu acaba? Mahkemelere de dede cezaları

"Selçuklu Devleti, zaten kuzeybatısını boşlamış Gazneli Devletini 1040'ta yenmesiyle kurulmadı. Horasandaki zaten devletsiz Oğuzları dizginleyerek (batıya göç ettirerek) kuruldu" (Sinör, age. s. 490). Onlar eşitlikçi topluluklarını ve bu toplulukları ayakta tutan dinlerini (aynı zamanda o eşitlikçiliğin yarattığı dinlerini) Selçuklulardan önce geldikleri Horasan'da ve batı coğrafyalarında bu devletsiz topluluklarına borçluydular.

Babalar, dedeler, analar hastalara bakıyor; doğumlarda gelinlere ebelik yapıyor, sevgi büyüleri, bereket büyüleri bağlıyor, ruhsal sayrılıklarda hayırlı okunmuş nesnelerle insanları sağaltmakla uğraşıyorlardı. Ayrıca yaşamın her alanında hayvancılıktan tarıma[1] iklim değişikliklerinin zararlarını çeşitli yükünüş/ibadet

---

onaylattırılmıyor... İşte bugün bile devlete rağmen bunları uygulayan toplulukları anlamayan alevilik "araştırmacılarının" çoğu dedeleri ve babaları eski zamanlarda en azından "oba beyi" yapıyor. Onların tezlerinin ilgisizlikleri katmanları 7. yy.a uzanan Oguznamelerde ve yaşayan alevilikte açıkça belli. Oguznamelerdeki birçok "boy"da dedelik görevi ve işleri Bayat boyundan Korkut Dede'nin olduğu besbellidir. En azından açık olarak Bayındır, Salur boylarında sadece Bayatlı bir dedenin anlatılması üzerine düşünülmeli. Günümüzde dede çıkaran Türkmen boy kalıntılarından bazıları bellidir. Beydili (Hasan Dede Ocağı), Gargın (Dede Garghın Ocağı), Bayat (Şah İsmail ve sonraki şahların Bayatlı dedelerinden bahseden kayıtlar var; Erdebil Ocağı?), Çetmi (Saru Saltuk Ocağı) ve Bayındır (Torhasan/ Durhasan Ocağı) ... (Ağaçeri teorilerinin kalabalık bilgileri içinde Tahtacı dede ocaklarının –Yanyatır (Yanınyatır), Emiroğlu- Torhasan Dede'ye çıktığı seçilemiyor. Bu da yeni buluntu "Ağaçeri Türkleri"nin Bayındır boybirliği içindeki Türkmenlerle olduklarını gösterebilir bir işarettir. Ağaç işleri yapmak insanları "Ag=Akçeri" de yapamaz mı? "Bugün Tahtacı adıyla karşımıza çıkan ... göçebelerin bunların [Ağaçeri] torunları olduğunu sanmıyoruz." (Roux 2007: 243.) Roux'un Akdeniz bölgesi "Tahtacıları" üzerine bir saha çalışması bulunuyor. Eseri ne yazık ki bulamadım.

[1] Ah benim gülüm virgül! Bırak Türkmenlerin ikilemeleri üçlemeleriyle yazayım. İnan karışacak bir anlam yitirecek bir sözüm bile olmayacak.

yöntemleriyle, toplu yalvarı ve yakarılarla ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Yine toplulukların üretim ve kendi sürekliliklerini sürdürmeleri için büyü de içinde olarak birçok yola yordama, yönteme başvuruyorlardı. Kısaca Kaşgarlı'daki "tengriken"ler onların inançlarına göre bilgilerini gök aracılığıyla alıyorlardı. Bu bilgi kutlu kişinin elinde iktidara, muktedirlerin despot soyzincirlerine değil; topluluğa, insana, hayvana, bitkiye hizmet için kullanılıyordu. Bilginin sürekliliğini sağlamak da ulların velilerin göreviydi. Bilgi henüz okullar ve tekkeler kurulmadığından, olmadığından "Makalat"[1] tarzı din kitapları Türkmenlere Arapça yazılmayıp sözle topluluğa ve babanın çocuklarının en istekli ve yeteneklisine "gizi"yle birlikte aktarılıyordu. *"Alevilik geleneksel bir dindir"* (Gökalp 2002: 126 -ed. Yerasimos-) der Gökalp. Alevilik gelenekçi bir dindir de. Oğuzların "aleviliğinin" *"Karahanlı/Samani* müslümanlığı kökünden değil, Samanilerdeki Hanefi, Şafi ile Karmati, İsmaili devrimciliği kökünden etkilenmesi"

Hem ne demeye kırık dökük insanların arasını ayırırsın. Yazık değil mi!

[1] Bektaş Baba'nın Arapça bilip bilmediği bir yana, ölüm tarihinin bile tekkenin girişine 1964'te "1337" yazıldığı ve hala kaldığı bir toplumda; Bektaş Baba'nın neden "Makalat"ı Arapça yazdığına düşünmeden inanan alevi alevilik araştırmacıları, dönemin ideolojik ve siyasal kampanyalarında görev alan ve 1983'te "Kürt Türkleri" üzerine yazı fışkırtan dedebaların peşinden koşturanlardır. Makalat kampanyası ise bir alevi gördüğünde hemen elsuyu alan Nakşi şeyh profesörlerden seri üretici araştırmacılara mirastır. En azından bir kısmına mı? (Çok yol aldık mı? Hala üniversitelerde "bilim" yapan nadiratın dışında kimse Kürttürklerinden bahsetmiyor ama, aynı kişiler ve yetiştirdikleri akademi üyeleri fakülte kürsülerinde "Kürtleşen Türkmen Oymakları" listelerini durmadan çoğaltmakla uğraşıyor. Hatta Türkmen oymakları içinde bulunan Kürd önadlı, sonadlı –Kürt Mihmadlu, Karaca Kürt vb.- oymak adlarını öncülleri gibi değiştirmekteler: Kurt Mihmadlu, Karaca Kurt! –Billahi bu kurt da renkten renge boyanmaktan bıkmış usanmış olmalı-).

[914, 954, 961 olayları] (Sinör 2000: 481) onların toplumsal yapıları ve dinsel görüşleriyle yakından ilgiliydi. Dikkat edilsin lütfen, "*Samanilerdeki Hanefi, Şafi ile Karmati, İsmaili devrimciliği*"nden bahsediyor David Sinör. (Ben desem kesin çarpılırdım.)

Oğuzlarda şamanizm

Şamanizmin bir din olmadığı Eliade'nin Şamanizm (Le Chamanisme et des Techniques Archaiques L'Extase, 1951) isimli eserinden beri yaygın kabul görmektedir. İnan'ın çalışması ise (Şamanizm, 1954) şamanizmi Türklerin İslamlıktan önceki dini olarak ortaya koyar. Bu görüş, Altay ve Yakut Türklerinin dinleri üzerine 19. yy.ın sonundan 20. yy ortalarına kadar Rus bilginlerinin başta Radloff ve Anohin olmak üzere vardıkları sonuçtur. "... *[bu araştırmalardan sonra] geleneksel Türk dinini Şamanizm şeklinde görmek bir adet halini almış bulunmaktadır. ... bu konuda acelicilik yapıldığı anlaşılmaktadır.*" (Günay-Güngör 2007: 138.) Fakat coğrafya ve halkların farklılığı bir yana, bu belirleme zamansal sınırlandırma belirtilmeden Rum'da Türkmen olarak adlandırılanları da kapsar olmuştur. İnan'da Oğuzlardan birkaç yerde bahsedilir[1]. O da "... *Fadlan'ın 922 yılında gördüğü şamanist [?] Oğuzların büyük bir kısmı yarım asır içinde 'müslüman' oluvermişlerdi.*" (İnan 1954:205.) Bir sayfa sonra da İnan "... *Oğuzların bile İslamlaşması iki asır boyunca devam etmiştir. Kıpçak bozkırlarının* İslamlaşması X. *yy. başlarından XIV. yy. başlarına kadar sürmüştür.*" (İnan, age. s. 206) derken; insan kendine sormadan edemiyor: "qankısı?"

Şamancı Türkiyeli yazarların içinde İnan'ın özgün bir yeri var[2]. Kazan (Tatarı) göçmeni olması nedeniyle Rusçaya ve Rus

[1] Hatırladığım kadarıyla demeliyim, çünkü denemeyi başvuru kaynaklarının çoğunun olmadığı bir mekanda yazmaktayım. Elimde sadece kısa notlar bulunuyor.

[2] Aslında "Türklerin şamanlıcılığı"yla ilgili İnan'dan önce geniş bir

yazarların araştırmalarına hakimdir. Eserinde bol miktarda Altay, Yakut, Moğol ve Tunguz çevresiyle ilgili bilgi aktarımı ve etnografik malzeme var. Ama Oğuzlar Kızılderililer ne kadar "Şaman dininden" iseler o kadar bu "dindendirler". Elbette Oğuzlar da gündelik yaşamlarında gizemci –mistik- ve büyüsel –macik- bir yordam olan şamancı teknikleri kullandılar. Fakat şamancılık Roux'un da belirttiği gibi *"Orta Asya'dan çok Sibirya'ya özgü"*dür. (Roux 2001: 210). Köprülü de *"şamanların merkezi [Feer'e dayanarak] Şarki Asya"*dır, der (Köprülü 1925: 64).

Bu tekniklerden bazılarına bugün de Türkiye Türkmenleri arasında rastlanmaktadır. İnan ısrarla *"Eski Oğuzlarda, İslamdan sonra, şamanizm geleneklerini devam ettiren ozanlar kopuzu mübarek saymışlardır ..."* (İnan, age. s. 93-94) derken, Türkmenleri "şaman" dinine kaydetmeyi sürdürür. Ama şaman, baksı, kam, oyun gibi sözcüklere Oğuzlar hakkındaki hiçbir rivayette ve Oğuznamelerde rastlanmaması şamanizmin Oğuzlar arasında ağırlıklı bir yerinin olmadığına minik bir işaret çakar. Czeglédy'nin *"Oğuz-Uygur (Tielö) boylarının Kazak Bozkırında yaşayan kolu Tinglingler Güney Sibirya ve Kazak Bozkırlarında Hing-nular [Hunlar] zamanında da bağımsızdılar..."* (Czeglédy1954/1998: 86) belirlemesi birçok sorun yaratsa da bildirilen coğrafyanın

---

literatür var. Birçok nedenden dolayı bunlara yaygın olarak başvurulmaz. İttihat Terakki Fırkası/hareketi bu çalışmaları 1913'te başlatmıştır. Necip Asım, Baha Said, Gökalp, Köprülü, Yörükan gibi yazarların siyasi ve siyasikültürel çevreleri onlarca makaleyle Türkçülüğü çoktan hayli işlenmiş bir olgu yapmışlardır. Devletin polis şefi "dr. Frayliç-mühendis Ravlig"inin yazdığı Türkmen Aşiretleri –yayın yılı!- 1918 [Naci İsmail Pelister, Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürlüğü görevlisi ve istihbaratçıdır] bile bu olguyu açık açık gösterir. Ama İnan çalışmasıyla sonralarda (1954, 1972, 1986, 1995, 2000 baskılarıyla) popülerleşmiştir. Bunda 1980 faşist Evren (Türkmencede ejderha) cuntasının uygulamalarının ve İslamtürk Sentezi yayıncı kurumlarının etkisi haylidir.

7. Yüzyıldan 11. yy.a kadar Oğuzların yaşadığı yer olması itibariyle –bak. yukarıda- din, inanç, dil, töre açısından Oğuzların Türk topluluklardan bağımsızlığını da işaret edebilir. Ayrıca Golden'den Necef'e kadar aşağı Seyhun ve Kuzeyinde yaşayan halkların bağımsızlığı ve özgünlüğü birçok yerde vurgulanmıştır.

Bu Oğuzların özgünlüğü tam şöyledir: "*... ne özel ne de genel bir şey vardır, o bir özgündür*" (Deleuze 2007:107). Yine Czeglédy bu boyların merkezi grubunun 600-618 tarihleri arasında Sir Derya bölgesinde yerleştiklerini Sui dönemi Çin boy kütüklerine dayandırır. Bu boyların Göktürklerin haricinde boy ittifakları olduğunu belirtir ki onların kendilerine özgü bir din geliştirmelerinin toplumsal ve coğrafyasal dayanaklarını zenginleştirir. (Czeglédy, age. s.87).

Bu konuda Kaşgarlı da kam sözcüğünü açıklarken Oğuzlardan hiç bahsetmemektedir. Oysa Divan'da Oğuzların farklılıkları eserin 2. konusu gibidir. Kaşgarlı yüzlerce yerde Oğuzlardan bağımsız başlıklar halinde bahseder. Ayrıca şaman anlamına gelen "burkan" kelimesi Kazak-Kırgız baksılarının afsunlarından birinde [geç dönemlere ait olsa da] kötü ruhu korkutmak için geçmektedir. " *Burkan geldi, baksı geldi*"... (İnan 1954: 85). Bu da dil tanıklıklarının şamancılığı hangi toplulukların yaşadığını gösteren minik bir işareti olarak alınabilir yalnızca.

Oğuznamelerde bir şaman çalgısı olarak davul ya da defe hiç rastlanılmaz. Bugün Türkmen Aleviler'in cem ibadetlerinde –ayin değil[1]-, bırakın davulu vurmalı küçük bir çalgıya dahi rastlanmaz. Çünkü davul dindışı sayılır. Sevinçlik, düğünlük derneklerin çalgısıdır. Mevlanacılar ile bazı Bektaşçı tekkelerin cemlerinde küçük vurmalı çalgılara rastlanabilir. Dede Korkut Oğuznamele-

[1] Tanrım ne çok sorun var! Ayin her ne kadar Farsçada dinsel tören anlamında ise de, eskiden beri bu topraklarda aynı anlamla Hristiyan, kentli Mevlanacı (Mevlevî) ile kentli Bektaşçı (Bektaşî) toplulukları gösterir. Ayin hayli küfürsel (aşağılayıcı, kötüleyici) söylemlidir (pejoratif).

ri'nde birkaç boyda *"dedem korkut gelüb şadılık [şadlık, sevindiren, coşturan?] çaldı boy boyladı soy soyladı[söyledi?]..."* (Tezcan-Boescheten 2001:138 –yazım değiştirildi-) denmektedir. Dede Korkut bir şaman olsa idi en başta davul çalması gerekmez miydi?

Şamanizm çalışmalarından biliyoruz ki şamanların özel giysileri ve kutsal davulları vardı. Oğuzlarda özel giysili bir kimseden bahseden bilinen bir ravi ya da destan yoktur. Ama dedelerin, ululların –düşte- dolu içirdiği ozanların/aşıkların sazı kutsaldır. 13. yy. Rum Selçuklularıyla ilgili kaynaklarda ellerinde sazlarıyla ozanlar, aşıklar görünmektedir. Köprülü başka bir amaçla da olsa "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı çalışmasında bunlardan bahseder. *"Bu devirde Anadolu'daki halk tabakası ve göçebe aşiretler arasında, daha evvelki yüzyıllarda olduğu gibi halk edebiyatı mahsullerinin ve eski Oğuzların ozan dedikleri halk şair-çalgıcılarının bulunduğu tabidir. Bunlar halk toplantılarında, göçebeler arasında, ellerinde çöğürleriyle geziyorlar, Selçuklu ordularında da bulunuyorlardı. Bunlar dede Korkut hikayeleri gibi eski Oğuz destan parçalarını da terennüm ederlerdi."* (Köprülü 2003: 353.)

Zaten Babalıların, Hacı Bektaş'ın, Yunus'un yaşadığı bir çağda dinsel müzik ve şiirin olmaması düşünülemezdi. Yine Dede Korkud Oğuznamelerinde sazla ilgili bir kayıtta, *"... mere kafir dedem korkud kopuzı hürmetine çalmadum [başını kesmedim] dedi eğer elüngde kopuz olmasaydı agam başıyçün seni iki pare kılurıdum [kılurdum:KLVRDM] dedi ..."* (Tezcan-Boeschoten 2001:174 -Dresden yaprak136a-) denilerek sazın dedelere aitliği ve kutsallığı vurgulanmaktadır. Hatta 13-14. yy.lardan beri Türkmenlerde saz Müslümanlıktan esinlenerek, onun kutsalı ile aynı bağlam içinde kalınarak "telli natık/nutuk" olarak nitelenmiştir. Deyişlere (alevilerin dinsel müziği) "ayet" denilmesi İran ile Türkiye'de çok eskilere dayanır. Ne zaman söylenildiği belirlenemese de saz için "telli Kuran" nitelemesi de yaygındır. Alevi şiirinde saz Hanefi mezhepli bazı tutuculara, yöneticilere karşı da savunulmuştur. "Telli sazdır bunun adı/Şeytan bunun neresinde" isimli

bir deyiş çok eskiden beri bilinmektedir. Kaldı ki Dede Korkut Oğuznamelerinde kopuz/saz gündelik yaşamın dindışı boyutunda anlatılır. Dedenin kutsallığı onun toplum işlerini kovalarken güçlüklerle karşılaşması durumlarında ikinci düzeyde örtük olarak verilir. Dede sonraki zamanlarda görüldüğü üzere gündelik yaşam içinde saygı duyulan ama diğerleriyle eşit biridir. Hatta öfke anında ona kılıç çalmaya kalkışılabilir de.

Dedelerin bu kut sahipliği Oğuznamelerin yazıya aktarıldığı devirlerin Müslümanlık anlayışlarıyla kendiliğinden ve doğal olarak donatılır. Dede artık "ol" demez, yalnızca "Allah'tan dileyen" bir kul, bir taliptir. Dönemin Oğuz dini inançları, yakarışları konusunda Bamsı Beyrek Boyu -Kalecik/Afşar'da Baa Böyrek=Bey Böyrek- katmanlarının zaman açısından belirsizliği akılda tutularak okunduğunda bol bilgi sunmaktadır. Beyrek'te geçen olayları akla ve İslama yakıştırma, uygunlaştırma gayretiyle kırmalaştırma, melezleme ya da moda deyimle senkretize (:bağdaştırma, kaynaştırma, içinde eritme) etme anlatıcının ya da yazıcının da söylemiş olabileceği, *"zira dede korkut velayet issi idi dileği kabul oldu ... delü karçar ... meded aman el aman ... sen benüm elimi sagaldı gör... kız karındaşı beyrege vereyin dedi"* (Tezcan-Boeschoten: 75 –yazım değiştirildi-) gibi bir dolayıma kavuşturulur.

Ayrıca Eliade'nin üzerinde durduğu şamanların esriklik verici madde kullanımına Dede Korkut Oğuznameleri'nde yer yoktur. Oğuzlar bilinen bütün zamanlarda alkol içeren içecekleri severek kullanmış olmalı. Gündelik yaşamlarının hikayelere yansıyışında, toylarında düğünlerinde göller gibi "içki" sunarlar. Ama dinsel uygulamalardaki içki, yanlış olarak şaman sayılan dedenin bir özelliği değil, topluluğun sınırlı ve kurallı bir dinsel uygulamasıdır -erkan-. Aksi olsa meyhanenin "Türkler tarafından icat edildiğini" öne sürecek biri çıkardı.

Melikoff ve izleyicisi yazarlar bazı menakıbnamelerde böylesi maddelere rastlamak için "ardıç yaprakları, ardıç tohumu yakma" gibi olguları Oğuzların, 13. yüzyıldan itibaren de Türkmenlerin

dinsel yaşamına sokmaktadır. Velayetname'de Hırka dağında (Hacıbektaş'ın Güneyinde) toplanan "cemde", Hacı Bektaş'ın hiç de esrik bir hali, anlatılışı yoktur. Kaldı ki Türkmenlerin dinsel ibadetleri şamanların esrime seanslarıyla kaba benzetmeler kurmadan karşılaştırılamaz. Şamanın kuş teleği takarak göğe uçması ile dinsel hikayelerde anlatılan "ermişlerin turna, güvercin, doğana dönüşmeleri" farklı bağlamların örnekleridir. Biri öykünmeli (mimesisle) bir yolculuk varsayımına inanma; diğeri "gerçekliğine inanılan" sahnelenmemiş, toplumun içinde, işleyişinde hayatın üretim güçleriyle kaynaşmış doğaüstü bir olgudur.

Daha sonraki yüzyıllarda -13. yy. sonu 14. yy.başları- Barak Baba için anlatılan şamancı özellik ve uygulamalar ise konu Moğol topluluklarının arasında geçince bir zorunluluktur. Çünkü Moğollarda şamancı yönler 14. yy.da gündelik hayatta çok baskındır. Buradan hareketle Oğuzların dini zerre anlaşılamaz. 10. yy.dan itibaren dedelerin, babaların "Barak Baba"nın bütün özelliklerini taşıdığını söylemek kanıtlanamaz bir tez olur. Barak Baba'nın bir devletin egemenlik alanını seçerek despotla ilişkisi ve Moğol elçisi olarak gittiği Gilan'da sünni Müslüman halk tarafından işkence edilerek öldürülmesi bile Oğuzların dedelerinin konumunu, davranışlarını, onlara karşı gösterilen tutumu en azından Barak Baba'nın son dönemindeki yaşamından farklı kılar.

Din ne kadar sistemsiz, kitapsız, belirli bir ibadethanesi olmayan bir olgu olduğu dönemlerde bile bir üstbelirleyicidir. Ondaki kutsala tapınma biçimleri (ritüeller/ kültler/ yükünmeler) ise iman/inanç anlayışı tarafından belirlenir. Şamanizmde görünenler odur ki ilksel toplulukların dinsel inançlarının belirlediği bazı ihtiyaçların "özel" kişilerce belli teknikler kullanılarak giderilmesidir. Bu kişiler şamanın yanında uzun bir çıraklıktan sonra ustalaşırken dedeler dede ailesinden gelir. Yaygın olmasa da Bektaşilerde, Bedreddinlilerde, Otman Babalılarda, Garip Musalılarda -Eskişehir, Mahmudiye-, Zöhre Bacılılarda –Emirdağ-, Angşe Bacılılarda –Tokat- olduğu gibi kadın analara da rastla-

nır. Hacıbektaş sonrası dönemde tekkeyi kuran, Hacı Bektaş'ın görüşlerini yayan, dinsel bir örgütlenmeyi kurup güçlendirenin Kadıncık Ana adlı bir kadının olması gelenekte benimsenir. Elbet kadın şamanlar da vardır. Hatta kadınsı erkek şamanlar daha namlıdır. Bu olgu Bektaşilerde de görülür. Birçok Bektaşi babası da "Kara Kız" gibi adlarla çağrılır.

Bu (şamancı) teknikler çoğunda toplulukları değil onun tekilliklerini ilgilendirmesi nedeniyle bir "parça" konumundadır. Dinsel bütünlüğün yerine geçirilmemesi gereken, işleri görevleri etkileri farklı olan "parça"lar, ait oldukları bütünün ya da dinin sadece bir göstergesi, bezeği olabilir. Bütün ise bir göstergeler zinciridir.

Oğuzların adını koyma gereği duymadıkları, koydularsa da bizim bilmediğimiz adsız dinleri şamanizm de içinde inançlara, ibadet ya da tapınma ve yakarış tekniklerine güzergahlar, yollar gösteren bir olguydu. Zamandaş toplumlarda benzer dinsel, gündelik uygulamaların varlığı Asya kıtasında tek dinin, din olmayan şamanizmin varlığına kanıt olmasa gerektir. Köprülü 1925'te *"bugünkü Alevilerin sürekleri 'eski şölen'dir,"* der (Köprülü 1925/2005:142). Ben "eski sürek/yolun" bugün "şölen" diye nitelendirilen şeyin aslı olduğunu söyleyebilirim. Oğuzların dünya, toplum işleri ve kişilerin gündelik yapıp etmelerinden ayrılmış bir "yol"u 10. yy. da bilmedikleri yalnızca Fadlan'ın metninde bile açıktır. Onlar devletsiz olduklarından, öteyi bile bu dünyayla kurduklarından gerçek ya da sahte bir "laikliğe" ihtiyaçları yoktu. Bazı çevrelerin bugünkü alevilik tanımlarının vazgeçilmezi laikliğin Aleviliğin içine nasıl sokulabileceğini benim minik imgelemim imgeleyemiyor.

Oğuzlarda totemcilik

Totemcilik her şeyden önce bir topluluğun dünyaya gelişinde bir atahayvana bazen de bir atabitkiye yer verir. Oğuzlarda böyle bir inanç yoktur. Değişik yaratılış efsaneleri ve kaynaklarda Gök-

türklerde dişi kurt, Kırgızlarda inek ve doğan kuşu, Moğollarda köpek (M. Gizli Tarihi'nde erkek kurt ile dişi geyik), Hunlarda ejder, Yakutlarda ayı, Altaylı topluluklarda ayı ve kartal atahayvan olarak geçer. Oğuzların kendilerinin yazıya geçirmedikleri Uygurca Oğuz Destanı[1] ile Reşideddin'de Oğuzların türeyişi "Oğuz Han" ile ilk eşi Işıkkızı kadına (Bozoklar) ve ikinci eşi Ağaçkızı kadına (Üçoklar) bağlanır[2]. Yazıcıoğlu Selçuknamesi'nde Oğuzların soyu destandaki anlatımla hemen hemen aynıdır. *"... oguzung altı oglu vardı anlarng adı eşbu tafsil ve tertibce gün ay yıldız gök tag dingiz ve onların tevarihinde oguz namda gelmiştir oguz*

---

[1] Yukardan beri vurguladığım Tokuz Oğuz ile Seyhun Oğuzları karışıklığı bu destanda da işbaşındadır. Bütün Asya "Türk" parantezine alınınca ve de Moğollardan Uygurlara, Sogdlulardan Seyhun Oğuzlarına kadar hepsi Türk olunca destanlar, inançlar, dinler, gelenekler, kültürler de karışır. "Yayımcı R. N. [Rıza Nur 1928] bunun Türk edebiyatının en eski anıtı olduğu görüşünde, ama bu bana biraz abartılı gibi geliyor. Tersine ben eserin tamamının daha yakın bir zamanda yazıldığı kanısındayım... (Pelliot 1930/1995:8.) Her şeyi ölçüp biçtikten sonra, Uğuz Han Destanının Turfan'da 1300 yıllarına doğru Uygurca olarak kaleme alındığı ve bu metnin XV. Yüzyılda, bir Kırgız bölgesinde, hemen hemen yalnızca imla olarak değiştirilip düzenlendiği sonucuna varıyorum." (Pellliot 1995: 103.)

[2] Destan'ın Paris yazmasının 13-16. yüzyıllarda yazıya geçirildiği tahmin ediliyor. Uygurca Oğuz Destanıyla ortak motiflere Reşideddin, Yazıcıoğlu ve Ebul Gazi'de rastlanıyor. Ayrıca Radloff'un 1896'da yayınladığı, Bang-Arat tarafından 1932'de Almancaya, (İngilizce çeviri P. Pelliot,) 1936'da Türkçeye çevrilen Oğuz Kağan Destanı, ağırlıkla Tokuz Oğuz=Uygurlar'ı anlatır. Destanın yazıya geçirilişi zamanında Moğollar Uygurları çoktan siyasal ve kültürel olarak eritmişlerdir-13. Yüzyıl başı-. Ya da Uygur kültürü din de dil ve yazı da içinde Moğol kültürü içinde yeni biçimlenişiyle yaşamaktadır. Bundan dolayı destanda Cengiz Han'ı, Mete Han'ı, Gültekin ile Bilge Kaan'ı ve onların devletli toplumlarını kısacası isteyen istediğini bulabilir.

tamamet iran ve turan ve şam ve mısır ve rum ve giri vilayetleri tutdı ..." (Selçukname; haz. F. İz; Eski Türk Edebiyatında Nesir, s.516; Selçukname yaprak 8a; yazı aktarımı benim.) Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca metni Yazıcıoğlu metni ve onun kaynaklarından -İbni Bibi, Ravendi ve Reşideddin'in Tevarih- büyük olasılıkla daha önce –Pelliot?-yazılmış olabilir. Oğuzların atahayvanından bahseden bir metin halihazırda yoktur. Ayrıca mitlere "*... tarihsel olaylar, mitleri 'yaratmak' şöyle dursun, sonunda kendileri mitsel kategorilere alınıp mitleşirler*" (K. Marx, Din Üzerine, s.398) önermesini göz önünde bulundurarak bakmak gerekir. Elbette efsanelerden tarihi olguların bazılarını çekip seçebiliriz. Çünkü "*arkaik bir şema manevi içeriğini sürekli olarak yenileme yeteneğine sahiptir*" (K. Marx, age. s.413). Ama bu işlem bir özdeşlikler, bütünlükler, aynılıklar işlemi değil; olsa olsa farklar, oluşlar, akışlar, kaçışlar ve farklılıkların ilişkilerini izlemekle olanaklıdır. Göktürk Ergenekon Destanı'nda kutsal olan börü=kurt; Oğuznamelerde bazı katmanlarda kurt "*... kuduz kurtlar evümi dalar gördüm...*" (Salur Kazanun evi yagmalandıgı ... Tezcan-Boeschoten, age. s.53) "kötülük kaynağı" olarak betimlenir.

Totemcilikte toplum yaşamında idollere (küçük heykel put), değişik materyallerden yapılmış temsillere bol miktarda rastlanır. Altay Türkleri ve Yakutlarda rastlanılan ataları temsil eden tözlere [tös], Moğollarda ve Kırgızlarda rastlanılan hayvan ve insan şeklindeki ongon-ata temsillerine Oğuzlarda ve haklarındaki rivayetlerde rastlanılmaz. Dede Korkut'ta bu küçük heykelleri olanlar aşağılanır: "*yonma agaç tangrılı köpegim kafir...*" (Salur Kazan tutsak olub... , Tezcan-Boeschoten, age. s.182).

Totemciliğin yalnızca boy/ kabile tipi topluluk hayatında görüldüğü teziyle, Türklerin "tengrisinin" İslam'ın Allah kavramına çok benzediği tezi ise önemli değildir. (Çeşitlemeleri için bak. Ögel, Kafesoğlu, Tanyu, Günay-Güngör.)

Yeryüzünde bütün halklar bir dönemlerinde gens, phratrie ve tribu örgütlenmeleri içinde yaşamışlardır. Latince terimler Mor-

gan'ın Ancient Society'de (akt. Engels 1884/2002, Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni, s. 99)[1] geçer ve aşağıda bazıları kullanılacağı için burada anıldı. Elbette bunların farkları vardı. Bir Moğol Oymağı ile bir Oğuz oymağı kuruluşundan işleyişine ve topluluk üyeleriyle oymak kurumlarının ilişkilerine; hatta bir ara kurum/örgütlenme olarak oymağın boy ile ya da boybirlikleriyle ilişkileri önemli farklar gösterir. "Türkleri" totemden ve totemcilikten kurtarmak isterken onların ve Oğuzların kabile -pharatrie / klan, Moğolca oymak/aymak- örgütlenmesi anahukuklu[2], yağma ve haraç dışında bir üretim biçimi tanımadıkları tezleri bilinen Türklerin (?) ve Oğuzların tarihiyle çelişir. Buradan eski Türk(?) ailesinin babahukukuna göre oluştuğunu, Türklerde eskiden

---

[1] Türkçe yazanlarda kavram belirsizliği ve karmaşası egemendir ya da bu üçlü örgütlenme keyfe göre farklı dillerde kavramlaştırılır. Çevirilerde de yine benzer kargaşa vardır. "Gens"i Türkmence (Kaşgarlı Oguzca der) oba, "phratri"yi Moğ. oymak ve "tribu"yi Moğ. ulus olarak (Ligeti'nin Bilinmeyen İç Asya'sına göre...); "Türkçe"de kullanımı kısmen yerleşmiş olan oba-oymak-boy kavramlarıyla ifade edebiliriz. Klan-cemaat-kabile Türkçe yazında bana göre aynı anlamda kullanılan kavramlardır. Şubeden ise efsanesel Oğuz örgütlenmesindeki Bozok, Üçok'u anlamalıyız. Aşiret ise siyasal bir örgütlenmeyi gösterir; tıpkı -yaygın olarak kullanılan- boy gibi ya da boylarbirliği gibi... her topluluksal siyasal örgütlenme devletin varlığını göstermez. Cemaat konusu kullanıldığı dönem gözönüne alındığında bir sebeple geleneksel yapılarını dağıtmış, onların yerine yeni katılım ve ilişkilerle kurulu/yaşayan "bakiyeler"dir. Ama sosyalbilimlerde cemaat (:Gemeinschaft) modern öncesi toplulukları ya da modernizmde hala gelenekçi kalan ya da kapalı dinsel toplulukları işaret eden genel bir kavramdır.

[2] "... andan sonra eger biş yüz yıl ve bing yıl ve on bing yıl oglanları togıb vücuda geleler ve ataları yiri ve orununa oturalar bu yusun [Y.V.S.V.N?] ve bu türe ve yasak ki benden yadigar kalır saklayub ayruksını etmiyeler... " (Yazıcıoğlu, -haz. İz 1996:522- age. yaprak 16a, yazıaktarımı benim).

beri özel mülkiyetin belirleyiciliğini ve "akrabalığın totem bağına göre" oluştuğunu savlamakla açık bir zamandışılık –anakronizm- ve topluluküstülük doğar. Aynı yaklaşımla efsanelerdeki -Moğol ve Göktürk Ergenekon'unda- ve bilinen belgelerdeki dişi kurt ve asena=aşina kaan soyu açıklanamaz bir hale gelir. Halbuki 13-14. yy.larda Moğol toplulukları için totemcilik -von Gennep'e rağmen- belirgindir. Onların ongonlarından esinlenerek İlhanlı üstdüzey yöneticisi Reşideddin Tevarih'inde Rum'da bir aşağılamayı içeren "Türkmen"[1] sözcüğüyle adlandırılan Oğuz boy "kırıklarını" daha da kırmak, eritmek, Moğollaştırmak için "ongon kuşlar" yakıştırmış olmalı[2]. Değişik rivayetlerde Moğollar

---

[1] Reşideddin'in yazdığı zamanda Moğol/İlhanlı işgalcilerine karşı direnen yalnızca Türkmenlerdi. "Türkmen adı Oğuzları aşağılamak için, Beyhaki ve Gerdizi tarafından kullanılıyor. Fakat xıı. yy.da genel kabul görüyor" (F. Sümer, Oğuzlar, s. 127).

[2] Oğuz boylarının 24 ongonu tam olarak Kaşgarlı dahil hiçbir kaynakta geçmez. 14. yy.da Reşideddin herbiri etçil kuş olan boy ongonlarından bahseder. 15. yy.ın ortalarına doğru da Yazıcıoğlu kuşların adını vermeden şöyle yazar: "... erkil hace anung tertibine meşgul oldu ... her boya bir canavarı [canavar çok önemli] mahsus ettiler ki anlarung oykunı ['V.Y.K.V.N.Y]ola ve bu lafuzung iştikakı oynukdandur ['V.Y.N.V.K.D.N.D.R] ki ol zamanung türkcesince kutlulukdır şöyle ki oynuk bolsun dirlermiş yani kutlu olsun dimekdir ve adet ve türe oldur ki her canavar ki bir boyung oykunı ola çün anı tefavülçün mübareklige muayyin etmişlerdir anga kast etmiyeler ve anung etin yimiye ... ol boylardan her kavim kendi oykunın bilürler ki oguz böyle muayyin etdi ki her vakit ki şilan [Ş.Y.LA.N] ve hon döşene ve toy ve dügün ve dirnek ola ve aş [A.Y.Ş] üleşdireler tavarung kankı endamı ve sınügü boyung ne ola ... her birinin hissesi malum ola ... biri biriyle niza ve göngul komak itmiyeler ve ol yigirmidört boyung adları ki asılda anlarung adıdır ve her kabile ve şube ol adla şöhret bulmuşlardur ve ol ad ol kavme alem olmuşdır ..." (haz. F. İz; age. s.519; yaprak 9b; yazıaktarımı benim.) Burdaki

ve Türkler'de akrabalığın böyle oluştuğu görülüyor. Oğuzlarda ise 10. yüzyılda akrabalık soy sop kan akrabalığıdır.

Gökalp'in öldükten sonra yayınlanan (1925) çalışmasında ongon yerine totem kullanılır. O ongunun etimolojisini ongun<onuk/oynuk vermesine rağmen bu kelime Türkçe, Oğuzca kaynaklarda geçmez. Çünkü Moğolcadır. *"Onggun/Ongon [kiril harfli yazıyla] is. ve sf.: (çokl. onggud) şamanizme göre, bir eşyada yaşayan ruh, cin, koruyucu ruh; ölü bir kimsenin ruhu, hayalet; saf, kutsal, mukaddes; evliya türbesi; aile mezarlığı; şaman putu; ak saç"* (Lessing 2003, Moğolca-Türkçe Sözlük, s. 959). Oynuk ile oykun sözcükleri Yazıcıoğlu'nda da geçer (bak. dipnot. 44). Bu tür Moğollaştırmalarda kaynaklar Reşideddin'e iner durur. Gökalp durumun farkındadır. *"Cengiz Han soyundan gelenler Doğu Türkistan'da Çağatay dil ve edebiyatı'nı; Kuzey Türkleri Altın-Ordu dil ve edebiya'tını, yani Özbekçe ile Kıpçakça'yı oluşturdular. İlhanlılar'a bağlı olan İran'da da Cami-üt-tevarih, Cihan-küşa-yı cüveyni, Ravzat-us-safa, Habib-üs siyer gibi tarihler yazdırdılar. Bu tarihlerde Cengiz Han'ın Türk Han ve Oğuz Han'ın torunlarından olduğunu gösteren soy kütükleri düzdüler ve Türk hanları arasına Moğol Han adlı bir Moğol'u koyarak Oğuzlar'ı, yani Türkmenler'i ondan ürettiler."* (Gökalp 1991: 11.)

---

koyulaştırılan yer işi iyiden karıştırıyor: Ebul Gazi'nin 17. yy.daki kuşları (Afşar:) Beyaz doğan boyu, (Kızık ya da Kizik:) Sarıca boyu, (Begdili:) Bahri boyu, (Kargın:) Su kartalı boyu... diye anılıyorsa; bu boyları duyan var mı? Kayı için şahin=şunkar, Bayındır için şahin=laçin, Beçene için alaşahin/aladoğan, Ava için beyazşahin=toygun, Bügdüz için şahin=italgu; Yasır için atmaca ile turumtay, Döger için köçken, Üregir için bıku, atmaca=baygu; Çavuldur için anka=devletkuşu, Çepni için devletkuşu=hümay; Salur için kartal, İgdir için , karçıgay, kartal, Kınık için ak doğan, akkartal; Bayat için baykuş ... –Kuş adlarını Ross'un Kuş Adları, Çince, Doğu Türkçesi, Mançuca Sözlük ve Çakmak-Işın'ın Kuş Adları İngilizce Türkçe Sözlük'le karşılaştırınca iyice karıştım.-

Gökalp eski Türk dinini açıklarken şamanizmi reddeder. "*... şamanizm daha önce ana-yanlı (maderi) totemizm döneminde bir din'di. Toyonizmden sonra büyü niteliğine girdi. Bu nedenle sonraları Şamanizm eski Türkler'in dinsel değil büyüsel bir dizgesi oldu.*" *(Gökalp1991: 22.)* Gökalp totemizmi de "eski Türkler"e yakıştırmaz. "*Eski Türk dini totemizm dini gibi toplumseverlik idi. Bireyler bağlı bulundukları topluma ve onun çeşitli bölüklerine taparlardı... dinlerin niteliğini ve kapsamını anlamak için totemizm'e ilişkin incelemeler kadar Türk dininin incelemeleri de yararlı olabilir... Avrupalılar Türk dinini gerekli önem ölçüsünde incelemiyorlar. (...) Eski Türk dini görünüşte bir naturizm yani doğalcılık'tı (tabiatperestlik). Gerçekte ise bir sembolizm, simgecilik'ti (timsalcilik)...*" (age. 23.)

Yine de Gökalp "ongonculuk" yapar. Buna göre Oğuzlarda 6 totem vardır: "1. Doğanlı (şahin) boyları 2. Kartallı boyları 3. Tavşanlı (tavşancıl) boyları 4. Sungurlu boyları 5. Uç-kuşlu boyları 6. Çağrılı boyları..." (Gökalp 1925: 146.) Bu şema Oğuz totem teorileri açısından daha tutarlıdır. Ancak Oğuzlar bu şemaya da uymaz. (bak. Oguz Kaan Destanı, Reşideddin, Bahadır Han vd.) Ayrıca kuş adlarında da sorunlar vardır. Doğan=Şahin adlandırması kurulamaz. Doğan=Lat. Falco peregrinus, İng. Peregrine falcon >alaca doğan>Doğu Türk. Şungqar, turumtay vd. Şahin=Lat. Buteo buteo, İng. Buzzard>Doğ. Türk. Laçin, italgu, sang sang vd. (Çakmak-Işın 2005; Ross 1994.) olup aynılaştırılan "iki totemimizin" ayrılığı ortaya çıkar. O ise her boybirliğine –Gün= 4 boy- bir atakuş düşmeliydi. Üzerine büyük savlar kurulan Tavşancıl ise –nasıl olup da Tavşanlı olduysa- kartal ailesindendir. Bu aile de Gökalp'in 2. Öbeği ile 3. Öbeğini –Ay+Yıldız- karıştırıp aynılaştırır. Tavşancıl, (atmaca kartalı) =Lat. Hieraaetus fasciatus, İng. Bonelli's eagle, Doğu Türk. –genel aile- borgut (Çakmak-Işın, Ross, age.) olup kuşun Anadolu'daki diğer adı yani atmaca kartalı sorunludur. Çünkü atmaca=accipiter brevipes=hawk= qirghuy -Doğ. Türk- ailesindendir...

Tarihi rivayetler ve belgelerde tavşan eti yiyen Orta ve Uzakdoğu Asya Türk boyları, örneğin Göktürkler'in -bak:Bilge Kagan

yazıtı- aksine 10. yy.da ya da öncesinde Oğuzların tavşan eti yedikleri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Dede Korkut'ta bir (?) yerde tavşanın adı geçer ama etini yemezler. *"Kara tekür orada bir kon yapdurmışıdı uçardan kaz tavuk yörirden geyik tavşan bu havlıya toldurup... uşun koca oglunun [yolı] bu koruya ugradı ...* ***sıgın geyik kaz tavuk kırdılar yediler*** içdiler..." (Uşun Koca oglı Segrek... Tezcan-Boeschoten, age. s. 167 –koyulaştırma benim-). Bu belirlemeye göre Alevi Türkmenlerin 11.- 12. yy.daki rivayetlerinde tavşanın totemliğine ilişkin –genel teorice- belirtiler vardır. *"... [Musevilerin] domuz eti yemeleri yasaktı; ... onları öldürmeleri de yasaktı. İlk kural kirliliği anlatıyorsa, ikincisi, daha da güçlü olarak hayvanın kutsallığını anlatır"* (Frazer 1991/2004, Altın Dal, c.2, s.55.) belirlemesindeki bütün özellikler Alevi Türkmenlerin tavşanla ilişkilerinde örtük olarak duruyor gibidir. Freud'da da "evrensel totem" özelliği olarak bu iki özellik vurgulanır (bak. Totem ve Tabu). Zayıf ihtimalle Oğuzlar 10. yy. ve önceki zamanlarda komşu Hazar Musevilerinden etkilenerek (Eski Ahit'te de –boynuzu yarık olmayan deve, tarla faresi ve- tavşan eti yasaktır) böyle bir yasağa uymaya başladılar.

Böyle ise bir tabu hayvanın verdiği bilinç düzeyindeki iğrenme ve kökkütüğündeki atahayvanın etinin totemci yasaklığı yerini sonradan öğrenilen kültürel bir ödünçleme göreneğe bırakmış gibidir. Değilse Reşideddin'in kuşlarından hiçbir Türkçüye[1] "totem, oykun/oygun ya da ongon" yaratma olanağı kal-

[1] Büyük parantezler açarak çalışan Bozkurt, "Göktürk soyunun yeniden dirilip çoğalmasını bir Bozkurt [büyük harfli], ana kurt sağlar. Böylece Türkler [Göktürkler?]bir anlamda kurdu ata sayarlar, ona saygı duyarlar. Böyle bir inanç eski Türklerde totemciliğin varlığı savını getirir... şahin, kartal, tavşancıl... kuşları Oğuzların totemleridir" (Bozkurt 2003: 121) der. Ben bir şey anlamadım. Oğuz halkı Göktürk değildir, Oğuzlarda 24 totem kuş olduğundan ataları bir değildir, Oğuzlarda genel totem kuramları işlemez... mi diyor? Ama

maz. Kaldı ki hiçbir ravi vakacı efsaneci ve de hiçbir Türkmen "canavar kuş"tan düştüğünü açık gizli söylemez. Altın Dal'da bu süreç –totemleşme- şöyle bir yol izler: *" ... bir insan, atası olan bir hayvan türünün etini yiyemez; ... zamanla bu çelişkili duygulardan biri ötekine baskın çıkabilir ve sonunda egemen olan duygu saygı ya da korku duygusu olabilir"* (Frazer, age. s. 57). Bunun olanaklılığı İslam'a giren "mevalilerin" domuz eti yasağında olduğu gibidir. Arapların bu "tabu"yu Musevilikten aldığına dair bilgiler, Araplar dışındaki Müslüman halkların tabuyu Araplardan almaları, yasaklı hayvanların yalnızca "totemsel" olamayacağına ve kültürel ödünçleme yoluyla da yasaklanabileceğine kanıttır - Arap ve İbrani toplulukları semitik, soydaş boylar olmalarına rağmen-.

Ortaasya ve Hazar- Aral çevresinde oluşmuş ya da anlatılan efsanelerde tavşanı –tavşancıl?- "ata" olarak kabul eden bir topluluk yoktur. Saltuk Buğra Tezkiresi'nde tavşanın kılavuzluğu ve tam *avlanılacakken* -dikkat, Türk/ Moğol kültürçevresi- ak sakallı bir pire dönüşmesi ise aksine tavşan eti yiyen Karluk (Çiğil, Yağma, Tuksi), Kırgız ve Uygurlara aittir.

Geriye kuvvetli bir ihtimal olarak Barthold'un *"Oğuzlar 12. asrın sonuna kadar [Hazarçevresinde, Türkmenistanda...kalanlar?]gayri müslüm idi"* (Barthold, Mogol İşgalinden Önce Orta Asya, s.193.) belirlemesinin işaret ettiği zamandan çok önce Batini İsmaili ve Şii dailerinin Oğuzları Hanefiliğin Müslümanlık saymadığı "batını bir yola" sokmuş olmalarıdır. Öyle ise Bozkurt'un "Uygur destanı salçalı aleviliği" inandırıcı olmaz. *"Alevilerin kutsal kitabı Buyruk'ta[1]*

Bozkurt'tan okuyoruz ki Moğollar da içinde Asyalıların ezici çoğunluğu –büyük parantez- şamancı totemci Türktür.

1 'Alevilerin kutsal kitabı Buyruk' çok yanıltıcı bir belirleme. Bozkurt 1982'de çalıştığı metinde "... Anadolu'nun çeşitli köşelerinde yazmaları bulunan kitabı Şeyh Safi'nin yazdığı söylenir [Eröz 1977:75] Ancak bu sav kesin değildir. ... ilk ve tek doğru baskısı 1958'de Sefer Aytekin... İzmir yazması esas alınarak... başka yazmalardan kimi bölüm-

geçen bir öykü, Uygur Türeyiş destanındaki söylenceyi anımsatır: (...) Böylece kurtla evlenme ve kurdun insanlaşması öğeleri, Buyruk'ta da işlenir..." (Bozkurt 2003, age. s. 123.) Bu Türkmenliği Türk başlığı içine tepiştiren yaklaşım bizzat Bozkurt'un kaynaklarının bazıları tarafından yadsınır. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş'te "Kurtata" için *"Halbuki hayvancı Türklerde, kurtlar günlük hayatın bölünmez bir parçasıdırlar. Kurt, hayvancıların en büyük düşmanı ve günlük konusudurlar"* (Ögel 2000 -6. Cilt- 210.) der. Bunu alıntıladığım için bir utanç duygusu yüzümü yalıyor. Ancak kendi hayatımda gördüğüm sürülere dadanan " kutlu kurtatalarımızı" öldürmeye giden köyün gençleri yaşantısı bir hocanın bilimsel görüşleri karşısında "yiini/yiğini" kalıyor. Ben de bu tüy gibilikten kurtulmaya ağır bilgin çalışkan Türkçü –görüşlerinin çoğuna katılmasam da saygıyla anıyorum- Bahaeddin Hoca'ya sığınıyorum.

---

ler eklenmiştir" (Bozkurt: 1982: 173) der. Bozkurt'un çalışmasında Türeyiş destanı sadece mürşide koşulsuz itaati gösterip belirgin kılar. Onun yorumları alıntıladığı parçanın işareti ve bağlamında yoktur. Aytekin 1958/2003'te bu "Uygur Aleviliği" bölümü yoktur. Sadece Bozkurt'un "alıntısının" son sekiz satın ***–Ve dahi, mürid üç türlüdür. Birinci mürid. İkinci tirit. Üçüncü kürit...***- (age. s. 96.) vardır. Ayrıca Eröz –Bozkurt'un söz etmediği- Şah İsmail'in yazdığı Buyruk'tan da bahseder. Uygur türeyiş destanı parçası Ayyıldız, Bisati –haz. Taşğın-, Erbay, Vaktidolu buyruklarında yoktur. Korkmaz'ın hazırladığı yorumlu İ. C. Buyruğu'nda hikaye biraz değişik bir anlatımla verilmiş olup Bozkurt'un anlatımıyla benzerdir. Korkmaz üniversite bilimine selam çakarken gerek Bozkurt metnine gerek kendi metnine –dolaylı mı?- kaynaklık eden ve Türkiye'de türevlerine rağmen hala tek metin olan "Buyruk"u hazırlayan Sefer Aytekin'i "... 1982 yılında yayımlanan Buyruk dışındakiler, birer sorumsuzluk örneği durumundadır. Burada adlarını anmayı bile gereksiz görüyorum." diyerek ışıklı çevreden atar. (Korkmaz 2002: 10.) Böylece selam çaktığı kişinin "ilk ve tek doğru baskı" demesini de inkar eder. Burada Bisati (?) buyruğunu bize sunan Ahmet Taşğın'ı selamlıyorum.

Bozkurt, Türklerin Dini'nde kaynaklarını Türkislamcı çevrelerden seçerek Türkçü çizgide; İslamı, dini geri bulan çevrelerden seçerek de kabamaddeci, olgucu, faydacı vb. odaklarda salınmaktadır. "*... böylece şahin, kartal, tavşancıl, sungur, üçkuş, çakır kuşları Oğuzların totemleridir. Aynı totemden olan kişiler aynı atadan geldiğine inanırlar... aynı totem çevresinde toplanan kişilerin birbirleriyle evlenmeleri yasaktır* [Kafesoğlu 1980, Eski Türk Dini, s. 14] (Bozkurt 2003: 121). *Böylece kurtla evlenme ve kurdun insanlaşması öğeleri, Buyruk'ta işlenir. Eski inançlardan Anadolu'ya uzanan köprü Alevilikte noktalanmış olur. Ne ki, tüm bunlar eski Türklerin totemci olduğuna kanıt sayılmaz. Totemcilikte yalnız bir hayvanı ata saymak, onun görüntülerini yapmak yetmez. Totemci ailede anayı esas alan toplum düzeni egemendir.* (s. 123.) *Başkurt ve Oğuzlarda avcı kuşlarla ilgili inançlarda totem izleri vardır... Oğuzlardaki bu inançlar ise Moğol etkisine dayanır...Moğol aile düzeninde ana baskındır. Asalak ekonomi vardır* [Kafesoğlu 1980: 17-21]. (s. 124). (...) *Türklerin din seçmedeki genel eğilimlerine [Şamancı, Budist, Maniheist, Zerdüştçü, Mazdeist, Nasturi, Musevi, Taocu, Ortodoks ve de Hazar Türkü Hristiyanlığı -?-, İslam?] bakıp bu nedeni kestirmek kolay: ... güçlü imparatorluk dini seçmeden kaçınıyor, arada yitip gitmek istemiyorlar. Ancak eski dinlerinin de çağın gereklerine yanıt vermediğini... Böylece... Türkleri [Uygur, Başkırt, Moğol, Oğuz, Öngüt, Yağma, Kırgız...?] her defasında yeni dinleri denemeye itiyor. Yalnız bu din imparatorluk dini olmayacak ve din Türkleri zorlamayacak!*" (Bozkurt 2003: 139.)

Bilindiği gibi Karahanlılar dahil orta ve Batıasya halkları güçlü Şii etkilerle Müslümanlığa dahil olmuşlardır. Karahanlıları öz Müslümanlık dışında başka bir şeye yakıştırmayanların din tarihinden ya haberleri yoktur ya da bir şeyler gizlemektedir. "*... hicri dördüncü asır başlarında [9. Yüzyıl başları], Boğraç Türklerinin [Karahanlılar] Hazret-i Ali'yi ma'bud tanıdıklarından bahsederken bunu eski Türk paganizminin muahharan müfrit Şia telakkiyatı altına saklanması tarzında izah etmiş ve –Gök Tanrı yerine Hazret-i Ali'nin ikame edildiğini söylemiştik.*" (Köprülü, age. s.142.) Saltuk

Buğra Han Menakıbı(tezkire) Şii motiflerle doludur. Ayrıca Samaniler dahil birçok kent beyliği yönetim düzeyinde bile Şiiliğe girmişlerdir. Oğuzların Emevilere karşı İçasyadaki bütün Batıni hareketlere geniş boyutlu katılımları; dolayısıyla Batıni ve Şii etkiler tavşanı bir Oğuz "totemliğinden" çıkarıp Batıncı akımların "tabu" alanlarına katar.

Türkmenlerin 11.yy.ın başında İsmaililerle çok yakın ilişkileri vardır. *"10. yy.da Azerbaycan, İran'ın Kuzey, Kuzeybatısı, Doğusunda "Karmati yanlısı İsmailik yaygındır"* (Daftary 2005:252-258). 1045 yılında Buğra Han'ın yaptığı/yaptırdığı İsmaili katliamı da (age:318) Oğuzların anagövdesinin bulunduğu coğrafyayla sınırdaştır. *"[Göçebe Oğuzlar] ... müfrit Şii temayülatıyla mümtaz olup 'hulul' ve 'ibahe' gibi Batıni esaslar neşreden itikad halitalarında buluyorlar ve reisleri başta olarak çocukları ve kadınlarıyla birlikte bütün bir aşiret halkı o itikadları kabul ettikleri cihetle bir tarikat zümresi değil bir taife-i mezhebiye 'secte'[fr. Mezhep] teşkil ediyorlardı."* (Köprülü, Türk Tarihi Dinisi, s.149).

İsmaili Batıni etkiler İran Selçuklularının kuruluş yıllarında da kendini gösterir. Tuğrul Bey ile Yinal Bey çekişmesinde *"Yınal'ın Besasiri [Şii Buveyhi] ile Mısır Fatımilerince [Şii] desteklenmesi... [Tuğrulun yakın çevresi dışındaki anakitle]Türkmenlerin Yınalcılığı..."* (Daftary, age:307) ile ilgili sayısız kayıt vardır. Bu yalnız siyasal düzeydeki bir tercih değil, Abbasi ve Selçuklu yönetimlerinin Hanefiliğine karşı da bir seçimdir. Yine aynı dinsel ayrılıklar Kutalmışoğlu Süleyman Bey ile İran Selçukluları yönetici beyleri arasında vardır. 12. yy. boyunca Horasan, Harzem, Maveraünnehr Batıni akımların güçlendiği yerlerdir. Edip Ahmed'in "Hakayık"ındaki kötümserlik Köprülü'ye dayanılarak, *"... Sencer'in, İslam geleneklerine yabancı göçebe Oğuzlarla mücadeleleri, putperest Karahitayların İslam dünyasını tehdidi, Batıni cereyanların güçlenmesi, Maveraünnehr'in iç durumunun istikrarsızlığı, Harzemşahların rekabeti, anlaşılan Edip Ahmed'e bu kötümser, dar ve mutaassıp dünya görüşünü telkin etmiş ..."* (Günay-Güngör 2007:324) dedirtmektedir.

Türkiyeli bazı tarihçilerin Rum'daki döneme ilişkin genelleyici "Şii eğilimli Süleyman Bey" işaretlerinde bu Batıniliği –7 imamlı Nizari İsmaililiği- görebiliriz ki, İmam Cafer kaynaklı zorda kaldıkça başvurulan "takiyye" hariç Batiniler 8. yy.dan beri hiçbir coğrafyada -12 imamlı- Şii olmadılar. Böylece Rum'a gelmeden önce de Oğuz artığı topluluklar –cemaat- arasında görülen tavşan eti yasağının Batıni İsmaililik kaynaklı olabilmesinin imkanları görülmektedir. İsmaililerdeki yasak da Daftary'nin " *İsmaililerin öğretileri[ni]... bazı İslami olmayan daha önceki gelenekleri ödünç almış olmaları"* saptamasına (Daftary, age. s. 218) bağlanabilir.

Oğuzlarda damgalar

Geçimlerini koyunculukla sağlayan toplulukların boy/boybirlikleri halinde yaşadıkları dönemlerde elbet her alt birimin kendilerine özgü "damgaları" vardı. Topluluğun altbirimini oba olarak kabul edersek[1], oba yapısının devamı o toplumun varoluşunu sağlayacağından gündelik yaşamın üretilmesi Oğuzlarda sürünün korunmasına bağlı kalacaktır. 10. yy. için Reşideddin'in listesi üzerinden yazarsak Oğuz topluluğu en küçük düzeyde kurgulandığında Bozok ile Üçok adı verilen iki kollu –şube- bir birlikti. Kollarda 3'er boy bulunuyordu. 3 Sağ ve 3 sol boyun 4'er

[1] 1960'lı yıllara kadar Türkmen Alevilerde topluluğun altbirimi devletin zorlayıcı araçlarına rağmen "aileye" denk gelmez. Bu birim "yolgardaşlığının bir zorunluluğu olarak" 2 ailenin oluşturduğu birliktir. Evlilik yasağı bu birimin çocukları arasında sıkıdır. Alevi Türkmenlerde Yolgardaşı biriminin çocukları arasında bugün de yaygın evlilik örneğine rastlanabileceğini sanmıyorum. İzleri kalmış bir yapıda bu yasağın dışında çok örneğe rastlamak hayli ilginç olurdu. Çünkü topluluğun üyesi sayılmak ile Alevi sayılmak öncelikle topluluğun türeme kurallarına bağlıdır. Sanıldığının aksine –dede soyu da içinde- Alevi doğulmaz, doğanlar temel kurallara uyarak Alevi olur.

obaları vardı. –Buraya kadar Gökalp 1925 kurgusuyla uyumlu...- Obalar kurucu atalarının adlarını taşıyor –Totem hayvanı ya da Oğuz tanrıları adı (Gökalp 1925) değil Günhan, Ayhan, Yıldızhan gibi insan adları- ve efsaneye göre sağ boylar ve sol boylar kendi içlerinde öz kardeş çocukları, aralarında ise -ana ayrı- üvey kardeştiler. (Bak. Oğuz Destanı'nda Oğuzhan'ın eşleri Işıkkızı ile Ağaçkızı.) Sınırları kesin olmasa da yaylak ve kışlaklarda gündelik yaşamın sürdürülmesinde birinci sırada yer alan davarların –koyun, keçi- kulakları "eng" denilen oba nişanları, daha sonraları da boybirliği yapılarının devletler tarafından dağıtılmasıyla ocak/aile nişanlarına göre dilinirdi. Bazen tavuk ve civcivlerin de tırnakları kesilerek englenirdi.

Burada çıkan ilk sorun damga ile "eng"in[1] farklarının açık olmaması. 11. yy.da Kaşgarlı Karahanlı coğrafyasında, *"Atlara ve başka hayvanlara vurulan damga. ..."*yı *dag* olarak açıklar. Bu kelime Türkmenler arasında hala canlı. Buradan bazı hayvanların; at, eşek, katır, deve ve sığırın bir demir kalıp ya da demir bir çubuk ısıtılarak dağlandığı çıkar. Çünkü Kaşgarlı *"tamga. hakanın ya da benzer birinin mührü."* demektedir. Tamgalıq ise, *"bir kişiye tahsis edilmiş küçük sofra. ... bu mühür, Hakan dışındaki kimselerin o masadan yemek yemesini engellemek için vurulur."* der. Karahanlı kültürü ve halkın geçimlik ekonomisinde at başta gelir. Moğolistan kaynaklı kültürlerde atın yaygınlığı ve çoğunda

[1] Türkçe sözlükte (1988, TDK) "en" olarak yazılan sözcük, Türkmencedeki burunsal "ng" atıldığı için bugün "en, boy"daki en ile aynı seslendiriliyor. Anlamı ise " is. hlk. Hayvanlara veya eşyaya vurulan damga, işaret" olarak açıklanmış. Açıklamanın eşyaya vurulan "damga" kesimi belki uygun; hayvanlar için ise damganın özelliklerinin tamamını kapsayıcı değil. Çünkü damga için şeklin, işaretin kazındığı bir kalıp/mühür gerekir. Ek olarak metale, kağıda, kumaşa farklı yöntem –dağlama- ve boyayla ya da boyasız işaret hakkedilir, mühürlenir. Ya tavuğun ayağına, koyunun kulağına?

takas yoluyla değiştirilmesi belirleyici olmuştur. Çünkü bozkırın devletli toplumlarında at, devletin komşu boyları, devletleri "hakimiyet altına alma"sının savaşçıyla birlikte önde gelen temel gücüdür. Doğrusu bozkırın hafif hızlı uzakgidici savaşçısı, at ve birkaç basit savaş silahından ibarettir. Çin yıllıkları tarihin birçok dönemindeki bu at takas/alışverişini sayılarına ve at takas değeri –eşdeğer- olarak ne kadar top ipeğe karşılık olduğunu belirtir. "Savaşçıların" dışında kalan atçılıkla geçinen topluluk birimleri ise yetiştirdikleri at sürülerini damgalamış olmalılar. Karahanlı, Uygur, Moğol coğrafyalarında at eti, sütü ve kımızın tüketim yaygınlığı burdan çıksa gerektir.[1]

Oğuzların gündelik geçimlerinde ise koyun, keçi sürüsü önde gelir. Devecilik atçılığa göre daha öndedir. Oğuzca/Türkmencede koyun, keçi ve bunların "yavrularıyla" ilgili açık, belli birçok kelime bulunuyor. Oğlak, keçi, çebiş, teke, gidik; koyun, kuzu, toklu, şişek, koç vb. –bugün marketlerde "kuzu eti" diye koyun eti satılıyor.- Yine bu hayvanların vücutları, organları, hatta bazı organların kısımları dilde ayrı ayrı sözcüklerle adlandırılmıştır. Davarların hastalıkları, sağaltım yöntemleri, sevdikleri otlar, yemedikleri otlar vb. Türkmenler tarafından uzmanlıkötesi bilinir. Diğer hayvanlar ise ikincildir. Yüklettir, binittir. Burada Oğuzların göçebe yaşamında koyun keçi sürüsünün geçimlik, devenin -az da olsa katır, eşek- yüklet, atın binit olarak yer aldığını belirtelim.

Dede Korkut Oğuznamelerinde birçok yerde bu durum açıkça belirtilir. " *Kafir eydür kazanung kapulu dervendde on bing koyunı vardur şol koyunları dahı götürseng kazana ulu hayf ederidüng dedi ... altı yüz kafir atlandı koyunung üzerine ılgar vardı ... kafir eydür südi peniri bol kaymaklı çoban kazan begüng dünlügi altun ban*

[1] 1990'lı yılların başında Ankara'da öğrenim gören, yurtlarda kalan Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistanlı öğrencilerin "belli sürelerle at etinden yemekler verilmesi için yaptıkları birkaç eylem" o dönemki günlük gazetelerde bulunabilir.

evlerini biz yıkmışız tavla tavla şehbaz atlarını biz binmişüz katar katar kızıl devesini biz yetmişüz ... çoban eydür ... altundagı alaca atun ne ögersin [geçimlikte en altta olan] ala başlu keçümce gelmez mana [koyun en değerli]..." (Tezcan-Boeschoten, Salur Kazanun evi yagmalandugı..., s. 52 -yazılış değiştirildi-.) Burada "ulu hayf etme" aracı olarak sürünün seçilmesinin maddi temelleri bulunuyor[1]. Hikayede develer ise yedilerek götürülür ve önemli kavga sürünün götürülmesi üzerinedir.

Koyun göçebe Türkmenin her şeyidir. Sütünden yağdan peynire, keşe çökeleğe onca yiyecek elde edilir. Tahıllarla süt ürünlerinden yapılan yemekler Türkmen mutfağının temelini teşkil eder. Yünden, yataktan giysiye; içinde kaldıkları evden, evin –çadırın- tabanına serdikleri kilime, keçeye, halıya; gündelik işlerde kullandıkları ip, iplik, urgan, torba, heybe, çuvala kadar onlarca gündelik eşya yapılır; örülür, dokunur. Oğuz göçebelerine göre koyun keçi kutsaldır. Yaygın olarak toplantılarda ve ibadetlerde -Oğuzlarda bunları ayırmak ne derece uygun olabilir?- koç

[1] Elbet burada atların önemsizliğini öne sürmüyorum. Öyle olsaydı, Oğuzcada -Otman Baba 15. yy.ın ilk çeyreğinden itibaren "Oguzca" der –(bak. Otman Baba Velayetnamesi, Güçik Abdal) atla ilgili şu zenginlik gelişemezdi. "... Kazan... kongur atın çekdürdi... tepel kaşga aygırına Dündar bindi... gök bedevisin tartdurdı... Kara Göne bindi... ag bedevisin çekdürdi Şer Şemse'ddin bindi... Bayrek boz aygırına bindi... kongur atlı Kazana keşiş deyen Beg Yegenek torı aygırına bindi saya varsam dükense olmaz..." (Salur Kazan... , age, s. 50 -yazılış değiştirildi-.) Gerçi bazı yazanlar böylesi çeşitliliği çokluğu "ilkel, gerici..." bulur. "Kökende Araplar için de Arapça kutsal değildir. Putatapar dilidir. Çöl Araplarının dilidir. Hiçbir dönemde [İhvancılar Sina'lar Rüşt'ler,Haldun'ların dili?]Latince gibi bir bilim dili olmamıştır. Arap için büyük önem taşıyan kılıç, deve, kadın gibi kavramların çok çeşitli karşılıkları bulunan bir dildir..." (Bozkurt, age. s. 192.) Niyetleri ille de övgü olanlarsa "yüz, dağ, biz..." gibi çok anlamlı sözcüklerin varlığını zengin dilin kanıtı sayar.

kurban edilir. Bazı hayvanlar da kut taşır ve kurban edilebilir. Zaten kurban kut taşıyan[1] "bir simge"dir. 10. yy.da Oğuzların koyun, deve ve atın erkeğini kurban ettikleri Oğuznamelerde birçok hikayede geçer. *"aruz ... begler heb gelsün dedi taş oguz begleri hep yıgnak oldı ala bargah otakların düze dikdi atdan aygır deveden bugra koyundan koç kırdurdı ... beglerine agırlık edüb toyladı..."* (Tezcan-Boeschoten, Taş Oguz asi... age. s. 189 -yazılış benim-).

Dün -?- Alevi Türkmenlerde uygulanan, ama üzerinde pek durulmayan "kurbanlıktan razılık alma" töre ve töreni kurbanın kutsallığını somut olarak gösterir. Kurbanlar dinsel toplantıda - aslında toplantı kendiliğinden dinseldir. Cem=demek kurma, derlenme ve törendir: cem ayini (fars.) sadece bir berkiştirmedir- delil uyandırıldıktan sonra yapılan törenle meydana bırakılır ve kurbanlıklar topluluk karşısında "rıza işaretini" vermediği zaman o hayvan kurban edilmez ve yerine başka bir koç/koyunun "rızası" sorulur.

Kaşgarlı'da Oguz maddesi *"Bir Türk kavmi;Türkmen*[2]*."* diye

---

[1] Burada ille de totemden dem vurulacaksa –Gökalp'ten etkilenerek- koyunu Oğuzların totemi sayardım. Gökalp Hunları koyun totemli sayar (age. s. 141 vd.) Oğuzların imgelerinde sanki dinin temelinde koyun adama ve kurban etme bulunur.

[2] Kaşgarlı Divan'da Türkmen maddesinde "Bunlar Oguzlardır." der ve adın alınışıyla ilgili bir rivayet anlatır. "Zülkarneyn Semerkand'ı geçmiş veTürk ülkesine doğru yönelmişti. ... Bunlar gece vakti hayvanlarını toparlayıp, zamanında kaçamamışmış. Bu adamlar ... Qınıq, Salgur ve diğerlerinden mürekkep olanlardır. ... Zülkarneyn ... bu insan taifesini ayırt edici işaretleri ve Türk damgalarıyla kuşanmış olarak gördüğünde sormadan önce Türk manand 'Bunlar Türk'e benziyor' demiş. O zamandan bu zamana adları bu biçimde kalmıştır. Kökende yirmidört kavimden oluşurlar, ..." (Kaşgarlı, age. s. 608). Burda 2 uygun olmayan, 2 de uygun gerçeklik seçiliyor. Uygunsuzlar: Oğuzların Semerkand'ın doğusunda, rivayetin coğrafyasında, ki orası 10.yy.ın sonlarından başlayarak Karahanlı ve öncesinde Uygur yurdudur, oturduklarına ilişkin kanıt yoktur. İstisnası,

açıklandıktan sonra, *"Her biri hayvanlarına vurdukları ayırt edici bir damgaya sahip yirmiiki koldan oluşur. Bu kollar birbirlerinin hayvanlarını bu damgalarla tanırlar."* (Kaşgarlı/ Erdi-Yurteser 2005: 355) diye devam eder.

Bu bilgilerden şunları çıkarabiliriz. Oğuz örgütlenmesi 11. yy.ın başında 22 ya da daha az –çünkü Kınık 965'ten önce ayrılmış olmalı. Bak. 965 Hazar devleti ile Oğuzların savaşları- "kol"lu bir yapıdadır. Bu kol kavramını Türkmen maddesindeki "kavim" ile karşılaştırıp yorumlarsak, Oguzlar Kaşgarlı'nın uzağındaki Aral-Hazar'da 20'ye yakın "kolun/boyun" oluşturduğu bir kavim/ boylarbirliğiydi. Kaşgarlı "qol'u -bedenin bir organı- kol", *"oba. Kavim (Oguz lehçesi)"* olarak açıkladığına göre toplumsal örgütlenmede birimler çoklukla kendi içlerinde ve birkaç komşu birimle kandaş, boybirliği ise bazıları kandaş olmayan[1] birimlerle oluştu-

---

Arapların "9 Oguzları" Uygurlar. Zaten Araplar Orta ve Batı Asya halklarını toptan Türk olarak anarlar. İkincisi Oğuzlar tip olarak o coğrafyanın Türklerine benzemiyordu ki, Kaşgarlı benzetiyor ve sormadan önce, diyor; Zülkarneyn uzaktan ya da belli bir uzaklıktan Türk damgalarını fark ederek "Türk'e benziyor" diyor. Uygun olan ise 22 boyluk bir birlik. Kaşgarlı'nın zamanında Aral- Hazar Oğuzları Kınık ve bir boyun (Salur?) ayrılmasıyla 22 kalmış olmalılar. Diğer uygunluk ise, Oğuzlar ilk olarak 1000'li yılların başında Türkmen olarak adlandırılmaya başlandı. Bu ad 1050'li yıllarda yaygınlaştı. Ermeni, Rum kaynakları Türkmenlerden 11. yy.da bahsettiklerine göre. El Biruni de Oguzların ellerini [11.yy.? ve öncesi için] "ard al Turkmaniye" [Türkmen'in >toprağı, yurdu] diye anar (Togan, Umumi Tar., s.186).

[1] "... Şimdi birçok kavimler, ki Oğuz Han onlara ad koymuştu, Oğuz Han neslinden değildirler. ..." (Türklerin Soykütüğü, Ebul Gazi, s. 32; haz. M. Ergin) Burada "terakime" sözcüğü neden "Türkler" şeklinde yazıldı? Biz bunun "Türkmenler" olduğunu öğrenmiştik. (Ebul Gazi'nin eserinin bir "edition critic"i var. Aktarmaları Zühal Kargı Ölmez'in Simurg yay.1996 tarihli çalışmasından yapamadım.)

rulan siyasi bir birlikti. Bunu B. Atalay'ın Divan çevirisinde geçen "boy: kavm, kabile, aşiret, hısım. Oğuzca.[1]" (Divan, c. III. s.141) daki "hısım"dan da hissedebiliriz. Örneğin Beçenek ve Çaruqluq (?) kandaş değildi. Tanık Dede Korkud'daki "it beçene"yle didişmelerin aktarıldığı katman Peçenek boybirliğiyle -8 birimli yapı- Oğuz boybirliğinin -24 birim?- savaşlarının 900'lü yılların başındaki tortusu olsa gerek. Ayrıca Ebul Gazi'nin listesindeki Oğuz boylarının "hizmetçisi[2]" durumundaki Türk boyları kandaşlığı sınırlayan, boybirliğinde kandaşlığı zorunlu olmaktan çıkaran bir olgudur. Ama Ebul Gazi bu boyların Oğuz'un oğullarından hangilerinin oğulları ve hangi cariyelerden türedikleri bilinmez dedikten sonra, bir üvey kardeşlik hasıl eder. Bu da 20 yy. başlarında Kazan Tatarı entellektüellerde yaygın olan Tatarlar ve Mogolların –hatta bazı Çinli boyların, Kitanlar gibi- Türk ve Türkmenlerle kardeş oldukları kanısının öncülüdür. Kafesoğlu ile Ögel bildiğim kadarıyla sadece erken dönemlerdeki Moğolların ve Tatarların kardeşliğine şöyle bir itiraz eder. Daha sonra temel olarak 12. Yüzyılın başlarından itibaren kaynaşma ile bu halklar kültür ve soy açısından bütünleşmişlerdir. " (*Proto-T*ürk geleneklere doğru): Sık

---

1 "Boy. Kavim, boy, cemaat, (qabile, aşiret, reht- Oguz lehçesi)". (Divan, s.198, Erdi-Yurteser). İki çeviride oldukça önemli farklar var. Kaşgarlı lehçeyi olasılıkla kullanmış olamaz. Bu Türkçenin lehçeleri sayılan diller açısından hala tartışmalı. Fakat çevirmenler bir ezberle lehçe yazmış olmalı. Bu yüzden Atalay "Oğuzca" yazar. Erdi-Yurteser'in çevirisinde "boy" maddesinde kabile ve hısım yok. Reht ise içerik tekrarlarıyla işi iyice karıştırıyor.

2 "Beşinci çadırda Yulduz Han'ın büyük oğlu Avşar'ı oturttular. Sağ oyluğu pay verdiler. Kızık onu doğradı. Torumçu atlarını tuttu" (Ebul Gazi, Şecere-i Terakime, s.46). Damgası altkenarı iki yana uzalı, sağ köşesi içten üst boydan sağ ene birleştirilmiş dikdörtgen. Kuşu beyaz doğan –bari akdoğan deseniz!-. Damgalar Reşideddin, Yazıcıoğlu ile Kaşgarlı'da farklıdır. Kuşlara gelince, Reşideddin Tavşancıl, Yazıcıoğlu Tavşancıl kuş, der.

sık belirttiğimiz gibi Hıtay devletini kuran Kitan adlı topluluklar, Proto-Moğol olmalarına rağmen, uzun zaman Göktürk ve Uygur idaresinde kalmışlardı. *940'ta devlet kurulurken, imparatoriçe dahil birçok devlet büyükleri Uygur soyundan idiler [Osmanlı sultanları da Bizans, Sırp,* Gürcü, Çerkes... soyundan idiler]. Hatta yazıları da Uygur yazısı idi. Ayrıca, batıda Kara Hıtay devletini de, Hıtay devletinden *ayrılıp gelenlerin kurdukları göz önünde tutulursa,..."* (Ögel 2000, Cilt 6: 52.) Bu bakış devletçi ve devletin uyruğu topluluklar hanedan soyundan gelir düşüncesiyle oluşturulmuştur.

Cengiz Han konusu ise –büyük- bir hayranlıkla Türklüğe dahil edilir. *"Anlaşıldığına göre beyaz bayrak, Osmanlı devletinde olduğu gibi, eski Türk devletlerinde de, baş bayrak idi. Büyük Hun imparatorluğunda, komutan ya da subayların beyaz elbise, -belki de beyaz at-, kullandıklarını, kesin olarak biliyoruz. Çingiz Han'ın da beyaz elbise giyip, beyaz ata bindiğini, rivayet yoluyla da olsa bazı kaynaklardan öğreniyoruz..."* (Ögel, age. s. 23.) 13. yy. Rum'unda başta Karaman Türkmenlerinin Moğollara karşı direnişi Aksarayi, Mevlana, İbni Bibi vb. tarafından şiddetle aşağılanır. Bugün de konu Çingiz Han Moğollarına, Kubilay Han'ın Çin Türklerine (?), Timur'un Özbeklerine, Babür'ün Hint Türklerine gelince kimse pek sesini çıkarmaz. Çünkü bakış aynıdır ve bugünküler biriki kuşaktır öncekiler tarafından öğretilip bilim yuvalarına yuvarlanmaktadır.

Oğuzların 10. ve 11. yy.ın başında yaşadıkları yurtlarında boy/boylarbirliğinde Kıpçakların Kanglı boy kalıntıları yanında diğer boylarından da kalıntıların olması kuvvetli ihtimaldir. Bugün Türkiye'de Kıpçak, Kıcak, Kıcık, Kılçak, Kıvşak, adlı köyler olduğu gibi Hancağız, Hançalar, Hanlı, Hançılı, Hançıplaklar, Hanlar, Hankendi, Kangırlı, Kagnılı, Kangallar gibi adlı yerleşimler bulunuyor. Ayrıca Kıpçaklıkları bilinen yerleşimler de bulunuyor. Kıpçak Türkçesi ile Türkmence arasında ödünçleme sözcüklere bol miktarda rastlanması sadece 13-16. yy. Mısır Memlükleri dönemiyle açıklanamaz bir olgudur. Yine Bizans döneminde 11. ve 12. yy.larda Rum'a yerleştirildikleri rivayet edilen Kıpçakların

bugünü bilinmese de bu dil etkileşiminde payı olsa gerektir. Ortaçağın Codex Cumanicus'u bugün de Türkmenlere tanış gelir. 10. yy.da Oğuzların Kıpçaklarla savaşları bu karşılıklı etkilenmeyi dışlayamaz. Ebul *Gazi "... şimdi birçok kavimler, ... Oğuz Han neslinden değildirler..."* dedikten sonra bunları *"Kanklı ve Kıpçak ve Karlık ve Kalaç"*lar diyerek boybirliğine katar. Yukarıda söylenildiği gibi Karluk bir üstisim olup Yağma, Çiğil, Tuksi ve Uygur topluluklarından bazı parçaları işaret eder.

Kaşgarlı Oğuzları iyi bilseydi, *"Bunların şefi qınıq'lardır; şimdiki [Karahanlı] hakanlarımız da bu koldandır; ... "* diyemezdi[1]. Eğer bunu bir Yagma, bir Çigil bir Tuksi Türk'ü [ya da Karluk[2]] o yıllarda duysaydı, Kaşgarlı'nın dediğini gülerek tekrarlardı: *"Ol meni oguzladı* [O, beni Oguz sandı ve onlarla ilişkilendirdi.]" (age. s.355)

Kaşgarlı'nın "damgalarını" daha sonra Rum'da hatta günümüz Anadolu'sunda beglik tuğlarında, halılarda, kilim desenlerinde bulanlar şu soruyu cevaplamalılar: bunlar bir ihtiyaçtan çıkan hayvan damgaları mı, yoksa Kaşgarlı'nın birim adını bir zorunluluktan

---

[1] Ama Bagdad'da yazdı. Çünkü bir nedeni, Qınıq'tan çıkardığı Selçuklular kendini savunacak gücü kalmayan Abbasi halifelerinin koruyucusuydular. Çünkü Selçuklular İran'daydılar ve Bagdad'ın (1070'lerde) onların fiiliyatta olduğunca resmiyette de şehirleri olma olanağı vardı. Çünkü...

[2] Kaşgarlı, Karluk maddesinde, "qarluq. Bir Türk kavmi. Bunlar göçebedir, ama oguz değillerdir; ancak tıpkı Oguzlar gibi Türkmen'dirler" der (age. 406). Kesinlikle Kaşgarlı Karahanlıları ve dayandığı boyları kendisinden sonraki tarihçilerden iyi biliyordu. Neden Karahanlılar içinde qarlukları saymadı? Neden onları "oguz değiller" diye ama "göçebe ve Türkmen" vurgusuyla belirtti ve "çaruq-luk"taki damga belirsizliği, sayılarının azlığı bilgisi ve 10 yy.daki Karlukların Oguzeline sınırdaş olması olguları acaba Oguz boybirliği içinde –Peçeneklerin altbirimleri gibi- Karlukları, en azından altbirimlerden birkaçını –örnek Çiğil- var saymamızı kolaylaştırmaz mı?

dolayı koyamadığı –değişkenlik, dağılma, toplumu yeteri kadar tanımama vb.- boyların simgeleri mi? Devletsiz bir toplumda bunlar siyasi altgücün simgesi değil sınırdaş ve yakın yaylaklarda yazlayan altkavimlerin koyunlarının karışmamasını sağlayan işaretler olmalıydı. *"Bunlar temel altkavimlerdir. Daha sonra bu altkavimler de altkollara ayrılmaktadır, ancak anlatımın kısalığı için bunları dahil etmiyorum. Bu altkavimlerin adları, eski zamanlarda onları var eden kurucu ataların adlarından alınmıştır. Soylarının kökenini onlara dayandırırlar; tıpkı Arapların Beni Salim ("Salimoğulları"), Benu Hafaca ("Hafacaoğulları") demesi gibi".* (Kaşgarlı, age. s. 355.)

Burada tamga-totem bağının varyok çizgilerinde dolaşıyoruz. Oğuzların "altkavim" adları insan adıdır: Yıldızoğulları... Tavşancıloğulları değil. Ayrıca Oğuzluğuna Türkmenliğine kimseden itiraz gelmeyen Akkoyunlu ile Karakoyunlu beylik ya da her ne ise bayraklarındaki koyun deseni (Ögel 2000) neden bu tamgalara, totemlere, ongunlara uymuyor?

İki noktayı açığa çıkarmak Oğuzların nasıl oluyor da farklı bir din kültür geliştirdiklerini bize sıradan bir oluş olarak getirir. Önce bu damgalar sürü için eng ise ve dilimlemeyle kulaklara konuluyorsa, Kaşgarlı'nın belirttiği damgalardan en fazla yedisi kulağa açılabilir. Bunlardan 2-3'ü de biraz zorlamayla olur. Çünkü karışık ve çoklu işaretleri dilmek hem kolay değildir hem de hayvana fazladan acı verir. Hem de Oguzun sevgili oğlak ve kuzularına. Bunlar Kaşgarlı'daki tamga "işaretlerinin" inanırlığını zedeler[1].

[1] Kalecik/Afşar artakalınlarının (bakiye)1970'li yıllarda kullandıkları aile englerinde dilikler ve kulağa açılan küçük yarım daireler bulunurdu. Bunlar dilinirken hayvana fazla acı vermemek için küçük ve kısa dilik/ oyuklanırdı. Bu işte çok keskin bir bıçak ve bir tahta parçası -dilinen yerin altına konulacak- kullanılırdı. Ocağımızın koyduğu engi koyun ve keçilerin sağ kulağı önden –uçtan- yarım daire biçimli oyuk, sol kulağı önden iki çizgi dilik idi. Benzer damga anadan dedemlerde yarım oyuk ile tek dilikti.

İkincisi Oflaz'a göre 1550'lere doğru (bak. Oğuzname-Kökenler...) Oğuzun babaevinin, onun efsanesel küçük oğlu Yıldızoğullarının elinin (Kızılırmak'ın akışına göre sağda kalan, yay içinde kalan yurtlar) dağıtılmasıyla son bulan örselenmiş boybirliği, bence ta 900'lü yıllarda bozulmaya başladı.

Dede Korkud'daki şu parça boybirliğinin –boybirlikleri ya da boylarbirliği anlamında- bozulmaya başlamasını 16. yy.dan çok öncelere götürür. *"aruz [Taş oguz= Bozok boyunun beyi; Bayındır'ın dayısı] eydür mere kılbaş [İçoğuz=Üçok boyunun, Bayındır Bey'in casusu] ol vakt kim üç ok boz ok yıgnak olsa ol vakt kazan evin yagmaladurdı suçumuz neyidi ki yagmada bile olmaduk dedi hemişe kazanung başına bunlar gelsin [Kılbaş Bozokları sınamak için düşman baskını varmış gibi yardım çağrısı getirir] tayısı aruzı dayim ana tursun biz kazana düşmenüz belli bilsün ... emen [Bozok beyi] eydür ya sen ne cevab verdüng aruz eydür ki mere kavat biz kazana düşmenüz didüm emen eydür eyü dimişsin."* (Tezcan-Boeschoten, age. s.188-189).

Hikayeyi yazıya geçiren ya da anlatanın tarafgirliğine tam örnek: neden asi olan taş oguz? Yagmaya çağrılmayan, manevi ve maddi olarak zarara uğrayan onlar değil miydi? Kurulu düzeni, geleneği töreyi bozan iç oguz değil miydi? Yağmadan kaçırdıklarıyla zenginlik, güç, erk, ün biriktirip topluluğu farklı sınıfaltı yapılara bölerek boybirliğini bozup devletli bir yapıya koşan? Asi olmak zenginleşmek isteyene, başkalarını boyunduruğa almak isteyene başkaldırmak mı? Bozok asidir. Asiyozgat diye bir köy adı günde "Elmadağ" diye çağrılır.

Burada eski zamanda Anadolu öncesi bir zamanda Bozok beylerinin ve topluluğunun Üçoklara "adavet eyledikleri" çok açıktır. Ayrıca "Türk efsanelerindeki" iç ile dış yönlerinin toplum örgütlenmesinde işaret ettiği yerler hikayenin anlattığı durumla değişir. Yine sağ ile sol kollar önceleri sağ ikincil, sol kıymetliyken tersine dönmüştür. İçoğuz baskın, egemen, kıymetli iken Dışoğuz dışlanan, hakkı verilmeyen, değersiz sayılan topluluktur. Hikaye ile

öndevletli –sürekli küçük bir silahlı gücü olan, gerektiğinde salma vergi alan beylik gibi örgütlenme-, devletli Türkmenlerin sonradan yönetici sınıfı olan Kınık, Bayındır, Salur boylarının Üçok/İçoğuz oluşu ve Aşıkpaşazade'nin Osmanoğulları –Gökhan/İçoğuz- kütüğündeki rivayetleri birbirleriyle uyumludur.

Peki bu yapılar neden dağılmaya yüz tuttu? İnandıkları din neden gevşedi ya da başka dinlere "girdiler"? Obaların englerine ihtiyaç kalmamaya başladı. Obaların kız aldıkları ve kız verdikleri (başka obalar) yapılar içerden ve dışarıdan yapılan saldırılarla bozuldu. Çünkü kandaşlığın o zamanki temel birleştirici değer olması, çünkü ortak üretim ve tüketim, çünkü ortak savunma düzenleri, çünkü beylerin ve başka kişilerin zenginlik ve güç biriktirme... yani obalı yapılar günde geçer akçe, itibar gibi soyut; asker, para, koyun gibi somut şiddetli arzuların birikiminin gerçekleşmesiyle saldırıya geçti. Birlik yani bir mekansızlıkta eşit, özgür, kardeş, soydaş yaşama becerisi bozulmaya yitmeye başladı. " *Ama, bu ilkel topluluğun gücü, bize daha ilk anda bir alçalma, eski gentilice toplumun yürek temizliği ve ahlak yüksekliğinden bir ilk (originelle) düşüş olarak görünen etkiler tarafından kırıldı. Yeni uygar toplumu, sınıflı toplumu başlatan şeyler -açgözlülük, zevk düşkünlüğü, cimrilik, ortak mülkiyetin bencil yağması gibi- en aşağılık çıkarlardır; eski sınıfsız toplumu kemiren ve yıkılmasını sağlayan şeyler –hırsızlık, zor, kalleşlik, ihanet gibi- en utandırıcı araçlardır. Ve bizzat, yeni toplum, varlığının ikibinbeşyüz yıllık süresince, küçük bir azınlığın, büyük bir sömürülenler ve ezilenler çoğunluğu zararına gelişmesinden başka hiçbir şey olmadı ve bugün, her zamandan da çok, böyledir.* " (Engels 1967/2005:116.)

Yukarıda söylendiği gibi tekeşlilik ve içevlilik Türkmenlerin toplumsal bir özelliğidir. Mac Lennan'ın 19. yy ortalarında yaptığı sınıflama "*... bütün aşiretler, içinde evliliğin yasak olduğu (exogames) aşiretlerle, yasak olmadığı (endogames) aşiretler biçiminde, ikiye ayrılırlar... Kandaş akrabalık üzerine kurulu gensin [oba] bulgulanması ve bundan gens üyelerinin birbiriyle evlenmele-*

rinin olanaksız olduğu sonucu çıkması, bu deliliğe bir son vermiştir" (Akt. Engels, age. s. 102). Bu olgu bugün bile Türkmenler üzerine düşünenler tarafından tam anlaşılmamıştır. Bozok kolunun varsayımsal dar örgütünde Günhan boyunun Kayı obası; Üçok kolu Dağhan boyunun Salur obasına kız verirdi. (bak. Oğuzname s.188-189.) Aruz ile Kazan'ın akrabalığı: dayı ile yeğen; Dış Oğuzdan Bicanoğlu Deli Karçar -Kayı obası?- ile İç Oğuzdan Bay Büre Hanoğlu Beyrek: kayın ile enişte. Kayı'nın kız aldığı oba ise belki Gökoğlu Çepni/Çetmi idi. Dağoğlu Salur Kazan ile Gökoğlu Bayındırkızı evlidir. Dede Korkut'ta belli evlilik örnekleri obalararasıdır. Sonra bu mükemmel yapı ve işleyiş nüfus artışıyla ve onun sonucu yurdun genişleme ve yer değiştirme zorunluluğuyla değişime uğramış olmalı. Ama 9. yy. 14. Yy. arasında Oğuznamenin evlilik geleneğinde Kayı obası kendi içinde evlenemezdi. En yakın kandaş olduğu Günoğlu Bayat obasıyla evlendi belki. Çünkü Efsanenin göğünden yere indiğimizde, yani obaya; bir ebe ile bir dededen inen –kardeş, kız kardeş- temel kandaşlık biriminin obası ki ortak sürü, ortak yaşam, ortak gelecek... buna dayanıyordu. Bu da "Lennan'ın endogamik aşiretini" en azından Ödipusçu yasağın rivayeti M.Ö. 5000 -Eski Ahit tanıklığı; Sofokles Kral Ödipus'u yaklaşık MÖ. 5. yy.da yazdı- yıllarına öteler. Boybirliğinin temeli herkesçe kendiliğinden doğallıkla uyulan bu yasağa, obaiçi evlilik yasağına bağlıydı. Yoksa boybirliği kuruluş gerekçelerinden birini yitirirdi. Bundandır ki, Oğuzda kadına miras yoktur[1]. Olsa gereksiz olurdu; çünkü aslolan kadının ya da

[1] 1998'de "tarıma destek kanunu" uygulanmaya başladığında Kalecik Mal Müdürlüğü önünde haftalarca kuyruk oluşturan köyler sadece Türkmen Alevi köyleriydi. Çünkü hiçbir kadın babası öldüğünde "Kadim Türkmen Hukuku (!)"na göre nedenini bilmeden mal istememişti. Sanki gelenek o kadim zamanlardaymış gibi yaşıyor işliyor belirliyordu. Bazı sülalelerin tam dört kuşaktan beri –tapu çıkalı beri?- tarlaları dipdedelerine ait tek tapuyla kalmıştı. Hanefi

erkeğin varisliği maddi varlığı değil obanın varoluşunu sürdüren geçimliklerin obada kalmasıydı. Nasıl olsa kadın ve erkek ocakta ve ocağın obasında eşitti. Bugün de medeni kanunun hükmüne rağmen Türkmen Alevi ailesinde "mal" erkekte kalıyor görüngüsündedir. Ama gerçek bu değildir (yolgardaşlığı kurumu, obanın kalıntısı maddi soy sopun/sülalenin görünmeyen gelenekleriyle yoksul köklü ocakların tüttürülmesi için kalan malın ocağa bırakılması). Obadan evlilik yoluyla ayrılan kadın çeyiz götürürdü. Buna obanın armağanlaştığı mal davar da dahildi. Obaya gelen gelin de aynı kurallara uyardı ki böylece diğer kandaş obaların da sürekliliği sağlanırdı.

Alevi Türkmenlerde 20.yy boyunca görülen "kız değişme" geleneği de böyle bir varoluşu sürdürme töresinin kalanı olmalı. A ailesi kızını B'ye verip oğluna B'den kız alması; oba yapıları yüzlerce yıl önce dağıtılmış olsa da kimsenin sezemediği bir töre bu durumlarda da alttan alta işliyordu. Örneğin Kalecik/Afşar artakalanları Sulakyurt/Kavurgalı artakalanlarıyla ya da Mahmudiye/Yeşilyurt artakalanlarıyla kız değişirdi. Nüfusu azalan obalar ise kayın evliliği (leviratus-soluratus: ölen erkeğin eşinin kayınıyla ya da erkeğin akrabasından bir erkekle evlendirilmesi ile ölen kadının yerine kadının kız kardeşinin ya da teyzekızının gelin gelmesi; çoğunda çocuklara teyze olarak iyi bakacağı anlayışıyla) ile bazan da diğer obalardan içgüveyisi alma töresine uyarlardı. Çocuğu olmayan kadına kız kardeşinin birkaç çocuğu varsa birini verme uygulaması da yaygındı. Bu akışlarla oba nüfusça çok artarsa iki obaya ayrılarak boybirliğine katılımını sürdürür-

Türkmen ve Türk (Kıpçak?) köylerinde böyle bir sorun yoktu. Baba ölünce toprak hemen paylaşılıyordu. Eğer alevi köylüler Tapu işlemlerini yaptırılabilseydi, yenilerde şehirli olan bu tersten göçebe çiftçiler dönüm başına destekleme yardımı alacaklardı ki, bu yoksulluklarına bir bardak sıcak çay, çocuklara bir bardak kola demekti. Hem de şu kredi kartlı gittikçe artan borçlu günlerinde.

dü. Yeni oba ayrıldığı obanın kız kardeşi obası (bazan da torun obası?) sayılmış olmalı. Okuduğum destan, halk hikayesi, dinsel metin ve bazı Osmanlı kayıtlarında geçen oba, cemaat isimlerinden –Torun Obası, Torunlar, Kürdün Kızı Obası vd.- böyle bir düşünceye varmış olmalıyım. Yanlış? Belki.

Böyle bir yapının yetiştirdiği insanların güzelliği 1870'lerin sanayicisi Engels'i coşturur: *"ve bütün saflığı ve yalınlığıyla, bu gentilice örgütlenme, ne hayranlığa değer bir yapılaşmadır! Askersiz, jandarmasız, polissiz, soylular sınıfı yok, ne kral, ne hükümet, ne vali, ne yargıç, hapissiz, davasız, her şey düzenli bir biçimde gider. Bütün kavgalar, bütün çekişmeler, ilgili kimselerin topluluğu gens ya da aşiret ya da kendi aralarında çeşitli gensler tarafından bir sonuca bağlanır... çoğu durumda yüzlerce yıllık bir töre her şeyi önceden düzenler...* böylesine bir toplum ne erkek, ne kadınlar yetiştirir; buna, bozulmamış yerlileri tanımış bulunan Beyazlar, *bu barbarların kişisel onur, doğruluk, karakter gücü ve yiğitliğine duydukları hayranlıkla tanıklık ederler* " (Engels, age. s.113,114) diye yazar.

Burada Alevi Türkmenlerin en gelenekçi "Oğuzlar" olarak hala yaptıkları evliliklerin baskın çoğunluğu neden "Alevilerle" (Türkmenlerle?) olmaktadır, diye sormak zorundayız. Bu soruya en azından mantıksal tutarlılığı olan bir cevap veremezsek neden Türkmenlerin dinlerinin "heteredoks, senkretik, heretik" değil (böyle olmayan bir din mi var?) Batıni, Velili, Dedeli/Ocaklı ve bununla birlikte toplumsal eşitlikçi, özgürlükçü, çevreci, hayvansever; evet hayvan haklarından yana -kurban? bak razılık-, insancıl, toplumcu ve de egemenlik karşıtı (muhalif değil, çünkü Türkmenler bir iktidarın halefesi(!) arzulusu olmadılar hiç) olduğunu anlayamayız. "Mum söndü" ussuzluğu Türkmenlerin 10. yy.dan beri karşılaştıkları bir hakaret ve küfür "olgu" olarak, Oğuzların kandaş boylarını zerre anlamamış Türkmen olmayan Farisi, Arabi, Kürdi, Türki ya da güzel melezliklerini sanki bir alt derece imiş gibi saklayıp iktidarlı Türkiliğe irca eyleyen "mülkün nizamları"nın ve onların kılavuzluğunu seçmişlerin sayrılıklı düş/

düşüncelerinden başka bir şey değildir. Başka bir soru da "neden Alevi Türkmenlerin içinde yaşadıkları toplumlarda, o toplumların zorda kaldığı evrelerde, o toplumların yönetim aygıtları tarafından *saf kan Türklüğü, Farslığı, Araplığı, Bulgarlığı, Helenliği* icat ediliyor acep?[1]" (Aruz'un Kılbaş'a sorusunun bir çeşitlemesi).

Kınık boyunun neliğini, Oğuz topluluklarıyla ilişkisini 1000'li yılların başında Taşkent çevresinde ve Müslümanlığa girdiklerini beyan ederek Karahanlı beylerinden yurt istemeleri gösterir. Aynı yıllarda Horasan ve Harzemde Gaznelilere sığınan Oğuz boy parçalarının varlığı boybirliğinin dağılmasının hızlandığını açık eder. Yine Hazar'ın Güney/Güneydoğusunda Balhan Türk-

[1] Yakın zamanlarda -20. Yüzyılın 2. On yılları- İttihatçıların alevilik araştırmaları için onların yolsuz dağbaşlarındaki köylerine gidişleri, Enver Paşa'nın Çelebi Cemalettin'i öğrenir öğrenmez onu Dersim Zazalarını kazanması için 1915-16'da Dersim'e yollaması, Mustafa Kemal'in 22 Kanunuevvel 1335 [22 Aralık 1919]'te Çelebi Cemalettin ve Hacıbektaş tekkesinin Postbabası (posttaoturan, postnişin) Salih Niyazi'ye uğraması, 1982'de Evren'in İzzettin Doğan, Kamer Genç vb. danışma meclisine çağırması, 1987'de Nakşi şeyh hocaların –bu tarikat alevi düşmanlığı, nefreti, kiniyle en önde tanınır-birkaç Bektaşi dönmesiyle üniversitede "Türklük ve Hacıbektaş" araştırmaya merkez kurmaları, 1994 sonrası devletin üst yöneticilerinin bazı öz İslamcı Alevi kökenlilerin kurdukları vakıflara ilgisi...bing bing! "Bu mühim bir merkezdi. Bütün Anadolu'daki üç dört milyondan belki de daha ziyade miktara baliğ [1919 yılında bugünkü Türkiye sınırları içindeki nüfus? 8, 9milyon? Belki 8'den daha az; elbet 1911'den 1918'e süren birleşmeci ilerleme maceraları, Ermeni, Rum göçürmeleri yüzünden bu sayılar bir tahmin] olan Alevilerin merbut bulundukları Çelebi, Hacıbektaş kariyesinde oturmakta idi. O zaman Çelebi Cemalettin Efendi [1920'de ilk mecliste atama vekil] ve Hacıbektaş dede postu vekili Niyazi Salih Baba [1925'te taban desteği zayıf olduğundan Amasya sürgünü; sonra küskün bir halde -1934?-Arnavutluk'a gitti] idi." (Mazhar Müfit Kansu, ... Atatürk'le Beraber, s.492)

menleri 1020'li yıllarda Güneş Ülkesindeydi. 1071'de Alparslan'ın Harzem seferinin hedeflerinden biri yakınlarındaki kent ve köylere çılgınca saldırılara/ılgarlara başlayan Oğuz boylarıydı. Aynı yıllardan 20-25 yıl öncesinden başlayarak bugünkü Doğu, Güneydoğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcüstan, Ermenistan Oğuz boy parçalarının dolaştıkları coğrafyalardı. Bu yılların yakın öncesinde de Karadenizin Kuzeyinden Konstantinopol'e kadar Oğuz bakiyeleri dolaşıyordu. Demek ki boyların "damgalara", boyun ortak mülkiyetindeki koyunların kandaş boyların koyunlarına karışmasını önleyen damgalara "22 boy" düzeninde ihtiyaç kalmamıştı. Ortak mülkiyet? Eğer 22 boyun/kabilenin koyunları 22 damgayla ayrılıyorsa, her boy/kabilenin koyunları tek bir işaret taşıyorsa sürünün ortaklığını göstermez mi? Sonra engler bir araya gelip "parçalardan" karışık yeni birimler oluşturan ve kısa sürede dağılan (bak. P. Lindner, Göçebeler ve Osmanlılar, s. 155-157) ama kesinlikle eski yapıların "törelerine" benzemeyen törelerle yaşayan "Arapların cemaat ya da kabile" dedikleri yapıların ailelerine ait engleri oldu. Ve 1980'lerde "yürümeye takati kalanların" da gecekondulara göçürülmesiyle Türkmence "eng, englemek" sesi (1928'deki alfabeyle "en" olmuştu[1]) yitti gitti. Bugün bu sesi eskiden duymuş telaffuz etmiş bing kullanmış bir " köksüz kentli" hatırlamıyor. Yeni kuşaklar içinse sözlükteki "en" hiç de ilginç değil; Google'da "eng" aramayı akıl etseler bile eğer varsa sonuna kadar sıkılmadan okuyabileceklerini hiç sanmam!

[1] Acaba diyorum, bir "j" harfiyle bugün bile kaç kelime söylüyoruz, yazıyoruz? TDK 1968 sözlüğünde 16 kelime, 1988'de 72 kelime. En "Türkçesi" birincide jarse, ikincide jiujitsu. Oysa "ng" harfiyle söylediğimiz bing ongat (sonradan onat) kelime vardı. Osmanlı toplumunun yazı bilenleri bile bu sesi "kef, sağır kef, vb." harflerle göstermişlerdi oysa. Şapkalardan, üstçizgilerden, aratirelerden vazgeçemeyen TDK, "ng"den tabii ki vazcaymalıydı; çünkü Türkmenliğin kurduğu yurtdirlik onlara hiç ongat, şirin gelmedi.

Öyle ya arabaların plaka sistemi daha ilginç olmalı. Ama ya Arif Dirlik gibi yurt küskünlerinin epigraftaki mırıltıları! Olsun bu toplumda çoğunluk -bu yazıdaki gibi mi?- mırıldanıyor zaten!

Sonuç yerine Dede Korkut söy söylesin!

Golden, Denis Sinör'ün Erken İç Asya'sına verdiği bir makalesini *"Arap kaynakları susar; [Dede Korkud] destan konuşur"* diye bitirir. *"azrayil eydür mere deli kavat manga ne yalvarursın allahu tealaya yalvar menüm de elümde ne var men dahı bir yumuş oglanıyım dedi deli domrul eydür ya pes can veren can alan allahu teala mıdur [Azrail:] beli* oldur dedi [Domrul] döndü azrayile ya pes sen ne eylemeklü kavatsın sen aradan çıkgıl men allahu tealayıla haberleşeyim dedi..." (Deli Domrul... Tezcan-Boeschoten, age. s.118)

BAZI KAYNAKLAR

Agacanov S. G. 2003, Oğuzlar, Selenge y.
Avcoğlu Doğan 1999, Türklerin Tarihi, Tekin y.
Barthold V. V. 2004, Orta Asya Türk Tarihi, Çağlar y.
Bozkurt Fuat 2003, Türklerin dini, Cem y.
Czeglédy Karoly 1954/1998, Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri, Özne y.
Deleuze G 1997/2007, Kritik ve Klinik, Norgunk y.
Dirlik Arif 2005, Postkolonyal Aura, Boğaziçi Üni. y.
Divitçioğlu 1994/2003, Oğuz'dan Selçuklu'ya, Eren y.,YKY.
– 2005, Orta-Asya Türk İmparatorluğu, İmge y.
El-Belazuri 1987, Fütuh'ul Büldan, KB. y.
Golden P. B. 2002, Türk Halkları Tarihine giriş, KaraM y.
Grousset R. 2000, Bozkır İmparatorluğu, Ötüken y.
(Yeni çeviri, Halil İnalcık 2011, Stepler İmparatorluğu, TTK.)
Gökalp Ziya 1925/1991, Türk Uygarlığı Tarihi, İnkılap Kitabevi y.
Günay, Güngör 2007, Türklerin Dini Tarihi, Rağbet y.
İbn Fazlan 1995, Seyahatname, Bedir y.
İnan Abdülkadir 1954, tarihte ve bugün şamanizm, TTK.
İz Fahir 1996, Eski Türk Edebiyatında Nesir, Akçağ y.
Kaşgarlı Mahmud 2005, Divanü Lügat'it-Türk, Erdi/Yurteser, Kabalcı y.
Köprülü F. 1925/2005, Türk Tarih-i Dinisi, akçağ y.
Kudret Cevdet 1993 –haz.-, bugünkü türkçemizle dede korkut hikayeleri, Varlık y.
Mesudi 2004, Muruc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), Selenge y.
Necef Ekber N. Ile Berdiyev Ahmet Anna, Hazar Ötesi Türkmenleri, Kaknüs y.
Özçelik Saadettin 2005, Dede Korkut, Gazi Ktp.
Ögel Bahaeddin 2000, türk Kültür Tarihine Giriş, KB y.
Ravendi Muhammed 1999, Rahat-Üs Südur..., TTK.
Roux J. P. 2002, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı y.

–2001, Orta Asya, Kabalcı y.
Sinör Denis 2000, Erken İç Asya Tarihi, İletişim y.
Sümer Faruk 1980, Oğuzlar (Türkmenler), Ana y.
Togan Z. V. 1982, Oğuz Destanı, Enderun y.
Umar Bilge 1998, Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, İnkılap y.
Yörükan Yusuf Ziya –derleyen ve çeviren- 2004, Ortaçağ'da Türkler, Gelenek y.

5

OSMANLI'NIN MERKEZİ BEKTAŞİLİĞİNDEN MERKEZİ DERGAHÇILIĞA

Söyleyenler kendisin bilmez bilenler söylemez
Cuylar kim erdiler deryaya hamuş oldular.

(Ataî, Şakaaık Zeyli/(Gölpınarlı)

Giriş

İşittiğimize ve okuduğumuza göre Aleviliğin bir kolu olan Bektaşiliğin Hacı Bektaş ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Bunun tanığı birkaç yazılı kaynak vardır ki tekrarlana tekrarlana konuyla ilgilenmeyenler tarafından bile artık bilinmektedir. Bunlardan ilki Aşıkpaşazade'nin (1484'den sonra öldüğü tahmin ediliyor,) "tevarihidir." (Tevarih-i Al-i Osman). Aşıkpaşazade'nin kendi ifadesine göre eserinin 1.Bayezid'e (1389-1402) kadar olan kesimini Yaşlı Fakih'in Menakıbname'sine dayanarak yazmıştır. Bu menakıbname bugüne kadar kimse tarafından görülmemiştir. Aşıkpaşazade'nin yazdıkları yine de birkaç açıdan önemlidir. Birincisi, kendisi Elvan Çelebi, Aşık Ali Paşa, Muh-

lis Baba, Baba İlyas zinciriyle Hacı Bektaş'ın da içinde olduğu "düşünülen" bir çevredendir. Bu çevre hakkında "açık" deliller yoksa da başta A. Yaşar Ocak ve sonraki yazarlar tarafından Vefayi tarikatı olarak adlandırılmıştır. Vefayi tarikatına ilk değinen ise F. Köprülü'dür. "Vefai"yeden bahseden ilk kaynak kişi yine Aşıkpaşazadedir.

Yazıldığı üzere Aşıkpaşazade hac dönüşü Arapça "Ebu'l Vefa Menakıbnamesi"ni 1475 (h. 880)'te yanında getirmiş ve damadı "Hazreti Seyyidi Velayet" bu eseri Osmanlıcaya çevirmiştir (Gümüşoğlu 2006: 9-23; Bayrak 2004: 439-489). Vefayi tarikatı ve Baba İlyas çevresi "birliği"ni ilk vurgulayan Aşıkpaşazade bu konuda kendi soyundan gelen önceki iki kuşaktan yazanlar tarafından yalnız bırakılmaktadır. Ne 1360'larda yazan Elvan Çelebi ne de 1330'da Garibname'yi bitiren Aşık Ali Paşa "Vefayilik"ten bahsetmektedir. Aşık Ali Paşa'nın Sulucakarahöyük'e kuşuçuşu 30 km. uzakta bir dergahta (Gırşehri/Kırşehir) yaşamasına ve Hacı Bektaş'ın ölümünden sonraki yaklaşık 60 yılın tanığı olmasına rağmen ondan Vefayilikten bahsetmemesi üzerinde düşünülmeli, tartışılmalıdır[1]. Vefayilik vardıysa 1480'lerden

[1] Aşık Paşa 1332'de (H. 733) ölmüş, tahminen 1271'de (H. 670) doğmuştur. B. Noyan'ın Garibname çalışmasında eserin yazılış tarihini, eserin sonundaki H. 730 tarihini 1319 olarak verişi yanlış bir hesaptır. Bu tarih 1330'dur. Kemal Yavuz hazırladığı Garibname'nin sunuluşunda eserin 1330'da bitirildiğini belirtmektedir. Noyan'ın Hacı Bektaş'ın ölüm tarihini Hüseyin Hüsameddin'e ve başka bir kaynağa dayanarak 1337 ve "Aşık Paşa'dan sonra öldü," belirlemesi bizzat kendi yazdıklarıyla çelişmektedir. Çünkü Noyan'ın söyledikleri Hacı Bektaş'ın hem Baba İlyas'la, hem Baba'nın oğlu Muhlis'le hem de Aşık Paşa ile aynı yılları yaşadığı ve hatta Noyan'ın bilgilerinde örtük olarak Elvan Çelebi'nin de Hacı Bektaşlı yıllara ulaştığı çıkarılabilir. Hacı Bektaş'ın ölüm tarihini h.738/1337 olarak göstermek "onu Orhan ve Osman'la devlet kurucusu" sayabilme inancı ve helecanının bir tezahürü sayılabilir mi? Kaldı ki Anonim "Zikr-i

önce daha bilinir olmalıydı. Çünkü akan zaman onu başka bir tarikatın içinde eritebilirdi. Yine Aşıkpaşazade'nin Vefayi tarikat zinciri doğruysa, Vefayilik Garipname'de, Menakıb-ül Kudsiyye'de ve Bektaşi yazın ve tarikat ibadetlerinde kendini belli ederdi. Hiçbir Bektaşi erkanında ne Baba İlyas'a ne de Vefayiliğe bir gönderme vardır.

Burada konuyla ilgili dönemin kaynağı sayılabilecek üç yazandan daha bahsetmek zorunluluğu doğuyor. Ahmedi'nin İskendername'sindeki 6 sayfalık –toplam 3 varak- bölüm. İkinci kişi Yazıcıoğlu ve eseri Tevarih-i Âl-i Selçuk. Diğeri ise Oruç Beg. Oruç Beg Aşık Ahmed'den sonra yazmasına (ykl. 1502) rağmen kullandığı adı bilinmeyen kaynak ya da kaynakların farklılığı onu önemli kılıyor. Ahmedi ve Yazıcıoğlu Aşıkpaşazade'den önce yaşadılar. Konumuzla ilgili açık bilgiler vermeseler de, yaklaşık olarak dönem, kişi ve yerler üzerine ayrıntılı betimlemelere sahipler. Yazıcıoğlu'nun -yaklaşık 1430'larda- Babalılarla ilgili aktardığı ayrıntılar kesinlikle İbni Bibi'nin yazmasında bulunmuyor. Onun metninde 1. Mehmed ile 2. Murad dönemlerinde devletin kurucu öğelerine "Müslümanlık" yanında "Oğuzluk"un da girmeye başladığını görüyoruz. Hacı Bektaş'ı anlamanın yollarından biri de "Oğuzluğu=Türkmenliği" anlamaktan geçer. Bu "ulusalcı", yenifaşist Türkmenci bir tez değildir. Çünkü Hacı Bektaş inancı, "felsefesi/tasavvufu" Türkmenliğin toplumsal, dinsel ve siyasi örgütlenmesi içinde oluşmuştur.

Mülûk-i Âl-i Osman" (Topkapı Ktp. Sult. Reşad ve Tiryaki Hanım Ktp. nr. 700) da "Orhan Gâzi vardı. Hacı Bektaş-i Sultan oğlından dest-i tevbe idüp ak börk geydi. (...) " (Aktaran Öztürk 2000: 18.) "Hacı Bektaş Sultan Oğlu" ek sorunlar çıkarsa da bu kaynağın Aşıkpaşazade'nin kullandığı yazılı kaynağı/kaynakları kullandığı; hatta onun ulaşamadığı bilgi kaynaklarından yararlandığı fark ediliyor. Öztürk, F. Giese'nin Viyana nüshasında "Hacı Bektaş Hünkar'dan" diye geçtiğini not düşmüş.

Dikkatli bir okuyucu yukarıda yazılan kaynaklara ek olarak "anonim tevarih"ten de bahsedilmesi zorunluluğunu aklından geçirebilir. Doğrudur; her ne kadar modern zamanların ve daha sonraların tarihçileri anonim tevarihi geç 15. yy.a ait gösterseler de ondaki bilgilerin, 2. Bayezid dönemindeki tevarihlerde bulunmayan bilgilerin elbet bir kaynağı bulunmalı. Bu düşünce de anonim tevarihi önceki zamanlara taşır. Zaten hızlı bir içerik göz gezdirmesinde bile, Anonim Tevarih-i Âl-i Osman[1] ile Aşık Ahmet ve Oruç Beg'in aynı birkaç kaynaktan yararlandığı anlaşılır.

Bizim için bu çileli girişte geriye onlarca Osmanlı tevarihi için, hatta emsallerinin mükemmeli Cihannuma –Neşri- üzerine birkaç cümle yazmak kalıyor: Konumuzla ilgili olarak hepsi yukarıdaki kaynak yazıları ya aynı ya da "katkılı" olarak tekrar etmişlerdir.

Son değinmemiz ise, Bektaşiliği alevilik "kısa çizgi –tire-sinden"sinden ayırmadıkça ne Bektaşilik ne de alevilik diye ad vurulan Diyar-ı Rum'un 1050'li yıllardan belki 1420'lere kadar süren Babalılığı, 1420'lerden 1460'lara kadar baskın görünen Bedreddinliliği, sonraki yılların Kızılbaşlığı ve bugün değişik nedenlerle karıştırarak kullandığımız "genel olarak alevilik ile özel bir kavram olarak Kızılbaşlığın devamı olan alevilik" anlaşılabilir.

Bektaşiliğe bakışlar

"XIII. yüzyılda Kalenderilik içinde teşekküle başlayıp xv. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî[2] an'aneleri etrafında Anadolu'da

[1] Friedrich Giese, Die altosmanischen anonymen Chroniken, 1922, 1925; çev. N. Azamat 1992. Giese bu çalışmasında Viyana nüshasını temel olarak kullanmıştır. Ayrıca Avrupa kitaplıklarındaki 13 nüsha ile karşılaştırma yaptığını belirtir.

[2] Bu deneme "tarihsiz, yazısız ve dolayısıyla devletsiz" Kızılbaşlığın, egemenlerin kendi adlandırmalarını, yani Kızılbaşlığı bir hakaretten küfüre evirerek kullanmaya başladığı kimilerine göre 19. yüzyılda,

ortaya çıkan bir tarikat" diye özetlenmiş A. Y. Ocak'ın Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki maddesi. Ansiklopedi madde başlığı altında Bektaşiliğin tarihi, doktrini, sosyal ve iktisadi yapısı, si-

---

kimine göre daha evvelki zamanlarda kendi adlandırmaları olmasa da yollarına alevilik, kendilerine alevi diyenlerin bakış açılarıyla yazılaştırıldığını iddia ediyor. Buna sebep "alevilik"i birçok etniyi kesen Kızılbaşlığın tarihsel yolculuğu içinde çağdaş bir oluşumun adı olarak harflendireceğiz. Sünni devletler tarafından Müslümanlığın her ne kadar örtük ve açık olarak dışında sayılsa da, Halife Ali'nin ve soyunun "evvel ve ahirliğine", hilafetine, veliliği ve vilayetine (velayatine) inanan onlarca dinsel, dinselsiyasal, dinseltoplumsal akımlar için küçük harfli "alevilik" kavramını kullanacağız. Cümle başlarında bu kelimeyi büyük harfle yazarken bazen eğik –italik- yazacağız. Bu bir eski kavramları yerinden eden "ad değiştirmeden" neoloji yapıyor sanma modasından ziyade "Alevi-Bektaşi" kargaşasından kurtulmanın bir yolu olarak görünüyor. Hacı Bektaş Veli –Hacı Bektâş-î Velî?- yazımımıza gelince, aleviler Veli'yi özel isim olarak algılmakta, anlamakta, çocuklarına ad koymakta, soluklandırmaktadır. Türkiye akademi çevresinin bir "icadı" olan yukarıdaki yazım, bir yandan sünni anlayışlı bir veli anlayışını Bektaş'a yüklüyorken, diğer yandan da Türkçe yazarken bile Arapça yazma özlem ve özentisi taşımaktadır. Bektaş "Türkçe" dediğimiz bir dilin bir kelimesidir. Arap harfleriyle "B. KEF, TE, ELİF, ŞİN" harflerinden oluşuyor. Pekala, "Bektaş"ın üzerindeki "^" işareti ne anlama geliyor? Şapkanın altında yazılmış bir "elif" olduğunu mu gösteriyor? TDK'ya göre "a" sesini inceltiyor mu? İlki içinse, bir harfçevirisi/aktarımı değilse ve üstelik Türkçe dilinde bir yazıda geçiyorsa bu modayı ne ile adlandırmalı? İkincisi? Türkçede ince "a" sesi yoktur. Türkileşmiş kelimatta "k, g,"den sonra gelen sedalı hurufa şapka mı çıkarılır? Peki bu Osm. kuraldan Türkçe yazanlara ne! Bir şey olsa bile o işaret olmadan da vasat kavrayışta insanlar bile "kendiliğinden o sesi çoğu zaman bulabilirler. Yoksa bu işaret akademide yer alanların kendilerine maaş veren kurumlar karşısında ve kendi iç çevrelerinde kullandıkları gizli bir "jargon" işaret ola mı? "En doğrusunu yüce Tanrı bilir."

yaseti, coğrafi dağılışı ve bibliyografyası verilmiş. A. Celâlettin Ulusoy'un *"Hacı Bektaş Velî ve Alevî-Bektaşî yolu"* kitabına gönderme de var. A. Y. Ocak ve çoğu akademilinin kendi çevrelerinin dışına pek "selam" vermedikleri olgusu göz önüne alındığında bu göndermenin maddeyi ne kadar tümleştirdiğini tahmin edebiliriz. Elbette bu tavrın "yöntem"e ilişkin akademi hassasiyetinin bir sonucu olduğu birçok akademi üyesi tarafından çalışmalarında ilk elde vurgulanır. Akademi çevresinden bazı "çizgidışı" üyenin "yönteme hayır" diye haykırmaları üzerinde düşünmeleri yine kendi "disiplinleri" gereği bir kaçınılmazlıktır. Yarım ansiklopedi sayfası bibliyografyada Osmanlının "teşkilat-ı mahsusa"sı ve cumhuriyetin valilik ve tayyareciliğinde yer almış iki zatın "kendiliğinden devletçi propaganda" çalışmasına yer verilirken, iki ilahiyat fakültesi hocasının kendiliğinden Hanefi ideolojipolitiğinin dışına çıkamadıkları "akademi" çalışması da yer bulmuştur. *Alevî-Bektaşî yolu* isimli esere, Bektaşilikle ne ilgisinin olduğu moda deyimle "açık ve net" olmasa da hangi kaygılarla bibliyografyada yer verildiğinin iki nedenini kestirebiliriz: "nesnellik" ve "asalete 1789 dünyası sonrasında hala gündemden kalkmayan saygı " kaygısı. Yedi ansiklopedi sayfası Bektaşilik maddesinde 1925 sonrası Bektaşi dedebabalarından, gerçekte postnişinlerinden kelime bahis yoktur. Kaldı ki B. Noyan gibi "akademide" yer almış kişileri de barındıran bir zincirdir bu. Bunlar oldukça da "yazı ve devletle" tanışık ve barışıktırlar. Hele dönemin "illegal" –çünkü yasak; iyi ki "rağmen" yaptılar- Bektaşi babalarından birçoğu tasavvuftan Bektaşi edebiyatına kadar birkaç alanda kalem oynatmışken kaynak değeri taşımadıkları düşülemez. Baba oğul Koca'lar, Sümer'ler, Keçeli'ler, Ayyıldız'lar... Yayınevi kurmaktan editörlüğe kadar geniş ilgi sahipleri olan bu kişilerin Bektaşiliğe ilişkin yazdıkları onca makale, eser bulunmaktadır. Kendi tarikatlarının anlatıldığı bir metinde onların düşüncelerinin yer almayışı bizce önemli bir eksikliktir. "Oryantalistlerin" eserlerini önemserken, onların bil-

gi kaynaklarından bir başlığın, "tarikatın içi" olduğunu akademi biz yazıdışı insanlardan elbette daha kapsamlı –şümüllu mu desek[1]- bilmektedirler.

Bektaşiliğin Hacı Bektaş'ın düşüncesi ile bir ilgisi yoktur. Bu tez tarihsel olduğu kadar "mantıksal" olarak da en azından şimdilik geçerlidir. Kaynaklarımızı şaşkın şaşkın tararken Bektaş Baba'nın yaşamı, yaşı, düşüncesi ile ilgili "belli olan" bir bilgiye rastlamadık. Belki az okuduk, belki okuduklarımızı bile anlamadık. Belki de yazanların "kahir ekseriyetinde" rastladığımız birlikçi tekçilik, genelleme, soyutlama ve bilimsel tezlerin belirtme sıfatları ya da benzer işlevli kelimeleri olan "muhtemelen, belki de, bizce, düşünüyorum, (...)" gibi kavramlardan başımız döndü. Yazanların kendi ideolojik, politik, dinsel hatta ekonomik –Bektaş Baba gizli bir Uygur Budist ajan dinadamıydı gibi tezlerle "best of sale"i yakalama- kaygıları yaşadığımız yol ve inançlarımızı kararttı.

Bir de İslamtürkçü çevrenin yaklaşık her 10 yılda Hacı Bektaş'a ait bir eser bulması, Pir Bektaş'ı can ve gönülden anlamak isteyen bizim perişanlığımız oluyor. Kimimiz "Makalat"ın Sefer Aytekin "nüshasını" hatmederken, kimimiz Coşan'ı, kimimiz imam hatip ile yüksek islam enstitüsü mezunu Hıdır Abdal Ocağı Dedesi Yaman'ın çalışmasına birkaç hatim indirdi. Yalçın'ı, Özbay'ı, boş zamanlarımızda Vaktidolu'yu, Güzel'i ve DİB'in *"toplum katmanları arasında birbirini anlama sorununun giderilebilmesi, barış ve kaynaşmanın, millî birlik ve bütünlüğün sağlanması, doğru ve bilimsel bilgiyle bu konudaki bilgi boşluğunun doldurulması ve ..."* ilanıyla

[1] 1980 faşizmi döneminde cuntabaşına "fahri cübbe" giydiren rektör(ler)ün 30 yıl sonra "fantastik" açıklamaları akademinin etikçi sorgulanması bir yana gündelik ahlak açısından bile bize anlaşılmaz geliyor. Herkesin cuntabaşına "yumruk salladığı" şu günlerde yüreğimiz gerçekten inciniyor. Sorun devlet ve ideolojipolitiğindeyken iki yöne de kişiselleştiriliyor. Bari susmayı ve "örtmeyi" öğrenseler. (Bak. Radikal, 9.10.2011 sayısı manşeti.)

piyasaya sunduğu Makalat'a daldık. (İlk yayın Ali Ulvi Baba'nın 1925 tarihli çalışmasına ise ulaşamadık.) Neden DİB'e dalmayalım ki! Kitaplarının ciltlerinden baskıda kullanılan kuşe kağıdına kadar farklı görünüyordu. Üstelik aynı kitapta asitane postnişini mi, Alevi dedesi mi olduğunu anlayamadığımız zat-ı muhteremin resminin altına –Veliyettin Hürrem Ulusoy- "övgüler" dizilmişti.

Bu çevrelerin yoğun çalışmaları yetmezmiş gibi uluslararası bilmem kaçıncı anma, şenlik, festivalleri kitapçıkları, "Alevi-Bektaşi" dergileri, panelleri, pankart cümleleri ve "söyleşiler"de duyduğumuz özlü sözler, Hacı Bektaş'ın eserlerine yapılan atıfların peşinde koşmakla "bilgi boşluğumuzu" dolduramayacağımızı kesinlikle anladık. En çok da bunları anlamakla yetinmeyip her tür yazılarında bir önceki yazılarına gönderen "Hacı Bektaş Veli ve eserleri uzmanı "Alevi-Bektaşi" yazarlarına hayran kaldık. Hem de nasıl bir hayranilik; ağızlarından düşürmedikleri biliminsanları bile –özneler değil, bir kategori olarak bilim- bu eserlerin hakikiliği konusunda tereddütlü iken, Kaygusuz'lar, Korkmaz'lar, Koçak'lar ... makalatlardan, besmele şerhlerinden, fevaidlerden ... alıntılarla "Makalat"lar döktürdüler. Belki de Londra'nın sisli gerçekliğinde "hakikat"lar bir bir ortaya dökülüyordu da biz pasaportsuzlar Bahrü'-[l]-Hakaayık (Hatipoğlu, İÜEF 1960, hz. İ. Hikmet Ertaylan,)'ları göremiyorduk.

Bahsettiğimiz tüm çevrelerden öğrenebildiğimiz kadarıyla Hacı Bektaş'ın eserlerinden bildiklerimiz: Makalat[1], Şerh-i Bes-

[1] Yazımları kendi bildiğimiz, anlayabildiğimiz kadarıyla yazacağız. Bir uzmandan nispet "f"sinden önce gelen "Bektâş"ın neden böyle yazıldığını öğrenince Türkçe yazarken de ortaçağ Arapçasından Latinceye harf çevirisini kullanırız. Bir de bilen biri bize "ayın ve elif" harflerinin yan yana gelmesini Latince "transcription"da dengi harfin neresine bir "signification" ve ne koyacağımızı öğretse kafa karışıklığımız azalır.

mele, Kitabul Fevaid[1], Şathiye[2], Makalatı Gaybiyye ve Kelimatı Ayniyye, Hadisi Erbain Şerhi, Akaidi Tarikat, uzun araştırmalar sonrasında keşfedilen Fatiha Tefsiri[3], Üssül Hakika, Hacı Bektaş'ın Nasihatları[4] Kırk Hadis (...)

---

[1] En çok da bu kitapla başımız belada. Çünkü alevilik üzerine yazan "iç alimlerimizin" hemen hepsi bu kaynaktan alıntılar sıralamakta. "İncinsen de incitme. Kadınlarınızı okutunuz –kızlarınızı? 13. ya da 14. yüzyılda Babalı göçebe Türkmenler çocuklarını yaylak ve kışlaklarda beyaz katırlarla dolaşan "hoca efendilere" teslim edecekler ha!- . İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır – he ya o günün ilimi sanki fen, sosyal, insani ve diğer bilimleri kapsıyor da karanlıktan kurtarıcı ol'cak- .

[2] Müjde! Şathiye öz Türkçe imiş. Pir hep Arapça, Farsça, Sogdca – ciddiyetine hep güvendiğimiz bir arkadaşımız hatırlayamadığı bir kaynakta Ahmet Yesevi'nin Sogdca bildiğinin belirtildiğini ve dolayısıyla H. Bektaş'ın da Sogdak dilini bilebileceğini düşündüğünü, kaynağın Melikoff'a ait olabileceğini, hatta bu kaynağın "Efsaneden Herçeğe HBV olabileceğini belirtti. Kaynağı ara ve bul, dedik kendisine.- yazacak değildi ya!

[3] Bu eser Dr. Hüseyin Özcan tarafından British Museum Library'de bulunmuş ve Horasan Yayınları tarafından hemen yayınlanmıştır. Dileriz Hüseyin Bey şimdilerde prof. olmuştur.

[4] "Nasihat ve vasiyetler bir nüshası Hacıbektaş İlçesi Halk Kütüphanesi Nu. 29'da kayıtlıdır. (...) İstanbul Arapça kitaplar Nu: 891'de kayıtlıdır. (...) Mecmuatü'r-Resail içinde eksik olarak bulunduğu..." (Hüseyin Özcan 2008:23.) Hacıbektaş İlçesi Halk Kütüphanesi'nde 2011 Ekim ortalarında hiçbir yazma eser yoktur. Yaklaşık 6 yıl önce "Konya'ya tamire gittiler." Kaçkın kitaplara ilgi duyanlara birkaç örnek: Muhtasar Velayetname, Türkçe, istinsah 1301, 71 varak, 24x18.5 cm. ...; Şuca Baba Velayetnamesi, 12 yaprak, ???; Velayetnameyi Hacı Bektaş Veli, Türkçe, 220 yaprak (sayfa?), 18x14cm; Demirbaş No: 237, Divanı Nesimi, Türkçe, Hicri 971 (m.1563/4?); Cavidanı Cennet Misal, h. 1045 (1635/6? çevirme kılavuzumuz yok, bir arkadaş parmak hesabı yapıyor. Ayrıca kılavuzda da çok

Bu Hacı Bektaş eserleri külliyatının Rüştü Şardağ gibi kaşiflerinin yayınları yetmezmiş gibi bir de Türk Kültürü ve HBV. Araştırmaları Merkezi'nin cevval çalışanları tarafından bilimsel –billahi; üniversite yayını!- yayınları bulunmaktadır. 12 Eylül açık faşizminin hızlı günlerinde Şardağ akademiden üniversiteye cübbesiyle koştururken bulduğu *"Hacı Bektaş'ın en Yeni Eseri"*nde *"Her iki eseri [Vilayetname, Makalat], burada yayınladığımız alıntılar, (...) Hünkâr'ın şeriatı ne kadar güçlü olarak savunduğunu gösterirken, bir yandan onun sünniliğini sağlamış olur. Sünni, şeriat yanlısı, İslam'ın gerçeğini tanımış ve yaymış Hazret-i Hünkâr'a Bektaşiliğin kurucusu, Bektaşi Tarikatının* öncüsü gözüyle bakmak ise bilimsel olmaktan çok uzaktır." buyurmaktadır. Şardağ'ın filoloji bilimindeki (ah Sausser, ah Benveniste, Ahha Chomsky!) derinliği de "Türkmen Bektaş'ın" dilini değerlendirirken ortaçağ gibi karanlık kafamızı –Babaların yaşadığı zaman ve çağı tenzih ederiz- hemencecik aydınlatıyor. *" (...) bu o kuldur ki tam yandığı vakit Tanrı'yı andı (x): [dp. not] Değişik cümle kurmuş. Fransız dilindeki cümle kurmaya benziyor. (...) Türk dilini yalnızca arı kullanmakla yetinmiyor, cümle çatmada ona her türlü esnekliği kazandırıyor."* (Şardağ 1985: 86). (Medet ya Ali! Ya da Hacettepe dil ekolü –okul, aa ne kadar da okşuyor!- Talat Hoca kurtar bizi bu "tek/bir"likçilerden!)

Bizim üçbeş kişilik çevreden "bilimci" çıkmayacağı daha en baştan belliydi. Biz de bilgiye boşverip "üçbeş kişi kalmış türkü söyleyen" diye toplu çağırmaya başladık. Çünkü rütbelerimiz, el verenimiz, bizim de kendileri gibi bir beyin –hangi "bey"in acep?- yükü taşıdığımızı kabul eden "abilerimiz" yoktu. Var olan abiler ise örgütçü, filozof ve mevkilerini Alevi hareketinin başlangıcından bugüne bırakmayan ve ölene kadar bırakamayacak olan tiplerdi. Bizden anmalara, panellere geldikçe kendilerine hayran "ayran" bakmamızı, kendilerine Kappadokia"nın "five

yanlış var); 136 yaprak. Sıkı durun! Demirbaş no.120, Velayetnameyi Hacı Bektaş, h. 1034 (1625?), 28x21 cm, meşin kapak...

stars"lı yerleri dolu olduğunda yatacak yer, karınlarını doyuracak yiyecek bulmamızı, faaliyetlerine yer ayarlayıp seyirci getirmemizi beklediler. Yaptık da. Bir de yazdıkları her şeyi para ödeyerek aldık. Altını üstünü 24 renk faber boyakalemlerle çizerek okuduk, tartıştık... Niye okumayacaktık ki! Şardağ'lara zaman, parazaman ayırdıktan sonra abilere niye ayırmayacaktık. Onlar ki gerçekten önemli işler ve önemli hatalar yapmışlardı. Bunca yıldır ünvanlı makamlarına bir ardıl bile olsun yetiştiremeyişleri kafamızı karıştırıyordu gerçi. Dün kongrelerinde kendi derledikleri delegeler önünde koltuklarını yitirecekleri bir seçimde rakiplerini "alevi değil" diyerek kolayca safdışı edebiliyor, dün hoca da hoca diye bilge donakları biçtikleri ve hocalarının dergilerinde yazmayı dünyalarının en büyük işi olarak görüp bugün "alevi değil" diye "simposion"larda bilgelerini red–d-edebiliyorlardı. Sonra pek zaman geçmeden reddettiklerine "can" diyerek iyice zihnimizde tahribat ve tadilatlara neden olanlar da yine bizim abilerdi[1]. Bizim dar çevreden adam çıkmazdı. Adam çıkanlar seçmeciydiler. Her abur cuburu okumazlar, okumaya pek zaman ayırmazlar, düşünmeye -nasıl düşünsünler canım, adamlar koşturmaktan "artıkzaman" mı buluyor- bir yöntem olarak eklektisizmi seçerlerdi... Biz hayatımızdan memnunduk. Uzman ol-

[1] Ablalardan bahsetmeyişimiz bizim ayıbımız değil. ***Alevilerde*** değil örgütlerinde kadın tipler neden yok? Var olan birkaç nicelik hangi donakla dolaşırsa dolaşsın kabulümüz. Ama nadir sayıdaki tip "abilerin emirerleri" işlevini yerine getiriyor gibi duruyor. Emelimiz kadınların reel politiker erilliklerin işlev figürlüklerinden kurtulup emelli kadın insan olmaları. Hatta canımız kadınların dinsel köklerine bakmadan baskın çoğunlukta bu yerlerde koltuk kapmalarıyla zerre sıkılmaz. Örgütlerde anaerkine gönüllü kulluk edebiliriz. Tabii ki bu erkek kadrolar ancak "silahlı bir kalkışmayla" yerlerinden edilebileceklerinden, bunu yapabilecek Kolontay'lar, Zetkin'ler, Luxemburg'lar, Kadıncık Ana'lar olmadığından bizim kulluk sözümüz de hiçbir zaman yerine getirilmesi gerekecek bir vaad olmayacak.

mayacak, şöhreti bulmayacak, bizden önce yaşamış aleviler gibi dolu boş yaşayıp sessizce don değiştirecektik. Muhabbetimizi muhabbetin alevilikteki anlamında dayim eyleyecektik.[1]

Bu bereketi kıskanan birkaç "aykırı ses"e de yer verdikten sonra bizim kendi düşüncelerimize gelelim.

Abdülbaki Gölpınarlı: *Köprülü, H. B.ın tasavvufi sözlerinden meydana gelmiş Farsça bir kitaptan bahsetmiş, (...) kitabın H.B.a aidiyetini kesin olarak bildirmişti. (Anadolu'da İslamiyet, 1338-9 Edb. Fk. Mecm., Bektaşiliğin Men'şeleri: Türk Yurdu 1341). "Fevaid" adını taşıyan bir kitabın (...) "Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye" adını taşıyan bir başka kitap da elimize geçti. (...) "Hacı Bektaş buyurdu ki" diye başlayan sözlerin, başkalarına ait sözler olduğunu, bu sözlerin, birçok kitaplardan, kelimeleri, cümleleri bile değiştirilmeden alınıp [vay be, adamların akademili alıntı tutarlılığına bak!] başlarına "H. B. buyurdu ki" sözü eklenerek miladi 16. yy.da böyle bir kitabın uydurulduğunu [tövbe tövbe!] anladık; Öbür kitap da [Fevaid] bunun gibi [Makalat-ı Gaybiyye ...] uydurma bir kitap.* (Gölpınarlı 1998, 267.)

---

[1] Bu paragrafı psikanalitik bir okumaya tabi tutacaklar elbette çok şey bulabilirler. Bir köşede kalmışlığın acılarından dem vururlarsa, "eyvallah!" Yine de bileyazsınlar ki "evrenselciliğin bir kurmaca, yerelliğinse tek gerçek, ulu gerçek" olduğuna inanıyoruz. Ancak bu bir inanç olduğundan tartışılmasına izin veermeyiz. Bizce sorun "seçilmiş" yaşamımızın İstanbul'dan daha kozmopolitik bir yer olan Hacıbektaş'ta –ki bir general emeklisi belediye başkanı var mıydı İstanbul'larda- her türden "turist" –dinsel ibadete gelenler hariç- tarafından kirletilip "hemmen" terk edilmesiydi. Devletli panel sempozyum turizmi sonrası apaydınlarımızın ortalığı üçbeş güneş gücünde aydınlattıklarından olacak diğer panelistleri bile dinlemeden terki höyük için Avrupa yapımı otolarına koşuşturma anları Hossein Bolt'u bile kıskandırabilirdi. Onlardan bize fikirsel, siyasal, ideolojik, en fazla da insan ilişkileri açısından bıraktıkları çöpleri ayrıştırmak, temizlemek, yok etmek gibi hiç de hoş olmayan işler kalıyordu. Gel de kızıl donlu Can Baba'nın "berberi"ni hatırlama.

Ahmet T. Karamustafa: *H. B. Veli okur-yazar mıydı, tahsilli miydi? (...) elimizde kendisinin kaleme aldığı kesin olan bir eser bulunmadığından yine ancak dolaylı olarak bu soruya olumlu cevap verebiliriz, ancak ayrıntıya girmek imkansız görünüyor.* (Karamustafa 2009: 44 –Uluslararası HBV. Sempozyumu içinde-)

Irene Melikoff: *Fakat muhtemeldir ki, konuştuğu, yerel bir Türkçe idi ve çevresindekiler ümmi idiler. Bu yerel Türkçenin dışında bir dille yapılacak bir çağrıyı anlayamazlardı. (...) Makalat, "sözler" deyişi, müridlerinin en azından aralarında yazıyı bilenlerin, mürşid'in sözlerini yazmış olduklarını düşündürmektedir. Ne A. Yesevi, ne Y. Emre yazılı çağrılar bırakmışlardı. Onların sözleri ya da şiirleri ağızdan ağıza söylenegelmişti. (...) Birge, metinde, (...) Bektaşilerce 1400'den bu yana benimsenen öğretilerden izlerin bulunduğunu söylerken; E. Coşan, cemaat-dışı (heteredoxe) ve şii öğeler içermediğini söyleyerek, H. B.ın tasavvuf görüşünü Mevlana C. R., Yunus E. ve Aşık Paşa'nınki ile karşılaştırıyor. Ne olursa olsun, Makalat'ı H. B.a mal eden görüşü göz ardı etmemek gerekiyor. (...) Son olarak, Makalat'ı incelediğimizde H. B. üzerine bildiklerimizle çelişen bir nokta dikkati çekiyor: 1. ... Tarikat'den söz ediyor; fakat biliyoruz ki H. B. Tarikat kurmamıştır. 2. ... Hacc'ın farz olduğunu söylüyor; ... H. B. Hacc'a gitmemiştir: onun Hacı oluşu düş yoluyladır. 3. ... evlenmenin gerekliliğinden söz etmektedir; H. B. ise mücerred (bekar) bir derviştir. Bu farklılıklar da Makalat'ın gerçekliğinden duyduğumuz şüphelere gelip katılmaktadır.* (Melikoff 1999: 106.)

Ahmet Yaşar Ocak: *Orta Asya'da İslam'ın yayılış tarihinin ciddi bir uzmanı olan Devin DeWeese'e ait olan bu yeni yaklaşım [Yesevi'nin ölüm tarihinin (...) sorgusuz sualsiz kabullendiğimiz 1167 olmadığı, 1230'lu yıllarda henüz hayatta olduğu, dolayısıyla HBV'nin onun müridi olabileceğine (...)] (...) Karamustafa tarafından da hararetle benimsenmiş görünüyor. Devin DeWeese ayrıca, Fuat Köprülü'nün aksine, çok daha farklı bir yaklaşımla, AY [Ahmet Yesevi]'nin ve Yeseviliğin tam anlamıyla Sünni bir tarikat olduğunu ileri sürmekte, Köprülü'nün, I. Melikoff'un ve benim, AY ve , Yese-*

vilik araştırmaları önünde bir engel oluşturduğumuzu (...) Köprülü "Bektaşiliğin Menşe'leri" adındaki makalesinde (...) HBV'nin İslami İlimleri üst düzeyde bilecek kadar âlim bir zat olduğunu ileri sürer. Bunu da Makalat'a dayananarak kaydeder; çünkü ona göre Makalat, tevella ve teberrayı öğütleyen, Şii motifleri vurgulayan üst düzey bir eserdir. Aslında Köprülü'nün bu söyledikleri, Makalat'ı okumadığını, hatta yalnız onu değil, ona atfedilen diğer eserleri de okumadığını, onları yalnız isim olarak tanıdığını [tövbe!] ortaya koyuyor; çünkü Makalat tasavvufa ilk girenlere kılavuz mahiyetinde, onun ilkelerinin basitleştirilmiş ve kolay anlaşılır bir şekilde, Sünni tasavvuf anlayışına tam olarak uyan bir yaklaşımla kaleme alındığı el kitabıdır. Bugün köprülünün öne sürdüğü tarzda bir Makalat nüshası henüz ortaya çıkmamıştır. (Ocak 2009: 53 –Uluslarası HBV. Semp. İçinde-.)[1]

[1] AYO başka bir makalesinde Köprülü'nün başlarda Makalat'ı HBV'nin eseri olarak kabul etmediğini, yıllar sonra görüş değiştirdiğini belirtir. Yine Köprülü "Türk Edb. İlk Mutasavvıflar" ın birinci baskısında [1919?] AY'yi ehli sünnet vel cemaat kabul eder. Sonradan AY'yi "heteredoks" İslama katar. Bu yaklaşımlar elbette Halit Ziya'nın yerine 23 yaşında üniversiteye hocalığa davet edilen ve 1965 yılındaki talihsiz kazaya kadar durmadan yazan ve anlatan bir biliminsanı için çok sıradandır. Örneğin Akşam Gazetesi'nde 28 Teşrinevvel 1334 (1918?) 'te yayınlanan yazısında "Osmanlı Devleti'nin kendini terkip eden unsurların saadet ve refahını, milli inkişaflarını temin ederek tam bir ahenk dairesinde ilerleyebilmesi için, her şeyden evvel Türklerin milli bir vicdana malikiyetleri elzemdir; eğer Türk mütefekkürleri bu hakikati anlayarak Türklüğün uyanmasına bütün kuvvetleriyle çalışmazlarsa, ne Osmanlılığın bekası, ne de sair unsurların refah ve saadeti temin olabilir." der. (Köprülü'den seçmeler, s. 39, MEB 1990.) Ama Fuad Hoca kıvraktır; çalışmalarından arta kalan zamanlarda birkaç ay içinde "Osmanlıcılık"tan milliciliğe doğru dönen rotayı izler. Oysa Akçura daha 1900'lerin başında "Üç Tarzı Siyaset"te bu milliyetçi rotayı çizmiştir. Terakkicilere tek iş kalmıştır, 10 yıl kadar sonra Osmanlı'yı kurtarmaktan cayıp "dünyanın

Bu da az okunup hakkında çok konuşulan Makalat'ın kendisinden: *Amma Şerîat'in Evvel Makamı îman getirmektir. 'Yâ eyyühel-lez'ine âmenü, âminû billâhi ve Resûlihî' (...) Üçüncü Makam: Namaz ve zekât ve oruç dutmaktır ve hacca varmaktır ve gazâ eylemektir ve hem cenâbetten arınmaktır. 'Ve ekıymû's-salâte ve âtûzzekâte ve sûmû şehre Ramezân ve hıcc-ül-beyti men istetâa ileyhi sebîlâ.' (...)* (Yaman 1998: 27)[1].

---

ilk bağımsızlık savaşı"nın temel gücü olmak. Bektaşilerin vakıf mütevellisi, bazı alevilerin dedesi Cemaleddin Çelebi de Enver Paşa'nın Osmanlı Kurtarma maceralarına 2 yıldan fazla hizmet ettikten sonra millicilerin katarına 1919'un sonunda biraz da milliciler tarafından zorlanarak katılmıştır. Hatta Enverci Osmanlıcılık'tan kurtulup M. Kemal'e gizli bir sohbette "Cumhuriyetin faziletlerini" fısıldamıştır (Ulusoy 1986, Öz 2005?). "Büyük Adamlar" büyük işler yaptığından böyle kopma noktalarının hayatlarına musallat olması mukadderdir. "En iyisini yüce Tanrı bilir."

[1] Yaman Dede ve Ayyıldız önsözde pek açık değil; ya da biz anlayamıyoruz. "Nefis bir çeviri olan bu eseri..." (B. Ayyıldız, sunuş.) ve "... bazı kişilerin 'o bir şeriatçıdır, sünnidir ya da Alevidir v.b.' demeleri, onu tanıyan ve sevenlerin zihinlerini bulandırmak ve ülkemizde bölücülük yaratmaktan başka bir işe yaramaz." (Yaman, age. s. 9). "Bizim hazırlayıp sizlere sunmaktan kıvanç duyduğumuz bu Makaalat kitabı da Molla Saadettin tarafından tertiplenmiştir. (...) kitabın dilinde ve kelimelerin okunuşunda herhangi bir değişme yapmadan aynen yeni yazı ile basmayı faydalı bulduk." (age. s. 11, pargrf. 6.) Hacı Bektaş tekkesi kütüphanesine ait olan yazma nüshalardan birisi bu kitabımıza esas olmuştur." (age. s. 12, prg. 1.) "bilim dünyasına, ... yardımcı olmak amacıyla da en doğru nüsha ve en eski yazmalardan biri olan İst. Süleymnye Ktp.Laleli – 1500 No.'da kayıtlı Makaalat'ı seçtik..." (age. s. 12, prg. son.) Sorun şu, 1500 no.lu yazma 56 varak ve dili bozuk, 1569 tarihli bir kopya. (TDV Makalat 2007, s. 24.) "En doğru ve en eski yazmalardan biri" ... en eski bir tane olur bilirdik. Hani "Hacı Bektaş nüshası" bir değişme yapmadan sunulduydu? Ayyıldız "enfes çeviri" diyor. Yoksa dede,

Lütfen 40 makamdan biri olan şeriatın 3. makamının yoğunluğunu İslamın şartları açısından düşünelim. Burdaki oruç da "şehre Ramezân" on bir ayın sultanıdır. Bunun için Arapça bilmeye gerek yoktur. Sorulması gereken 13. ya da 14. yy.da "şehre" kelimesi kullanılıyor muydu? Öyle ya, Molla Said ya da Hatiboğlu Arapça'dan çevirdi.

Son olarak ilgi alanımızda erken çalışmalardan birinden bir cümle. *"Makalat'a göre de tartışma götürmez bir 'şeriat adamı' olarak nitelenmiştir [H. B.]."* (Eyuboğlu 1989: 18).

Bizce bu kadar değinme bile çok uzun oldu. "Zorunda" kaldık, çünkü alevi yazanların çoğunluğunun Hacı Bektaş'ın yaşadığı zaman, coğrafya ve topluluğun hilafına çok yazan biri olmasını aşırı arzuluyor olmaları kanımıza dokundu. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı'nın yayınladığı 775 sayfalık küllüyat (edit. Aytaş 2010) umarız alevi yazanları bir hayli okşamış ve de tatmin etmiştir.

Bektaşiliğin tozunu almak

İslam'ın (buradan sonra küçük harfle ve kesme işaretsiz yazacağız. Eğer özel bir islamdan bahsediyorsak "İslam" yazımını seçeceğiz.) doğuşundan sonra yaklaşık 200 yıllık bir süreçte tasavvuf

---

Süleymaniye 393/4 no.da kayıtlı Arapça nüshadan mı kotardı? Şii motiflere gelince, İmam Cafer, İmam Ali adı birer yerde anılmakta. (Yaman s. 37, 42; TDV s. 102, 110.) Ama Adem'in parçalarının hangi coğrafyalardan alınan toprakla yaratıldığı [ilginç bir ayrıntı topukları Rum toprağı] bilgisi nasıl Şiilik oluyor? Ali'ye sorulan soru 'Tanrı'yı görür müsün ki taparsın? (13. yy Türkçesi?) "Ali eder ['. Y. D. R. -elif, ye, dal, re olmalı-: ayıdır, aydır, eyder, eydür, iydür ***okunabilir; eder olmamalı] Görmesem tapmayıdım!..."*** Eh birazcık teville, "Tur Dağı ve Musa" kıyaslamasıyla Şii bir yorum yapılabilir belki. Şii: Müslümanlık gibi küçük harfle yazılmalı. Büyük harf zaten bize söyletmek istediklerini, tek Müslümanlığı gösterir. Hangi Şiilik?

doğdu, şekillendi, kurumlaştı. Her din teorik yanı gereği "sofi"yi içerir. Evrenin varlığı, bu varlığın açıklanması, evrenin tarihi, insanın varoluşu, insanın tarihi, toplum ... her dinin araştırma "nesnesi" olmuştur. Dünyayı ve toplumu, insanı ve evreni açıklama işi dinlerin inananlarına vacip ettikleri, emrettikleri kısaca "amel, ibadet" diyebileceğimiz işlerden önce gelir. Çünkü bir din her şeyden önce açıklayıcı bir bilgiler dağarcığıdır. Bu nedenle dinleri peygamberlerin vazettikleri; filozofların, bilgelerin düzenledikleri diye sınıflamak anlayışlarımıza, anlamlandırmalarımıza pek bir şey katmaz.

İslamdan tasavvufun doğuşu onun ta başından felsefeyi içinde taşımasının da delilidir. Zaten felsefenin en dar anlamıyla bile, bir bilme, bir hikmet bilgisi olması onu her din içine sokar. İslamın devletleşmiş hali açısından geçerli ve izin verilen "felsefe/tasavvuf" ile, islama içkin olan felsefe, o içkinlikten çıkmış tasavvuflar ayrı şeylerdir.

Gündelik anlayışlarımızda, iktidar olmuş, iktidarda olan islamların tasavvuf yanının olmadığını düşünürüz. İslamın gelenekçi/ortodoks/sünni yanını izleyenlerin felsefeden/tasavvuftan uzak olduklarını düşünürüz. Felsefe akıcıdır, sızıcıdır, yayılır; kapsar, içerir. Her şeye "aynılıklar" bahşeder. Felsefe birler, bütünler; geneller, soyutlar. Gelenekçi Müslümanların da başı felsefe dumanıyla sarmalanmıştır. Kısacası alevilerin, Arap Alevilerinin, Ehli Hakların, Bektaşilerin, Kırklar topluluklarının, Tahtacıların, Çepnilerin, Avşarların, hatta Kargınların; Zaza, Kırmanç, Goranların Roman Alevilerin, Abdal Alevilerin olduğu kadar gelenekçi Müslümanlarındır da felsefe ya da bir din felsefesi olarak tasavvuf. Bu yüzden islam filozoflarından bazılarının en kalitelisi Ankarasofu olmak üzere bazı yünlü donakla dolaşmalarına sebep değildir tasavvuf ehli olmaları. Onları tasavvufçu –sofu sufi mutasavvuf- kılan islam felsefelerini oya oya işlemeleridir.

Bektaşilik bir tür İslam anlayışıdır. Bu anlayışta yer yer ve zaman zaman gelenekçilerin anlayışları olduğu gibi benimsenmiş, İslamın sünni ibadetleri olduğu gibi alınmış ve uygulanmıştır. Ya-

şadığı süreçte içine aldığı dinsel akımların etkisiyle sünni amelleri gevşeterek, hikmet bilgisine önem vermiştir. Kendisi de iktidarların bir parçası olması nedeniyle bu "felsefeye" verdiği ağırlığı hep gizlemiştir. Onun reel politiği içine aldığı akımların ve içine sızan dinsel akımların etkisiyle bozulmamış, bozulmak istenmemiştir. Çünkü bu duruş gerek Bektaşilere, gerek Bektaşiliğe sığınmak zorunda kalan dinsel anlayışlara "yaşama olanağı" vermiştir. Esasında Osmanlı yönetici kesiminin Orhan Bey döneminden itibaren "önbektaşilik"i denetleme ve onu sünniliğe yönlendirme çabası erken Osmanlı tevarihlerinde görülmektedir. Aşıkpaşazade'de, anonim tevarihlerde yer alan "dervişlerin Bursa bölgesinden çıkarılması" kayıtlarını başka türlü yorumlamak imkansızdır. Ayrıca Abdal Musa'nın Bursa'nın alınmasına katıldığı, en azından onun Bursa bölgesinde bulunduğu rivayetlerinin gerçekliği kabul edilirse, Abdal Musa'nın erken dönemde Osmanlı beyliği bölgesini terk edip Teke Türkmenlerinin bölgesine gitmesi olgusu yorumumuzu destekler. Yine erken Osmanlı örgütlenmesinde ilk kurulan dinsel kurumların medreseler olması, devletleşen yapının günümüz Bektaşilerinin inanmak isteği "Osmanlı devletini ilk Bektaşiler kurdu" tezlerini çürütür. Önbektaşilik ile Türkmen boy parçalarını terk eden ve mutlaka bir inanç taşıyan tekillikler arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışırsak Aşıkpaşazade'de, anonimde yer alan "Rum gazileri"nin hiç de devletli bir yapıyı istemedikleri anlaşılır. Onlar Seyit Ali Sultan Vilayetnamesi'nde yer alan savaş ganimetleri peşindedirler. Pençik yasasının bu talancı, başıbozuk, dünyalık peşinde koşan insanlara karşı çıkarıldığı açıktır. SAS. Vilayetnamesi'nde "pençik"in çıkarılışına ilişkin olaylar uzun uzun anlatılmaktadır. Rum gazilerinin Aşıkpaşazade'deki öyküleri onların dağılan Bizans'ın uçlardaki askeri birimlerinde yer alan komutanların, askerlerin onların ailelerinin en azından kılavuzluğunda oluştukları görülür. Elbet bu akıncılar etnik olarak Türk, Rum ve Türkmenlerden oluşuyordu. Türk diyoruz, erken Osmanlı beylik coğrafyasında Bizans'ın bölgeye gelen bağımsız, devlet denetiminden kaçan Türkmen boy

parçalarının ılgar/talan amaçlı saldırılarını önlemek için oluşturduğu yarıaskeri örgütlenmelerde azımsanmayacak sayıda Kıpçak/Kuman, Peçenek, Hristiyanlaşmaya başlamış Oğuz artıklarının aileleriyle birlikte anılan coğrafyada yaşadıkları biliniyor. Belki bundan dolayı Togan'ın "Osmanlı boyu Moğol Kay boyundan inme"dir tezi Bizans'ın uçlarında yaşayan Osmanoğulları olgusuyla birlikte düşünüldüğünde modern Türk tarihçilerini paniğe itti.

Şimdi de Osmanlının doğuşundan önce bölgedeki havayı şenlikli bir anlatımla sunan Digenes Akrites destanından birkaç dize aktaralım:*"Gençler için şan ve şeref önemli bir konudur./Kanıtlanmış cesareti ve yüklü serveti sayesinde/Türk ve Deylemi askerlerini bir araya getirebilmiş/Arap[1] ve troglodyt piyadelerini kendi ordusuna seçebilmiştir.* (Dietrich 2009: 44.) *Doukas ailesinden (...)/ asil mi asil bir kız kaçırmış;/dini ve şöhreti dahil her şeyden vazgeçerek/ onun yüzünden Ortodoks Hristiyan olmuş/ve bir zamanlar düşmanı olan Romalıların kölesi haline gelmiş./(...) ona Akrites, yani Uç Beyi adı verilmiş çünkü o uçları zaptediyormuş.* (age. s.72-73.) *Ben tüm Syria'yı zaptettim ve Kufa'yı ele geçirdim/daha sonra hemen Hereklia'yı [Konya/Ereğli] yerle bir ettim./Amorion'dan [Afyon/Emirdağ] İkonion'a [Konya] kadar geçerek/bir sürü haydutu ve vahşi hayvanı yendim./Ne generaller, ne de ordular benimle başedebildiler, beni ancak çok güzel bir kadın fethedebildi."* (age. s.51.)

Gelenekçi islamda islamın şartı beştir. "Kelime-i Şahadet"te yapılan biçimsel değişiklik/ler, "Bismişah, Aliyyü'l Veliyyu'llah "

[1] Digenes Akrites de türünün diğer örnekleri gibi zaman açısından katmanlı bir yapıda görünüyor. Yani destanın yazıya aktarıldığı dönemle oluşum zamanı arasında yüzyıllar -?- bulunuyor. Destan olayları, kişileri, bunların örgüleri gerçek bir kronoloji içermeyip zamanların ve olayların bir iç içe geçişi fark ediliyor. Destanı hazırlayan Dietrich'in notlarındaki "destanın Persleri"nin Türkler olduğu açıklamasına, destanın kafirlerinin, Araplarının da Türkmenler olduğunu ekleyebiliriz.

bir paradigma değişikliği yaratmaz. Hele "Bismi Şah Allah Allah" estetizmi bu konuda pek de anlamlı değil. Çünkü "şah" kavramı islam coğrafyasında birinci olarak Allah anlamına gelir. Ali'nin veliliği ise, Bekir'in, Ömer'in veliliği gibi, hatta yaptığı alevi sürgünleri, kıyımları yüzünden alevi çevreden bir derviş tarafından öldürülmeye kalkışılan 2. Bayezid'in veliliği gibi geniş çevrelerde kabul görür. Hasan Basri, Behlüldane de bir velidir; ulemanın –politik bir kavram olarak devletin yönetici bir sınıfı- içinde Mansur'u veli görenler olduğu gibi halkın çoğunluğu gelenekçisi batınisiyle Mansur'a veli der.

Bektaşilik gelenekçi islamın namaz ibadetini olduğu gibi kabul etmiştir. "Namaz da bizim, niyaz da bizimdir." Aralarında vakit sayısı farkı, namazdan önce yapılan hazırlıklarda, örneğin abdest alırken kolların dirseklere kadar yıkanırken ellerden dirseğe doğru mu, bunun tersine doğru mu sıvanacağı gibi tevatürler bir "fark" yaratmaz.

Bektaşilik haccı da kabul eder. Eskiden "el hacc" ünvanlı Bektaşi babalarına[1] seyrek rastlanırken bugün birçok yörede hacca giden çok sayıda Bektaşi vardır.

Bektaşilikte fitre ve zekat anlayışı vardır. Sünni Müslümanlar bunları ne kadar uyguluyorsa Bektaşiler de o kadar uygulamışlar ve uygulamaktadırlar.

Bektaşilikte Osmanlı döneminden beri ramazan orucu revaçtadır. Hiyerarşinin neresinde yer aldıklarına bağlı olarak, asitane -Hacıbektaş külliyesi-, hangah, dergah ve zaviyenin hangi coğrafyada yer aldığına bağlı olarak, baskı dönemlerinde ya da "dene-

[1] Noyan'ın "Horasan postunda oturan dedebabalar" listesinde 1551-1960 arasında 28 dedebabadan 12'si hacıdır. Bu % 43.2'lik bir oran eder ki oldukça yüksektir. Olgu bize "hac ve hacılığın" Bektaşiliğin içinde yer aldığını gösterir. Kanımızca --cahili olsak da- sünni tarikatlarda aynı dönemde yönetici hacı oranı bundan düşüktür. (Bk. Noyan 1995: 52-53.)

timlerin" gevşek olduğu dönemlere göre Bektaşiler ramazan orucunu değişik anlamlandırmalarla tutmaktadır. Ramazanı ilk üç günü, her perşembesi, 21'inden sonraki üç gün gibi uygulamalar hep vardı. Bektaşiler yaygın olarak sünni islamın amellerine eklemeler yapma geleneklerine oruç konusunda muharrem orucu tutarak da başvururlar. Elbet bu orucun Bektaşi anlayışının kuruluşunda önemli bir yeri vardır. Sünni islamı izleyen tarikat çevrelerinde de muharremin 1, 3, 7, 10'u ya da sadece muharrem cumalarında oruç tutanlara rastlanmaktadır. Hatta 10 Muharremde aşure pişirme Osmanlı ve Türkiye Müslüman topluluklarında ve dahi Ermeni topluluğunun bazı üyelerinde gelenekçi, batını yorumlara bakmadan ne kadar yaygınsa, muharremde bir ya da birkaç gün oruç tutmak da yaygın bir dinsel ibadettir.

Bu benzerlikler konusunda çok önemli bulduğumuz bir özellik de gelenekçi islamın amentüsü üzerine Bektaşilerin hiçbir "farklılık" ileri sürmeden –Bektaşi nefeslerinin bazıları hariç- onu kabüllenmeleridir. İslam tarihinde Mutezile gibi bazı akımlar bile geleneksel "amentü"de yer alan "hayrın ve şerrin ikisinin birden Allah'tan geldiği" belirlemesini kabul etmemişlerdir. Bektaşiliğin birçok metninde hayır da şer de Allah'tan gelir. Hatta bazılarında bu anlayış açıkça –örtüğün tersi olarak- önseldir.

Anadolu alevi kollarında yazıyı hep iktidarın içinde olan, dönem dönem iktidarın kıyısına savrulmuş ama asla iktidarın dışına çıkmamayı becermiş Bektaşilik sürekli kullanagelmiştir. Hatta devletin tebaasını islamda birleştirerek imparatorluğu kurtarmaya çabaladığı bir dönemde Musa Kazım Efendi isimli Bektaşi (?) devletin, resmi din ve mezhebinin –ki bu iki olgu Osmanlı'da her dönem özdeşleşmiş, tekleşmiştir- Şeyhü'l İslam'ı olmuştur. (Bunu Bektaşi kaynakları yazıyor. Elbette meşhur ve mevki sahibi kişilerin "Bektaşiliği" iddialarının çoğu asılsızdır.) Bazı kaynaklara göre (Noyan, Şapolyo) son dönemde bir Bektaşi daha aynı makamda bulundu. Bu örnek biricik ve istisna mıdır? 1990'ların yöneticilerinin dillerinden düşürmedikleri seleflerinden aldıkları "münferit"liklerden biri midir? Gördük ki değil:"... *fermanda [2. Mahmut,*

1826/7] meşihat ve tevliyet'in menfi-i merkum Mehmet Hamdullah Çelebi'den ref'edilerek Nakşibendi usulü Seyyid Veliyeddin Süleha'ya (Hamdullah Efendi'nin küçük kardeşi) Veliyeddin Çelebi'ye tevcihi de emredilmektedir. (...) Veliyeddin Çelebi (1772'de doğmuş 1828'de ölmüş olup bir sene kadar post-nişinlik yapmıştır. (...) Hacı Bektaş Veli dergahı 18 sene post-nişinsiz kalmıştır. Veliyeddin Çelebi'nin ölümünden sonra dergaha Çelebilerden atama yapılmamıştır. (...) [metinde paragrafın tırnağı sehven açık kalmış.] (Özmen – Koçak 2007: 142.)[1]

[1] "Meşihat ve tevliyet" i anlamayabilecek nadir genç okuyucular –if there would be a few readers...- sözlük karıştırmasınlar diye özür dileyerek kısaca burada "Merkez şeyhliği ve vakıf sorumlululuğu" diyebiliriz. Şeyhlik? Hem de Nakşibendi tarikatı usulünce. Sadece Konya'ya hayatta kalabilme umuduyle kaçan, Mevleviliğe giren, yine de asılmaktan kurtulamayan dervişlerin hatırına, -Özmen-Koçak 27 derviş, ilgili ferman 26'sından 6 derviş- onlarla bir bağ –duygu, düşünce, gönül bağı- kurulamadıysa Amasya'ya sürgüne gönderilen ağabey, oğullar, kız kardeşler, kız yeğenler hatırına "Nakşibendi usulunce" tevliyet ve meşihat kabul edilmeli miydi? Şimdi "Bektaşiler namaz kıldılar" yazarken bize öfkelenen varsa benzeri olguların biricik değil onlarca yazıldığı padişah fermanları ortalıktayken, bunlarda geçen görevin postla ilgisi olmayıp "seccade"yle ilgili ve ünvanlarının "seccadenişin" olduğu, seccadenin namaz kılınan sergi olduğu bilinirken öfkelerini biz baldırıçıplaklardan çekip bir soyluluk belirtisi olan bir lütufla istedikleri yere yönlendirsinler. Bir de şunu belirtelim, Bektaşiliğin 1501 sonrası dönemine ilişkin "atış" yapılamaz. Çünkü sayısız belgeden "Türkçe'ye harfçevirisi" yapılan birkaç on belge bile, Çelebiler'in, -1934'ten sonra Ulusoy'ların- büyük harfle yazdıkları, Türkçe yazım kurallarına göre dergah ya da Hacıbektaş Dergahı şeklinde yazılması gereken olgudan kendileri seccadenişin olmasalar dahi 3/15 +tevliyet; seccadede oldukları zamanlarda da 7/15 (4/15 meşihat ile tevliyet+3/15 evladiye maaşı; 1850 ve 1905/6 tarihli padişah fermanlarına göre) payı aldıkları görülüyor. Ha, son cümle asitanenin gelirlerine, merkezin dışındaki Bektaşi tekkelerinden gelen " zorunlu merkez ödentileri"ni de sevgili S. Faroqhi'ye göre katmak gerekiyor.

Şimdi de hep heyecanlandığımız, benzerlikler değil de farklar, tekillikler, akışlar, ayrılık ve aykırılıklara doğru yürüyelim. Bu bahiste kendi cümlelerimizi üstatları anmadan kurabilmek, edebilsek de yazıya vurmak ne mümkün!

"Felsefede yazmak ile felsefe tarihinde yazmak arasında çok büyük bir fark var. (...) Diğerinde ise [fels. tar.], kendi okumuz biçimleniyor ya da size en güzel görünenler toplanıyor, fakat amaç, kat edilen mesafe yıldızsal olacağına göreceli olarak kısa olsa da, onları başka yönlere doğru yollamak. Kendi adımıza konuşmak denenecek ve göreceğiz ki kendi adımız sadece bir çalışmanın sonucunu işaret edebilir, yani bulduğumuz kavramları, tabii dilin tüm olasılıklarını kullanarak, bunları yaşatmayı, ifade etmeyi bilmek koşuluyla. (...) Farkı düşünmek için onu kimliğe bağlama eğilimindeyiz (kavram ya da özne açısından: örneğin özgül fark benzer bir kavram olarak bir tarzı varsayıyor). Aynı şekilde farkı benzerliğe (algı açısından) ve karşıtlığa (yüklem açısından), eş olana (yargı açısından) bağlama eğilimine de sahibiz. Bu demek ki farkın kendisini düşünmüyoruz. Felsefe, Aritotales ile kendisine farkın organik bir tasvirini yapabilir, hatta Leibniz ve Hegel ile cümbüşsel, sonsuz bir tasvirini yapabilir: fakat burada farkın kendisine ulaşmış olmayacak.

Durum tekrar konusunda da daha iyi değil, bir başka şekilde onu da benzer, özdeş, eşit veya karşıt olarak düşünüyoruz. Biz ise bu defa kavramsız bir fark oluşturuyoruz: (...)" (Deleuze 2009: 311-2)

Bektaşiliğe içerden bakışlar

"Bektaşilik İslamiyet'i[1] esas olarak ele alıp, ona insan ruhu ve gönlünden düşünüş, anlayış ve inanış katarak hepsini mezcetmiş bir

[1] İslâmiyet, Ahî gibi yazımlardaki "^" imlerini göstermeyeceğiz; çünkü bunlar gösterilmeden kelimelerin daha uygun seslendirildiğine ve anlaşıldığına inanıyoruz. Ayrıca Osmanlıca ve Arapça imlamız tammış gibi davranmak istemiyoruz.

dindir." (Noyan 1995: 9.) Bundan Bektaşilikte "İslamiyet'in esas" olduğunu anlayabiliriz. Ama başka bir dini esas olarak ister kabul, ister "yeni" dini kurarken esas olanın yaklaşımlarını sadece bir yöntem olarak kabul ederek başka bir din nasıl "mezcedilir / karıştırarak birleştir"ilir? (Şanlı senkretizm de böyle bir şey mi? T. Alptekin'in Melikoff çevirilerinde bunun karşılığı olarak "bağdaştırma" kavramı yaratılıyor ki, "mezc"in sadece bir yönünü gösterebilir görünüyor.)

"Doğru-aykırı, bileşik-saf tartışmaları ancak birden fazla İslam anlayışı, siyasi, iktisadi, sosyal güç eksenlerinde çakıştığı hatta çatıştığı zaman gündeme gelir. Bu nedenle halk islamını ve bu bağlamda Aleviliği tanımlamaya, anlamaya uğraşırken "aykırı (heteredoks)" ve "bileşimci, senkretik" terimlerinden uzak durmak isabetli olacaktır." (Karamustafa 1999: 48.) Tevekkeli Nejat Birdoğan Dede "heteredoks" kavramının alevilikte işi ne, diye diye öldü.

Başka bir dinden etkilenmeyen bir din düşünülebilir mi hiç? Benzerliği, paralelliği bulunamayan iki din? Kuran'ı şöyle hızlı bir okumada bile musevilikle ilgili onlarca motif bulabiliriz. Bu islamın musevilikten ayrı bir din olmasını engellemez. İslam özgün bir dindir. Eğer bir din söz konusuysa onu ayrı, özgün, yeni kılan o dinin istediği ibadetlerden önce evren, evrenin kuruluşu, insan, toplum gibi başlıklardaki anlayış başkalığıdır. Bektaşilik Alevilik Nedir? adlı eserin *"İslamiyet'i esas olarak ele alma"* meselesi acaba "Bektaşiliği" bir din saymasını ağır bulacak resmi ve sivil çevrelere bir sus payı mıdır?

Zaten *"Bektaşilik dininde bütün adap ve erkan Türkçe ..."* (Noyan 1995, age. s. 12) diyen eser biz "yeniulusçuların" ağzına bir parmak bal çalarken, *"Bektaşilik müstakil bir mezheptir. Türk'ün din anlayışıdır. Mezhep dinde "amel" tarafıdır. (...)"* (s. 60.) diyerek biz yenimüslümanları da rahatlatıyor.

Geriye *"bir mezhebe [Caferi, İmamiyye] bağlı olanlar bir dini adab, erkan içinde olurlarsa buna tarikat demek icab etmez. Bektaşilik-Alevilik de, böylece kuru kuruya bir tarikat değil, Ca'feri mez-*

hebinin dini adab ve erkanı ile amel elden[eden?] bir İslamiyettir." (Noyan, age. s. 68.) diye yazmak kalıyor.

Bektaşiliğin bir tarikat olduğunu Melikoff'tan Gölpınarlı'ya, Hasluck'tan Şapolyo'ya, Birge'den Şakir'e dek tüm yazanlar kabul eder. Hatta Noyan eserinin birkaç yerinde *"Tarikat'ı Nazenin"* ve *"müridi tarikat olarak değil muradı tarikat olarak gelmek"*ten -kendi girişini açıklarken- bahseder (age. s. 6). Birincil kaynak ve tanıklar ise bizzat bu yolu yaşayan "diyen, söyleyen, yazan"lardır. *"Muhammed dininin yoktur şeriki/ Olur alemlerin mülkü maliki/ Tarikımız Hacıbektaş Tarikı/ Hırka bizim nemet bizim şal bizim/ Din Muhammed dini girdik gireriz/ Tarikatte ikrarımız güderiz (...)"* (Geda Musli, 17. yy. –Ergun 1944: 245-) söylemektedir.

Bütün farklı anlayışlar -başta sünni mezhepler ve tarikatlar- Bektaşilik dininin, mezhebinin, tarikatının zaman ve mekandaki farklı inanç ve uygulamalarından –inanç, ibadet ve kurulan düzende aksamaların bedeli olarak topluluk üyelerine verilen cezalardan- çıkmaktadır. Bektaşilik belirli bir konumda beş usulle şekillenir. Tevhid, nübüvvet, maad, adl, imamet. Yani Noyan'ın *"İsna Aşariye'de -12 imamcılık- usul'ü din"* diye belirttiği şeyleri aslında dinin inançsal –iman- boyutu olarak anlayabiliriz. Bu yüzden de konumlara ve konumlarımıza göre din, mezhep tarikat kavramları "mezcediliyor". Bu beşli Allah'ın birliği, Muhammed'in peygamberliği, öte dünya inancı, adalet inancı ve imamet inancıdır. Sünni mezheplerde bu beş özellikten sonuncusu yoktur. Şiiliği bir mezhep sayarsak –nasıl sayacağız? İçinden onlarca inanç, ibadet ve cezanın çıktığı mezhepleri varken?- bu beşlinin üç özelliği kendi kelimeyi şahadetlerinde bulunmaktadır. Allah bir, Muhammed kul ve peygamber, Ali imam ve velidir. Ötedünya inancı ortak olup bütün dinler gibi islamda da belli bir adalet anlayışı ve onun pratik türlü şekillenişi vardır.

Özetle Bektaşilik bu anlayışları benimser. Bektaşiliğin ibadetleri islamın ibadetleri olup şahadet, zekat, oruç, namaz, hacdır. İslamın topluma uygulanışında ise istenen başka ödevler de var-

dır ki bu islam anlayışlarına göre farklılıklar gösterir. Bektaşiliğin 1960'tan sonra dedebabası yani postnişini yani seccadenişini olan Noyan'a göre *"din'in feri'leri"* yani ikinci derecede yapılması zorunlu olan gerekleri vardır: " *(...) Cihad, Emr, Nehiy, Humus, Tevella, Teberradır"* bunlar (Noyan 1995: 69). Sonra bunları tatlı tatlı açıklar dedebaba: Humus beşte bir demektir... yani Osmanlı'nın pençiki. Ganimetten, esirlerden, kötü kazançlardan elde edilen % 20 pay. Dedebaba Cihad'ı, Emr'i, Nehiy'i ve kalanları açıklamaz. "Humus" şundan açıklanmış gibi durur: " *Bu hüküm, şia arasında birçok yalancı Dedelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İşte Babagan kolu Bektaşilikte mürid ile mürşid arasında böyle maddi bir bağlantı, kat'iyyen yoktur."*

1908 Mehmet Reşad'ın, 1915/16'da Talat/Enver/Cemal Paşaların, 1919'un sonlarında M. Kemal'in "adamı" olan Cemaleddin Çelebi de mezhep ve tarikat konusunda sadece kendini ilgilendiren bir görüşü beyan etmekle kalmayıp H. Bektaş'ı da kapsayan bir görüş ileri sürer. *"Geçmişte şu anda var olan Çelebiler [1915], Sünni mezhebe ve topluluğa, Hazreti Pir Efendimizin gittiği doğru yola bağlanmış ve onu izlemiştir."* (Birdoğan 1996: 49.)

Cihadın ve emrin ne olduğunun ise Bektaşilikteki hümanizma, evrensel kardeşlik, kartezyen aydınlanmacılık ve bilumum modern çeşitlilik –laiklik gibi- düşkünlüğünü öne süren kişilerin ve onların sevicilerinin –muhip anlamında- iyi anlaması gerekir. Bunlar tıpkı ikinci dereceden Bektaşilik=Caferilik zorunlulukları gibi islami bir zorunluluktur. Aslında "emr" –eğer kulaklarımız bizi yanıltmıyor ve hatırladığımız kendini kabul ettirmiş bir dil yanlışı değilse- "nehy" ile birlikte kullanılır ve kısaca "dinin yasak ettikleri" anlamına gelir.

Meramımızı pek kısa olmasa da inanç ve ibadette ve cezalandırmada Bektaşilikte bulunanları belirterek açıkladık. Allah'ın kitaplarına inandığını da açıklar Bektaşilik. Kuran özelinde ise *"Kur'anı da aynen, ziyadesiz ve noksansız olarak kabul ettiğini, tahrif edildiğine veya noksan olduğuna dair gulat [heretikler, aşırı gidenler, dinden çıkanlar...] tarafından ortaya atılan uydurma sözleri*

kesin olarak yalanladığını ve gulatı müşrik [şirkçiler, Allah'a ortak koşanlar] bildiğini" (Türk Ansiklopedisi, Caferi mezhebi, c.9, s. 180, aktaran ve onaylayan Noyan) kabul eder. Kitap boyunca Bektaşilik, Caferilik, İmamiye özdeşliği ortaya konur. Bu da yeni bir şey değildir. Bütün yasaklı dinler, mezhepler, tarikatlar böyle davranmışlardır. Ama Bektaşilik yasaklı değil onaylıdır. İnananlarının içinde islamın beş zorunlu ve ikinci dereceden zorunlu emirlerini yerine getiren azımsanmayacak muhip, mürid ve mürşidleri vardır. Günümüzde Hacıbektaş'ta namaz kılmak için camiye giden insanlar, namazın zorunlu bir ibadet olduğu konusunda kasabadaki alevi kökenli insanları sıkıştırmaktadırlar. Onların cuma sonrası tartışmaları başta dükkanlarda ateşli bir şekilde sürerken dinlemeye değer bir olgu olup en azından 1826 sonrasından günümüze sürer gelir.

Son olarak "Ca'feri mezhebinde" namazın nasıl olduğunu dedebabanın sevimli cümlelerinden beraberce –siz birlikte mi dersiniz?- öğrenelim. *"Harb olmadığı zamanlar günde 17 re'kattır. Yani yalnız farzlar kılınır. Bektaşi ve Alevilerin namaz niyaz bilmez sayılmaları yanlıştır. [Alevi birkaçı olarak Noyan Baba'ya ve onu bu konuda destekleyen Oytan'a bizi ehli sünnete karşı dinli imanlı gösterdiği için teşekkürler!] Yalnız ibadetlerini kendi evlerinde, yalnız yaparlar. [Namaz kılmasak da olur. Evde yalnızız ya, görülme tehlikesi de yok!] İslamiyet'in bütün esasa bağlı akide ve şartlarına gerçek yönleriyle uydukları meydandadır. (s. 69.) Namaz seferde 11 rekattır. Erkanda esas niyazdır... [Tenzilatın yüksekliği biz züğürtleri cezbediyor doğrusu. Yine de çok pahalı.]"* (Noyan, age. s. 261.)

Bektaşiliğin tasavvufu

Bektaşilik İslamı, önceki dinleri, onların söylemlerini içten bakışlara rağmen, o bakışların sahiplerine rağmen kendiliğinden bir şekilde yorum –tefsir- ve içsel yoruma –tevil- uğratır. Tevili

bir tür gerçeklerin içsel gizli örtük anlamlarını "kökene indirme" yoluyla açıklama yöntemi sayabiliriz. İşte bu teville Bektaşilik bir sırlar yoluna dönüşür. Din, mezhep, tarikat kalıplarına sığdırılamaz. Bu kalıpları koyan dedebabalar da olsa "bir dediği bir dediğini tutmaz" olur. Dedebaba namaz var der, biraz sonra da Muğlalı Mücrimi'den bir ikilik okur: *"Bilmem sünnetleri bilmem farzları/Hakk için bana bir niyaz yetmez mi?"* Bektaşilik her nereden kimden almış olursa olsun dört kapıdan bahseder, kırk makamını sayar. Arkasından *"şeriat: anasından doğmak"* diyerek doğumla şeriatın kurallarının ortadan kalktığını ya da yerine getirilmiş sayıldığını öne sürer. İslamın Amentüsü'nü okur; onu şiddetle savunur. Sonra da *"kötülük yoktur, (hayrihi ve hayrini min-Allah-ı teala) (iyilik ve yine iyilik yüce sevgilidendir)* (age. s. 483). Bu güzel bir çelişik sofuluktur.

Tasavvufun batıni tevili insanlara yeni evrenler açar. Bu ululuk ister Bektaşiliğin izleyenlerine, ister tarikat dışına açılsın sorunlar türetir. İşin içine dinselpolitik, ideolojikpolitik, ekonomikpolitik ve safpolitik olarak iktidarda bulunma sorunları girer. Bundan dolayı da Bektaşilik birçok yönden bir sırlar tarikatıdır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde her ne kadar A. Rıfkı gibi namlı babalar "Bektaşi Sırrı" gibi kitaplarla sırların olmadığını söyleseler de söylem kendiliğinden bir takiyyeye, örtme gizlemeye döner. Hatta isimleriyle ilişaatçılık –teşhir- çağrıştıran kimi değerli eser bile bu sırrı iyice sırlar. Oytan'ın *"Bektaşiliğin İçyüzü dibi-köşesi-yüzü ve astarı"* isimli eseri hemen kapağında kadim sırları *"vech-i ademde tecelli eyleyen Allah'tır."* yazarak bir kat daha sarar. Oytan *"Bektaşi tarikatının en mühim tarafı, saliklerinin, o tarikin pir ve müçtehidinin [ayet ve hadislere dayanarak yargı veren kişileri,] içtihatlarına bağlanması ve diğer müslümanlar gibi Babı içtihadın kapalı olmasını [ayet ve hadislerde, gelenek ve göreneklerde açık olmayan durumlarda uygulamanın dinadamlarının görüşüne bağlanmasını] kabul etmemesidir. Mezahibe bağlanmış ve o mezhep müçtehidinin içtihadını taklit etmiş olan dört mezhep saliki müslümanlardan saklanması bunun içindir."* (Oytan, age. s. 353.)

Bizce bu meselenin yüzeysel bir yönüdür. Kitabidir, şeriat içinde kalmaktır. Oytan da bunu sezmiş gibi sır konusunu açar: *"Bir de diğer tarikatlarda, mürşit olarak Fahri alemi tanıdığı* halde, bu yolda mürşidin *'Ali' olması, mürşit, Ali'yi, rehber 'Muhammedi' temsil etmesi ve Bektaşi meydanında gösterilen erkanın pek ince hakikatlere temas etmesi hasebiyle erkanı gizlemeye mecbur kalmıştır. Ali'ye mürşit, Muhammed'e rehber denmesi, Bektaşilerin kendi aralarında bile 'Sır' olarak telakki edilmiş, müptedi saliklerin bu ince noktayı birdenbire hazmedemiyerek taassuba düşeceği sanılmıştır."* (Oytan, age.) Bu satırlar bile takımın yan pas tutkusunun göstergeleridir. 17. yüzyıl -?- Kızılbaş aşığı sayılan Pir Sultanoğlu Pir Mehmed daha açık söyler: *"(...) Nasibim ol verir andan barındım/ İki cihanda da varım Ali'dir/ (...) Aleme şevk [şavk, ışık?] verir dün erte gece/ Görür gözlerimde nurum Ali'dir/ (...) Mervan'ı Zülfikar ile kırdılar/ Yezidleri kıran erim Ali'dir/ (...) Anın emri ile durdum oturdum/ Gönlümde* gayrı yok varım Ali'dir (...)" (Ergun 1955: 108.)

Noyan çalışmasının bir yerinde *"aslında gizlenecek bir 'sır' yoktur;"* (age. s.61) der. Ardından değişik sayfalarda şunları aktarır: *"Ali zat-ı hakk'tır diyenlerdenim ...* [Samih Rifat]; *Birdir Allah ve Muhammed ve Ali/Gizlidir gerçi bu sırr-ı ezeli/Ehline gizlice tevdi olunur.* [Ali Naci Baykal, Dedebaba, öl. 1960.] *Muhammed, Ali; şeriat, tarikat/Can ile gönülden ver gel salavat/ Hünkar Hacı Bektaş bahr-i hakikat/ Sırrını faşetme, çıkma rızadan* [Muharrem Mahzuni Baba]; (age. 251.) Turgutlu[lu?] Ali Rıza Baba'nın nefesi ise şöyledir: *Muhammed-Alidir Rahmandan yüce/Derilmiş müminler dükeli hacca;* (age. s. 413.) 18. yüzyılda Tahir Baba ise şöyle söyler: *Es-selam ey Ba-i bismillah-ı Rahmanım Ali;"* (age. s. 469.) Bu inanç, belirleme ve açıklamalara göre ise sır vardır. İçeriye ifadesi Bektaşinin -tarikata girmiş- insanının derecesine bağlıdır. Dışarıya sır kelimesi bile sırlanır.

Bektaşilikteki tasavvufun köklerinin genişliğini göstermesi açısından sabrınıza sığınarak uzun bir alıntıyı şapkasız/sivil bir yazımla aktarıyoruz. *"Balım Sultan Hazret'leri buyururki 'İlim hal ile*

tahakkuk eder, kelam ile değil'. Yine Bedreddin-i Semavi hazretleri 'İlmiyle hal kesb etmeyen cahil sayılır'. buyuruyorlar. (...) Hasan Sabbah Hazret'leri 'ikan' nam kitabında ifade eder 'Esrar-ı Ledün-ni Akl-ı beşer ile bilinemez. Bilinmesi kabil olsa, akıllar arasında ihtilaf olmaması icab ederdi. Ancak bir muallimin terbiyesi gerekir. O muallim akl-ı evvel'in temessülü'dür ki; İnsan-ı Kamil'dir. 'kaim el-zaman' o'dur. Natık Vas-i o'dur. Ol ism-i azamdır.' Yine Yüce pir Hace Bektaş öngörür ki 'Zahirin'de: Şuunat-ı ayniye, Batının'da; Ayan-ı İlmiyye, evvelinde; Alem-i ervah, Ahırında; Alem-i ecsam olan İnsan-ı Kamildir. Masum imamın, kaimmakamı'dır.' Kızıl Deli Sultan hazret'leri buyurur; 'İnsan-ı Kamil'in ezkar ve kelamının hasenatı olmasa idi, Alem sıfatsız ve şekilsiz bir cehl-i zulmet içinde kalacakdı'. (...) İnsan-ı Kamil; Gaye-yi Tevhid'dir. (Koca 1999: 41- Kazım Baba ve Turgut Koca'dan devir Evrak-ı Metruke. Alıntının yazımı 2 kez gözden geçirildi-).

Bektaşiliğin tarihi üzerine kısa değinmeler

Bektaşiliğin Hacı Bektaş ile isim alveri dışında bir ilişkisini gösteren kaynak yoktur. Elbette Hacı Bektaş bir Türkmen ulusudur. Başta aleviler, Ehli Haklar, Garagoyunlular –Çilten/Kırklar toplulukları-, Bektaşiler onu kutsal sayarlar; kutsarlar. Hatta türbesinde Hanefi inançlı bazılarının Kuran'dan sureler, ayetler okumaları bu kutsallığın akışkanlığının ve yayılmasının bir göstergesidir.

Bektaşi ve Bektaşilik kelimelerinin ne zaman kullanılmaya başlandığına ilişkin yazılı bir kaynak yoktur. Alevilerde ve Bektaşilerde anlatılan günümüze ulaşmış söylenceler ise çok farklıdır. Bu söylencelerin yazının Bektaşiliğe içkinliği, vilayetname, menakıbname, risale, divan, cönk, mecmua yazma geleneğinin başlatılması, gerek Bektaşi gerek alevi aşıkların divanlarının öncelikle tekkelerde yazıya çekilmesi kısacası "yazı" devrinin anlatılan çevrede canlı oluşuyla iki çevrenin birbirini etkilemesinde nedenlerden bir neden olmuştur. Etkili bir neden de Şah İsmail hareke-

tine karşı Anadolu'da bazı köylerde kurulmaya başlanan Bektaşi tekkeleridir. Cönkler, mecmualar, 19. yy.da şehir kahvelerine gidip atışmalara giren her çevreden aşığın başlattığı gelenek, Bektaşi tekkeleri görevlileri ve Alevi toplulukların kaynaşmalarına etki etmiştir. Bu etkileşim Hanefi çevrelerden çıkan aşıklarla adı geçen çevreler arasında da olmuştur. Çünkü dünün Rum diyarı, bugünün Anadolu'sunda yaşayan bu insanları bağlayan onlarca ortaklık vardır. Dinsel açıdansa kısaca şii motifler diyebileceğimiz "Ali ve soyuna saygı, Kerbela trajedisinden üzüntü duymak, seyyidlik ve şeriflik üzerinden ortaklaşa saygı duyulacak insanların varlığı ve çokluğu, bazı sünni tarikatların (tarikat silsilesinde İmam Ali'ye dayandırılan Kadiri, Rufai, Şazeli, Mevlevi, Halveti, Bayrami) uygulamalarında neşeye yer vermesi olguları en azından aşıkları karşılıklı söyleşir atışır kılıyor olmalıydı. Devlete, devletlere rağmen kırda yaşayan Hanefi ve alevi topluluklar arasında önemli bir çatışma çıkmamıştır. Bunun nedeni de bu toplulukların medresenin resmi Hanefilik anlayışlarından daha canlı ve güçlü bağlarla birbirlerine bağlı olmalıdır. Dinadamlarının iki topluluğun bu harmanını ısrarla inananların *"İslamiyet'i anlayacak kadar bir bilgi ve bilinçten"* yoksunluğuyla açıklamaları olgusu yeni olmayıp devletlerin dinsel örgütlenmeleri kadar eski ve binlerce yazılı tanıklığa sahiptir. Bu toplumlarda ilk bakışta görülen her zaman var olmuş bir ikilik vardır. Halk Müslümanlığı/ Devlet-Medrese İslamlığı, Halk Aleviliği /Devlet-Dergah Bektaşiliği.

Yunus Emre'den, Kaygusuz'dan yazıya daha sonraki yy.larda aktarılan nazım ve nesirlerde Bektaşilik bir kerecik olsun geçmemektedir. İlkinin 1280'lerden 1315'e, ikincisinin 1340'lardan 1380'lere düşünce, duygu, bilgi ve dinsel yaşantılarını açıkladıklarını kabul edersek Bektaşiliğin onlardan çok sonra oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Yine Abdal Musa Sultan'ın Teke Beyliği'nde bir tekke oluşturması Bektaşiliğin o zamanda kurumlaştığına tanıklık edemez. Elbette günümüzden bakıldığında Abdal Musa'nın yolunda Hacı Bektaş'ı kutsal sayma ve onu

kutsayarak ona niyaz etme vardır. Ama Bektaşilik her şeyden önce dinsel bir devlet örgütlenmesidir. Bektaşilik bir devlet kurumu olarak başlangıçta Rumeli coğrafyasına aittir. Bektaşilik Osmanlı beyliği ile birlikte evrim geçirerek 16. Yüzyılın başında merkezileşmiştir.

Bu süreci menakıbnamelerde oldukça belirgin olarak izleyebiliriz. Bir bölgede kurulan tekke, vakıf olarak tahsis edilen köy ya da arazilerinde hemen önceki tekkeye bağlı küçük bir tekke açarak yayılmaya başlar. Tekke monografilerinde de açık olarak görülen bağlı tekkeler en yaygın tarikatlarda bile bölgesel bir ilişkiyi geçmeyen bir biçimlenmedir. "Emirce Sultan dergahında zamanla, çoğu aile içinden olan postnişin adaylarının çoğalması ve vakıf gelirlerinden yararlanma cazibesi, bu tekkeye tahsis edilen vakıf köylerde şeyhin evlatları tarafından yeni yeni tekkelerin kurulmasına yol açmıştı. (Ocak, Emirci Sultan ve Zaviyesi, s. 173) Bu şekilde çoğalan tekkelerin, pir evi, asitane, ocak olarak adlandırılan ana dergahla ilişkileri, 13-15. yüzyıllarda, tamamen manevi bir ilişkiydi, idari bir teşkilatlanma söz konusu değildi. İlk safhada ana dergahtan icazet alan ve çoğunlukla da şeyhin emirleri doğrultusunda belirli yerlerde tekke kuran halifeler (şeyhler), daha sonra kendi yetiştirdikleri müritlerine merkez tekkenin onayı olmaksızın hilafet vererek, yeni tekkelerin kurulmasına imkan tanıyabiliyorlardı." (Ay 2008: 121.)

Merkezileştirme 1460'larda başlayan ve 1501'de devlet kurduğunu açıklayan Safevi Türkmen hareketine karşı Osmanlı yönetiminin aldığı bir kararla uygulamaya konulmuştur. Dimetoka'daki Kızıl Deli Sultan Dergahı Postnişini Balım Sultan 2. Bayezid tarafından Sulucakarahöyük'teki tekkeye atanmıştır. Balım Sultan'a Osmanlı memleketindeki diğer Bektaşi tekkelerine halife gönderme, Alevi Türkmen nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yeni tekkeler açma yetkisi verildiği yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Çünkü devletin başdüşmanı ar-

tık Doğu'daki Safevilerdir. Bektaşilik bir devlet tarikatı olarak hiçbir sünni tarikatın ulaşamayacağı köylü ve azımsanmayacak sayıdaki göçebe aşiret parçalarını devletten yana kılabilme gücü taşımaktadır. Bu merkez/asitane oluşturma zorunluluğu Osmanlı ile Safevi devletlerinin Türkmenleri kendi saflarında tutma savaşlarının bir parçasıdır. 1500'lere doğru başlatılan Osmanlı politikalarının Alevi Türkmenlere sürgün uygulamasından sonraki bir hamlesi olarak Hızır Bali –bazı kaynaklar Balım'ı bu adla yazar- 1502'de asitane diye adlandırılmaya başlayan Sulucakarahöyük Tekkesi'ne getirilerek İkinci Pir'e, Balım Sultan'a dönüştürülmüştür.

Safevi devleti bir açıdan da Akkoyunluların mirasçısı –Şah İsmail'in annesi ile ebesi bağıyla- olan hanedan tarafından Türkmenlerin çoğunluk olarak yaşadıkları bir coğrafyada kurulmuştur. Osmanlı yönetimi buna 1502 hamlesini yaparak cevap vermiştir.

" Hacı Bektaş Tekkesi'nin seçilmesindeki en önemli unsurlardan biri, o dönemde Safevilerle ilişkilerinin olmaması (Kütükoğlu 1993: 11) kadar, benzer inançlara sahip olmasına rağmen, asıl etki alanındaki Babailer ile ilişkilerinin iyi olmamasıdır. Erdebil'e karşı H.B. Tekkesi'nin alternatif olarak desteklenmesi, bu şekilde Anadolu'daki Alevi gruplarla Safevilerin bağlarının kopartılması siyaseti adım adım hayata geçirilecektir. Bu nedenle Osmanlı Devleti HBT.nin yükselmesinin önünü açacaktır. Bu da, HBT.nin dini bir merkez olarak yükselmesinin ilk önemli adımı oldu." (Bahadır 2010: 237 –Hacı Bektaş Güneşte Zerresinden... içinde.-)

Yapılan bir uygulama da tarikata inanç açısından bir bellilik ve tanımlanabilirlik –standart- kazandırmaktır. Kısaca "Erkanname" denilen yazmalar merkez olan asitaneden kendine bağlı hangah ve dergahlara oralardan da şehirlerin dışında kurulmuş artık açıkça Bektaşi zaviyeleri denilen tekkelere dağıtılarak "yeni kuruluşun" sabiteleri yaratılıyordu. Kanımızca erkannamelerin yayılışına "Buyruk" hamlesiyle cevap verilmeye çalışıldı. "(...)

Muhtemelen Aleviler arasında hali hazırda belirli bir itibara sahip olan H. B. ismi daha da önemlisi Bektaşi Ocağı, benzeştirme [1] ve kültürel dönüştürme unsuru olarak gücünü kullanması için sultanın idaresince teşvik edilmiştir. Bu siyaset, Bektaşi Ocağı ve onunla ilintili pek çok tekkenin, aşiret isyanlarına katılmaktan genelde kaçınmalarında etkili olmuştur." (Faroqhi 2001: 148 –HBV Arş. D. 18 içinde-.)

Biliyoruz ki sadece kitapla, yorumla hiçbir şey olmaz -11. Tez-. Erkannamelerin devletin payitahttan yaptığı atamalarla, dergahların işleyişine getirdiği örgütlenme anlayışının yani merkez ile onun denetiminde ve atamalarla onun yönetimindeki tekke örgütlenmeleri, bütün bu yapının devlet tarafından oluşturulmuş, otoritelendirilmiş, vakıflarla gelir kaynaklarına kavuşturulmuş, gerektiğinde devletin merkez bütçesinden aktarılan akçelerle yapılan ek binalar, tamiratlar, tadillerin bir tamamlayıcısı olarak işlevlerinden bahsedilebilir. Yapıyı işlerlikli ve işlevli kılan önemli özellik ise ortalama olarak dergah diyeceğimiz, Faroqi'nin 1977'deki çalışmasında genellikle zaviye dediği tekkelerde merkezde yetiştirilmek için çevreden gelip orta yaşlarına kadar orada "örgütçü ve tarikatçı" kılınan dervişlikten "babalığa, halifeliğe" yükseltilmiş merkezden icazetli kişilerin yine çevreye tekke yöneticisi olarak atanmalarıdır. Asitanenin tuğrası/mührü, yönetim geleneği, siyasal, akçesel koruma, bir saldırı gücü oluşmuştur artık. Bu kurum "ikinci pir"in simgeselliğinde Osmanlının Safevilere ve onun kurucusu ve temel gücü Türkmenlere karşı kusursuz işlemektedir. Kanıt mı, Alevi soykı-

[1] Çevirmen C. Çakır'ın "benzeştirme"si Faroqhi'deki aslı genocide, etnocide, kültürel dönüştürmesi de assimilation, integration olmalı? 'Genocide'i kızılbaşların canlarını alma, 'etnocide'i ruhlarını, zihinlerini, gelenek ve göreneklerini... alma olarak anlayın. Geriye kalan iki sözcük de bu eylemleri tamamlama programıdır. Çakır'ın iki kavramlaştırması da bunların yanında ne kadar kıl tüy! Aşiret isyanı? Billahi Kızılbaş isyanlarıdır!

rımcısı[1] 1. Selim 1512-1514 soykırımı sonrasında –Kızılbaş kırını demek istemiştik, kırın yapan vuheşata Türkmence "yavız" denir.- Hacıbektaş Asitanesi'ne dokunmamıştır.

Hızır Bali 1516'da ölür. Yerine İskender, Kaasım, Kalender ve sonra da Mahmudoğlu Hüdadad geçer. Gerçek olan Yavuz Selim, Şah İsmail'i yenmekle -1514 Çaldıran savaşı- aleviliğe bir şey yapamadığından asitane görev başındadır. Bu görev 1527 yazına, 22 Haziran'a gündönümüne kadar sürer. Kalenderoğlu[2]ya da Şah Kalender öncelikle asitanenin başına geçmek için ayaklanır. Noyan, Kalenderoğlu ya da Kalender Çelebi'nin devlet tarafından öldürülmesini bilerek saklar. Çelebilerin çevresinden çıkan rivayetler ise asitaneyi Balım Sultan sonrası "kapalı" gösterir. Hayır, asitanenin 1527/8'de kapatıldığına, 1551'de vezireskisi Sersem Ali'nin İstanbul'dan atanmasıyla açıldığına -zorunda kalındığına?- ilişkin Osmanlı resmi yazılarının kesinliği ve yazanların tevarihlerinin genelkabulü/uylaşması açıktır.

---

[1] O zamanlar elbette "soykırım" yoktu. " Soyunu kırın, kökünü kırın, defterini dürün" dediler emirlerinde. Ama Türkmenler "soy kırımı" bir topluluğun toptan yok edilmesine niyet eden siyasal eylemi, "soy kıran"ı bunu yapanlar anlamında bilirlerdi.

[2] Burada Kalenderoğlu'nun 1650'lere doğru isyan eden bircelali olduğu açık olmasına rağmen hakkındaki bazı bilgileri alıp 1527 isyanına Kalender Çelebi ayaklanmasına aktarmanın gerektiğini belirtelim. İsyan birinci aşamasında Çiçeklü, Agcakoyunlu, Masadlu, Bozoklu boy parçalarının isyanı olup ilk işi Kalender Çelebi'yi asitanenin başına getirmek olmuştur. Tabii ki asitanedeki Balım sonrası yapı dağıtılarak. Kime karşı? 1. Süleyman'ın kendinden önce devralıp sürdürdüğü "Asitaneye seccadenişin atama" politikalarına ve onun sonucu "seccadede" oturan bir şeyhe (İskender?) karşı. İsyana daha sonra Dülkadir Türkmenleri –başta Beydillü, İmanlu Avşarı, Kargınlu- ve Dülkadir Beyleri katıldılar. Değişik kaynaklarda bu isyana ilişkin bilgiler Birge çıkışlı "Kalenderoğlu" karışıklığıyla veriliyor. Celalilerle Kızılbaş isyanları ayrımı için bak (Akdağ 1999, ... Dirlik ve Düzenlik Kavgası).

Aleviliğe gelince

Bir tekke örgütlenmesi olmayıp tekkenin bir devleti andıran ihtişamıyla, gelir kaynaklarıyla, yerleşikliğiyle, mimarisiyle, inanç ve ibadetleriyle devletin yerleşik ve yazılı dünyasına yani ideolojik, politik, mali, toplumsal örgütlülüğüne aitliğinin tam karşısında yer aldığını belirtelim. alevilikte taşınmaz, değiştirilemez bir ibadethane yoktur. Alevilik devletdışıdır, devletli yapıların kurumlaşmaları onda bulunamaz. Çünkü içinden çıktığı topluluğun insan ilişkileri eşitlikçi ve farklılaşmamış yapılarla örgütlüdür. Alevilik böylesi toplulukların üstyapısıdır altyapısıdır ya da kendisidir. Alevilik bu toplulukların yapılarını ve yapıların bütün işlevlerini yatay olarak dikey olarak iki eksende de keser. Bu topluluklarda maddi hayatın üretilmesi aleviliğe bağlıdır. Bu yüzden aleviliği "dedeleri döven devrimci anarşist gençler"in dağıttığını söylemek ya da "dedelerin sorumluluklarından kaçmasını" öne sürmek olguları ve tarihsel süreci zerre kadar anlamamaktır.

Hikaye devletlerin bu coğrafyada 1000'lerden beri şiddetle uyguladığı göçebe toplulukları "uygarlığa = medineleştirmeye = yerleşikleştirmeye" zorlama politikalarının 1950 sonrası kapitalizmin Türkiye'de yaygınlaşması ve egemen olması süreciyle çakışması sebebiyledir. Alevi kapalı köy toplulukları devletin şiddetinden çok, kapitalizmin çağrısıyla kentlere -1963'ten sonra da yurtdışına- akın etmesiyle dağılmışlardır. Böylece topluluğu tamamen kavrayan ve üreten yapı olan alevilik de dağılmıştır.

Alevi topluluklar yaşadığı her dönemde örgütlüdür, üst düzeyde siyasaldır; dinleri siyasetlerini de belirlemiştir. Onlara yakın zamandan beri laiklik yakıştırmaları kıyaslanamaz toplumsal düzeyleri karıştırmaktır. Çünkü karşılarında onların düzenlerini yıkmak isteyen sadece orduları olan bir güç yoktur. Saldırı çok boyutludur. Bu saldırıya karşı da "savaş makinesi" kendiliğinden oluşur. Nurhak'ta baş kestirilir, Malya'da (1240'ta Babalıların

yenildiği Kırşehir ile Kayseri arasındaki ova. Seyfe Gölü çevresi) olduğu gibi gövde kendini "halk içinde" gizler. Kesilen baş keçi kılından kara torbalarda payitahta ulaştırılır. Belki atıldığı denizde ters dalgalar onu Rumeli Hisarı açıklarına sürükler. Bir Kalender derviş bulur onu. Sırlar. Bilir ki sırlar çoğaltır insanı. Onun hikayesini, hikayenin güzelliğini... Gövde mi, başka başka dervişler yaralı elleriyle kellelerini koltuklarına alıp "kesikbaş türbesi"nde sırlar onu. Adı Bektaş olur, Elvan olur, İlyas olur belki. Halk onlara Kesikbaş Dede diye niyaz eder. Söylence kendini çoğaltacak toprağa, havaya, suya kavuşur. Hayatını yüreklerdeki yeni alevlerin içinde sürdürür gider.

Alevilik sözlü kültüre bağlıdır. Alevilik her türlü otoriteyi reddeder. Alevilik kişiyi, aileyi değil dinin ve topluluğun temeli olarak yolkardeşlerinin oluşturduğu tekilliği -4 anababalı aile-, kümeyi kabul eder. Alevi yoluna giriş için önşart alevi "tekilliği"nden gelme ve yeni bir tekillik kurmaya verilen anddır, yemindir. Vezireskileri, paşaeskileri, sadrazamlar -1915'in gözü dönmüş Talat'ı gibi-, hatta padişahlar –Abdülaziz'in Bektaşilik iddiası?- yola kabul edilemez.

Ama Bektaşilik'e herkes girebilir. İşkenceciler, kırımcılar, darbeciler, kışkırtıcılar, Osmanlı gizli polis teşkilatı mensupları, Anadolu'nun kadim halklarını ortadan kaldırmaya siyasetler geliştiren devletliler, hatta sayısız dinden etniden belki de çoğunluğu Balkan coğrafyasından gelmiş getirilmiş insanlar. Bektaşilikte devletadamı olmak övgüye mazhardır. Büyük devletadamları Bektaşi olmasa da onların Bektaşiliği üzerinden yayılma çalışması yapılır. Devletadamlarının rütbesine göre postta yeri her dem ayrılıdır.–Tarikat'ın tarihini yazan İngiliz Birge'nin Teşkilat-ı Mahsusa elemanı olduğu tahmin edilen Topal Tevfik Baba tarafından tarikata alındığı söylenir.-

İddia edildiği gibi 2. Bayezid 1509'da Balım Sultan tarafından tarikata kabul edilmiştir. (Şakir 2008: 147-157.) Bu bilgi Oytan tarafından bir eklemeyle doğrulanır. Oytan bazı rivayetlerde 2. Bayezid'in tarikata Seyid Ali Sultan (SAS) ya da Mürsel Baba ta-

rafından da alınmış olabileceğini yazar. Bunu "olası rivayet" saması ve önemsemeyişi yeni karışıklıklara neden olur. (Oytan, age. s. 352 dpn.) Bu karışıklıklığın bir yönü SAS'ın ölüm tarihini 2. Mehmed zamanına ya da sonraya iter ki bu da Hacı Bektaş'ın yaşadığı yılları iyice bilinemez kılar. Yaman'ın Makalat'ında HB.ın ölüm tarihinin 1327 olarak verilmesi gibi olgular küçük karışıklıklar sayılamaz. Tarihlendirmeler titizlikle yapılmalıdır. Kesin tarihlendirmeler en az "15. yy.da" gibi özensiz vurgular kadar iz kaybettirici bir rol oynar. Süleyman Çelebi 1350'lerde SAS. ile birlikte Gelibolu civarındadır. (SAS. Vilayetnamesi, Osmanlı tevarihleri.)

Bazı kaynaklar ise Bayezid'i Cemaliyye/Rufai tarikatından sayar. (Şapolyo 1964:501.) Bayrami olduğu, 1514'te ölen şeyh Yavsi –İskilibi-ye bağlı olduğuna ilişkin bilgiler de vardır. (Hoca Sadeddin: -c.2-576.)

Kimi yazarlarca aleviliğin tek yazılı kaynağı olarak gösterilen "Şeyh Safi Buyruğu" yine devletli bir toplumun Anadolu'ya gönderdiği ve buyruklarla bircins bir topluluk yaratmayı hedeflediği yazı toplamlarıdır. Günümüzde elimizde bulunan buyruklar ki bu buyrukların temel olarak dayandığı kopya, *"Mehmed ibni Habib isminde biri tarafından Saruhan Sancağı'nda Safer ayının Salı gününde 1021 (Miladi 1612/1613) tarihinde kopya edilmiştir."* (Taşğın 2003: 8.) Alevi dedelerinin yolu bu "buyruk"tan kopya edilen yazmalardan öğrendiklerini iddia edeni duymadık. Ayrıca Osmanlı belgelerinde ve tevarihlerdeki *"yukarı canibden gelüb yakalanan kızılbaş yazmaları"* olsa olsa bahsedilen buyruklar nevinden olmalı. Bunlara Alevilerin hiç ihtiyacı olmadı. Adı geçen kitaplardan önce Anadolu'da, Balkanlar'da, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta –Goran bölgesi- alevilik zaten vardı. Aksine Safevi coğrafyasına Türkmen, Kürt ve Zaza Aleviliği Rumlu, Şamlu, Ustacalu, Avşar, Çepni, Kürt Hınıslı, Kürt Çemişgezeklü gibi boyaltı topluluklar tarafından götürüldü. (Çetinkaya 2004: değişik sayfalar.) Bir de buyrukların dili Türkmence olduğundan Kürt ve

Zaza topluluklarının yazıyı ve bu dili tanımadığını kaynaksız öne sürebiliriz.[1] Bu Kürt ve Zaza Alevileri Aleviliği buyruklardan öğrenmiş olamazlar. Kaynak belirtmeden Dersimi Dersim'de Hacı Bektaş halifelerinden bahseder ki, HB.ın 1321'de öldüğü bilgisi ne kadar sorunsal olsa da Dersim'de Aleviliğin Şah İsmail'den yüzlerce yıl önce varlığına destek çıkar. (Dersimi 2004: 68.)

Bektaşiliğin 1502 öncesi dedebaba, baba, postnişin listeleri

Hacı Bektaş'tan sonra *"İdris Hoca oğlu Hızır Lâlâ, onun oğlu Resul Bali onun oğlu Yusuf Bali, Mürsel Bali, Balım Sultan, İskender Dede, Emir Kaasım Dede posta oturmuşlar."* (Noyan 1995: 34). Burada son üç kişi 1502-1526 arasında posttadır. Noyan az ileride listeyi şöyle sıralar. Hızır Bali> Resul Bali> Resuloğlu Yusuf Bali> Mürsel Bali> Mürseloğlu Balım Sultan. (Noyan, age. s. 51 -kişi aralarına ">" ekledik. Balım'a kadar 3-4 kişi-) *"Balım Sultan mücerred olup (...) kardeşi Kalender yoluyla bir kol gelmektedir."* (Noyan, age. s. 51). Bu listenin ciddiyeti üzerine bir söz ancak birçok karşılaştırma yaptıktan sonra söylenebilir. Birinci listede Resuloğlu Yusuf görünüyor. Yusuf'un oğlu Mürsel midir, ya da Yusuf'un oğlu yok mudur, bu belli değil. Bu belirsizlik Balım'ın Yusuf soyundan gelmediğine işaret ediyor gibi. Belirsizliğin içinde Resul'un iki oğ-

[1] 1991'den önce Türkiye üniversitelerinin sosyalbilimlerdeki revaçta olan "dağ Türkleri" konulu doktora ve doçentlik çalışmalarının –şimdi o çalışanlar proof(!)- yerini 2000'lere doğru "Kızılbaş Kürtler'in Türkmenliği" tezlerine bırakmasının dayanağı bu olgu olsa gerektir. Tabii ki "bilim yuvalarının" devletin reel politiğine gönül düşürmediği gibi bir İnancımız var olduğunda yukarıdaki "gerektir" geçerli olur. Tez oldukça eskidir. İttihadcılar da iktidarlarında bu sakızı bir hayli çiğnediler. Eğer ibadet dilinin ana dilden başkalığı olgusu bir mutlak gösterge olsaydı, Sünni Türkler de Arap etnisinden gelmeliydiler.

lunun Yusuf ile Mürsel olabildiği de saklı. Oysa Balım'ın mezar kitabesinde onun Resuloğlu olduğu yazılı. Noyan'ın S. Ali Sultan Velayetnamesi'nde (iç kapakta vilayetname yazılı) *"Balım Sultan'ın babası Mürsel Baba da Dimetoka'ya [SAS.'ın kurduğu tekke] bu dostunun [SAS.] yanına gelmiş (...) SAS'ın isteği ile doksan yaşlarında iken "bekar kalma" bağını kırarak evlenmiş ve bu evlenmeden Balım Sultan doğmuştur"* (Noyan 1995: 4) yazması Noyan'ın yukarda verdiği soyağacındaki bilgileri çürütür. Çünkü SAS. ya da Hızır Lale yukarıdaki iki olasılıkta da Balım'ın babası olan Mürsel'in 3. kuşaktan büyük dedesidir. Burada ise "dosttur" ve 90 yaşında, yani 1402 öncesi –SAS'ın ölümü olarak Noyan verir- evlenir. Balım 1402 öncesi doğar, 1502'de asitane'ye gelir, 1516'da ölür.

Burada insan ömrünün süresini aşırı zorlayışlar, Noyan maşallah sevdiklerinin ömrünü 114, 115 yıllık saplantılıymış gibi görünen bir rakamla verir. Bu olgu bizce HB.ın yaşam süresinde olduğu gibi ideolojik bir inanç bilgisini "olası/olmuşluk" donunda gösterebilme gayretinden çıkmaktadır. Hele Bektaşiliğin yayılmacı "mülkleştirici" özellikleri[1] göz önüne alınırsa kesinlikle her olgu başka verilerle karşılaştırılmalıdır.

Çok mu kıyıcıyız? Öyleyse yazık bize! *"Balım Sultan'ın, Baba İlyas'ın müridi olduğu ve Geyikli Baba ile arkadaş olduğu anlaşılıyor.* [Noyan, Ahmet Refik'e dayanıyor, inanıyor, inanmak ideolojisinde azimli.] *(Bu Balum Sultan ile, Pir-i Sani takma adıyla anılan Balım Sultan'ı ayrı kimseler olarak düşünmek akla geliyor.* [Hele şükür! Ama yine de bu 'bilgiye' alttan alta inanıyor Noyan ve olmuş olmasını arzuluyor, güzel buluyor. Hüccet: *"düşünmek akla geli-*

[1] İslamcıtürkçü alevi yazınında yazanların bayılarak kullandıkları 'Barkan'ın Kolonizatör Türk Dervişleri' kavramı, Barkan'ın makalesini görmeden alıntı yapan çoğu 'araştırmacı yazar' alevi tarafından da çiftebayılmış bir vaziyette kullanılır. Kolonizatör sömürgeci demek değil mi? Sömürgeci ve sömürgecilik var mıydı zamanın behrinde/bahrinde? Hicab sahibi Melikoff çevirmeni Alptekin bu kelimeyi bazı yerlerde "mülkleştirici" olarak yazmış görünüyor. Şükür!

yor." Ama yine de bilgi kalsın, düşünmeyi akla düşürsek de bilgi kalsın, belirlemesi]." (Noyan 1995: 483.)

Ve Alevi mi, Bektaşi mi yoksa sünni mi olduğunu kendi ifadelerinden dolayı anlayamadığımız Cemaleddin Efendi, Bektaşi olan A. Rıfkı'ya cevap *verirken " 'Safeviyyun, Hataiyyun diye Bektaşi tekkelerinde okunan bu ad, Şii inancının tek dayanağı olan Şah İsmail Safevi'nin oğludur. Kendisi Bektaşilik üyesidir. İkinci pir Balım Sultan Hazretlerine (k.s) biat etmiştir. [A. Rıfkı, Bektaşi Sırrı, böl. 12, s.28. Akt. C. Çlb.]'* diyerek hikaye yoluyla Safevileri Bektaşilere katılmış gösteriyor. *"Bu kitapçığın sahibi Bektaşilere öyle bir darbe vurmuştur ki, (...) gerçek Bektaşilerin bu yalan kitapçığını onaylamaları düşünülemez."* (Birdoğan 2006: 49, 50.)

Şapolyo'daki liste ise şöyledir: HB> Timurtaş = Hızır Lala = Seyid Ali> Resul Bali> Yusuf Bali> Mürsel Baba Sultan> Cemali Sultan> Açık Hacım Sultan> Sarı İsmail> Balum Sultan *(Balım'a kadar 7 kişi.) "Bektaşiler [Balım'ın] Seyit Ali'nin oğlu[1] olduğunu söylerler. Fakat doğru değildir."* (Şapolyo 1964: 359.)

Balım Sultan'ın *"merkadinin üzerinde Hızır Bali bin Resul Bali bin Hacı Bektaş Veli El-Horasani miri merkade[2]"* (Şapolyo, age.

---

1 Bu "oğul" meselesi Ocak Aleviliği, Çelebicilik, Baba Bektaşiliği arasında kopma nedeni olmuştur. Ancak Baba Bektaşiliği "yol evladı" olmayı savunurken, Çelebiciliği gerçek olmayan "bel evladı" iddiasında sayarken kendi ifadelerinde Babalar soykütüğünde alttan alta "öncü babayla ardıl oğul baba" zinciri kurmaya çalışmaktalar. Ocaklılar ise dedesoylu dedeyi şart koşar. Oğullardan topluluğun onayını alan dede döşeğine oturur.

2 Balım kitabesinin Oytan tarafından çevirisi "Bu şerafetli kubbeyi yaptıran: Büyük Emir Ali Bey bin Şehsuvar Bey'dir. Evliyaların kutbu, budalaların zübdesi, Hazret-i Bali bin Resul Bali bin Hacı Bektaş Veliyyülhorasani için yaptırmıştır. Allah merkadini nur etsin. (Sene 925) [1519]" (Oytan, age. 351.) Oldukça serbest bir dille yazıçevirisi yapılmış olan bu cümlelerde bizi ilgilendiren kesim asıl kitabede "hazreti resul bali bin resul bali bin hacı bektaş el horasani"dir.

s. 361) yazılı. Bunu da HB> Resul Bali> Hızır Bali olarak yazarsak (Balım'a kadar bir kişi) bunun 1520'lere doğru "asitane"deki geçerli inanışı gösterdiğini söyleyerek önemseyebiliriz. Şapolyo'nun bunda bir "simgecilik" olduğu vurgusu, Balım'ın burada Resuloğlu sayıldığını değiştirmez.

Oytan'ın verdiği başka bir bilgiyi de –yazma bir mecmuada bulunan bir yazıya dayandırılanı- şöyle sıralayabiliriz: HB > İdrisoğlu Hızır Bali,> Hacı Bektaşoğlu Kızıl Deli=Timurtaş=Hızır Lala, > Timurtaşoğlu Resul Bali, > Timurtaşoğlu Mürsel Bali, Resul'un kardeşi> Mürsel Balioğlu Balım Sultan. (Balım'a kadar dört kişi.) (Oytan 2007: 347, 348, 349.)

"Hızır Bali ve Hızır Lala'dan sonra kimlerin postnişin olduklarını kati olarak tayin mümkün değilse de, Hülefay-i Pir'den olduğunu bildiğimiz Seyid Ali Sultan, Sarı Saltuk, Sarı İsmail, Hacim Sultan, Abdal Sultan [Musa?] gibi meşahiri Bektaşiye'den bazılarının Asitane-i Pir'de postnişinlik ettikleri muhakkaktır. S. A. Sultan'ın, Pir'in ölümünden sonra Asitane-i Pir'de postnişinlik ettikleri muhakkaktır. SAS'ın, Pir'in ölümünden sonra (...) 4-5 sene kadar meşihat ettikten sonra Mürsel Bali'yi alarak Rumeli'ye geçtiği rivayet edildiği gibi, Abdal Musa Sultan'ın da bir müddet oturduktan sonra o dahi terkle Elmalı'ya hicret ettiği, (...) dergahı tesis ettiği tarihi rivayetler arasındadır." (Oytan 2007: 349, 350.) Adı verilmeyen yazma mecmuanın zeyli ise Oytan'ın varsayımlarını iyice karmaşıklaştırıyor.

Bunu da HB.>Hacı Bektaşoğlu Resul Bali> Resul Balioğlu Hazreti Resul Bali sıralamasıyla yazabiliriz. Bizim yazıçevirimiz Şapolyo'dan da farklıdır. Şapolyo "H. Z. R. T."yi "Hızır" okumuştur. Oytan'ın "Hazret-i Bali" okuması aslını verdiği Arap harfli kitabeye göre eksiktir. Kitabede isimler şöyle sıralıdır: "(Ha. dad. re. Te) Hazreti/ (Re. sin. vav. Lam) Resul/(Be. elif. lam. Ye) Bali/(Be. Nun) bin/(Re. sin. vav. Lam) Resul/(Be. elif. lam. Ye) Bali/(Be. Nun) bin/(Ha. Elif. Cim. Ye) Hacı/(be. Kef. Te. Elif. Şin)Bektaş/ (elif. Lam.) el/(Hı. Re. Elif. Sin. Elif. Nun. Ye.) Horasani//." (Arapça harfleri harfçevirisi işaretleri yerine adlarıyla verdik.)

"Seyid Ali Sultan, Horasan Erenleri'nden Hasan Ata'nın oğludur. Abdal Musa Sultan, Hazret-i Pir'in amcası Haydar Ata'nın oğlu Hasan Gazi'nin mahdumudur. (...) Bursa fethinde [1326] Orhan Gazi ile bulunduğu, (...)" (age. s. 350.) Oytan'ın verdiği başka bir bilgiyi de buraya karşılaştırmada kullanmak üzere alalım. *"Balım Sultan'a 'Banii tariki tecerrüt' [evlenmeyen dervişler tarikatının kurucusu] denilmesinden de bu tarikte daha evvel mücerretlik olmadığı anlaşılmaktadır"* (Oytan[1], age. 350.)

Bektaşiliğin oluşmasından önceki "postnişin" listesine ek

Aşıkpaşazade'nin *"Sual: Ya bu Hacı Bektaşoğlu Mahmud Çelebi ki o Resul Çelebi'nin oğludur, onun müridlerinden ve ilim ehlinden kimse var mıdır?.... Vardır, saçmasapan ve şeytani adetler onlarda çoktur.*

[1] Oytan bu cümlelerle "Hacı Bektaş sonrası" posta oturmuş kişilerin hepsini "sır"lıyor. Hani Hızır Lale S. Ali'ydi? Hani Resul S. Ali'nin oğluydu? Hızır Lale de posta oturmuşsa, Hacı Bektaş'ın oğluysa, Hızır Lale=S. Ali'yse neden "Horasan erenlerinden Hasan Ata"nın oğlu olarak gösteriliyor? SAS'ın adına düzenlenen vilayetname bu bilgilerden farklı bir soyağacı veriyor. Bir de ortada 1486 tarihli Osmanlı mufassal tahrir defteri var. "... II. Mehmed'in aldığı, oğlu II. Bayezid'in geri vermek zorunda kaldığı Kızıl Deli Sultan vakfı hakları temsilcileri: Kızıl Deli oğulları: Gülşehri, İlyas, Celal, İshak, Sinan'a ortaklaşa tasarruf olunmak üzere ..." (Yıldırım 2007: 25.) İsimler SAS'dan yaklaşık 80 yıl sonra. Niçin onun süren soyunda bir tek isim olsun Bektaş, Ali, Hızır, Lale, Resul, Mürsel yok? Oysa oğlan çocuklarına dedelerinin, emmilerinin, dayılarının isimleri vurulur. Demek ki SAS efsanelere karışmış HB'ın soyundan değil. Ulusoylar'ın 19. 20. ve 21. yy.da yaşıyanlarının isimleri bile bu çok tekrar eden geleneği gösteriyor: Veliyeddin (en az 3 kuşakta tekrar), Feyzullah (3 kuşak), Hamdullah, Bektaş (3 kuşak), Celaleddin... (bk. Aşağıda.)

Bu halk şeytani midir, rahmani midir, onu bilmez (...)" (Atsız 1970, 221.) bu satırlarda geçen Mahmud Çelebi 1484' de öldüğü sanılan Aşıkpaşazade'nin son yıllarında görevde olmalı. Bu bilgiye göre Mahmud Çelebi'nin Hacı Bektaş Tekkesi'nin başına 2. Mehmet döneminin -1451/1481-sonlarında geçip 2. Bayezid döneminin ilk yirmi bir yılında görevde bulunduğu kuvvetli bir olmuşluktur. Buna göre listemizi H. B. > Resul Çelebi > Resuloğlu Mahmud Çelebi [en azından 1484'ten hemen önce, tevarihin yazıldığı yıllar?] > Balım Sultan olarak yazabiliriz. *(Balım'a kadar 2 kişi.)*

Oytan'ın Vilayetname'de dikkatini çeken ama üzerinde pek düşünmediği şu kayıt Aşıkpaşazade'nin verdiği "Hacı Bektaşoğlu Mahmut Çelebi" hakkındaki bilgiyi olası kılar. *"Hacı Bektaş'ın hayır duasıyla İdris Hoca'nın Mahmud, Habib, Hızır Bali isminde üç evladı dünyaya gelmiş, diğer ikisi hali hayatında vefat ederek Hızır Bali ismindeki oğlu 'Yurdumun bekçisi bunlardan olsun' yolundaki vasiyeti pir mucibince, dergahı şerife kaymakam olmuştur."* (Oytan, age. s. 347.) Burada Mahmud adının anılması, en azından bu ismin sonraki kuşaklara ad olarak verilebileceğini olası kılar. Önceki kuşaktan ölen her yaşta kişilerin adları çocuklara bugün de vurulmaktadır. Bunun dinsel, geleneksel bir uygulama olduğunu belirtelim.

Fakat Oytan'ın vilayetname okuması sorunludur. *"Hünkar, Kadıncık dedi, bizden umduğun nasibi aldın; senden iki oğlumuz gelecek adımızla, onlar yurdumuz oğlu olacak, (Gölpınarlı1958: 63.) Bu söz üzerine Kadıncık'ın üç oğlu oldu. Bunların biri, Hünkar'ın sağlığında öldü, ikisi kaldı, onların soyu sopu türedi. Bir müddet sonra, Kadıncık gene gebe kaldı. Hünkar, umudum atası Habib'im gelecek dedi [Kadıncık'ın 4 oğlundan yaşayan 3.sü]. (...) adını Habib koydular. Bir zaman sonra Kadıncık yine gebe kaldı, zamanı gelince bir oğlu oldu [yaşayan 4. oğul]. (...) Hünkar, Mahmut'tur dedi, adını Mahmut koydular. Derken kadıncık'ın bir oğlu daha oldu [yaşayan 5. oğul]. (...) Hünkar, (...) adı Hızır Lale olsun dedi, (...) Habib büyüdü, olgunlaştı. (...) Düğün yapıldı, Habib'in o kızdan bir oğlu oldu, adını Umur koydular. Mahmud ['d' ile yazılı; doğrusu da bu] cezbeye kapıldı, nefesi geçkin bir er oldu, ne*

derse hemencecik olurdu. Hünkar'a şikayet ettiler. Hünkar, iki kılıç bir kına sığmaz, varın, görün dedi. Gittiler, baktılar ki göçmüş. (...) Erenlerin nefesiyle Yurd oğlu olarak Habib'le Hızır Lale kaldı." (Gölpınarlı 1958: 64.) Peki Habiboğlu Umur'a ne oldu?

Hemen Aşıkpazade'nin bilgisini, H. B. > Resul Çelebi > Resuloğlu Mahmud Çelebi -1484 öncesine yakın- > (...? >) Balım Sultan yazıp bunu Balım Sultan'ın türbesindeki kitabeyle beraber düşünelim. H.B.> Hacı Bektaşoğlu Resul Bali> Resuloğlu Hazreti Resul Bali (bak. dpn. 84).

Karşılaştırma bize Aşıkpaşazade'de (APZ) H. B. sonrası iki kuşaklık bir kök, kitabede ise sadece bir kuşaklık bir kök verildiğini gösterir. Kitabe 1519 tarihinde Mahmut Çelebi'yi –hem de çelebi ünvanlı kişiyi- niçin yazmıyor? APZ'nin bilgisinden 35 yıl sonra yazılan kitabe neden yakın geçmiş sayılabilecek bir tarihin kişisini atlıyor? Hem de iki kaynağın birinci kuşağı Resul Bali Çelebi olmasına rağmen?

Bunun açıklamalarından biri Hızır Bali ya da Balım Sultan denilen "ikinci pir"in Hacı Bektaş ile efsanenin metninde bile bir soybağının bulunmayışıdır. Babagan kolu ikinci piri kabul ederken "Hacı Bektaş'ın bekar öldüğünü" ileri sürmüyor mu? Merkez tekkede Çelebiler'in gücü kalmamışsa bile, 1519'daki kitabede atalarından saydıkları Balım Sultan'ın soyağacını doğru bir şekilde Şahsuvar'ın mimarına yazdıramayacak kadar zayıf mıydılar? Hem de devlete çok hizmet etmiş, 2. Bayezid'i tarikata almış bir kişinin mezarının kitabesinde atalarının adlarını biriki kuşak geriye doğru yazdıramaz mıydılar? Bizce kitabe 1519'da 1502'de anlatılmaya başlanılan resmi söylenceyi, Balım Sultan=Hızır Bali=Hazreti Resul Bali adlarıyla adlandırılan kişi adına yazıya geçirerek kadimleştirmeyi amaçladı. Bu yeni efsane "Balım"ın Hacı Bektaş soyundan gelişi efsanesiydi.

Tekkenin 1502'den öncesi kadar sisli bir dönemi 1516'da başlayıp 1551'e kadar sürdü. Bu dönemde kavgalar, çevrilen gizli dolaplar, cinayetler, devlete karşı isyanlar bol bol yer almaktadır.

Gerek Çelebiler taraftarı gerekse babaganlar taraftarı kaynaklar bu dönem hakkında kendi içlerinde bile gerçeklerden çok farklı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler doğal olarak ekonomik, siyasi, ideolojik amaçlarla kurgulanmış devletçi bilgilerdir. Yazıp çizenler en başta geçmişte olduğu gibi günümüzde de devlete şirinlik gösterisinden ileriye geçememekteler. "Biz Bektaşi Babalılar ile Çelebiler olarak Osmanlı devletini, Türkiye devletini kuranlarız. İsyan? Haşa!"

Vilayetnamedeki ardıllar

Vilayetnamenin Hacı Bektaş'ın ölümünden bahseden kısmında H. B.'tan sonra kimlerin posta geçeceği keramet ve vasiyet üslubuyla anlatılır. *"Benden sonra Fatıma Ana (Kadıncık) oğlu Hızır Lale Cüvan yerime geçsin. O, elli yıl hizmet eder, ondan sonra yerine oğlu Mürsel geçer. O, kırk sekiz yıl şeyhlik eder, ölür, yerine oğlu Yusuf Bali geçer. O da otuz yıl hizmet eder, sonra Hak yakınlığına ulaşır. (...)"* (Gölpınarlı 1958: 88.) Bunu da şöyle yazalım: H. B. > Hızır Lale Cüvan > Mürsel > Yusuf > (?) Balım Sultan. (*Balım'a kadar 3 kişi=3 kuşak. Baba oğul zincirine dikkat!*)

Buradaki Yusuf ismi önceki verilerde Şapolyo ve Noyan'da geçmektedir. Oytan vilayetnameyi bilmesine rağmen neden bu ismi atlamıştır? Keramet/vasiyet üsluplu bilgileri tekkeye Osmanlı karışmasına (1502) kadar olan gerçekler ya da olağan akış şeklinde yorumlasak ne kaybederiz? Ya da keramete inanmayan bir zihine şöyle desek, vilayetnameyi derleyip yazan kişi H. B'tan sonra posta geçenleri bildiğinden bu bilgiyi Hacı Bektaş'a mal ediyor... Bunu derleyen kişi yapmadıysa başka bir olasılık da derleyen "toplumun ortaklaşa yarattığı ve inandığı bilgiyi" yazıya geçirmiş demektir.

H.B. Vilayetnamesindeki bilgileri biraz daha tartalım. Kerametin, kehanetin, vasiyetin geçerlilik süresi 128 yıldır. Bunu H. Bektaş'ın ölüm tarihlerinden 1270'le toplarsak 1398'e ulaşırız. 1322, 1327 ve 1337 ile toplarsak 1450, 1455, 1465'e ulaşırız.

Böylece farklı dört tarih de bizi Balım'a ulaştıramaz. Başka kaynaklarda bulunan bilgiler işi iyice karıştırır. *"815/1412 tarihli Musa Çelebi [Bedreddin'in yanında kazaskerlik yaptığı 1. Bayezidoğlu] tarafından Kızıldeli'nin kendisine verilen berat (...)"* (Yıldırım 2007: 4.) Yani H. B. hangi tarihte ölmüş olursa olsun 1412'de dünyalık için berat alan Kızıldeli, H. B'ın öz evladı olma yaşında olamaz. 1337 ile 1412 yılları arası 75 yıl eder ki, efsanenin SAS'ı ancak Noyan'vari 1320'de doğup HB öldüğünde on yedisinde olup 92 yıl yaşadıysa bu olmuş olabilir.

SAS. Vilayetnamesi'nde bazı tarihsel kişilerin aynı dönemde yaşadıklarının kurgulanması bir anakronizm olarak dursa da SAS.ın 1. Bayezid dönemine ısrarla yerleştirilmesi dikkat çekicidir. *"Hünkar bunlara hizmet gösterir, üç günde bu hizmetler tamam olup hepsini huzuruna alır. Önce Seyyid Ali Sultanı onlara baş eder. (...) diğer dördüne 'Kus-u Halili' verir, otuzaltısı'na da Kılınç kuşatıp 'himmet-i tam ve erkanı-ı temam ile' Yıldırım Han'a yollar."* (Noyan -1993?-: 6.)

Buradan da "tarikat soyağacı"nda eksik kolların olduğunu söyleyebiliriz. Geriye eksik kolların Hacı Bektaş'ın halifeleri tarafından doldurulduğu varsayımı kalır. Varsayımı Şapolyo, Oytan ve vilayetname destekler. *"Hünkar, varlık yurduna göçünce Habib Emirci'yi seccadeye geçirdiler."* (Gölpınarlı 1958: 79.) Bu Emirci, yine vilayetnamede geçen H. B. halifelerinden Emir Cem Sultan mıdır? Başka kaynaklarda adı geçen halifelerden Emir Çin Sultan ile aynı kişi midir? Bozok bölgesinde tekkesi bulunan Emirce, Emirci Sultan mıdır? Habib adındaki İdrisoğlu'yla aynı kişiyse bu da vilayetnamenin verdiği Hızır Bali (namı diğer Balım sultan) < Hızır Lale zincirini ortadan kaldırır. Her kim olursa olsun Emirci, Hacı Bektaş'ın oğlu değildir. Bu tezimize karşı bir bilgi Manzum Vilayename'deki şu ikiliklerde bulunmaktadır. *" Didi şunda bunda varma dur uru/Abicem'e var önünde yüz uru/.. Abicem*

didikleri Hünkar idi/Evlad ile Hünkar'a iş'ar idi.[1]" (Noyan 1996: 327.) Bunu bu yazıda paranteze alıyoruz. Çünkü ilgilendiğimiz gerçeğin ortaya çıkmasına yardım sunmuyor.

Yapılan bütün karşılaştırmalar, bu konuda zihin yormuş insanlarla bizi aynı cümleleri kurmaya zorluyor. *"İşte altı asırdan beri çözülemeyen bu muamma ..."* (Oytan 2007: 348.) *"Çelebi Cemaleddin* (öl. 1921, 1922)*'se 'Müdafaa'sında, Çelebilerin adlarını ve kısa hal tercemelerini verirken (s. 36-47) soyunu, Hacı Bektaş'ın muhayyel oğlu Seyyid Ali Sultan'a, diğer adıyle Temürtaş'a, onun yerine oğlu Rasul Balı, onun yerine kardeşi Mürsel Balı, onun yerine de oğlu Balım sultan geçmiştir. Doğrucası, bu soy şeceresini doğrultmaya imkan yoktur."* (Gölpınarlı 1958: 132.)

Fakat şöyle cümlelerle farkı belirtelim. Hacı Bektaş evli ya da evlenmemiş olarak her ne halde yaşamış olursa olsun devlet tarafından güdülen, devletle ilişkili bir tarikat kurmadı. Onun ölümü olarak verilen 1337'de Osmanlılar bırak Girşehri'ni daha Ankara'yı bile fethedememişlerdi. 1337'de Sulucakarahöyük bazı kaynaklarda Hacım köyü Eretna beyliği yurduydu. Sonra Karamanoğulları denetimine girdi. (Şikari/ Koman 1958?: değişik sayfalardaki el değiştirmeler ve savaş anlatımları.) Bu şart-

[1] Son dizedeki tanımın "Abicem"in Hünkar'ın evladına da işaret ettiği yönünde anlaşılmasına bir engel yok. Manzum vilayetname'nin Arapça harfli metnine ulaşma olanağımız olmadığından bu dizelerin yazıçevirisini karşılaştırmamız mümkün değil. Fakat daha sonraki ikiliklerdeki bilgi "A[E?]bicem"in H. B. olduğunu gösteriyor: "Kayseri şehrine çün irdi haber/Hacı Bektaş-il-Horasani irer." (Noyan, age. s.328.) Mensur vilayetnamede ise bu lakap başka bir öyküde (Karadonlu Can Baba, Glpnr, s. 38-43) "ece" olarak geçmektedir. "Hünkar'ı 'ece' diye anarlardı, bu söz Oğuz dilince eren evliya demektir." (Gölpınarlı 1958: 41 [Bizim yararlandığımız kaynakta baskı tarihi, baskı sayısı yok ve sayfa numarası tarihsiz baskıya ait].) Manzum vilayetnamedeki öykü mensur vilayetnamede 66-68. sayfalarda anlatılmakta, fakat "Abicem" geçmemektedir.

larda bu coğrafyada güçlü Karamanoğulları beyliği varken H. B. ve çevresi neden henüz bir devlet bile olmamış –yoksa olmuş muydu?- Osmanlıların çevresine dahil olalar; hem de Sofu Nuri'nin torunlarının Selçuklu sonrası Rum'unda 97 yıllık bir ölüm kalım kavgasını bir yana bırakıp? 1332'de ölen Aşık Paşa'nın türbesi Eretna beyi Ali tarafından; Hızır, İlyas, Mustafa adlı ulular için aynı yıllarda Mustafapaşa/Ürgüp'te yaptırılan külliye de Karamanoğlanları tarafından yaptırılmıştır. Bu ikicik örnek bile Sulucakarahöyük coğrafyasında kimlerin o yıllarda etkin olduğunu göstermez mi?

Hacı Bektaş sonrası ardılların bazı geçmodern listelerde sıralanışı

Bu bölümde Çelebilerden A. Celaleddin Ulusoy'un Hacı Bektaş sonrası posta oturanların yer aldığı listesinin önceki listelerden önemli farklılıklar içeren kısımlarını vereceğiz.

H. B. öl. 1337 > H. Bektaşoğlu, Fatıma Nuriye (Kadıncık Ana)'den doğma S. Ali Sultan (Timurtaş: 1310-1402; asıl adı İbrahim, İbrahim Seydi olarak da biliniyor, Hızır Lala lakablı) > SAS'ın oğulları Rasul Bali (1361-1441) ile Mürsel Bali (1384-1483) > Mürsel oğulları Bali Çelebi (Balım Sultan) ile Kanlender Çelebi. *(Balım'a kadar 3 kuşak.)*

Burada ilk akla gelen soru 1483-1502 arası Sulucakarahöyükte tekkede postta kim vardı? İkinci soru SAS'ın neden 51 yaşına gelene kadar çoçuğu olmadı? Mürsel Bali doğduğunda babası 74 yaşında ise annesi kaç yaşındaydı? Annesi gençse SAS kaç kez evlendi? Rasul ile Mürsel üvey kardeş miydiler? Sorun olan başka bir şey de Mürsel Bali madem Sulucakarahöyükte 44 yıl postta oturdu, neden Dimetoka'da öldü ve gömüldü? Yoksa Dimetoka'ya babasının içinde olduğu "Türk-İslam kültürünün Rumeli'ye yerleştirilmesi çalışmalarını" (Ulusoy 1986: 69) 98 yaşında bile

sürdürmeye mi gitti? Hem de Osmanlı hanedanının padişahlık için birbirine kıyasıya girdiği bir tarihte. Hem de Cem Sultan ve Karamanoğulları'nın Bursa'yı ele geçirip arkasından da Toroslar'a çekildikleri ve de tekkeler 2. Mehmed dönemi boyunca kaybettikleri vakıf mallarını geri isterlerken...

Bu liste öncekilerden önemli bir farklılık olarak doğum ve ölüm tarihleri taşıyor. Ama bu tarihler posta geçenler listesindeki eksik halkaları yok etmek için kurgulanmış gibi. İnsan kendine sormadan edemiyor, acaba Ulusoy bu doğum ve ölüm tarihlerini zihninde nasıl kurguladı? Yoksa Cemaleddin Çelebi 1915'te bunları yazdıysa o da doğrudur mu dedi?

Listede başka bir sorun da Balım sonrası posta niçin "kardeşi?" Kalender doğrudan oturmadı da çeşitli kaynaklara göre İskender, Hüdadad Çelebi, Emir Kasım (?...) oturdu? En önemlisi de neden Balım'ın mezar kitabesinde baba adı Resul? Oysa Müslümanlar en azından Osmanlı döneminde mezar taşına "falan oğlu filan" yazarlardı.

"SAS. oğlu Resul Bali h. 763 (m. 1361) yılına değin postnişin (postta oturan) olmuşlardır. Pir dergahında gömülüdür. Oğulları olan Hüdadat'a ve Hüdadat'ın soyundan gelenlere şeyhlik ve başka görev verilmemiştir. SAS. oğlu Mürsel Bali h. 786 (m. 1384) de doğmuş ve h. 889 (m. 1484) de ölmüştür. (...) Mürsel Bali oğlu Balı Sultan; (...) H. 878 (m. 1473) de doğmuş ve h. 935 (m. 1520) de ölmüştür. Mürsel Bali oğlu Kalender Çelebi; H. 881 (m. 1476) da doğup h. 935 (m. 1528)de ölmüştür. 'Genç' ünvanı ile bilinir. Balım Sultan türbesine yakın [?] gömülüdür." (Birdoğan 2006: 52, 53.) Burada Balım Sultandan üç sene sonra doğan ve 1520'de posta geçtiği yazılan 47 yaşındaki insanın "Genç" ünvanıyla bilinmesi birçok sorun yaratmaktadır. Cemaleddin Çelebi ile Celaleddin Çelebi listeleri aynıdır. H. B'tan Balım Sultan'a kadar 2 kuşak, 3 kişinin posta geçtiğini bildirir. Belirttikleri tarihlere göre 1337-1520 arası 183 yılda posta ikisi kardeş, Balım'ın kuşağı dahil 3 kuşağın oturmuş olması ve kuşak başına 61 sene, buna ek olarak

olgunluk yaşı olarak 20 sene eklendiğinde postnişinlik süresi ve durumu bir açıklamaya muhtaçtır.

Son listemiz akademiden bir liste. *"Bu belge, 1287 cemazi-ül-ahir/Ağustos 1870 tarihlidir ve Hacı Bektaş-ı Veli dergahı seccadenişin'i tarikatın şeyhi Seyyid Şeyh Feyzullah tarafından (...) Derviş Hasib Baba'nın Karaağaç dergahı post-nişin'liğine liyakatını belgelemektedir."* (Melikoff 2006: 219.)

Listenin bizi ilgilendiren kesimi şöyle: Hacı Bektaş-ı Veli el-Horasani > Hızır Lale Sultan > Mürsel Balı Sultan > Balım Sultan > Resul Balı Sultan > Genç Kalender Efendi > İskender Efendi > Mahmud Efendi... (liste 1870'te Seccadenişin Feyzullah Efendi ile bitiyor. Dizilişi HB'tan bugüne doğru çevirdik.) Burada da Hızır Lale'den sonra Resul ismi yoktur. Mürsel ile Balım'a ulaşılır. Oysa Resul Bali'nin mezarı Hacı Bektaş Tekkesi'ndedir. *(SAS'tan Balım'a arada sadece Mürsel vardır.)*

Listeyi "Hacı Bektaş Veli dergahı postnişini Hasan Dede[1]" tarafından 63 yıl önce, 27 Ocak 1807'de düzenlenmiş listedeki isimlerle karşılaştıralım. Hacı Bektaş > Hızır Lala Sultan > Mürsel Baba Sultan > Balım Sultan > Resul Balı Sultan > Genç Kalender

---

[1] Hasan Dede'nin Melikoff listesinde olmadığını belirtelim. Çıblak'ın belgesine göre Feyzullah'tan sonra [?] postnişin olduğu görülüyor. Melikoff listesindeki "Hasan Efendi" Pir Sultan'ın bir şiirinde geçen Hasan Dede olmalı; ki Pir Sultan'la çağdaş olsun. Çıblak listesinde de bu birinci "Hasan Efendi" var. Hasan Efendi konusundaki esas fark, Cemaleddin ile Celaleddin Ulusoy listelerinde yer almayış. Bu da tekkede Çelebi temsilcilerinin yanında Bektaşilerin temcilcisi olarak babaların 1502'den beri bulundukları olgusunun –Melikoff, Noyan, Çıblak- sıkı irdelenmesi gerektiğini gösteriyor. Yani Çelebilerin iddiası ve arzusu tekkede tek "erk" olmak. Bunun karşısında ise bir Bektaşilik olgusu var. Çıblak'ın Şükür Abdal'ı bir halife olmakla Bektaşiliği işaretliyor. Çelebiler ise Aleviliği, Bektaşiliği ve zaman zaman da Nakşiliği, Ehli sünneti temsil etmeye soyunarak "tek güç" olma arzusu ve eylemini işaret ediyorlar.

Efendi ... [Şemayı ters çevirerek kurguladık.] (Çıblak 2000: 292 -1. Uluslararası HBV. Semp. Bildirileri içinde-.) Görüldüğü gibi iki liste aynı. Sadece Mürsel Baba ismi Balı[1] olmuş.

Feyzullah Efendi'nin listesinde önemli değişikliklerden ilki Resul Bali'nin Balım Sultan'dan sonra posta oturmasıdır. Çelebiler'in elinde 1502 öncesine ait ferman vb. bir belge olsaydı, ya da Osmanlılar tarafından düzenlenen bir belge olsaydı, konuyla ilgili 50'ye yakın arşiv taramasında bu durum ortaya çıkardı. Bizim bildiğimiz en eski belge h. 1171/ m. 1756/7? tarihli olup Hacı Feyzullah Çelebioğlu Bektaş Çelebi ile ilgili 3. Osman fermanıdır. Hasan Dede listesi 1807 ve Feyzullah Çelebi listesi 1870 tarihli olması ve Bektaşi örgütlenmesine yönelmesi nedeniyle 1915 ve 1986 tarihli listelere göre farklı gerekçelenmiş görünüyor.

Melikoff olay yazıcısı –vakanüvis- Peçevi'nin listesiyle bu listeyi karşılaştırırken yanlışlıklar yapar. *"Kalender Şah'ın, her ikisi de dergah'ın post-nişin'i olan Genç Kalender Efendi'nin torunu ve İskender'in oğlu olduğu anlaşılmaktadır."* (Melikoff 2006: 222.) Feyzullah Efendi'nin listesinde Genç Kalender'in oğlu İskender;

---

[1] Balı kelimesinin etimoloji ve tarihi "belirlendiğinde" önbektaşilik hakkında daha kolay yazabileceğimizi düşünüyoruz. Kaynaklarda savruk ve özensiz kullanılan bu isim, büyük bir olasılıkla ünvan idi. Yine bazı verilerden hareketle Baba ünvanının daha sonraki yıllarda Arapçanın, Farsçanın etkisiyle bundan da önemli olan yazının kullanımıyla Türkmencenin yazılı dillerden bol ödünçlemeye maruz bırakılması sonucu "Balî"ye dönüştürüldüğünü hissediyoruz. Eğer böyleyse Edebalî'yi Ede Bali yazmamız gerekiyor. Ayrıca Balı Şeyh'i Bali Şeyh, Balım Sultan'ı Bali Sultan ... Bilenlerin bildiği gibi, balî (be-elif-lam-ye) Arapça bir sıfat olup "koca" anlamındadır. (Develioğlu 1992: 86.) Türkmenler gündelik yaşamda dinsel vurguyu baba kelimesiyle, genel olarak ise "Süklün Koca"da olduğu gibi koca ile karşılarlardı. Farsça ve Kürtçede bu kelime "pîr"dir. Sözdizim açısından Koca Süklün kullanımı daha eski görünüyor. Tıpkı "kocakarı"da olduğu gibi...

torunu Mahmut görünmektedir. Adı geçen listede üstelik ikinci bir Kalender ismi yoktur. Peçevi Tarihi'ndeki liste ise şöyledir: H. B. > Kadıncıkoğlu Habib Efendi > Resul Çelebi > Resuloğlu Balım Sultan > Balımoğlu İskender > İskenderoğlu Kalender Şah. Melikoff çelişkilerinin farkına varmışcasına iki yerde " ... *Geleneğe göre [Balım Sultan=Hızır Balı] Mürsel Baba ile güzel bir Bulgar kızının oğlu idi. Bununla birlikte, bir süluk zincirinin söz konusu olması daha muhtemeldir.*" (Melikoff, age. 222.) Süluk zinciri Resul Çelebi > Balım Sultan > İskender (Peçevi) ve Mürsel > Balım Sultan> Resul Balı (Feyzullah) listelerindeki eskiden bugüne olan sıralamayı değiştiremez. Yine de Melikoff 1870 "icazetname"sini kamuya açık hale getirdiği için büyük bir hizmet yapmıştır.

Burada da görüldüğü gibi tekkenin Balım Sultan öncesi tarihi sisler içindedir. Bol tekrarlı sıralama HB. > SAS. > Mürsel > Balım'dır. *(HB'tan BS'a 2 kuşak.)* Bunda bir inanç olarak tekkenin H. B'tan beri merkezi bir yapıda işlediği ideolojisi temel bir rol oynamaktadır. Diğer nedenlerden biri daha sonra kurulacak olan Bektaşiliğin "mülkleştirici" politikaları içinde taşımasıdır. Bu karışıklığı çıkaran başka bir neden de "tevliyet, meşihat ve bunlara bağlı siyasal –devlet karşısında özne sayılmak, önemsenmek- ekonomik, sosyal, dinsel, asillikle" ilgili girdilerin ve soyut ağırlıkların –bey, çelebi, efendi- elde tutulması amacıyla söylenen, yazılan ve yazdırılanlardır.

Yeniden merkezi dergahçılığa doğru ayak sesleri

Aşina ve taraf olduğumuz merkeziyetçilik tartışması solun tarihinde temel bir öneme sahiptir. Kendini siyasette konumlandırmış her tekilliğin, her örgütün bu tartışmayı yaşamının her anında yapıyor olması, siyasetin hayatın her alanını değişik doğrultularda kesiyor olmasıyla ilgilidir. Bundan dolayı bu tartışmalardan sağ da kurtulamamıştır. Sağın –genel anlamda muktedir-

lerin ve onlardan çıkar sağlayan alkışçılarının- bu tartışmalarda içinde oldukları kolaylık (avantaj), yönetenler olarak bir azınlığın özgürlüğü ve her türden üretim ve yaratımın başta bir azınlığın içinde sonra da toplumun kalanları arasında paylaştırılması ilkesinin kısmen kolay uygulanırlığıdır.

Sol bu üretim, yaratım ve paylaşım tarzına itiraz ettiği için varsa, sol siyaset itiraz ettiği bu şeyin bir azınlığın merkezi ve yoğun örgütlenmesiyle işletildiğini zannediyor, görüyor, biliyorsa; yaşama siyasetinin her parçasında, her anında bir zorunluluk olarak "merkez"den "ademi merkeze" yönelmelidir. Çünkü şikayetin bu durumda esas konusu merkezde örgütlenme ve bölüşmedir.

Bu örgütlenme karşıtlığı değildir. Aksine merkezileşme, merkezde örgütlenme ve merkezsel örgüt karşıtlığıdır. Devlet en yoğun ve en merkezi örgüt olarak toplumun bütününü örgütlemeye kalkışmaz. Tersine toplumun örgütlenmesini engelleyecek, toplum örgütlerini dağıtacak güçleri bir merkezde toplar. Devletin her türden aygıtının birinci varlık nedeni, toplumun örgütlenmesini dağıtıp yerine "onları temsil eden" merkezi yapılar oluşturmaktır.

Çoğunlukçu, özgürlükçü, eşitlikçi, kollayıcı her siyasetin örgütlenmeyle merkezileşme arasındaki bu farkı gerek düşünce, inanç olarak gerekse eylem olarak ortaya koyup uygulaması gerekir. Siyasetin tarihi, toplumların ve devletlerin tarihleri olarak burada siyasallıkta kesişir ve ayrılır. Solun gücü ve avantajı zannedildiğinin tersine bu ayrılmadan doğar. Onun için merkez "birlikçi"dir. Toplum ise kendini oluşturan tekilliklerde her alanda bu ayrılmadan yana olmalıdır. Ayrılıkçı demiyoruz, çünkü dilin oluşumu değilse de kullanılışındaki merkeziyetçi müdaheleler, birlikçiliğin dışını ayrılıkçı olarak kodluyor, üstbelirliyor ve bunu yasaklı, ceza konusu, ayıplı, eksi (nakıs, noksan), olumsuz olarak ilan edip uyguluyor. Ayrılıkçılık ille de kullanılacaksa devletin merkezi siyasetinden ve bunun yapılış biçiminden bir ayrılık/ayrılma oldukça şirindir.

Din alanındaki tartışma ve uygulamalar da bunlarla sarmaş dolaştır. Bu yüzden iktidarların ya da devletin dini ve toplumların dini vardır. Ve toplum üyelerinin din anlayışı ve uygulamaları merkezileştirilmiş din alanının uleması yani bilimadamları tarafından hep batıl sayılmıştır. Bu batıllığı uygulayan tekillikler de bilgisizlikten dolayı bu uygulamalara başvurmaktadır. Merkezin görevi bu cehaleti tanımlayıp ortadan kaldıracak yapıları –teshiş ve tedaviciler- oluşturmaktır. Bu yüzden diyanet işleri her kademede örgün din eğitimi, toplumun her kesiminde merkez tarafından belirlenip kotarılmış yaygın din eğitim kurumları oluşturmuştur. Devletli yapıların laisizmi de bu belirlemenin devletçe nasıl ve ne kadar yapılacağına ilişkindir. Batı tipi din örgütlenmesinde devletin doğrudan müdahalesi çıkardığı yasalarla devam etmektedir. Yani devlet dinin, mezheplerin örgütlenmesinde yine faaldir, belirleyicidir. Alanın yasal, ideolojik, eğitimsel, gerekirse ekonomik ihtiyaçlarını karşılar. Belki bazı ülkelerde merkezin politikaları çeşitli mezhepler karşısında "eşitlikçi" bir anlayışla şekillendirilmiştir. Laisizm hiçbir zaman hiçbir yerde devletin dine ve dinadamlarına karışmaması olarak şekillenmemiştir.

İçinde yaşadığımız toplumda devletin bir din sorunu varsa, hele toplumun bir kesiminin inancı devlet ve onun aygıtları tarafından yasaklanıyor, dağıtılıyor, engelleniyorsa; en azından devletin kurumları ister küçük bir azınlığın dinsel inancını, ister ezici bir çoğunluğun inancını egemen kılmak için onlarca kurum oluşturuyorsa biz yine birlikçiliğin alanındayız demektir.

Türkiye'de din tartışmaları cumhuriyetin kuruluşundan beri devletin ve toplumun şekillendirilmesinde en az diğer başlıklar kadar yer almıştır. Bu yer alışta siyasetin, din siyasetinin kestiği her birim belki de diğer alanlarda bu kadar kapsayıcı olamayan tartışmalara katılmıştır. Yeni devletin toplumun her kesiminin bu arzusu ve enerjisi karşısında kurumlarının ve bu kurumlardaki yöneticilerinin eğilimleri doğrultusunda yapılanmalara gittiği açıktır.

Bizi bu yazıda ilgilendiren ise devletin ve çoğunluğun dinsel inançları dışında kalan kesimlerin tavırlarıdır. Burada kapsam daraltarak alevi topluluklarla ilgili birkaç belirleme üzerinde durursak, şunu açıklıkla ileri sürebiliriz. Cumhuriyet sonrası aleviliği devletin yasaklamalarına ve devletin dini olarak Sünni Müslümanlığı örgütlemeyi esas kabul etme politikalarına rağmen kendi dinsel inancına, kendi dinsel örgütlerine ve kendi gücüne dayanarak hiçbir şey olmamış gibi ibadetlerine ve dinini yaşamaya devam etmiştir. Bu bilinen tarihleri boyunca yasaklı olmalarının onlara kazandırdığı örgütlü olma, -merkezileşme değil- durumuna dayanan ve ondan derlenip gelenekler olarak kodlanmış davranışlar ve tutumlar toplamıydı. Alevilerin nerdeyse tamamına yakın kesimi köylerde, iskan kanun ve uygulamalarıyla yerleştirildikleri birimlerde tarımcı, "yerleşikgöçebe" bir yaşam tarzı içinde yüz yıl önce, beş yüz yıl önce nasıl devlete rağmen ibadetlerini yapıyorsa yine yapmaya devam ettiler. 1925'te "Tekke, türbe, zaviyelerin seddi..." kanunundan bile haberlerinin olduğunu zannetmiyoruz. Olduysa bile bu Bektaşilerin dışında onları katre etkilemedi. Çünkü onlar bugün bile sayıları tam olarak bilinemeyen ocak örgütlenmelerinde dinlerini yaşıyorlardı. Bu yaşam bir bütündü. Bu yaşam dinsel, toplumsal, yönetsel, adli, kültürel yani hayat deyince aklımıza ne geliyorsa hepsini kesiyordu. Tarihlerinde ve coğrafyalarında devletlerden şunu öğrenmişlerdi: "ferman padişahın dağlar bizimdir."

Bu basit bir savaş romantizmi ya da savaşseverlik değildi. Gerektikçe savaşın da içinde olduğu, hep gerektiği için de "bir savaş makinesi"nin kurulduğu uçlarda yaşamak, kaçış çizgilerinde, kıyılarda yaşamanın kendisiydi. Irmaklar gibiydiler. Akışı izlemenin, derelerde suyun en kıt olduğu mevsimlerde suların güzergahlarını, bir kumulun altından, bir taşlığın üstünden, bir kayanın ötesinden dolaşmanın bilgisiydi. Alevilere karşı devletler soykırım, kavimkırım (Clastresci anlamda), kökkırım (son kişisine kadar) da dahil kökten yok

edici bir şey bulamadı. Devletlerin önemli sorunu alevilik olmasına, alevileri kırmalarına, sürmelerine, yasaklamalarına rağmen devletler aleviliğe bir şey yapamadılar. Aleviler ne zaman kente taşınmaya başladı, ne zaman bu taşınmanın bozduğu topluluğun temel örgütlenme birimi yolkardeşliği dağılmaya başladı, alevilik de aynı aşınma, dağılma, bozulmaya uğradı. Bugün Türkiye'de 1950'lerde başlayıp 1970'lerde iyice belirginleşen aleviliğin dağılma süreci yaşanıyor. Bu süreç 1990'larda bütün yönleriyle dile düştü. Yirmi yıldır sancılı, acılı tartışmalar sürüyor. Yirmi yıldır "Aleviliği" yeni durumlarda örgütlemek için yapılanlar var. Yirmi yıldır yapılamayan, dillendirilmeyenler olmasına rağmen aleviliğin kendisi, din olamamış dinsel inançları, yükünmeleri/ibadetleri, toplulukiçi ve dışı ilişkileri; felsefe, siyaset, iktisat, sanat olamamış edim ve etkinlikleri kendi sorunlarını aşacaktır. Bu hal de "büdelaya" bulaşmış bir iyimserlik hali değil. Bizzat onların tarihte sustukları uzun "kumaltı sızma, güç biriktirme" dönemlerinden çıkarılmış, burada ifade etmediğimiz "elde var"larına dayanılarak bu hali açık etmeye kurulmuş birkaç cümledir. İran yaylalarının 1150'li yıllarının sessizliği, Rum diyarının 1240 sonrası; Rumun, Şamın, Balkan'ın 1415'i, 1514'i sonrası sessizliği acaba 1950'li yıllarda fark edilemeyen sonuçlarını 1970'lerde hissetmeye başladığımız ve 1980'lerde yaşadığımız sükuttan daha mı hafifti? Umutsuz olunacak bir durum yok bizce. Alevilerin yaşadığı bu ikircik, suskunluk pek görünmeme hali tarihte yaşadığımız büyük üretim/yönetim yaşam biçimi değişimlerinden biri. Aleviler bahsedilen zamanlara kadar "uç"ta yaşadılar. İstemeden, kendiliğinden uçları terk edip geçkapitalizm içinde yeni yönetim teknikleri altında "yeni uç"lar kurmaktalar. Buradaki sabırsızlığımız bir kuşağın tekillikleri olarak yenilerde öğrendiğimiz, sahiplendiğimiz, yitirmekten korktuğumuz, şaşırdığımız, bencilliğimiz ve "hemen şimdi burada"larımız mı ola!

Bazı solda alevilik tartışmaları

Bilimsel bir makalede asla başvurulmayacak bir belirlemeyle başlarsak[1], biz ellili, altmışlı yaş yaşayanlar yaşamlarında iki yaygın ve canlı alevilik tartışmasına tanık oldu. Birincisinde dünya 1968'in dünyasıydı. İkincisinde 1990'ların üçte birinin siyasal sistemlerinin göçtüğü bir dünyada yürütülen tartışmalardı. Türkiye de bu dünyaların içindeydi. Esasında tartışmayı yürütenler "parlamento dışı"ndakilerdi. Bu tartışmaları hiçbir zaman istememiş olan devlet kurumları sistemin bekası açısından her zaman olduğu gibi tartışmalara müdahil oldu.

Birinci tartışma 1960 cuntası sonrası toplumun yarıya yakın bir kesiminin "burjuva cumhuriyeti"ne uyanması; özgürlük, eşitlik, kardeşlik söylemlerini ciddiye almasıyla başladı. Alevilerin küçük bir kesimi en azından on yıldır kentlerde yaşıyordu. Varoşlarda geceleyip gündüzleri kentin her yanına dağılan bu toplu dağınıklık –en azından gece konmalarında ayni mahalleri, mekanları paylaşıyorlardı- tartışmalarını fakülte amfilerine, işyerlerine, sinema salonlarına, alevilerin yoğun olarak oturduğu kasaba merkezlerine taşıdılar. Yazıyla tanışıp gazetelerin okuyucu mektupları sütunlarından kültürel yaşamı sürükleyen solcu, sosyalist, sol kemalist dergilerde alevi, alevilik, Bektaşilik gibi kavramlar görünmeye başladı. Harekete önce akademide görev yapan alevi, Bektaşi, Nusayri, Kürt kökenli ailelerden gelen kişiler katıldı. Dönemin gazetelerinde gezi, röportaj, alevilik üzerine

[1] Bilimsel çalışmalarda duygusallık yoktur. Çalışmalar "saf nesneldir." Bilimsel yöntemler duyguların çıktığı öznelliği, psişeyi sürekli kovalar ve ideolojiyi dışlar. Bu yüzden de en azından sosyal ve insanbilimlerinde her çalışma yandaşlarından çok karşıtlar yaratır. Bu da kovalanabilineceği zannedilen psişenin, ideolojinin çalışmanın yapısında ve dokusunda "kendiliğinden" tahta kurulmasını sağlar. Yaşasın ideolojipolitiğin akışkanlığı, sızışı, kaçışı ve geri dönüşü!

yazı furyası başladı. Esasında sosyalbilimlerde, insanbilimlerinde merkezin belirlediği müfredatlar aşılmaya, eleştirilmeye, yeni konularla çeşitlendirilmeye başlandı. Yayınlar 1950'lerin ortalarında birkaç Alevi, Bektaşi aydınının fedakarlığıyla ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu konuda talebin büyüklüğü Yaşayan Alevilik, Mezhepler Tarihi, Buyruk, Vilayetname, Makalat, aşık divanları, Kerbela üzerine destani anlatımlar, hatta Fazlullah'ın Cavidan'ı vb. üzerine çeşitlenerek büyüdü.

Din ve mezhep sorunlarının da içinde yer aldığı yöneten/yönetilen ya da iktidar sorunları tartışılmaya başlandı. Alevi kökenden gelenler toplumun en genç, en hareketli unsurları olarak burjuva toplumlarının özgürlük ve eşitlik ilkelerini fark ettiler. Zaten bütün engellere rağmen yaşıyor oldukları kardeşlik kültürünü bunlarla birleştirerek muhalefetin tartışma konularına büyük harfli Aleviliği de dahil ettiler. Bir yandan büyük kentlerin sinema salonlarında "gösteri cemleri" düzenleyip bir yandan da işçi grevlerine, üretici mitinglerine, öğrenci boykot ve işgallerine koştular. Türkiye tarihinde belki ilk defa alevilik bir kimlik olarak faş edildi. Genel olarak muhalif hareket içinde aleviliğin ve alevilerin varlığı kabul gördü. Artık saklı, gizli, horlu, aşağılanan bir kimlik değildi alevi. Her muhalif eylemde aleviliğin tarihsel motifleri kendini tekrar ediyordu. Pir Sultan, Şah Hatayi, Dadaloğlu, Marx'la, Engels'le, Mao'yla Guevera'yla semaha durdular. Bu bir açıdan da yırtmayapıştırma bir hal değildi. Bu tüm zamanların ezilen, sömürülen, kırılan, sürülen, mekansız, mülksüz, görünmeyenlerin çığlıklarının bu coğrafyada işittirilmesi çabasıydı. Aleviliğin sosyalizmle bir sorunu hiç olmadı. Sosyalizmin ya? Türkiye muhalefet hareketinin 1965-1971 arasındaki yükselişi aleviliğe çok şey kattı. Alevilik de harekete çok şey kattı. Köyler, gecekondular, kasabalar ve orada yaşayan insanlarıyla aleviler sosyalist hareketin "kitlesi ve kadrosu" oldu.

Bu dönemde tek bir gösterge bile, 1965 parlamento seçimlerinde TİP'in en yüksek oy aldığı yerler alevi kitlenin bu genel mu-

halefetin neresinde olduğunu gösterebileceği inancındayız. Fikir Kulüpleri'nden Devrimci Gençlik'e, TKP/ML'den THKP-C'ye kadar uzanan örgütlerde yönetici olmuş kişilerin kimlikleri aleviliğin muhalefete neler kattığının göstergeleri olabileceği kanısındayız.

1990'ların hemen öncesinde başlayan tartışmalarda dünyadaki kimlik tartışmalarının bir etkisi görülebilir. Evet, bu etkileme/etkilenme hallerine toplumların eski tarihlerinden sayısız örnekler verilebilir. Birinci tartışma döneminde olduğu gibi ikinci tartışma döneminde de aleviliğin kendi iç dinamiklerini işaret etmek gerçeklerin hakkını teslim etmektir. 1980 açık faşizminde doğrudan yok edilmek istenen toplum kesimi aleviler oldu. 1975'te başlayan alevilere ve alevi yerleşimlerine baskı, yok etme hareketleri iktidarlara çok yönlü kazanımlar sağlıyordu. Bunlardan biri genel olarak muhalefet hareketinin kadro derlediği kitle korkutularak muhalif hareket zayıflatılıyordu. Aynı saldırılarla topluma her kötülüğün çıkış yeri olarak "Kızılbaş, Kürt, Komünist" alaşımı işaretleniyordu.

Bu değerlendirme elbette genel muhalefetin "alevilikten ibaret"liğine indirgenemez. Sorunun en can yakıcı noktası belki de sol muhalefetin alevi yerleşimlerini ve burada yaşayan insanları hedefleyen sivil/resmi faşist kırımlarda alevileri, aleviliği dillendirmemesiydi. 1976 Malatya saldırıları, 1977 Sivas saldırıları, 1978 Maraş saldırıları, Çorum saldırıları, aynı yıllarda katledilen insan sayısı açısından yukarıdaki yerleşimlerde öldürülenlerden az olmayan İstanbul, Adana, İzmir'de öldürülenler ve sadece Ankara'nın Piyangotepe, Hasköy, Balgat, Bahçelievler, Aktepe gibi semtlerinde gerçekleştirilen faşist saldırılarda öldürülen insanlar, yaralananlar çoğunluğu toplumun hangi kesimine aittiler? "Sağ sol çatışması yok faşist katliamlar var!" belirlemesinin utangaçlığı ile siyasal yararlanmacılığı hedef seçilen bu mahallerin, insanların aleviliğini kapatmadı mı? Bu mahalleler sadece sol muhalefette yer aldıkları için mi silahlı baskın, bombalama hareketleriyle karşılaştılar?

1980 sonrası tartışmalarında genel muhalefette yer almış insanlara aleviliği tartıştıran faşist rejimin aleviliğe karşı yok edici uygulamaları oldu. Aleviler sindirilmişti. Sıra aleviliği yok edecek hamlelerle devlet tarihinde yer almadaydı. İşkence tezgahlarında uğratıldıkları acılar karşısında ağızlarından "Allah" çığlıkları çıkan aleviler faşist işkenceciler tarafından "Kızılbaşların Allahı'nın olup olmadığı" konusunda ek sorgulamalara tutuldular. Alevi köyleri bir fetih toprağı gibi camiler kurularak, imamlar atanarak "İslamlaştırılmaya" başlandı. Dersim gibi bazı yörelerde alevi, Zaza çocukları zorla kendi coğrafyalarından kopartılarak Urfa, Mardin, Bitlis yörelerine yatılı imam hatip okullarına, Kuran kurslarına, dersdışı çalışmalarında Kuran öğretilen, namaz kıldırılan, ramazan orucu tutturulan özel tarikat yurtlarına devşirildiler. Milli eğitimin her aşamasında faşist rejimin yöneticileri kendi anladıkları "din ve ahlak" anlayışlarını ders olarak zorunlu hale getirdiler. Bu derslerde alevilik bir aşağılama nesnesi, alevi çocuklar aşağılanan öğrencilerdi. Sünni köylere ikinci, üçüncü camiler, kuran kursu binaları yapıldı. Bir öğretim yılı boyunca okullarda sosyal bilgilerden matematiğe kadar her derste devlet islamını öğrenen çocuklar yürürlükteki yasalarla yasaklanan yaşlarda camilerde, Kuran kurslarında, özel öğrenci yurtlarında Kuran eğitimine alındılar. İmam hatip, yüksek islam enstitüsü çıkışlı kimseler lisans tamamlama, yüksek lisans, doktora çalışmalarını araştırma görevlisi maaşı alarak kısa sürede tamamlayıp yeni kurulan üniversitelerin nerdeyse her fakültesinde görevlendirildiler. Milli eğitim, vakıflar, diyanet örgütlenmesi ve vakıfları, özel yurtiçi ve yurtdışından şirketlerin burslarıyla yurtdışına doktora vb. çalışmalarına gönderilenlerin sayısı bu dönemde cumhuriyetin hiçbir döneminde rastlanamayacak sayılara ulaştı. Yüksek öğrenime giden alevi kökenli gençlerden bazıları tarikatların yurtlarında, evyurtlarda kalmaya başladılar. Bu insanlardan bazıları üniversite sonrası kısa sürelerde kariyerlerini örerek akademide, dışişlerinde, milli eğitimde, içişlerinde görev aldılar. Üniversite-

lerde Türklük ve Hacı Bektaş araştırmaları, sosyalbilimlerde her dereceden tez alevilik ve Bektaşilik konularında yaygınlaştı. Süreli yayınlar, kitaplar, sempozyumlar, üniversite kaynaklı olarak yaygınlaştı, sıklaştı...

Biz alevi kökenli eski devrimci, sosyalist ve eskitilmiş solcular, Arasatta kalmış insanlar, aleviliğimizi muhalifliğimizin tek ve temel motifi saymasak da bizi ille de alevi sayan iktidarlar, siviller, bilim çevreleri hatta aleviliğin aldığı yaraların nerdeyse tek sorumlusu olarak bizi seslendiren sağcı, yeniislamcı aleviler karşısında aleviliği tartışmayacaktık da neyi tartışacaktık? Ezilmeye, horlanmaya, yasaklanmaya, eritilip yok edilmeye bir kez daha hedef seçilmiş toplumun muhalif kesiminde yer alan alevilik bunlarla tarümar edilirken seyirci mi kalacaktık? Sosyalistliğimizden, solculuğumuzdan dolayı uğratıldığımız yaralarımızın acıları sürerken, ruhlarımız bölük bölük bölünmüşken biz alevi kökenli insanlar hedef seçilmeye devam edilirken? Divriği sürgünü, Sivas yangını, Gazi kırımı yaşanırken hedefe bir kez daha konulan aleviliği konuşmak bize neden yasaktı, hedeftekilerin kendisi olan bize?

Engellerimiz vardı. Geşmişte muhalif kitleye girmeyen, resmi sivil faşist saldırılara karşı direnenleri suçlayıp ayrı yerlerde siyaset yapan alevi kimseler tartışma yasakları çıkardı biz sosyalistlere. Yeni yeni tekrar örgütlenmeye başlayan, 1980'lerde hiçbir şey olmamış, genel olarak muhalefetin hiçbir kayıbı olmamış rollerinde ortalıkta dolaşan sosyalist örgütler yasaklar çıkardı bize. Devlet, aydınlar, "mültimedya" yasaklar çıkardı. Sosyalizmle ateizmi aynı sanan, hiçbir dinselliği modern sosyal, çağdaş toplumsal saymayan, ama kurbanlarda, şekerlerde bayram kutlayan, hacı uğurlayıp karşılayan, Osmanlının dinsel yapılarını şaheserler listelerine alan, Osmanlının barış ve hoşgörü kültüründen dem çeken batıcılar her şeye rağmen büyük harfli Alevilik tartıştığımız için hor gördü bizi.

Belki bazılarımızda en büyük engel kendi düşünce ve duygularımızdı. Aleviliği tartışsak, öne çıkarsak bir kere daha ezilmiş aleviliği ve toplumsal muhalefeti zedeler miydik? 1988'e

gelindiğinde bu "sessiz" kapalı sohbetler açık bir tartışma olarak büyük kentlerdeki alevi hareketlenmesinin, örgütlenmesinin, basın açıklamalarının, toplu dilekçelerinin zorlaması sayesinde sosyalistlerin bir kesiminde gündeme alındı. Bu kesim Yürükoğlu'nun bulunduğu çevreydi. Çok cesur bir çıkıştı. Tartışmalar bu süreçte yan motif olarak "12 eylül öncesinde aleviliğin düşmanları devrimci gençler" başlığına kaydırılsa da yararlıydı. Tartışmalarda yanlarına MHP'den milletvekili adayı olacak Çelebi soylu kişileri alsalar da yerindeydi. İşte bu çok çevreli dışlama çabalarına rağmen geçmişte kendini başta "devrimci" kelimesiyle tanımlayan yüzlerce insan aleviliğin "müdahili ve müştekisi" oldu. İktidara karşı eşit yurttaşlık hakkı çerçevesinde alevilerin sorunları dillendirilmeye başlandı. İnsan hakları, laiklik çerçevesinde yeni alevilik açılımları yapıldı.

Alevi hareketlenmesi yurtdışındaki alevi hareketleriyle buluştu. Devletin PKK'ye karşı savaşında Alevi Kürtleri en azından tarafsızlaştırma siyaseti, resmi kurumlarda görevli birçok kimseye alevilik, Bektaşilik konulu kitaplar yazdırdı. Televizyonların tartışma programlarının, gazetelerin, haftalık dergilerin popüler konusu alevilik oldu. Bu hava alevi çevreleri de yazmaya, kitap, dergi çıkarmaya, dernekleşmeye, üst örgütlenmelere gitmeye itti. Toplumun azımsanmayacak bir kesimi bu havada alevilik okur, alevilik konuşur hale geldi. İlk yayınların 1980'lerin sonlarından 1990'ların sonlarına kadar yoğun bir tempoda "piyasaya" çıkarılması böyle bir sürecin sonucuydu.

Asıl sorun yerine yalnızca güncelle uğraşmak

Alevilik bir inanç, bir ibadet, bir topluluk ilişkisi olarak yeni koşullarda, kentlerde nasıl yaşanılacak, örgütlenecekti? Aleviliğin dayandığı kurumlar kentlerde nasıl işleyecekti? Aleviliğin tasavvufu, evren anlayışı, toplum ve insan anlayışı, alevi etiği, alevi

siyaseti, alevi ideolojisi, alevi tarihi bu dönemeçte nasıl oluşturulup inananlarıyla buluşacaktı?

Bu ve benzer yönlerde pek düşünülmedi, tartışılmadı. Güncelin zorlaması, cazibesi ve güncelden beslenip güncelde kalma çizgisi aleviliğin "neliği" konusunda bile pek bir şey üretemedi. Türkiye'de alevi inançlılar arasında oran olarak her on kişiden dokuzunu oluşturan alevi kitle kurulan ve kullanılan söylemle Bektaşilik parantezine alındı. *"Alevilerin [dünün Kızılbaşlarının] Hacı Bektaş'ı pir olarak tanımaları ve bir kısmının da Çelebiler kanalıyla ocak olarak kabul etmelerinden ileri gelen"* (Soileau –Dilek-2010: 251 –HBV. Sempozyumu Bildirileri içinde-) bağları Bektaşilik ve Bektaşilik örgütlenmesi sayıldı. *"Heteredoks özellikler gösteren ve hiçbir zaman resmi otoritelerce tanınmamış olan Aleviler [dünün Kızılbaşları]"* (Soileau, age.) bizzat kurdukları derneklerde, federasyon ve konfederasyonlarda bunların yöneticileri tarafından Osmanlının, cumhuriyetin idarelerince kullanılan bir yöntemle Bektaşilik başlığı altına sır edildi.

"Yan yana getirilmiş bir şekilde görmeye ve duymaya alışık olduğumuz Alevi-Bektaşi söylemi, her ne kadar bir aynılığı veya birlikteliği çağrıştırıyorsa da tarihsel ve sosyal oluşumları itibarıyla farklı iki zümreyi niteleyen ve kendi içlerinde de homojen olmayan grupları katagorize eden çatı kavramlardır." (Soileau –Dilek- 2010: 248.)

Bunu dillendirmeye, yazmaya kalkışanlar dinlenmedi, okunmadı. İşin aslını bilip bundan siyasal çıkarlar derleme hinliği içindeki hükümetler karşısında gerçekler kapatılarak, "birlik içinde" görünerek güncel istekler daha kolay koparılır sanıldı. Hacıbektaş Asitanesi'ndeki çekişmeler bile bilinmezlikten gelindi. *"H. B. Dergahı'nda Babaların ve Çelebilerin ikili yönetimleri, 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşi tekkelerinin de kapatılmasına kadar sürmüştür. II. Mahmut yalnızca Merkez Hacıbektaş Dergahı'nı ikba etmiş (yerinde bırakmış) ancak, bu tarihten sonra Dergah'a Nakşibendi şeyhler atanmıştır. Böylelikle Dergah'taki temsiliyet ve iktidar mücadelesine Babalar ve* Çelebiler yanında Nakşi şeyhler de dahil olmuştur." (Soileau –Dilek- 2010: 250.)

Aleviliğin inançsal, ibadetsel boyutları konusunda ihmal edilen düşünce, yaklaşım, eylem, iş yaratmadaki eksiklikler siyasetin, güncel talepler doğrultusundaki mücadelenin patlayan flaşlarının arkasında kalan karanlık bölgede büyüdü. Büyüdü ve küçük faydacıkların devlet tarafından aslında aleviliğe bir ödün olmayan birey ödüllendirilmelerinin, bireysel adam sayılmaların, şanların, şöhretlerin, güncelin kısır tekrarının ve en uzunu üç gün süren devlet yöneticileri gündeminin ortadan kalkmasıyla aleviliğin alevilerin sıkıntısında bunalan insanların, toplulukların bıkkınlığa düşmelerine neden oldu. Gösteri ibadetleri, bin kişiyle çalınan türküler, kanallarda görünmeyi varoluş nedeni saymalar, sistem partilerine birkaç temsilcilik için biatlar, televizyon kanalları kurmakla sorunların kendiliğinden çözüleceği anlayışları, resmi kurumlardan çeşitli faaliyetler için "kotarılan akçeler" başlangıçtaki kitle heyecanını dağıttı, eritti. Belki 20 yıllık mücadelede dernek siyasetçiliğini aşamayan, ama kendilerinin bu devlet denilen haksızlık çarkını çevirecek kadar cinleştiğini düşünen *"Modernizmin Erittikleri"*ne aleviliğin katılışına seyirci kalan isimler, kadrolar aleviliğin kendiliğinden yükselen dinamikleri önünde yerlerinde kalarak, kişisel şöhret olmayı alevi varoluşunu kurmayla, en hafifinden paralel sayarak bir engel oluşturmaya başladı.

Oysa bir alevi dinsel olarak, kültürel olarak, siyasal ideolojik ekonomik... olarak *"taşıdığı içsel değerleri aleni bir şekilde ortalığa saçmaz, görünür olmak istemez, kişisel tekamülü içinde izlemeyi tercih eder. (Alevilik-Bektaşilik) mistiklerin inancın merkezinde olması ile ruhsal, mistiklerin doğal gerçekliğe olan sadakati vaaz etmesiyle de maddi yönü kuvvetli olan doğal bir inançtır. (...) Güç, kontrol, para, politika gibi unsurlar söz konusu yapı içinde önemsizdir. Çünkü yaşanan süreç bizzat ruhsaldır ve varlığın kendisi ile Rabbi arasındaki 'sırlarla' oluşur. Alevilik-Bektaşilik kanaatimizce ruhsal bir öğretidir ve ancak mistik şahsiyetleri üzerinden anlaşılabilir. Yine mistik şahsiyetler söz konusu yol içinde hiçbir çıkar gözetmeksizin hizmet ederler.*

Hizmetleri boyunca da yol içinde doğal yaşam pratikleri sergilerler. Bir dergaha çekilip ayrı bir ruhban olmazlar, ait oldukları toplum ne yapıyorsa ona benzer işlerle iştigal ederler. İnanç biçimleri ne zaman organize hale gelirse o zaman ruhsal kaynağıyla bağlantısını tamamıyla kaybeder ve insanın manevi ihtiyaçlarını doyuma ulaştırmak yerine kendi çıkarı için kullanan dünyasal ve maddesel bir kurum halini alır." Işık 2010: 205, 206 – Ulslrs.HBV. Semp. Bil. içinde-.) ve yaşamını su içer gibi, ekmek yer gibi bir edep erkanla sürdürür.

"Okunacak en büyük kitap insandır"

1990'da yayınlanan bir kitap o güne kadar yayınlanmış çalışmalardan bir konuya önemle yer vererek ayrılıyordu: Aleviliğin dinsel sorunları. Başka yayınlarda konu buymuş gibi dururken alevilerin sorunları, alevilerin iktidar karşısında kendilerini kabul ettirmek için izleyecekleri siyasal çizgi, iktidardan koparılacak maddi dünyalıklar vb. konusunda yoğunlaşırken bu yayın bir yanıyla aleviliğin dinsel sorunlarını öne çıkarır gibi görünüyordu. Temel sorununun bizce doğru konulmasına rağmen, temel sorunun kapsamının, başlıklarının, içeriğinin kavranamamış olmasından dolayı *"dedelik kurumunun kendini yeni ortama uyduracağını düşünüyorum. Bu yenilenmeye büyük yardımı olacak, ayrıca bundan çok daha önemli işlevleri üstlenecek adım, Alevi toplumunun tepesinde bir yönetici kurumun oluşturulmasıdır;"* (Yürükoğlu 1990: 276.) diyerek temel sorunla ilgisini ve ilişkisini de koparıyordu. Yani gene bir başlık olarak alevilerin sorunlarına kayıyordu bakış.

Bu çıkış noktası, eski TKP Londra çevresinin yayını İşçilerin Sesi'nden yurtdışında, yurtiçinde çıkan dergilere, biriki yayınevi yayın programlarından holding dergilerindeki röportajlara kadar tekrarlanarak canlı tutuldu. Süreli bir yayın etrafında örgütlenme önemsendi. Alevi dedeleriyle, özellikle Ulusoylarla ilişkiler kurulmaya çalışıldı. "Alevi-Bektaşi" derneklerinin, yerelliklerinin,

topluluklarının düzenledikleri alevi ululanını anma etkinliklerine katılımcı, panelist gönderildi. Bu çabalar elbette alevilik açısından muhteşem bir çalışmanın başlangıcıydı. Karaca Ahmet, Merdivenköy gibi eski Bektaşi tekkeleri çevresinde örgütlenilerek kültürel, felsefi, dinsel çalışmalar elbette alevi hareketi içinde yankılanacak, bu yolun kendi sorunlarını fark edip bunlara çözümler bulacak insanları yaratacaktı. Her örgütlenmenin hakkı olduğu gibi çevresi de çalışmalar ve ilişkiler için kimseden izin alacak değildi. Nasıl hiçbir resmi, sivil çevre kimseden izin almadan çalışıyorsa, örgütleniyorsa bu faaliyetlere girmek herkesin hakkıydı. Bu hak zaten eyleyerek kuruluyordu.

Ama devrimcilerle alevi tabanın buluşmaya başlayıp aleviliğin haldeki durumu, sorunları, çözümleri konusunda tartışmaya başlanıldığı bir dönemde aleviliği dağıtanların başta solcular, devrimciler, sosyalistler olduğu tespiti hayatın hangi gerçekleriyle örtüşüyordu? Parça bölük de olsa aleviliğin talipleri ile alevi kökenli devrimciler arasında yapılan bu tartışmaları gölgeleyecek böylesi çıkışlar ne anlama geliyordu? Türkiye'de sağ siyasi kuruluşlar içinde yer almış bazı dedeler, rehberler, aşıkların devrimcilere karşı böylesi argümanları yeni değildi. Kendilerine sosyalist diyen kesimler nasıl oluyordu da aynı argümanları seslendirebiliyorlardı? Yoksa Türkiye Alevilerini bir merkeze toplama stratejilerinin gereği, otorite görülen merkeze bir göz kırpış mı vardı bunda?

"1960 sonrası devrimci harekete katılan Alevi gençler, katıldıkları devrimci örgütlerin etkisiyle Aleviliği ellerinin tersiyle bir yana ittiler, reddettiler, küçük gördüler, alay ettiler. (...) Bu yeni devrimci olan Alevi gençler dedeleri çok köyden kovdular, çok köyde cem evlerini yıktılar.(...) [bu eylemler] yalnızca bazı bölgelerde kardeşi kardeşe, Aleviyi devrimciye küstürdü. Bu davranışların belirli bir etkinlik kazandığı yörelerde ise sonuç etkin bir toplumsal gücü dağıtmaktan başka bir şey olmadı. (...) Belki [hataların] azı ozanlara, çoğu 1960-1980 arasındaki öğrenci temelli küçük burjuva karakterli devrimci hareketimize [burada kendilerini "küçük burjuva" görmüyor. Aksine küçük burjuva

*devrimcileri de içine alan sosyalist topluluğun doğal öncüsü olduklarını mülkleştirici bir yaklaşımla vurguluyor]. Bu yirmi yıl boyunca halkın sesi olan ozanlarımız, halkı unuttular, öğrenci hareketine saz çaldılar. (...) Nihayet 1983'ten [*yüksek dikkat!] bu yana yeniden at arabanın önüne koşulmaya başlandı." (Yürükoğlu 1990: 286, 287.)

Bu cümlelerin hafifliği kurgusal oluşundan belki. Kendileri maarif kolejlerinde burjuva, yüksek bürokrat ve orta sınıflardan gelen gençlerle birlikte öğrencilik yaparken aralarında böyle mi konuşuyorlardı? Belki o yıllarda "yurtdışında yaşayan göçmen işçi sınıfı sosyalistleri"nin gündeminde böyle konular vardı. Ama Türkiyeli Alevi gençlerden devrimci hareketlere katılan öğrencilerin kesinlikle böyle bir gündemi olmadı. Aksine komandoların, resmi sivil ajanların sopalı, palalı, silahlı saldırılarına karşı sırf alevi ve sosyalist –devletin ve paralı militer (paramiliter?) yedeklerin o günkü başdüşmanı "komüniskızılbaşkürt" (KKK) olanlar idi- oldukları için hedeftiler. Hayatta kalmak, okullara devam edebilmek, yaşadıkları mekan olmayan gecekondu toplaşmalarını "*Berci Kristin Çöp Masalları*"ndan temizlemek, yoksul köylerinden, yoksul ailelerinden hiçbir destek alamadıkları koşullarda Çorumlusu, Malatyalısı, Tuncelilisi, İzmirlisi, Tokatlısı, Sivaslısı... ayakta kalabilmek için dayanıştılar, paylaştılar, direniştiler. Bizim bildiklerimizden, duyduklarımızdan Battal Mehetoğlu, Hüseyin Cevahir, Yusuf Aslan, Mahir Çayan, Hüseyin İnan, İbrahim Kaypakkaya, Ulaş Bardakçı mı "cemevleri yıktı, yaktı alevilikle aleviyle alay etti?" Bunların çevresinde böyle bir örnek görüldü mü, duyuldu mu? Üzerlerindeki (virgülsüz) faşist devlet paralı örgüt komando Nakşi baskılardan ve tehditlerinden dolayı onların *"aleviliği yıkma arzularına"* hiç enerjileri kaldı mı, hiç sıra geldi mi?

Hem Aleviliğin "cem evi" diye açık bir ibadethanesi nerede, ne zaman oldu? Sakın böyle olduğunu öne sürenler devletin asitanelerinde, dergahlarında, zaviyelerindeki "meydan evini" her alevi köyünde var bellemesinler! Biliyoruz, birkaç yerleşim ye-

rinde misafir evi, köy odası diye "sırlanan" cemlerin yapıldığı yapılar vardı. Bahsedilen dönemlerin dikkatli gazete okuyucuları olarak bunlardan yıkılanların haber yapıldığını hiç hatırlamıyoruz. Mahkeme ilamlarını bile okuduğumuzdan böyle bir davayı da okumadık billahi.

Ozanlar aşıklar –İhsani, Nesimi, Reyhani, Emekçi, Ali Asker...- öğrenci gençliğe saz çalmayıp da yurtdışına resital "vermeye" mi gidecekti? Hem kentlerde devrimci gençliğe katılan gençler, alevi geleneklerinin güçlü olduğu, büyüklerin sözlerinin dinlendiği belki de artık sadece kısa süreliğine ziyarete gittikleri bir kırsal yerleşimde dedeleri kovacak gücü nereden buluyordu? Yoksa devrimci gençleri hedef gösterip küfreden hatta jandarmaya ihbar eden birkaç dikme dedeyle geçen birkaç tartışma bilimsel bir tavırla genelleştirilmiş kuram kurulmuş olmasın! Halikarnas Balıkçısı'nın, Maviciler'in, Anadolucuların coğrafyasından başka yer tanımayan kolejli okumuşyazmışlar bu rivayetleri nereden derliyorlardı? Polis ve faşistlerin fakülte işgallerine direnen, yaygın merkezi faşist işgallere karşı o fakülte fakülte, yurt yurt direniş, dayanışma örgütleyen, o alevi bıyıklı dev gibi gençler, Akhisar'a tütün mitingine, Söke'ye toprak işgaline, Rize'ye çay, Ordu'ya fındık mitingine koşan devrimci gençlerden başkaları mıydılar? Tuslog'da, Kavel Kablo'da grev çadırlarını koruyanlar, 15-16 Haziran'a coşkuyla katılanlar, yürüyüşlere saldıran jandarma ve polisleri püskürten bu devrimci gençler değil miydi?

Ama göçmen sosyalistliğin, göçebe sosyalistliğin değil, sol kültürel hayatı –radyo programcılığı, gazete yazarlığı, dergicilik, yayınevi sahipliği, editörlüğü; sanat galerisi sahipliği, edebiyat ödülleri jüriliği yoluyla - çekip çevirdiği o yıllarda ödüller verilerek yayınlanan kitaplar, yazılar, radyo programlarından bazılarını hala hatırlıyoruz.

"-Benden duyma, benden öğrenmiş olma da, Dede gelecekmiş, içerlerden. Onu bekliyorlar, onu konuşuyorlar. Senin gelmen ne de olsa tedirgin etti. [Hamza Amca, yazarın kılavuzu.]

-Tedirgin edecek ne var? (...) 'Bir sofranın kaşığı, bir koyunun aşığıyız.' Sen bunların kafasını aç, gelecek Dede benim işime daha çok yarayacak. [Yazar, aynı zamanda TRT radyo programcısı.]

(...)

-Niye gezer bunca yeri? Yol parası, gezme, yeme-yatma işini neyle yürütüyor Dede'miz, dedim. Bu soruları (...) ağızlarından almak için soruyorum, bir kanıt olsun, bir delil olsun diye. (...) Türklerin, bizim ünlü bir gezginimiz, (...) Evliya Çelebi... "Hacı Bektaş'ın gölgesine sığınan, dervişlikle, dedelikle, çelebilikle ilgisi olmayan birtakım kimseler, uydurmalar Anadolu'daki bir kesimdeki Alevilerin arasına girerek çıkar sağladılar, sağlıyorlar... [tırnak açık kalmış.] Buna ne dersiniz? (...) [Öğretmen efendi yazarı destekliyor, aydın dayanışması.]

-Ne verdin de alamıyorsun öğretmen bey, kaç kuruşun gitmişse bu yolda [Hakullah], söyle de geri verelim, dedi. [Öğretmen alevi, ama aydın olduğu için dini çok aşmış!] (...)

- (...) Dede'm ben de bir soru sormak isterim. [Yazar kibar, radyo programcısı Türkçesi: dede büyük harfli ve kesmeli.] Alevilik dediğimiz nerden başlar, nereye ulaşır, siz nerden gelirsiniz, (...)

-Bunları size okutmadılar mı devletin okullarında, dedi. [yazarımız eğitim dininden ve her şeyin başı eğitim mezhebinden olduğu için ne okutulduğunu unutmuş!] Düzgün konuşuyor, şaşılacak derecede düzgün. (...) Öyleyse sen git devletine söyle de okutsun size Bektaşiliğin içini-dışını. [Dede malını iyi tanıyor. Yazarı gönderdiği yer ne kadar anlamlı!Yani döneklerin, döndürülenlerin, döndüklerini bilmeyenlerin *seri "üretildiği" yeri işaret ediyor!]*

- Hala can kızma, bişey dediğim yok, şuraya niye toplandınız dedim de...

- Nereye yazacaksan yaz, adım Esme, yaz bildiğin yere [yazar gazeteciliğiyle dolaylı kurduğu baskıyla yetinmemiş görünüyor. Bir de doğrudan "yazıyı işaretliyerek –şerifin yıldızı yetmez, silahını ve öldürme yetkisini imlemese yıldız- tehdit savurmuş olmalı]. Biz oraya gittik baktık ki 'gerçeklerin' ardından bişey çıkıyor mu? Haaa. (...)" (Kaftancıoğlu 2003: değişik sayfalar –Hakullah 1972, Karacan Röportaj Yarışması Birincilik Ödülü-.)

Ancak Ümit'in faşist katillerce pusuda öldürülmesi bunca yıl sonra bile insanın yüreğini mecazsız iki kat daha fazla yakıyor. Devlet, faşizm, sıkıyönetim kendilerine çalışanları bile öldürmekten kaçınmıyor. *"Şah düvesi, şah boğası" denen iki genç sığır semah yapılacak* yerde fır dönüyor. Mürşit ,*pek de duyulmayan, anlaşılmayan bir şeyler söylüyor. 'Mümine helal/ Münafığa haram ola!../Lokmamız, kurbanımız kabul ola! Ali darında yardımcımız ola!..' seçebildiğim bunlar. Çok iyi anladığım şu: Ağızlarına bu kış ilk kez et alacak olan bu topluluk, anlatımı, yazımı olanaksız bir istekle, saygıyla, sevinçle, sessizlikle kurban niyazı yaptılar. Bir lokma ete yapılan niyaz, ne Allah, ne Muhammed, ne Ali niyazıyla tartıya konurdu. (s. 108.) Sazlı-sözlü, atmalı, dokunmalı, bana kalırsa hiç de kötü olmayan bir eğlence gecesiydi. Etler pişkin pişkin koku salıyordu. (...) Çiftler oturup çiftler kalkıyordu semaha."* (Kaftancıoğlu, age. s. 121.)

Alıntılar uzun oldu. Uzun olacak. Kaftancıoğlu [Garip Tatar] da Yürükoğlu'nun çevresinden. Dönemeç isimli öyküsüyle 1970 "TRT büyük ödülünü" almış. Hatta Yürükoğlu da 1971 faşist yönetiminin ayak seslerinin duyulduğu o günlerde hem öğrenci hem de TRT'de programcı. Yürükoğlu programcılığı bırakıp Ocak 1971'de yurtdışına[1] çıkıyor. Önce SBF'de yarım kalan lisans eğitimini Londra'da tamamlıyor. Sonra da hemen Moskova'da doktoraya başlıyor.

"Küçük burjuva devrimcileri" sürek avlarında kovalanıp Ulaş gibi, Cevahir gibi... kurşunlanırken, yakalananlar işkencelerle sorgulanırken, mahkemelerde idamla yargılanırken, yaralı yakalananlar işkencelerde öldürülürken Kaypakkaya gibi... yani 12 Mart Faşist Dönemi'nde göçmen Marksistliğe başlayıp bunlardan

[1] Özel istihbarat yoksa ne öngörü be! Gerçi devrimci mücadele dayandığı kesimin olanaklarının çok üzerinde bir güçle sürmektedir. Bu mücadeleye karşı kırk güne kalmadan 12 Mart 1971 faşist devlet programı uygulamaya konulacaktır. Bunu her kesimden insanlar beklemektedir.

bir kelimeyle özeleştiri babında bahsetmeyip Türkiye'deki devrimcileri hakir görücü yazılarla karaladıkları o günde ve 1990'da aynı "yavızlığı" gösterebilmek... Birilerinin böyle bir söz, küfür, aşağılama yetkisi, mevkisi, insandışılık hali, yeteneği vardıysa bile –darbeci generallerden Batur gibi bazıları sonra hemen CHP milletvekili, senatörü oldu. THKO davası hakimleri Elverdi'ler, TİKKO işkencecisi ve savcısı Tuğ'lar gibi vuheşa- bunun minnacık bir parçası Londralı göçmenlere düşe miydi!

"1980 öncesi sıcak mücadelede, Aleviler üzerinde büyük bir katliam yapıldığını, devrimci hareketin bu katliamı önlemekte başarılı olmadığını, buradan çıkarmamız gereken çok önemli dersler olduğunu biliyoruz. Devrimci hareketin, yerel faşizmin saldırısı karşısında yetersiz kalışı 1980 yenilgisinin de ipuçlarını taşıyordu. (...) Tarihimizin gerçeği olarak Bektaşilikle Marksistlik aynı kanalda birleşmiştir, halef-selefitir. Din çerçevesinde bir isyan ideolojisi olan Alevilik (...) ülkemizde sosyalizmin dünüdür. (Yürükoğlu, age. s. 309.)

Büyük kentlerin gecekondu mahallelerinde, Malatya'da, Sivas'ta, Maraş'ta, Çorum'da *"küçük burjuva devrimcileri"* paramiliter ve resmi faşist çetelere karşı direnirken binleri hedefleyen soyu boyu kavmi kabileyi ortadan kaldırmayı, kırmayı isteyenlerin arzusunda yatıp kalkanların yaptığı katliamların hedeflerini bozarken, hiç olmazsa yurtdışından *"işçilerin sessizliği"*nde direnenleri suçlayan yazılar dikte ettirilmeseydi. Bu Alevi yerleşimlerini savunan TDKP, Devrimci Yol –İzmir, İstanbul, Ankara, Çorum, Malatya, Sivas'ta-, Devrimci Savaş –Maraş'ta-, Halkın Devrimci Öncüleri, Devrimci Sol, Halkın Yolu –Malatya'da- direnenlerini hiç olmazsa dedelere "cemevlerini yıktılar" diye şikayetlenmeseydiler. Yıllar sonra "Bektaşilikle Marksistliği" musahip ilan etmek kolay olabilir. Ama *"isyan ideolojisi"* olarak yazılan alevilik, dünün sosyalizmi olmadığı gibi günün de sosyalizmi, demokrasisi, laikliği hiçbir şeyi değildir. "Devrimci hareketin" selefi sayılmaya ise bir itirazı olabilir. "Küçükburjuva devrimcilerinin" çoğusu alevilerin çocukları olduğundan bu saptamalar onları acılı da olsa güldürür.

Türkiye'de yayın dünyasına, gazetelere dış komünist partisinin/ göçmen komünist kadroların o yıllarda azımsanmayacak bir etkisi vardır. Biz alevi küçükburjuva gençler –valla ben burjuvanın küçüğünü de büyüğünü de hiç görmedim- bizimle dalga geçilen kitaplara, gazetelerdeki dizi yazılara para ödüyerek okuyoruz. Zorunluyuz, elimiz mahkum! Bilgiye açız. Cahiliz, acemiyiz billahi fakir fukarayız. Bilgi de dahil her şeyleri var o göçmen komünistlerin. Aileleri, yüksek ilişkileri, öğrenciyken bile TRT, dışişleri bakanlığı, bankalar... gibi yerlerde işe gitmeden memur maaşı alabilme olanakları bile var! Kendilerine Sosyalist, komünist diyen herkese kulak kesiliyoruz, yazılarını okuyoruz, çoğaltıyoruz, dağıtıyoruz... Onlar birincilik ödülleri alıyorlar, biz gurur duyuyoruz. Seviniyoruz paylaşıyoruz... Sonra öğrendikçe, yazmayla, bir metin oluşturmayla, at yarışlarını karıştırmaya başlıyoruz. Zihinlerimiz karışıyor ama okuyoruz, izliyoruz, tartışıyoruz. (...)

Bizce aleviliği iddialarındaki "devrimci öğrenci gençliğin" dağıtmasını engelleyemeyen işçi sınıfı öncü devrimcileri birinci dereceden sorumludur. Eğer böyle bir olgu –dağıtma- kurgusal da olsa Ulusoylar'a –evet, Londra'da bu aile üyelerinin bazılarıyla yapılan görüşmeler kitapta aktarılıyor[1]- ve sağcı alevilere doğru dönülerek ileri sürülebiliyorsa.

Göçmen devrimcilere anlamakta zorluk çekmeyeler diye Rus yoldaşlardan birinin diliyle hitap eyliyelim. *"Sözün gönderilene yönelmesi son derece önemlidir. Aslına bakılırsa, söz iki yönlü bir edim-*

[1] "Dedelik kurumunun (...) Hacıbektaş'ta Danışma Kurulu'na bağlı, (...) bir eğitim enstitüsü kurulmalıdır. (Bu da Timurtaş Ulusoy'un önerilerinden biridir.) Dedeler ve dede çocukları burada eğitilmelidir." (Yürükoğlu 1994: 449.) "İcazet almaya gelen dedelere icazet, (...) Eğitim kurulu tarafından, (Timurtaş Ulusoy'un önerilerinden biri (...)" (age. 450.) Timurtaş Ulusoy 2 dönem bir partinin (mhp mi yok len olmaz! diyor bir arkadaş) İstanbul adayı mıydı yoksa? Dileriz karıştıran bizmişizdir.

dir. Sözü belirleyen, hem kimin sözü olduğu hem de kimin için söylendiğidir. Söz, tamamen konuşucu ile dinleyici, gönderen ile gönderilen arasındaki karşılıklı ilişkinin ürünüdür. Her söz "birisi"ni "öteki"yle bağıntılı olarak anlatır." (Voloşinov 2001: 147.)

İşçi sınıfı sosyalistlerinin Berlin duvarı yıkılırken aleviliği kurtarma programları

Aleviliğin sorunlarından bahsetmek yukarıda değindiğimiz gibi aleviliğin en başta dinsel sorunlarından bahsetmektir. Aleviliğin sorunlarını yalıtarak siyasi sorunlar, örgütlenme sorunları ya da devletin yöneticileriyle ilişkiler olarak algılamak bu temel sorunu görmezden gelmek demektir. Zaten bu coğrafyada eski yeni bütün iktidarların en başta yaptıkları budur: bir sorunu görmezlenmek. Alevilik diye dinsel bir olgu yoktur. Alevilik cühelanın, eğitimsiz kalmış dağlı göçebelerin İslamı bilmemekten doğan ilkel, dinsel düşünce, gelenek ve uygulamalarıdır. İktidarlar böyle olmasını arzuladıkları için dağlıları, şimdilerde de kent varoşlarını, kente uzak toplu konutlu semtleri doldurmuş onların çocuklarını örgün ve yaygın olarak İslami bir eğitimden geçirerek İslamı yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu yüzden onların çoğunluk olarak oturdukları yerleşimlere Yavuz Sultan Selim gibi isimler verilmekte, her mahalleye iki, üç, daha fazla cami kurulmakta, köylerine camiler dikilmekte, imamlar atanmakta; dedeleri DİB, H.B. Araştırmaları Merkezi, Üniversiteler gibi kurumların düzenledikleri toplantılara evlerinden diyanetli şoförler tarafından arabalarla taşınmaktadır.

Alevi kişilerin elbette geçmişten bu yana "tanınmak" ya da kimliksel de olsa "var ve olmak" diye bir sorunları olmuştur. Hele değer verilmek, hele devletin kurumları, biliminsanları tarafından sözü dinlenmek, aranılıp hatırı sorulmak gibi olgular başta dedelerin gönüllerini fethetmektedir. Babalar için bu o kadar

etkili olmamaktadır. Zaten babalar azınlıkta olmalarına rağmen devletle aynı tarihi paylaştıklarından taltife, öğülmeye, tanınmaya, akçelendirilmeye alışkın bir gelenekten gelmektedir. Ama unutmamamız gereken nokta bu kişisel ile kimliksel tanınmanın devletin alevi politikaları doğrultusunda, "aleviliğin, İslami eğitimi geri kalmış kesimlerin" bilmemekten kaynaklı ilkel hurafeler yığını olması doğrultusunda işletilmesidir. Bunu kabul eden bir dede, bir alevi dedesi alevi olarak kalmış olabilir mi? Bunu kabul eden bir alevi üniversite hocasının alevilik üzerine yazdıkları, konusuyla ne kadar ilgilidir? Bunu kabul eden bir politikacının partilerindeki faaliyetleri aleviliğin siyasal sorunlarıyla ne kadar ilgilidir? Bunu kabul eden derneklerin faaliyetleri alevi yurttaş haklarının alınmasıyla ne kadar ilgilidir?.. Alevilik gösteri cemlerinde rol kesen dedeleriyle Kanada'da "Kızılderili Parkı"nda çadırında ziyaretçilere poz veren reis kılıklı modellerin geçmodern Kızılderiliğini çağrıştırıyorsa, vebali –Türkmence babalı- bunlara alet olanların değil mi?

Diyelim ki bu alanlardaki girişimlerle alevilerin tanınması, devlet tarafından istenilen çerçevede yeni oluşumlar kurulması, bunların ödeneklerinin devlet tarafından karşılanması, dinsel eşitlik anlayışının kabülüyle Hanefiliğin yararlandırıldığı bütün olanakların devletli devletçi aleviliğe bahşedilmesiyle aleviliğin dinsel sorunları ortadan kalkacak mı? Yoksa alevi dinadamlarını ilahiyat fakültelerinde Hanefi fıkıhı, kelamı, içtihadıyla devletçi, tarikatçı, alevilikten hiç hazzetmemiş, çoğu Nakşiliğin değişik dallarından olan, bundan sonra da alevilikten, alevilerden hiç hazzetmeyecek olan "bilimadamları" mı yetiştirecek?

Devletin bugünkü –iktidarlı- yöneticileri alevilerden ne bekliyor acaba? "*(...) taleplerin karşılanmasını Alevilerin bir inanç topluluğu olarak farklılıklarını "kabul edilebilir" bir tanımla meşrulaştırmaları koşuluna bağladığı görülmektedir. (...) Alevilerin hem inkar eden tektipleştirici bir Alevilik tanımı yaptırma gayreti dikkat çekmektedir. (...) Aleviliğin temel kurumları ve Alevilerin iç konuları*

olarak görülmesi gereken kimi konular devlet merkezli bir kurumsallaştırma hedefi doğrultusunda tartışma konusu yapılmaktadır." (Büyük Alevi Kurultayı Sonuç Bildirgesi, s. 4. 15-16 Ocak 2011, HBV. And. Klt. Vkf.)

Aleviliğin –iç konular denilen- temel sorunu dinseldir. Ortalıkta görülen alevi politikacı, dernekçi, federasyoncu, yazar, televizyon programcısı vb. tiplerin çoğunluğu alevi inancının gerektirdiği hiçbir ibadeti yapamamaktadır. Bu önderlerden kaçının yıllık görgü/sorgudan geçtiği, kaçının yola ikrarlı olduğu, kaçının ibadetlere giriş için birinci zorunluluk olan yolkardeşinin olduğu, kaçının yıllık kurbanlarını kestiği, kaçının karınca kararınca yol hakkını verdiği belli değil mi? Alevilik bir inançsa, bir dinse, bir tarikatsa, bir yolsa, bir her neyse tanımdan önce bu yolun bir tapınması, bu tapınmanın gerekleri, bir etiği, bir politikası, bir ideolojisi, bir ekonomisi, bütün bunların bir sonucu olarak bir örgütlenmesi yok muydu? Bugün bunlar olmadan ortada kalan aleviler mecliste birinci kalabalık siyasi parti olsalar, hükümeti kursalar bu sorunları çözebilirler mi? Yoksa merkezi bir devlet aleviliği mi örgütlerlerdi; devlet, diyanet ya da alevi diyaneti eliyle?

"Yapılması gereken, herkesin Dergah'a başvurmasıdır. Derneklerin de, dedelerin de. (...) Dergah'sız[1] Alevi-Bektaşi yolu olur mu? Kimse kalmadıysa bizler varız, gidelim ardına dizilelim. [ilan ettikleri postnişini kastediyor. Tövbe! Arkasına dizilinen seccadenişin/imamdı galiba.] Dedeler mutlaka bir merkezden [diyanet de olur?]gönderilmelidir. 1992 yılına ait böyle bir icazeti gözlerimle gördüm. Dergah [açık?]icazet veriyor. [Postnişin efendi Londra'ya icazet götürmüş olmalı. Ama bunun sonucu müthiş olmuş. Peki ne zannediyordunuz ki, görünce gözleriniz faltaşı gibi... İnsan bu asitanenin 1502'den beri

[1] Burada dergah özel isim de olsa kesme kullanılmaz: 'Velisiz gitmem' yazarkenki gibi der dilbilgisi. Dilbilgisini göksel bir kitap saymıyoruz. Değinimiz dergah deyince onu ululaştırmak için dergahın neresini virgülleyeceğini coşkudan karıştırma haline.

bağlılarına icazetler yazdığını ve bağlı hankah, dergah ve zaviyelere halifeler atadığını okumadıysa bile tahmin edemez mi? Çünkü merkez demek mühür sahibi demektir. Özür!] Dergah dendiği zaman posta oturan kol önemlidir. (...) baş dede (postnişin) de soydan gelir. İnançlarla gelişigüzel oynayamazsınız." (Yürükoğlu 1994: 445, 446, 447.) Merkeze tapan merkezciler, neden alevileri doğrudan DİB'e bağlamayı savunmazlar ki? Hem böylece onların önemli atama "kararnamelerinde" merkezin en tepesinden aşağıya doğru evrağa basılı bir sürü mühür ve imza görebilirler. Bizce Osmanlı'dan beri devletin de istediği bu. Ve bunu yazarın ardılı –halifesi, ardası, genel sekreteri-de biliyor ki, 10-11 Eylül'den 7 sene önce yazmış olduğu yazıyı dergahta birlik toplantılarına göndermiş:

"Bu etkili devlet kurumu [GÜ. Türk Kültürü ve HBV. Araştırmaları Merkezi], çok uğraşmalarına, hatta çeşitli vaadlerine karşın HBVD'nı ele geçiremedi. (...) [Bu başarısızlık] Dergah Postnişini[1]*, yani ecdadının postuna oturan değerli Mürşid V[eliyettin]. Ulusoy'un aydın, ilerici ve bilinçli kişiliği, olgunluk ve bilgi düzeyiyle birlikte büyük sezgi gücü sayesindedir. [Mürşid uçmaz ama sekreter mürid uçura mı! Dergahta hemen birleşmemiz için tehdit şöyle devam ediyor:] Ama peşini bırakmış değiller; her fırsatta onlardan çağrılar alıyor ve çeşitli bahanelerle sıkça ziyaretinde bulunmayı sürdürüyorlar. [Eh mürşit de iadei ziyaretlerde bulunuyordur canım! Bunu DİB Makalat'ındaki resminden, onlara Makalat'ı temin etmesinden ve SDÜ'deki İslamcıtürkçülerin "bilimsel" sempozyumlarına katılmasından vb. anlıyoruz.]"* (Kaygusuz 2004:1 -10/11 Eylül toplantısına gönderilen bildiri-.)

Bu dinsel sorunu elbette kentlerdeki köy dernekleri çevresinden insanlar da fark ettiler. Önce yılın belli günlerinde köylerine taşınarak Abdal Musa cemi, görgü cemi, adak kurbanı vb. cemleri düzenlediler. Dedeleri yoksa bir zorunluluk olarak başka ocaklara başvurdular. Böylesi uygulamalar alevilikte "izin verilmemiş" uygulamalardandı. İbadetsiz kalmaktansa "yenili-

[1] Bak bu denemenin "Açmalık" bölümü.

ğe" başvurarak bir sorun çözülüyordu. Böylesi sorunlar karşısında bulunan çözümleri izleyemedik bile. Sorunların aleviliği incitmeden –yani onu alevilik olmayana değiştirmeden- çözümü merkezi değil ama yerelliklerde, ocaklarda olanaklıdır. Aleviliğin dillendirilen hiçbir sorununda ocak inancı, ocak kutsallığı, ocak örgütlenmesi temel olarak kabul edilmeden yol alınamaz. -Alevilerin devletli toplumdaki sorunlarına gelince, durum elbette başka olmalıdır.- Çelebiler kendilerini başka tarikat ya da yolların başı olarak sunmalarına rağmen –bu ideolojik, politik, ekonomik nedenlerle yapılan bir sunudur- bugün en azından 19. yüzyılın ortalarından beri alevi ocaklarından biridir. Taliplerinin yaşadığı yerleşim sayısı, toplam nüfusu açısından kıyaslanınca büyük ocaklara -Hıdır Abdal, Garip Musa, Ağuçen, Baba Mansur, Yanyatır, Celal Abbas..." göre de oldukça mütevazı bir ocaktır. Bir merkez oluşturmak tarihte her zaman sömürgenlerin, sömürgecilerin, devletçilerin ideolojisi, politikası olmuştur. Kolay olan merkez oluşturmaktır. Cazibe merkezi merkezdir. Ama alevilik bir yönüyle de özgürlük, eşitlik, dayanışma, direniş, haksızlığa boyun eğmeme vb. ise bir merkezle işi olamaz. Bütün böylesi teorik açılımların yoksulluğu Türkiye Aleviliğinin ocak yapısının somutu bilinince apaçık ortaya çıkar. Yürükoğlu ve çevresi sosyalist blokun kollamasından kurtulamadan kendilerini kollayacak "merkezi efendiler" kurguluyorlar.

İşte bunlardan dolayı yapmamız gereken bir tartışmaya, son yıllarda korkup kaçtığımız bir tartışmaya bizi iten Yürükoğlu çevresinin başka bir niyetle de olsa aleviliğin dinsel sorunlarının varlığını cesaretle yazması önemlidir.

"Bin yıl çok değişik koşullarda varlığını koruyan bir yığının, öyle 30-40 yılda çözülüp gideceğini düşünmek anlamsızlık olur. (...) Dedelik kurumunun kendini yeni ortama uyduracağını düşünüyorum. Bu yenilenmeye büyük yardımı olacak, ayrıca bundan çok daha önemli işlevleri üstlenecek adım, Alevi toplumunun tepesinde bir yönetici kurulun oluşturulmasıdır. (...)" (Yürükoğlu 1990: 276.)

"Alevi toplumunu özüyle, Hacı Bektaş düşüncesiyle uygun bir zeminde geliştirebilecek bir kurul oluşturulmalıdır. Yıl içinde belli aralarla Hacı Bektaş'ta toplanacak bu kurulda, her biri bir ocağı temsilen gelen 12 üye, Bektaşiliğin düşünsel kaynaklarını hakkıyla bilen bilim adamları, Alevi özünü dinsel çarpıtmaya boğmadan yaymakta olan ünlü halk ozanları, Hacı Bektaş soyu Çelebilerin başıyla birlikte yer almalıdır. (...) böyle bir kurul hem Aleviliğe, hem sömürüden, kula kulluktan kurtulmuş bir Türkiye'nin yaratılmasında ölçülemez bir katkı yapar. Alevilik sorunu, toplumumuz ve devrimci hareket açısından bir din sorunu değil, temel insan hakları ve demokrasi sorunudur. (Yürükoğlu, age: s. 303-304.)

Bu bölüm kitabın daha sonraki –genişletilmiş, geliştirilmiş 1992, 1994- baskılarında yer alıyor. Bunun burada önemi yok. Ama yukarıda anlatılanları tartışmalarımızda zor da olsa açık olarak anlamlandırabilen bir arkadaş çıkmadı. Çünkü alevi toplumu kimdir? Toplumun tepesinde bir kurul oluşturulsa bile bu kurul aleviliği erimekten, sünniliğin içinde yitip gitmekten nasıl kurtaracaktır? Devletin son çare olarak –ipe un sürme babından; çünkü diyanet uzmanları aleviliğin bütün sürekleriyle biraraya gelemeyeceğini bilir. Velevki geldi, buna sevinir. Çünkü süreklerini yitirmiş bir alevilik artık bir ulus bulvarı dinidir,- isteyebileceği bu kurul büyük bütçelere sahip olsa da devletin din anlayışının, laisizmdışı ya da cumhuriyetçi laik uygulamalarının, alevi topluluklarından meşrebi alevi, gidişatı Hanefi bir toplum yaratma politikalarının, kısaca aleviliğin Hanefiliğe tabi kılınması dışında ne işle uğraşacaktır?

Hacı Bektaş düşüncesi nedir? "alevi[liğin] özü" nedir? Kurucu kurul neden Hacıbektaş'ta toplanmalı? 300'e yakın ya da daha fazla alevi ocağından[1] 12 temsilci neden ve nasıl seçilmeli? Bu se-

[1] Veli Saltık "Alevi Ocakları" adlı çalışmasında 69 ocak saymakta. Bunlardan 7 adedinin doğrudan HBV Dergahı'na bağlı olduğunu bildirmekte. (Saltık 2004: 1- 3.) Şahkulu, Kerbala, Kaygusuz (Mısır),

çimi kim yapacak ve öteki ocaklara nasıl kabul ettirecek? Ocak sistemi 2011 yılında gerçekten çalışıyor mu? Ocak bir sistem mi, yoksa kendi içlerinde bağımsız, özerk (otonom, muhtar) yapılar mı? Bektaşiliğin düşünsel kaynaklarını hakkıyla bilen biliminsanları kimlerdir? Bektaşiliğin düşünsel kaynakları nelerdir, bunlar var idiyse alevilikle ilişkisi nedir? Alevi özünü dinsel çarpıtmaya uğratmayan meşhur ozanlar kimlerdir? Hacı Bektaş soyu Çelebilerin başı kimdir? Bu baş kim tarafından belirlenebilir? Bu kurul ocak aleviliğini mi, Bektaşiliği mi örgütleyecek? Diğer alevilikleri kim örgütleyecek? Yoksa bu kurul "İslamın özünü, öz İslamı" mı tek İslam sayacak? Murat ikisini tek celsede örgütlemekse bu kurul Babaganlara, alevi ocaklarına, hele ocak taliplerine nasıl "merkezlik"ini kabul ettirecek? Böyle bir kurul sömürüyü ortadan nasıl ve neyle kaldıracak? Merkezi oluşturmak sorunları tanımanın, çözmenin neresindedir? Hele de alevilik sorunu toplum açısından "bir din sorunu" değilse neden 12 alevi ocağı, Bektaşiliğin düşünsel kaynaklarını hakkıyla bilen bilimadamları ve "Çelebilerin başı"nın yer alacağı örgüt şemalarına havale ediliyor? Siyaset içinse, devletle pazarlıkta bir olalım, iri olalım diriliğiyse "devrimci hareketimiz" ve onun "London City Center"ı öncülük için hala ortada yok mu? Yoksa göçmen partimiz işçi sınıfı öncülüğünü vekaleten

---

Rumeli Hisarı gibi ocakların battal oluşuyla 7 sayısı 3'e düşüyor. Ali Yaman'ın "Alevilik'te Dedelik ve Ocaklar" adlı çalışmasında ise 279 ocak yer almakta. (Yaman 2004: 431-434.) Bu sayıya bazı ocak kollarını eklersek sayı artar. Örneğin Sarı Saltuk Ocağı'nın Kalecik/Ankara kolu, Mahmudiye/Eskişehir kolu gibi yapılar bağımsız yapılardır. Ayrıca önemli bir örnek de iki Tahtacı ocağına ek olarak bağımsız altocaklar vardır. Bunlardan biri Kumluca/Antalya Baymak koludur. Bu kol Yanyatırlara bağlıydı. (Harmancı 2008: 12 –Serçeşme 43 içinde.) Kumlucalı kaynak kişilerin anlatımlarından Baymak dedelerinin 1945 sonrasında bağımsızlaştıkları anlaşılıyor. İki çalışmada da yer almayan Araboğlu Ocağı –Sarız, Kangal, Elbistan, Afşin yöresi- (Çiltaş 1994; Çoban 2008: 80, 81.) gibi ocaklarla sayı "300"ü bulabilir.

bu kurul ve onların en merkezinde yer alacak "postnişe" mi bırakıyor? Ya da bu kurullarda parti üyesi kuruldaşlar mı yer alacak?..

Tartışmanın, yazının konusu doğruydu. Ya içi, söylemi, sözü? Bir an cümlemiz sustu, nutkumuz bağlandı. Nasıl olsa biz hiçbir merkezde yer alamayacaktık. Merkezi efendilere bırakalı ve onlara merkezi efendi adını taktığımız tekil tarihsizliğimizde bir 40-50 yıl geçer olmuştu. Ne diye bu soruların altında ezilecektik ki! Yaşayacaksak inancımızı kadimde, geçmişte, yakın geçmişte olduğu gibi yerellikte yaşayacaktık. Din için bir merkeze hiç de ihtiyaç yoktu. Varsa bile buna devletli yapıların ihtiyacı vardı. Bizce aleviliğin olmazsa olmazı *"(...) genellikle devlet iktidarı ile uyuşmayan sosyal çevrelerin ideolojisini teşkil etmektedir;"* (Su 2009: 88) de yatmaktaydı. İktidarlardan varoluşunun tanınmasını –kimlik verme-, varlığının ayakta kalması için akçelenmeyi –ödenekleme-dile(n)mekte değil.

Oysa "Devrimci hareket" partinin ordularına yolu şöyle işaret ediyordu. "İşçi-devrimci hareket bu 800 yıllık geleneği içine almalı, içinde eritmeli, bu arada ondan da öğrenmeli, bu gelenekle birleşmelidir. Aleviler arasında sosyalist kazanmak, işçi hareketi için çok önemli bir hedeftir. (...) Marksist kendi çarpıştığı ülkede haksızlığa başkaldıran geleneğe sarılmak zorundadır. (Yürükoğlu, age. s. 308.)

İnsanın bizi –yanlış anlaşılmaya, üçbeş kişiyi kast eyledik- içine almak, bizi içinde eritmek isteyen hareket, örgüt kurum gibi şeyleri duydukça aleviliğin dipdiri olduğuna, biricik olduğuna, hiçbir sorununun olmadığına inanası geliyor. Bu rolü en başta alevi dernekleri ve onların liderleri oynamıyorlar mı? Abant çıkartması –Fethullahçıların alevilik toplantısı- görüntüleri bunu belgelemiyor mu? Tıpkı her seçim öncesi dernekçi liderlerin siyasi parti temsilcileriyle oturdukları kontenjan koparma pazarlığı için düzenlenen yemekli toplantılarda oynadıkları roller? Olmayan bir topluluğun –cemaat, comunity anlamında- temsilinin temsili –oyun olarak, bir tiyatro eseri olarak temsil-

aleviliğin dinsel sorunlarından hangisini çözebilir ki? Alevilerin meclis karasevdası sorunu da dahil? O zaman bir zamanda bütçe görüşmelerinde düşecek AP hükümetini kurtaran alevi milletvekillerini, MHP ile kişisel pazarlığa oturan dedeleri, AKP ile ziyaret iadeyi ziyaret kılanları, Doğru Yol'u eğri bulvarı aşındıranları, yazarları, kış günü yağmur kar altında "milleti" meydanlara toplayıp "kime oy ver'ceğinizi siz biliyorsunuz değil mi?" diye soran –aynı görüntüler Hubyar yaylalarında ortaya çıktığında ayıplayan lider bireylerden ikisi...- ezelden ebede alevi başkanları kimse ayıplamasın! Gene de ayıp olan şeylerden sadece biri temsilin temsiline dadanıp ömür boyu onun dışında bir rol kabul etmemek ola mı!

Alevi politikaları merkezi bir yayına kavuşuyor: Ağustos 2004 Serçeşme'nin çıkışında bir güncelleme görünmüyor. İlk sayıda Londra'dan yazan İ. Kaygusuz –elbette o zamanda Parisliyıllar önce Yürükoğlu'nun yazdıklarını kendi üslubuyla tekrar eder: "*Birlik Olmanın Yolu Hacı Bektaş Dergahı'ndan Geçer. Bugün Alevi demokratik kitle örgütleri, Cem ve kültür merkezleri, dernekleri, vakıfları, federasyon-konfederasyon, birlikler ve diğer kurum ve kuruluşlar tam anlamıyla kaosu, karmaşıklığı yaşamaktadır. İnançsal ve düşünsel yorumlarda olsun, siyasal duruşlarda olsun genel birlik sağlayamadıkları için savrulup duruyorlar. Bununla da kalınmıyor, yapay zıtlıklar-çelişkiler yaratılarak kavgalar yaşanmaya başladı. (...) bu savrulma ve karmaşıklık karşısında devlet alabildiğine memnun görünüyor. (...) Yine Alevi örgütleri çevresinden bir sonuncular var ki, en tehlikelisi olanlardır. Bunlar, hem devlet ve iktidarla sıcak temastalar, hem da yukarıdaki görüşlerin her biriyle farklı mekan ve zamanlarda karşılaştıklarında (...) kendileri gibi düşündüklerini söylemekten çekinmeyen (iki yüzlü değil) çok yüzlüler, yani yüzsüzler takımı. (...)*

Bizce artık, Alevi-Bektaşi toplumunda birlikteliği ve merkezileşmeyi sağlayamayan siyasal duruşlar ikinci plana düşürülüp, kesinlikle inançsal yapı öne alınmalıdır. (...) Birlik olmanın çözüm yolu Hacı

Bektaş Veli Dergahı'ından geçer; Anadolu Aleviliğinin ve Alevilerin serçeşmesi, yani inanç ve bilim/bilgi baş pınarından. (...)

Hacı Bektaş Veli Dergahı ve Hacı Bektaş evlatlarından dönemin postnişini, yani onu-ecdadını temsilen Mürşid postunda oturan ulu kişinin inanç önderliğinde birlik olmanın önemini kavrayamıyan, (...) Alevi inancından H. B. V.yi bile dışlamaya çalışan Alevi örgütlerinin bu olumsuz yaklaşımlarına karşı devlet, Dergah'ta Alevi-Bektaşi birliği sağlanmasının önemini, ancak kendisi açısından tehlikesini anlamakta gecikmedi. (...) Çünkü merkezileşen alevi toplumunun yaratacağı birlik gerçekten "iri ve diri" olur ve istemediği, desteklemediği bir parti asla iktidar olamazdı. (...)

Bu etkili devlet kurumu [GÜ. Türk Kültürü ve H. B. V. Araştırma Merkezi], çok uğraşmalarına, hatta çeşitli vaadlerine karşın H. B. V. Dergahı'nı ele geçiremedi. (...) Dergah postnişini, yani ecdadının postunda oturan değerli Mürşid Veliyeddin Ulusoy'un aydın, ilerici ve bilinçli kişiliği, olgunluk ve bilgi düzeyiyle birlikte büyük sezgi gücü sayesindedir. (...) Bir kez daha yineliyoruz: Devlet, (...) ziyaret girişimlerini sıklaştırıyor. Yoksa bizim gibi HBV. evladı Postnişini Mürşid bilerek saygılarını sunmak için değil. (...) Dergahı'mıza sahip çıkarak orada birlik olmayı sağlamazsak, bu parçalanmışlığı-savrulmayı ve kaosu hiçbir zaman aşamayız. (...)

Alevilik inanç ve toplumsal örgütlenmelerine piramidal bir biçim kazandırılması, Alevilerin birliği için bu önkoşul olmalı. (...) Önce bir yayın organı (örneğin Serçeşme Dergisi) bu hizmeti üstlenerek, tüm alevi kurum ve kuruluşları ikna edip katılım ve katkılarıyla Hacı Bektaş ilçesinde, bir "Alevilik Bilimsel Üst Kurulu" toplanmasına önayak olabilir. (...) Temsilciler sadece "Dergah'ta Birlik" temelinde önerileriyle gelmelidir.

Özgirişimi, (...) "Alevilik Bilimsel Üst Kurulu" ele almalıdır. Hazırlayacağı proje çerçevesinde [bunu 2011'de YAY olarak adlandırdılar: Yeni Alevi Yapılanması.] devletten destek istenmelidir*[Elbette! Devletsiz bir şey yapılamaz!]. Proje desteğine olumsuz yanıt alındığı takdirde ilk genel seçimde "Hak Muhammed Ali'yi seven*

boş oy kullansın!" benzeri Alevi söylemleriyle toplu protesto sağlanmalıdır. A.-B. İnançlı Zenginler Sorumluluk Almalıdır (...)" (Kaygusuz, Serçeşme 1, Ağs. 2004 -www. Hacibektaslilar.com'da 24. 1. 2008 tarihli yazı[1]-)

İlk sayıda Veliyettin Ulusoy, Esat Korkmaz, A. Koçak vb. yazarlar konunun başka yönlerine değiniyorlar. Bu da müze dergah merkezileşmeden dergideki merkezileşmeyi gösteriyor. Güncelleme yapılmadan sonraki her sayıda aynı konu tekrar edilir. Birkaç örnek vererek geçelim:

" *(...) bu birliğin zeminini döşeyebilecek tek merkez HBV. Dergahı'dır. (...) inanç ve görüş birliği ancak ocak-dede örgütlenmesinin bu merkez etrafında derlenmesi, merkezileşmesi ve yetkinleştirilmesi ile sağlanabilir (...)* " buyrulmaktadır. En çarpıldığımız kesim ise, *"devlet eliyle uygulanan ayrımcılığa ve baskılara karşı direniştir. Tarihte bu işlevi dergah [hayret küçük harfle yazmış,] üstlenmiştir, ama bu görev ağırlıkla derneklere düşmektedir."* (Dergahta Birlik, Serçeşme 17, 2005"te Esen Uslu [Esat Korkmaz'ın bu isimle de yazdığı söylenir[2].]

Dergi 2008 Ağustos'una kadar "Dergahta birlik" politikaları yazar. Bu 4 yıllık dönemde dedelere ve derneklere karşı yaklaşımları ise şöyledir. " *Serçeşme dergisinin Alevi-Bektaşi toplumu ve*

---

[1] Güya bu site bizim üçbeş kişinin de içinde yer aldığı bir yapılanamamanın çalışmasıdır. Bazı arkadaşlarımızın sitede yer almış denemeleri "dalgınlıkla" kaldırılırken bu yazı 2008 başından beri sehveniyete uğramamıştır. Ses çıkaramadıysak, tezlerimizin karşısında tezler savunan yazılardan çekinmeyişimizdendir. Yine de şanlı şöhretli, süreli süresiz beşaltı yayın organı sahiplerine emeğimizin geçtiği sitede yer verilişi bize "acaib" geliyor doğrusu. Bu da "demokratik olgunluğumuza/çürümüşlüğümüze" bir işaret ola mı!

[2] Neden Uslu? Dergah direnseya! Direnişe tarihsel bir yatkınlığı yok muydu? Hem bakalım dernek önderleri dergahın askerleri olma [geçmişte bu rolü 1502'den beri açıkça yeniçeriler oynamıştı,] rol dağılımını kabullenecekler mi?

onun geleneksel örgütlerinin önderleri ile ilişkisi bunlardan çok daha öte anlam taşıdı. A.-B. toplumunun [böyle yazmak bile birlikçiliğe hüccet olmalı,] ileriye doğru yürüyüşünde [geçmişte bunlara "ilerlemeci" derdik; ne isabet!] HBV. Dergahı'nın, etrafında derlenecek yol gösterici merkez rolü oynaması gerektiği inancı bu çalışmanın hep merkezinde yer aldı [yani merkezin merkezi!]. Tabanın, [elbet dernekli aleviler, başıbozuklarla kim uğraşacak!] bir öz savunma tepkisiyle pratik önlemler alınması için toplumun önderlerini harekete geçmeye zorladı. Bu zorlamanın sonucu geleneksel toplumun önderlerinin dergi yönetimine duyduğu güvenin yitirilmesi olarak yansıdı. (...) Derginin yaşam döngüsünü bitiren bu gelişme oldu. (Uslu, Serçeşme 44, s. 2, Ağs. 2008.)

Esat Korkmaz dergiyi kapatırken bile "Hünkarımızla Buluşmak Sırrımızla Buluşmak Demektir" adlı yazısında " *'yol örgütlenmesi'yle yaşama geçecek olan Alevi-Bektaşi topluluğunun 'topluluk bilinci/inancı'dır*"la ne olduğunu pek anlayamadığımız dergahı işaret ediyordu. Sahi dergah neydi? 1925'te kapatılıp dağıtılan Bektaşi örgütü mü, yoksa o örgütün yaşadığı mekanın binaları mıydı? Bildiğimiz kadarıyla Salih Niyazi'yle birlikte örgütten geride kalanlar Türkiye'de evlere çekilmişlerdi. Postnişinlik A. N. Baykal, B. Noyan, T. Erel ... tarafından yürütülüyordu. Merkezde birleşmenin adresinde mukim V. Ulusoy Bektaşi Postnişini mi, Alevi ocak dedesi mi, Çelebiler'in yaşayan ve bizzat Çelebilerce kabul görmüş temsilcisi miydi? Sanki yuvarlayarak bizim anlamadığımız bir anlamlandırmayla "üçü bir yerde" gibi yazılıyordu. Bu yazılışın maksadına V. Ulusoy'un kaleme aldığı "Serçeşme'nin Yeniden Yapılanma Önerileri" adlı bildiride açıklık getirilecekti:

"*Bu birliği başarmak için hep birlikte kalpten inanmak ve aşk ile çaba sarf etmek gereklidir. Dedegan, Babagan ve Çelebi koluna mensup dede ve babaları, zakir ve rehber gibi hizmet sahiplerini bir araya getiren bu toplantılar umarız birliğimize hizmet eder. Veliyettin Hürrem Ulusoy Hacı Bektaş Veli Dergahı Postnişini.*" (Ulusoy 2011: 21 Ocak tarihli Mersin toplantısı öncesi dağıtılan bildiri.)

Dergah –aslında asitane- viranelikten 1960 sonrası restore edilerek kurtuldu.1964'de müze olarak açıldı. Orada var olan örgütlenme evlere ve Arnavutluk'a taşındı. Mütevelli heyetinde yer alan Veliyeddin Çelebi-öl. 1940-'nin örgütlenmesi ise mekan olarak dergah dedikleri yerde değil Çelebiler'in ev olarak kullandıkları bitişikdüzen konakta devam etti. Çelebiler ve –kardeş kol- Hüdadadlılar kendi talip köylerine gittiler ya da dikme dedelerle ilişkileri devam ettirdiler.

Ocak Aleviliğinin örgütsel olarak, mekansal olarak "asitane örgütlenmesiyle" ve hatta Çelebi örgütlenmesiyle bir ilişkisi yoktu. Çelebiler'e bağlı aleviler, Bektaşiler Amasya'dan, Tokat'tan, İnegöl'den, Urfa'da Kısas'tan, Adıyaman'dan, sonradan Tarsus çevresine yerleşen Bektaşilerden oluşan toplamı yirmiyi geçmeyecek yerleşimden gelip "efendi"lerine konakta ziyarette bulunuyorlardı. Kısaca bütün ilişkiler bu faaliyetlerden ibaretti.

Alevilerin "dergahçılığına" ilerlemecilerden başka kim inanırdı? Ama buna 1925 sonrası ve öncesi dergahla hiçbir örgütsel ilişkisi olmayan ve doğrudan "efendilere" bağlı dikme dedelerle ibadetlerini yürüten belki yaklaşık yirmi köy, kasaba birimindeki taliplerden başka inanacak 300'e yakın ocaktan, on binlerce yerleşimden bir alevi talibi çıkar mıydı? Ama bunu kabul edecek bir Babaganlı zakir, muhib, derviş, baba, halife, dedebaba olabilir miydi? Demek göçmenlikte her şey unutulup "yurt" böyle piramidal görülüyor, görünüyordu.

Yazıdan, toplantılardan hayata doğru "dergahta birlik"

Merkezi yayının merkezinin bizzat dergideki kavga yazılarını, yüce polemikleri, hatta hakaretleri yayınlama çizgisi biz aboneleri bıktırdıktan sonra başlayan üçbuçuk yıllık örgütlenme toplantılarının sonucu –bazı yazılardaki kendi ifadelerine göre Londra

dahil 30 toplantı- "Dergah'ta Birlik" için Hacıbektaş'a ilerlendi. 10-11 Eylül 2011'de sıkı ve gizli tutulan davetliler listesini öğrenme mutluluğuna –yerel bir günlük gazetede ortaklaşa yemek ve bulaşığa alıştırma yapan gazeteciler olarak- eriştik.

Veliyettin Hürrem Ulusoy'un açış konuşmasında "*Alevi-Bektaşi toplumunun, bu toplantıda tartışacağımız ve çözüm arayacağımız sorunlarını sıralayacağım;*" cümlesinin her şey burada ve şimdi başlıyor havasını pek anlamlandıramadık. O ise 1990'dan bugüne ne çabalar verilmişti. Zaten kendisi de konuşmanın birçok yerinde uzun bir süreçle 10-11 Eylül'e gelindiğini belirtti. Belirtmeseydi bile 10 Şubat 2011 tarihli "Basına ve Kamuoyuna" adlı Mersin toplantısından 20 gün sonra açıklanan bildiride geçmiş süreç şöyle açıklanıyordu: "*Alevi-Bektaşi toplumumuzun birlikteliğini ve yaşadığı sorunlara çözümler getirmek için bir süredir dedeler, analar, babalar, rehberler, zakirler, ve inancımızın diğer hizmetlileri ile toplantılar yapmaktayız. İlkini 26 Aralık 2010 tarihinde Antalya'da yaptığımız bu toplantıların ikincisini 21 Ocak 2011 tarihinde Mersin'de yaptık. (...) İnternet ortamında bu toplantıların neden daha önce kamuoyu ile paylaşmadığımız hakkında serzenişler yapıldı. (...) basına ve kamuoyuna duyurmamamızın nedenleri şöyledir: 1. Dedegan-Babagan-Çelebi ayrışması sorununun yıllardır toplumun önünde tartışılmasının, bu ayrışmanın yarattığı sorunların çözümüne* yardım etmediği görülmüştür. *(...) 3. Yine yıllardır medyada ve kamuoyu önünde konuşanların inancımız üzerine bin bir çeşit tanımlamalar yaptığı ve Alevi-Bektaşiliğe uymayan elbiseler biçmeye çalıştığı* görülmüştür. *(...) Dolayısıyla bu toplantılardaki amacımız sorunlarımızı önce gerçek muhatapları ile bir araya gelerek konuşmaktı. Çözümleri kendi içimizde aramaktı. (...) Ancak gittiğimiz bölgelerde bizlere mihmandarlık yapan demokratik örgütlerimizin ilgili kurumları ve yöneticileri bu toplantılardan önceden haberdar edilmişlerdi. Bizim arzu ve amacımız, herhangi bir demokratik kuruluşumuzun yanında görünmek değil, hepsine eşit mesafede durmaktır. İnançsal bağlamda kitlesel birliği Serçeşme'de sağlamaya çabalamaktır."*

V. H. Ulusoy'un konuşmasında Alevi-Bektaşi sorunlarına "çözüm aradığı" bölümdeki "Postnişin"in betimlenişinden bunun dedelik olduğu anlaşılıyordu. Ayrıca "Müsahiplik, ikrar ve görgü cemi, dardan indirme cemi, semahlar" (Ulusoy konuşma metni, s. 6)'dan bahsetti. Biliyorduk ki ikrar töreni hariç bahsedilen ibadetlerden kimileri Bektaşilikte hiç yer almaz. Kimileri de bazı tekkelerde bazı zamanlarda yapılırdı. Bunların biçimleri, ibadette kullanılan vurmalı çalgılar gibi ayrıntılar Bektaşilerin alevilerle ortak olan tapınmalara sahip olup olmadıkları sorusunu akla getiriyordu. Esas olarak ise isteyen Sünni bir Müslüman tek başına ikrar verip Bektaşi olabildiğine göre, ikrar cemi ya da töreni de aleviliğin yolkardeşlerini yola kabul törenine pek benzemiyordu.

Serçeşme ve Ulusoy çevresi reel politiği, kökleri 16. yy.da Osmanlı politikalarına dayanan şiddet dönemleriyle iç içe geçmiş ya da hemen sonrasında uygulanan birlik olalım çağrılı yönetim gelenekleriyle benzerlikler taşıyordu. Bu başta "Bektaşi, Alevi, Çelebi" bölünmesi yokmuş gibi davranmaktır. Bu "gel bize katıl bize" çağrısıdır. Farkları, ayrılıkları tanımadan, onların varlıklarını, bağımsızlıklarını sevmeden, saymadan ne amaçla olursa olsun yapılan bir çağrı, bir Mevlevinin ya da başka bir merkezin örneğin DİB'in çağrısından neyiyle ayırdedilecekti?

"Bugün Alevi-Bektaşilere uygulanan modern devletin "açılım" acı sosu ile tatlandırılmış [Postnişin edebiyat yapıyor] "böl-yönet" siyaseti Osmanlıdan devralınan mirasın devamıdır.(...)" (Ulusoy, agb. [konuşma metni] s. 2.)

Acaba melek Azazil'in aklımıza indirdiği Bektaşileri, Arap Alevileri, Kürt Alevileri, Zaza Alevileri, Kürt ve Türkmen Hakikatçileri (Kırklar toplulukları) ve Aleviliği seçmek zorunda kalan (?) Ermeni Alevileri hatırlamak bölücülük ya da böl-yöneti desteklemek olur muydu? Bunu "Dergah Postnişini"ne sormak isterdik.

Dergahçı Birlikçiler devletin kültür merkezinde, müdürlüğünü kendilerinden birinin yaptığı mekanda kendileri çaldı, kendileri döndü. Önceden konuşma talebi ve konuşma metninin

düzenleme kuruluna iletilmesi zorunluluğu sadece kendilerine halifelik –muhalif- taslayacak kişilere karşı işletildi. Oysa toplantıya başkentten davetli bazıları –federasyoncu Gümüş gibi- kayıt, yazılı metin vb. ilerlemeci kurallarına harfiyen uymuşlardı. Oturum başkanları kendi yandaşı dergahçı konuşmacılara süreyle ilgili "toleranz" gösterdiler. Hatta son iki ayına kadar Serçeşmeci H.H. Ulusoy kendisine gelen birkaç uyarı sonrasında *"herkese 10 dakikaysa, ben yarım saat konuşurum. Ben H. B'ın* torunuyum." diye eski dergi sahibi yeni oturum başkanına fırça atıp "34" dakika konuşarak gerçek demokratlığını gösterdi.

Anlayamadığımız bir şey de görevlendirilen bir kadın mikrofana yapışarak eskinin mi, yeninin mi devrimcilerini dedeleri kovalamakla suçladı –galiba kendi içlerinde bile bağıra bağıra kavga yapan konuşmacılar yüzünden dikkatimiz salondan kaçmıştı-. Onun konuşmasına da merkez tarafından önceden rol verilmiş olmalıydı. Ama "birlik'te dergah"a gelmedik miydi? Hem bu görevi alacak cesur bir erkek bulamadınız mı yoksa? Onca erkeğin arasında bir kadına düşe düşe geçmiş devrimcileri karalama mı düşeydi! Öyle ya salonda sinirlerine söz geçiremeyip kürsüye atlayacak delikanlılar da vardı değil mi!

Serçeşmeci Kaygusuz ve Korkmaz –Uslu?- Londra'dan toplantıya gönderdikleri yazılarıyla bizi bir kez daha aydınlattılar. Kaygusuz'un yazısı biraz teatral –sahnelik- bir üslupla okundu. "Dergahta Birliği Sağlayacak Yeni Oluşum ve Kurumlaşmaya Doğru" başlığından oluşumun oluştuğunu, kurumlaşmanın da Rıza Yürükoğlu'nun 1990'larda yazdığı gibi tasarlandığını ve en başta da bir hayli önemli, var olan vakıflara bir vakıf daha ekleneceği müjdesiyle aydınlandık coştuk. Kaygusuz " *(...) Alevi demokratik kitle örgütlerini ve onların siyasal duruşlarını ve de Alevi meslek kuruluşlarını tek çatı altında toplama, Yeni Alevi Y apılanması biçiminde örgütlenip bu adla Dergah'tan yöneltilmesi gibi bir hareketi başlatmak bugün için doğru olamaz."* diyerek "konfedere federe canları ve mesleki kuruluş -?-" örgütü liderlerini rahatlatmış olmalı. Konuşma-

da ve konuşma metninde yeni bir şey Yeni Alevi Yapılanması'nın "Yay" söyleyişiyle mestane seslendirilişi ve vurgulu çınlayışıydı.

Korkmaz toplantı tarihinde neden yurtdışındaydı ya da öyle açıklandı? Burda olmalıydı. Bu sürece göçmenler yurtdışında olduklarından Korkmaz kadar el verememişlerdi. Serçeşme'de yazarlığa yazdığı Ulusoylar'dan H. Hürrem'le atışmalarından sonra "Alevi olmadığı"nın internete düşmesi –Fikret, dememiş mi, "düşen kalkar,"- ve bunun hem de Serçeşme'de yayınlanması sebebiyle mi –birileri gelme, tepki olur mu diyesi-? Bunun gerçekten de bir önemi yok. Biliyorsunuz ki Uslu Bey, H. H. sizin yönetiminizdeki dergide " *(...) 1980 öncesinin anarşik ortamında HBV'nin bile adı anılmaz oldu '16 Ağustos' törenlerinde. Yine bu yıllarda 'Osmanlıyı Temsil Ettiği" gerekçesiyle bazı geri zekalılar 'mehter takımına' karşı çıktılar, bir daha getirilmedi; [Vah vah! Ah geri geri zekamız!]*" (Hüseyin Hürrem Ulusoy, Serçeşme sayı 43, s. 14.) yazabiliyordu. Yoksa bu satırları da okumadan mı kopyalayapıştırladınız Uslu'lar, Koçak'lar? Ya bunu: *"Alevi cemaatinden dahi olmayan bu kişi, insanlara Aleviliği öğretmeye, kendi kafasından kurguladığı "uydurma Aleviliğe" tepki gösteren kişilere de hakaretler yağdırmaktadır. Bu cesareti nereden ve kimlerden almaktadır?"* (H. H. Ulusoy, Serçeşme 44, s. 14.)

Bütün bunlara rağmen Bektaşiler pek köken möken aramadıklarından siz de Bektaşi olursunuz. Hala olmadıysanız tabii. Meseleyi merakla bekleyenler var galiba. *"Fakat bildiğim kadarıyla Sünni'dir. Eğer kendisi Bektaşiliği, bilemiyorum. Böyle bir durum varsa da hangi Babadan nasip aldığını açıkçası merak ediyorum."* (Murat Kantekin, Srç. 44, s. 21 –Zat-ı muhterem Hubyarlı dede imiş.-)

Gerçi bizim bu önerimize Keçeli Baba hiç yanaşmaz. Siz de Serçeşme hediye cd.sindeki cemde Ali Sümer Baba'yla ne kadar uyumlu göründüğünüzü Keçeli'ye referans yapabilirsiniz. Gerçi şunları size rağmen derginizde yazan Keçeli *"Esat ve benzerleri Alevilik/Bektaşilik yapmıyorlar. Onlar yeni bir din yaratıyorlar. (...) din yaratmak isteyen birçok dangalak veya sahtekar çıkmış (...) Esat kötü niyetli mi, iyi niyetli mi, bilmem. Ama aptal olduğuna [acep*

derviş anlamında 'abdal' mı diyor?] (...) Tanrı huzurunda yeminle tanıklık ederim;" (Keçeli 2008, Tahtacılar Yazışma Grubu.) ikna olur mu, bilemeyiz. Kıvılcımlı Usta her yazısında her sohbetinde boşuna *"parti kurmak çadır [eski kasaba panayır çadırları] kurmaya benzemez,"* demiyordu.

Korkmaz'ın toplantıda okunan yazısının başlığı bayağı manidar geldi bize: "Örgütsel Yeniden Yapılanma". Birazcık da yazıdan bahsedelim. Çünkü onca dedikoduyu yazımıza doldurunca seviyemiz konusunda ikircikli bir durum kendiliğinden ortaya çıktı. Dedikoduları büyük meselelerle uğraşan büyüklerimizin ne kadar "kırçıl ve hırçın" olduklarını göstermek için de yazdık. Geçici düşkünlüğümüze hafifletici neden, "dedikoduların yayınlanmış" olmasıydı. İşittiklerimizi de yazmış olsaydık bu yerel de olsa gazeteciliğimize sığmazdı.

Korkmaz yeni alevi örgütlenmesinin gerekçesini şöyle açılıyordu: *"Yol örgütlenmesi bağlamında, gerçek yaşamın gereksinimlerini karşılamaya yönelik olan ve* ***yüz-yüze*** *ilişkilere,* ***doğrudan demokrasiye*** *dayanan* ***topluluk örgütlenmeleri****, yani gelenek örgütlenmeleri* ***ya kan-soy****, ya yer ya da* ***inanç*** *bağı toplulukları olarak yapılanır. Ancak (...)* ***topluluk örgütlenmelerinin*** *varlık nedeni olan yüz-yüze ilişkiler,* ***kan-soy bağları*** *ve* ***inanç dayanışması önemli ölçüde çözüldü*** *ya da* örselendi. *(...)* ***Yol*** örgütlenmesini tümüyle anlamsız mı bulacağız? Ya da çağdaş toplum örgütlenmesine gitmekten ***vaz mı*** *geçeceğiz? (...) her iki örgütlenme tipini* ***birlikte*** *yaratacağız ya da canlandıracağız."* (Korkmaz 2011: -toplantı bildirisi- 1, 2.)

Bu o kadar da basit anlaşılacak bir şey miydi? Alevilikten "yüz yüze ilişkileri, doğrudan demokrasiyi, kandaşlığı, inanç dayanışmasını," ve Korkmaz'ın saymadığı özellikleri kaldırınca geriye "uyduk imama" Müslümanlığı kalmaz mıydı? "Her ikisini birlikte" nasıl yaratacaktınız? 'Yay'la mı? Pek de "muasır" değil bizce. Hem antikancı görünüp kanbağını merkeze alıyor, hem de doğrudan demokrasiyi "dergah sıkı merkezi"ne feda ediyorsunuz. Bu

da bir örgütlenme; ihtiyaçların, hayatın meselelerinin yönlendirdiği bir örgütlenme değil, vakfıyla, aydın danışma kuruluyla, tek başkanıyla ve Anglosakson gelenekleriyle bir postmodern kurum olur. Ne diyelim, gizli niyetlerini "canlar" edebiyatında arayanlar buyursunlar. Hem bayağı bir sabırla, belki tutar beklentisiyle el el, ülke ülke yedi yıl dolaşmak kolay değildi.

Korkmaz'ın dilinin altındaki bakla yedi yıl sonra ıslanmadan düşüyor.

" ***'yeniden yapılanma'***, *bir inanç örgütlenmesi olmamalıdır, bir* ***Yol*** örgütlenmesi olmalıdır. Bu gerçeği atlarsak, düşünen insanları, yani aydınları 'Yeniden Yapılanmanın' dışına atmış oluruz;" diyor. İyi de üstaz[1], biz sizi "proletaryanın öncü aydınları" partisi değil, Alevi inancının yani yolumuzun örgütlenmesi peşinde sanıyorduk. *"Aydınlar [Keçeli, Engin, Savaşçı, H. H. Ulusoy, İpek, Dönmez, Savaş, Sezgin... mi?] örgütlerimizde yönetim kurulu kararlarına göre çalışan* ***memurlar*** *olmaktan çıkarılmalıdır. (...)"* (Agb. s.3.) Ne'tsek ne'ylesek postnişin postu arkasına birkaç post daha mı eklesek zahit! Müsaade ederseniz bunu biraz tartışalım.

"Örgütsel ***Yeniden Yapılanma*** *bağlamında gelenek örgütlenmesi, Hace Bektaş Veli Dergahı önderliğinde yaşama geçirilmelidir; tüm gelenek örgütleri, Hace Bektaş Dergahı'na bağlanmalıdır. [Efendi?] Ötesinde demokratik kitle örgütlerinin çatısı altında Yol görevlerinin yerine getirilmesi için oluşturulan ve* ***'komisyon'*** *başlığı altında toplanan çalışma grupları da Dergah merkezli yapıya bağlanmalıdır."* (Agb. s. 3.) Korkmaz hiç korkmadan ekleyebilirsin: DİB de buraya bağlansın, öylece yurtta örgütsüz ve merkezdışı hane kalmasın!

Tekrardan medet umup acaba "başkası" tekrar ederken yeni bir neng eder mi diye sabrımıza zulüm ettik. Baktık ki yeni de-

[1] 19. yüzyılda yaygın Bektaşi jargonunda "üstad". Galiba yine Arapça "dad" harfinin çeşitlenmesi karşısındayız. Bu hitabın ayrıca mason locaları sorumlularına da bir göndermesi var sanıyorum. Tanrı bilir!

nilen "eski Bolşevik örgütlenmesi" kadar merkeziyetçi, altüstlü, kulüsçüydü. Bari bırakın da alevilik aydınlarının sınıfsal, dinsel kökenlerini tartışma lüksümüzü –Lenin 1903'e rağmen- bir dem yaşayalım.

Yürükoğlu da oradaydı. *"Ölüm adın kalleş olsun."* (Gökçe 1973: 17.) A. Koçak'ın çıkardığı Sacayak dergisi özel sayısında birinci sayfa "Hacı Bektaş Veli Dergahı Postnişini Veliyettin Hürrem Ulusoy Efendi"nin "Zor Süreç"ine, arka sayfa "Derlenişin Tek Yolu: Dergah ve Çelebiler"le Yürükoğlu'na ayrılmıştı. Yazı "Okunacak En Büyük Kitap ..."ın 1995 baskısının 443-451. sayfalarının *"günün anlam ve manasına atfen"* özetlenmiş haliydi.

Geriye kim kaldı bu hikayede? Federasyon ve konfederasyondan bazı zatlar da oradaydı. *" Dernekler, bu birlik yolunda yalnız yardımcı bir hizmet görebilirler. Bu hizmet ise yörelerinde cemevi kurulmasına öncülük etmektir. [Dernek Liderleri! Yeni mimar, mühendis üyeler kaydetmek için ileri!] Özellikle büyük kentlerde kurulan cemevlerinin farklı ocaklardan Alevilerin bir araya gelmesine uygun olmasını sağlamaktır. (...) ikinci temel, kendilerine karşı devlet eliyle uygulanan ayrımcılığa ve baskılara karşı direniştir. Tarihte bu işlevi dergah üstlenmiştir, ama bu görev ağırlıkla derneklere düşmektedir; [proletaryanın stratejik mevzilenmesinin gereği olarak?] "* (Esen Uslu, Serçeşme 17, Aralık 2005.) şeklindeki görevlendirmeyi kabul etmiş olmalıydılar. Dergahın komutasında tarihten gelen direnişlerine devam edecekler; *"inanç birliğinin zeminini döşeyebilecek tek merkez HBV. Dergahı'dır. (...) Ne dernekler, ne de vakıflar bu işi üstlenemez;"* (agy.) vargısını hayata geçireceklerdi.

İnanç birliği denilen neydi? Yoksa DİB, HBV. Ar. Mer. ve Keçeli'nin *"Hz. Ali'yi katletmeye kalkışanlar sade bunlar değildir. O'na uluhuyet (Allahlık niteliği) izafe edenler ile Tanrı'nın Hz. Ali'de cisimleştiğini (tecessüm ettiğini) söyleyenler de Ali katilidir. (Alevilik-Bektaşiliği İslamdan kopartmaya çalışanların baş düşmanı Alidir derken, kimisinin Ali'siz Alevilik tasarladığını...)"* (Keçeli, Serçeş-

me 44, s.22) cümlelerinde işaret buyurduğu bir inançta birlik mi? İnsanı gazanız mübarek olsun temannasını defalarca bağırma arzusu sarıyor.

Galiba "dernekçiler" bu merkezi dergahçılığın kendilerini de kurtaracağını düşünmüş olmalılar. Çünkü çoğusunun 12 Haziran seçimi yenilgisinin şaşkınlığı yüzlerini henüz terk etmemiş gibiydi. Çünkü seçimde bozuk para yapılmışlardı. Birtakım vakıfçılardan katılanlar kurulacak yeni vakfı duyunca ne hissettiler acaba? Yok yok; yeni oluşumun Osmanlının eski vakıfçılığı olduğu kesinlikle akıllarına gelmemiştir. Gelemez çünkü kendileri de o yollardan yakın zamanda yürüdüler. Toplantı boyunca melek Azazil bize çalışıyordu.

Temsilin temsilinin sonundaki konakta yeni merkeze gelinirken toplantıya figüran olarak çağrılan dedelerden Hüseyin Kargınoğlu (Dede Kargın Ocağı /Alaca) dayanamayıp sahnede biraz söylendi. Salondan bir Ağuçenli de bağırarak konuşmaya başladı. Bütün müdahillerine rağmen devam ederek olanların şaşkınlığını yaşadığını hepimiz adına hepimize gösterdi. O kadar ayrıntıyla uğraşılmıştı ki bir Nusayri dedesi bile davet edilmişti. Ulusoylar kadınlı erkekli heyecanlı görünüyorlardı. "Ah eski günlerin görkemini bir daha yaşasak" der gibiydiler.

Bizim gazetenin –Sulucakarahöyük- kadrosu da ordaydı. Doğrusu görevlerini aksatmadan tarihe tanıklıklarını ifa ettiler. Azazil bu sefer zihnime girdi. Acaba bu topluluktan ins cins Momo'yu okumuş muydu? İzleyebildiğimiz kadarıyla toplantı sonrası internette birkaç "halif" yazı göründü. Bir de olmuşluğundan kimsenin haberi olmayan bizim beyhude tartışmalar. Ne desek, dergahçılar erdi muradına; biz çıkalım kerevetine!

"Ben size bunları olup bitmiş gibi anlattım. Oysa gelecekte olacakmış gibi de anlatabilirdim. Benim için ikisi arasında büyük bir ayrım yok." (Ende 2005: 222.)

Açmalık 1: Bektaşi örgütlenmesi

Açmalık kavramını (Divitçioğlu 2011: 103 ve 2008: 83 –'appendix'in karşılığı olarak-) ödünç alıyoruz. Zeyl desek de olurdu. "Dergah postnişini" kavramı Aleviliği, Bektaşiliği bilmemekten ya da bile isteye bazı gerçekleri örtmeye hizmet ettirmek için kullanılıyor olmalı. Yazdığımız her cümleye tanık/alıntı göstermekten elbette rahatsızız. Konunun hassasiyetinden dolayı böyle davranıyoruz ve bunun hiç de sevimli olmadığını teslim ediyoruz. Tesellimiz mesnetsiz yazanların benzeri olmamak çabasındaki gayretimiz.

Osmanlı Bektaşi örgütlenmesi bir asitaneye bağlı dergahlar, hangahlar, zaviyelerden oluşuyordu. *"Tam tarikatte pir, yani o tarikatin kurucusu (...) vardır. Hilafet silsilesi ona ulaşan halifeler, halifelerin irşada mezun ettiği şeyhler, şeyhlere intisap etmiş müridler mevcuddur. Tarikatin astane denilen pir makamı (Pirin yattığı tekke), hankaah denen büyük tekkeleri, makam bakımından ondan aşağı sayılan dergahları, yani toplantı ve zikir yerleri, konup göçenleri konuklamak üzere kurulmuş zaviyeleri (...) kendisine göre teşkilatı (...) vardır. Astane ve zaviye de dahil, tarikat ehlinin yerlerini, buralarda hizmet edenlerin geçimini sağlayan vakıfları mevcuttur; böylece tarikatler, adeta hükümet içinde, evkafın ayrı bir istihlak kolu olmuştur."* (Gölpınarlı 1997: 186, 187.)

Bektaşilikte Balım Sultan 2. Pir sayılıyor. Çünkü ikinciliğin doğrudan işaret ettiği birinci pirin bir kurucu değil, bir tarikat zincirini gösteriyor olmasıdır. Hacı Bektaş'ın "Bektaşilikle" ilgisinin saymaca olduğu Melikoff'tan Ocak'a onlarca araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur.

Bir tarikat örgütlenmesinin mekanı olarak Hacı Bektaş Tekkesi, en azından 1730'lardan beri bazı örneklerini izleyebildiğimiz Osmanlı yazışmalarında *"Hacı Bektaş Veli kaddes sırrahü'l aziz'in Hangah-ı Aliyesinde (...)"* (1. Mahmud fermanı, 1730/1. akt. Ulusoy 1986) olduğu gibi hangah; *"müşarünileyhin [Hacı Feyzullah]*

tarikatına mensup nazargah ve tekye ve hangah ve zaviyelerinin (...)"de olduğu gibi merkez adlandırılmadan alt birimler, bağlı birimler sayılmaktadır. *"Hacı Bektaş Veli'den halen asitanelerinde seccadenişin olan (...)"* (1. Abdülhamid fermanı 1784/5. akt. agy. da)olduğu gibi asitane; *"halen asitanesinde seccanişin olan"* (3. Selim fermanı 1789'da) asitane geçmektedir. Zaten asitane olarak adlandırılması da gerekirdi. Çünkü merkez olarak ancak emsal bir yerin adıyla kıyaslanmalıydı. O yer de "Asitane-i Saadetime [=Saadetli –kutsal- mekanıma, 3. Mustafa yönetim ve konut yeri olarak bir mekanı tanımlıyor] ve Dergah-ı Âli ağası olan el- Hac Şahin Mehmed Paşa'da olduğu gibi dergah asitaneden aşağıdadır.

Elbette bazı yazışmalarda katipler bilerek "dergah" kelimesini kullanmış görünüyor. Bunu ince tahlile tabi tutmasak. Sadece gerekçelerden birinin ideolojik göründüğünü, asitane-i saadet'e tekyeyi eş tutmamak için ve onu ikinciyle eş kılmak için "dergah-ı âli" yazmış olmalılar.

Bu konuda Ulusoylar'dan fazla söz hakkı olması gereken kişi Noyan. Çünkü Ulusoylar Bektaşi vakıflarının mütevelliliği, seccadenişinliği, evladiyelik paylarıyla ilgiliyken, Babaganlar tarikatın örgüt mekanları ve o mekanlarda yaşayan çoğunluğu Balkanlardan gelen –hala Hacıbektaş'ta ne güzel ki yaşayan aileler var-dervişlerin örgütlenmesi, ibadeti, eğitimiyle ilgiliydiler. Noyan şöyle der:

"Pir Evi dışında dört esaslı dergah (Astane-i Bektaşiyan) vardı ki bunlar, 1) SAS. Dergahı, 2) Kerbela dergahı, 3) Elmalı'da (...) Abdal Musa (...) 4) Mısırda (...) Kaygusuz Sultan. Bu dergahlar Halife Makamı idiler. Dergah (kapı yeri) anlamındadır. (...) Mürşid ve dervişlerin oturdukları, resmi [dikkaat! Çoğu siyasi, askeri konularda yapılan törenler olmalı!] ve dini törenlerin yapıldığı yapıdır. Büyük ve meşhur olanlarına "Astane", "Hankah" denirdi. Türkçede tekke, daha ufak olanlarına köşe, bucak, açı anlamlarına (zaviye) denir." (Noyan 1995: 55.)

Bu genel girişten sonra Yürükoğlu ve arkadaşlarının ne dediklerine bakalım. Birinci itiraz: "Dergah bugün yok. Orası müze

oldu, ama yeniden kurulmalı". Dergah yoksa Postnişini nasıl oluyor? Müzenin postnişini olur mu? Demek ki sünni devletin orayı müze yapmasıyla Dergah ortadan kalkmıyor. Nasıl olur da bir Alevi böyle konuşabilir? (...) Orada bir insan yaşıyor, Postnişin Efendi, hepimizin saygısı üstüne ve çalışmalarını tüm olumsuz koşullara rağmen sürdürüyor." (: 1995, Sacayak 2011, s. 4.)

Sahi bir Alevi nasıl böyle konuşabilir? Bir mekanın binalarıyla o mekanı kuran tarikatın yapısını ve onun işleyişini karıştırıyor. *"Son Çelebi[1]'nin adının da 'Veli' olması ilginç bir rastlantıdır."* (Ulusoy 1986: 104.) Galiba Yürükoğlu 1925'in Veliyeddin'ini okurken bugünkü Veliyeddin sanmış olmalı. Biz de Rum Selçukluları ve Çelebiler'i çalışırken isim tekrarlarından dolayı ondan fazla zorlandığımıza iddiaya gireriz.

Son kez söyleyelim. O asitanede örgütlü olan Bektaşilik tarikatıydı. Evet, Çelebiler tarikatın vakıflarının mütevelliliği yanında 1502-1925 arasında –bazı kesitiler hariç- en azından Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesi Devleti nezdinde Sec(cadenişin), hadi postnişin diyelim, idiler. Biz gazete habercileri olarak Boğazkale/ Çorum Çelebi talipleri dahil Balıkesir Çetmilerinden, Tahtacılarına, Dersim Zaza Alevilerinden Malatya Balyan, Atma, Arguvan Alevilerine, Ankara Avşar Alevilerinden Sarıoğlan Yedibucak Alevilerine, Karakoçan Kürt Alevilerinden Varto Kürt Alevilerine, Çankırı, Çubuk, Beypazarı Alevilerine kadar pek de dar olmayan bir cografyadan aleviler tanıdık. Hiçbiri "postnişin" diye bir kavram bilmezlerdi. Dedenin postu elbette vardı. Dedenin döşeğiydi bu ve cemlerde –en azından Hıdır Abdal, Garip Musa ocaklı

[1] Veliyeddin Çelebi. 1925'te kapatılan asitanenin postnişini. Ancak Celaleddin Ulusoy, Yürükoğlu'nun "nasıl"ına kendi cevap vermiş oluyor: 1925'te asitane kapatıldı. Bugüne kadar bir postnişin yok. Ama biz postnişin olarak Veliyettin Ulusoy'u sayıyoruz... Acaba Celalettin Ulusoy hayattayken kim p.nişin sayıldı? Bir de 1925- 2011 arası postnişinleri belirleseydiniz?

dedelerin yürüttükleri ibadetlerde- döşek açma, döşek kaldırma yordamı vardı. "-Nişin" bir sünni tarikat teriminin soneki olarak o toplulukların belki bildikleri, ama çağrışımı ve anlamı açısından hiç hazzetmedikleri bir kavramdı. İngilizcesi neyse sevimliydi belki de. Ancak postnişin, seccanişin siyasal bir kavramdır. DİB başkanı, halife kavramı gibi.

Aleviliğin o tekkeyle, o tekkedeki yapıyla manevi bağları hariç bir ilgisi yoktu. Tekkeyi ziyaret bir dinsel ibadet olarak elbette hep vardı. Çelebilere bağlı alevi taliplerin durumları özeldi. Onlar dergaha değil Çelebiler'e bağlıydılar. Dergah kapatılınca aleviler Çelebiler'in yaşadıkları yapılara gelerek cemlerini, ziyaretlerini yaptılar. Yıllık hakullahlarını sundular. Hatta çocuklarını o kapıya "hizmete" bırakan talipler hiç de az değildi. Örnek mi, Sıtkı Baba, Aşık Dertli Divani. Bu kurumu –kapıya hizmet için çocuk bırakma- Hacıbektaş Kasabası'nda oturup da bilmeyen bir kişi varsa beri gelsin. Bunun da Bektaşilikle bir ilişkisi yok idi.

Dergahtaki yapı en azından 1551 sonrası yönetici postnişin kim ya da hangi tarikattan olursa olsun bir Ocaklı alevilik yapısı değil, bir Bektaşi yapısıydı. Ve biliniyor ki Balım'dan sonraki çok yakın bir dönemde tekkede ikili bir yapı vardı.

"Eskiden, H. B. dergahında, Alevilerin temsilcisi olarak dede ve Bektaşilerin temsilcisi olarak Çelebi, yan yana bulunurlardı: dede'nin silsilesinin Ali'ye, Çelebinin ise kutsal bir gebelikle, -çünkü Hacı Bektaş'ın döl çocukları yoktu-, Hacı Bektaş'a uzanması gerekmekteydi." (Melikoff 2006: 55, 56.) Her ne kadar bu satırlar meseleyi iyice karıştırıyor olsa da, yani Bektaşilerin temsilcisi olarak Çelebi meselesi, Çelebiler'in bilinen nedenlerle orada yalnız kalmadıklarını bize gösteriyor.

Mesele Köprülü'nün de zihnini karıştırmıştı. "Köy Bektaşileri" kavramıyla karışıklığı aştığını düşünmüş olmalı. Evet, köylerden Çelebiler'e talip olanlar vardı. Ama bunlar Bektaşi değillerdi. Sadece Balım Sultan döneminde açılan çevre tekkelerinde

bilerek mesele "birleştirildi." Çünkü Alevilerin Bektaşileştirilerek Safevilerle olan bağları bir devlet siyasası olarak kırılmak isteniyordu.

Dergah kapandı. Bektaşilik mekanından oldu. Salih Niyazi Arnavutluk'a gittiğinde Türkiye Bektaşileri A. N. Baykal Dedebaba'nın önderliğinde evlerde ibadet edip örgütlenmelerini yeraltına –iyi ki de- çektiler. "Son Veli" de M. Kemal'in mebus adaylarına oy vermeyenleri alevilikten atma tehditleri savura savura bir köşeye çekildi. Alevilik zaten yeraltından en azından 1240'lardan beri hiç çıkmadı. Bu yüzden 1925 yasakları Aleviliğin değil Bektaşiliğin yasaklanması üzerineydi. Tekkelerin kapatılmasındaki bir kelime, "dede" kelimesi yasaklıydı. Ancak bu kavram tekke ile ilişkili olarak düşünüldüğünde Bektaşiliği işaretliyordu. Zaten aleviliği yasaklayacak bir erk çok istense de bulunamamıştı. Tıpkı 1826 yasaklamasının olduğu gibi. Ama bu olgulara rağmen *"bu yasa yalnızca Alevilerin zararına kesmiş bir bıçaktır. 20 milyonluk bir toplumun örgütlenmesini darmadağın ediyor (...)"* (Yürükoğlu 1995: 441.) denilebiliyordu. İnsaf birincisi 1925'te Türkiye nüfusu? İkincisi alevilik serbestti de cumhuriyetçiler yasakladı anlamında bir anıştırma için. Ajitprop gerçeğe yaslanırsa bir işe yarayabilir.

Alevilik 1925'te zerre zarar görmedi. Şeyh'in isyanında Alevi Kürtlerin hükümet güçlerini desteklemek için verdikleri kayıplar ve bu tavıra karşı sünni Kürtlerin Alevi yerleşimlerine baskınla verdikleri zararlar hariç. (Fırat ve Dersimi: değişik yerler.) 1935, 1936, 1937, 1938 mi? Cumhuriyet'in Alevi yerleşimlerini "Medeniyete Açma" girişimiydi sadece. Burada öne geçen Zaza Aleviliğe bir çeki düzen verme değil, özellikle Zaza aşiretlerin bağımsızlığını, özerkliğini yok etmekti –burada tartıştığımız konu devletin aleviliği yasaklaması olduğundan böyle bir ayırmayı anlatım açısından zorunlu gördük-. Resmi rakamlarla bu kırımlarda –inatla soykırım ile etnocide anlamında kavim/boykırım diyeceğiz- 50 bin alevi acımasızca öldürülüp kalanlar yersizyurtsuzluğa kaydedilirken "alkışçılar" utansın. Acısı tabii ki hep Alevilere!

"Dergah yoksa" ne demek? Beyler uyanalım! Kıvılcımlı okumuşluğunuz da mı yok! Uyarmak için uyanmalı. Uyanmak için uyarmalı -nur içinde yatsın! Rahmetli ile kuşağı totologiadan hazzederdi.- 1925'ten beri dergah yok. Dergahın alevilikle zorlarsak sadece Çelebi talipleri bağıyla dolaylı bir ilişkisi vardı. Bunu anlayınız lütfen. Ha, "postnişin nasıl oluyor"a gelirsek, bunun sonradan zuhur bir kurmaca olduğu o kadar açık ki! İnanmayan Keçeli Baba'ya sorsun –Korkmaz'la muhabbetleri vardır atışsalar da-, dergah var ve işliyor mu? Evet, müzenin postnişini var diyenler kim? Yanlış mı anlıyoruz? Gerçekten akla ziyan ve gülünç.

Açmalık 2: devletin toplumunda dinin işlevi, din örgütlenmeleri

Belki hiçbir kaynağa dayanmadan sezgisel bir bilgiyle Oytan ve Şapolyo, Hacı Bektaş'tan sonra en azından Sulucakarahöyük'te kalan yapının yürütülmesinde posta onun soyundan olmayan kişileri getirerek önemli bir düşünce oluşturuyorlar. Önemli, çünkü bu konuda elimizdeki tek kaynak H. B. Vilayetnamesi'dir. Çok katmanlı ve yıllar geçtikçe eklemeler yapıldığından katmanların farklı zamansallığı da söz konusudur. Vilayetnamedeki ilk ardıl Habib Emirci olarak belirtilir. Bunu ciddiye almak bizce bir hayli anlamlıdır. Hem de metnin başka satırlarında "Hızır Lale'nin posta birinci olarak geçtiği"nin tekrar edilmesine rağmen. Bu olgu Türkmen dinsel, yönetimsel ve toplumsal geleneklerine ters düşüyor görünse de 13. yy.ın son çeyreğinde Rum'a yerleşmiş toplulukların boy örgütlenmelerini 900-1000 yılları arasındaki çekişmelerle çoktan geride bıraktıklarını ve yeni yapılarına yeni örgütlenmeler yaratarak "zamanın ruhuna" uyduklarını kestirebiliriz. Bundan dolayı da Hacı Bektaş sonrası toplulukların 13. yy.daki Selçuklu ve İlhanlı hatta Bizans devletlerinin çözülmeye girişiyle yeni durumlara yeni ge-

lenekler oluşturarak ayakta kalmaya çalışmaları kadar sıklıkla görülen toplumsal bir işleyiş yoktur.

H. B. Vilayetnamesi'ndeki Rum erenleri, Horasan erenleri çekişmelerinin simgeselliğinden çıkıp 13. yy.ın son çeyreğinin bir geçiş döneminin sonu olduğunu unutmazsak, Babalılar (İlyas ile İshak Baba) dinsel hareketi sonrası göçebe, yarıgöçebe topluluklarda önderler olarak beylerle dedelerin toplulukları ortaklaşa yönlendirdiklerini, bunun da Hazarötesi Türkmen boybirlikleri yapısının kadim bir geleneği olduğunu hatırlayıp esasında bir gelenek değişmesi olmadığını öne sürebiliriz. Bu olguyu anlamak için önşart bugünün devletli yapısının dışında bir işleyişi ve yapılanmayı düşünebilmek ve kabul etmek gerekir. Devletle göçebe, yarıgöçebe toplulukların ilişkisi toplum dairesine devletin küçük teğetsel dokunuşlarıdır. Bunlar kabaca vergi toplayıcılar, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler ve göçebelerden iş alamayan kadılar, subaşılar; timar, zeamet, has beyleri ve vakıf yöneticileriyle ilişkileri olan kesimlerle sınırlıdır.

Geçiş dönemi sonu vurgumuz yoktan var olan yapı ve işleyişleri değil, dağılan Bizans, Rum Selçukluları, İlhanlı devletlerinin şekillendirdiği toplumsal yapıların yeni coğrafyalarda –Ege, Marmara, Batı Akdeniz, Trakya, Balkanlar- yeni toplumsal örgütlenmelerle, değişik bir deyişle siyasal, ekonomik, ideolojik, dinsel örgütlenmelerle varlıklarını sürdürmelerinin kendiliğinden yollarını bulmalarıdır. Bilindiği gibi geçiş toplumları yeni durumlara ya yeni çözümler yaratarak ayakta kalırlar ya da Rum'da olduğu gibi eriyip giderler. Rum'un bilinen eski –en azından ortaçağ boyunca süren- tarihi onlarca uygarlığın yüzlerce etninin, halkın adlarının bile unutulmasının, ortadan kalkmasının tarihidir de.

Örgütlenme deyince, devletli yapılardan başka bir şey düşünmek istemeyen kişilerin inanmak istedikleri "dinsel önderlikle siyasal önderliğin toplumun, toplulukların her parçasında birliği" dogması en azından 1050-1300'lü yıllarda Rum'daki Türkmen topluluklarında yoktur. Her devletli yapı, toplumu her alanda

denetimi altında tutmak ister. Osmanlı devleti, ondan sonra kurulan Türkiye devleti din konusunda aynı anlayışı izler. Şeyhülislamlık diyanet işleri başkanlığına, onların dayandığı ekonomik birimleri idare etme örgütü olan evkaf vekaleti, vakıflar idaresine ad değiştirerek evrilmiştir. İki dönemde de örgütlenme anlayışı hatta kadro kökenleri açısından aynılık vardır. Günümüzde bu iki kurumun bankası, mali iştirakleri, vakıf içi vakıfları bulunmaktadır. İnanılmaz nicelikte sermaye bu iki kuruluşun denetimindedir. Devletin dinsel ideolojisi bu kurumlarda güncellenmekte, ilahiyat araştırmalarına, araştırma kadrolarına, Hanefiliğin toplumda örgütlenmesine, camilere, kuran kurslarına vb. doğrudan ve dolaylı mali kaynak aktarılmaktadır. Toplum içinde bu faaliyetler için oluşturulan dinsel ve aynı zamanda ideolojikpolitik, ekonomik derneklerin yapıya aktardıkları parasal tutarlar tahmin bile edilemez. Sadece Ankara'da o zamanın emniyet müdürlüğüne kayıtlı (2004) 3500'den fazla cami yaptırma ve kuran kursu açma, yaşatma vb. derneğinin bulunduğunu söylersek bu olgu yapının büyüklüğünü hayal etmemize yardımcı olabilir.

Anılan yıllarda Rumlu toplulukların yapı ve işleyişlerine ilişkin onlarca destanın verdiği bilgiler arzulanan "birliği" değil, ayrılığı gösteriyor. Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki sayısız hikaye bunun canlı tanığıdır.

"Yarınki gün zeman dönüb ben ölüp sen kalıcak tacım tahtum sana vermeyeler deyü sonumu angdum[1] agladum, ogul" dedi. [Kazan Beg Oglu Uruz Oguznamesi'nde beyliğin soya değil hünerler sahipliğine bağlı oluşu...] *"A beg baba, devece böyümüş-sün, köşekce aklun*

---

[1] Türkmencenin temel seslerinden burunsal 'n'yi 'ng' harfleriyle yazdık. Bu ses Türkiye'de "dil devriminde" atılan seslerden biridir. Yine çok sık kullanılan ve Arapça alfabeyle yazılan yazıda "hı" harfiyle gösterilen gırtlak sesini "gh" ile gösterdik. Türkmencede "ğ" sesi yoktur. Metindeki "g"ler Arap alfabesindeki "gayın" harfiyle işaret edilen sestir.

yok. (...) Hüneri ogul atadanmı görür ögrenir yohsa atalar oguldanmı ögrenür?" (Tezcan-Boeschoten 2001: 97.)

Bu da "tacun tahtun" ne menemliğine hüccet: Bay Büre Beg Oglı Bamsı Beyrek Oguznamesinden. *"Han Kazan, nece aglamayayın bozlamayayın? Ogulda ortacum yok, kartaşda kaderüm yok. Allahu teala meni kargayubdur, begler. Tacum tahtum için aglaram. Bir gün ola düşem ölem, yerümde yurdumda kimse kalmaya*" (Tezcan-Boeschoten, age. s. 68)

Aynı hikayede dinsel önderlerin işlerine –hatırlayabileceğiniz gibi toplumun hayatı üretmesi, yaratmasında dedelerin yaratılana kutsallık katmaları işin önünde ve sonundaki karışmalarıyla sağlanırdı- ve topluluktaki konumuna hüccet: "Büre Beg, (...) Kalın Oguz beglerini çagırdı, konukladı. Dedem Korkut geldi, oglana ad kodı, eydür:

"*Sözüm dinle, Bay Büre Beg! Allahu teala sanga bir ogul vermiş, tuta versün! Agır sancak götürende müsülmanlar arghası olsun! (...) Allahu teala senin oglına aşut versün! Kanlu kanlu sulardan geçer olsa geçüt versün! (...) Sen oglını 'Ba[m]sam!' deyü oghşarsın, Adını ben dedüm, yaşını Allah versün!*" (Tezcan-Boeschoten, age. s. 71.)

BAZI KAYNAKLAR

Abdülbâki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, İnkılâp 1998.

-Vilayet-name, İnkılap Kitabevi 1958.

A. Celalettin Ulusoy, Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu, 1986. Ahmed Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri, haz. T. Yazıcı 1973.

Ahmet Taşğın, Bisati Şeyh Safi Buyruğu, Bielefeld Alv. Klt. Der. 2003. Ali Yaman, Alevi'likte Dedelik ve Ocaklar, Karacaahmet Slt. Der. 2004. Anonim Osm. Kroniği, haz. N. Öztürk, TDAV 2000.

Aşıkpaşazade, Tevarih-i Al-i Osman, haz.N. Atsız; başka bir çalışma: haz. Kemal Yavuz. Aşık Ali Paşa, Garibname, haz. Bedri Noyan, Ardıç 1998; haz. K. Yavuz, TDK 2000 [?]

Bedri Noyan, Bektaşîlik Alevîlik Nedir? Anı/Cem y.

-SAS. Velayetnamesi, Ayyıldız?

-HBV. Manzum Vilayetnamesi, Can 1996.

Cemaleddin Çelebi, Müdafa, haz. N. Birdoğan, Berfin 2006.

Dilek Soileau, Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'nın Kapatılması ve Tarihsel Mirasın Paylaşımı: Babalar, Çelebiler ve Aleviler, (Uluslarası Hacı Bektaş Veli Semp. Bil. İçinde) dipnot 2010.

Ebu'l Vefâ Menakıbnâmesi, haz. Dursun Gümüşoğlu Can 2006 Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye ... haz. İsmail. E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, TTK 1995;

Gilles Deleuze, İki Delilik Rejimi, Bağlam 2009.

Hacı Bektaş Veli Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden, haz. P. Ecevit, A. M. İrat, A. Yalçınkaya, dipnot 2010.

Irene Melikoff, Efsaneden Gerçeğe Hacıbektaş, Cumhuriyet

-Uyur İdik Uyardılar, Demos 2006.

İbni Bibi, el-Evamir'ül- Ala'iyye fi'l-umuri'l Alaiyye, çev. M. Öztürk, Klt. Bk. Yayını 1996; başka çalışmalar: Gençosman 1941, Yinanç [?]. İsmet Zeki Eyuboğlu, Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli, Özgür 1989. İslam Ansiklopedisi, DİB yayını; İslam Ansiklopedisi, MEB yayını. İsmail Özmen – Yunus Koçak, Hamdullah Çelebi'nin Savunması, KB. yayını 2007.

Mehmet Bayrak, Ortaçağ'dan Modern Çağa Alevilik, Özge 2004.
Mehmet Çoban, Vahdetiyle Cenabı Hakkın Mevcudu Ali Abanın Vücudu, 2008 (?)
Mertol Tulum, Tarihi Metin Ç alışmalarında Usul, Deniz yayınları 2000.
Michael Ende, Momo, Akvaryum y. 2005.
Nihat Çetinkaya, Kızılbaş Türkler, Kum Saati 2004.
Nilgün Çıblak, Şükür Abdal Evladına Bektaşi Tarikatından verilen İcazetname ve Ziyaretname Örnekleri, 1. Ulslarası HBV. Semp. Bil. içinde, HBV. And. Kül. Vkf. 2000.
Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Doz 2004.
Oruç Beğ Tarihi, haz. N. Öztürk, Çamlıca 2008.
Resul Ay, Anadolu'da Derviş ve Toplum, Kitapyayınevi 2008. Rıza Yıldırım, S. A. S. Vilayetnamesi, Tarih ve Toplum 6.
-S. A. S. Vilayetnamesi, 2007.
Richard C. Dietrich (haz.), Digenes Akrites, TVYY, 2009.
Sadeddin Nüzhet Ergun, Bektaşi Şairleri ve Nefesleri, Maarif Kitaphanesi 1944.
Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, Dede Korkut Oğuznameleri, YKY 2001.
Sencer Divitçioğlu, Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler, TİŞ -Meta Tarih, Egean Beyliks, Eren 2008.
Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, Simurg 2003.
-Bunalım, Uzlaşma ve Uzun Süreli Var Oluş, Çev. Cemal Çakır, H. B. Ar. Der. 2001, sayı 18.
Süreyya Su, Hurafeler ve Mitler, Halk İslamında Senkretizm, İletişim 2009.
Şevki Koca, Mürg-i Dil, Nazenin/Kültür 1999.
Ümit Kaftancıoğlu, Hakullah, Su 2003.
Veli Saltık, İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları, Kuloğlu Matbacılık 2004.
V. N. Voloşinov, Marksizm ve Dil Felsefesi, Ayrıntı 2001.
Yazıcızade Ali,Tevarih-i Âl-i Selçuk, haz Abdullah Bakır, Çamlıca 2009; F. İz, Eski Türk Edebiyatında Nesir, s. 510-538, Akçağ 1996.
Ziya Şakir, Mezhepler Tarihi ve Şah İsmail, Cevahir 2008.

KALECİK/AFŞAR TÜRKMENLERİNİN MİNİK TARİHİ İÇİN NOTLAR

"Baalik vermeyinen, yiitlik vurmayınan."

(Satı Kılıç Tekin)

Önce efsane vardı

İnsanlık bilgiyle birlikte doğmamış olacak. Bilgi binlerce yıl süren, sosyalbilimlerde, insanbilimlerde "tarihöncesi" denilen dönemlerin insanlarının kuşaktan kuşağa aktardıkları tecrübelerle birikmeye başladı. Tahmin edilebilir ki bu bilgiler önceleri gündelik yaşamın düzenlenmesiyle ilgili şeylerdi. Doğanın içinde yaşamını içsel yetileri ve sade bilinciyle sürdürmeye çalışan insan topluluklarının bilgileri. Antropolojideki insanların kökenlerine ilişkin tezlerde, iki cins varlıktan –primat- bahsedilir. Bunlardan biri günlerce açlığa, susuzluğa, yürümeye, sıcağa soğuğa karşı dayanıklıdır. Ama tek başına yaşamaya eğilimlidir[1].

[1] Bu konuda Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar adlı romanı okuyanları kederli hayallere itmektedir. Ben kederin bu kadar yaratıcı bir şey olduğunu Atay'dan öğrendim.

Tahmin edilir ki 1-2 on bin yılda nesilleri yok olur. İnsanların kökeninde ise birinci türe göre çok daha zayıf, dayanaksız, güçsüz, korkak bir tür vardır. Fakat topluluklar halinde yaşamaktadır. Bu tür sürü içgüdüsü/bilinciyle hayatta kalıp evrilerek insan topluluklarını oluştururlar.

İnsanın bilgisi bir birikimin parçasıdır. Bu birikimin oluşması binlerce yıllık bir süreçtir. Bu yüzden önceki bilgileri küçümsemek ve o bilgi yaratıcılarına aşağılayıcı bir nitelemeyle "ilkel/primitive" demek bilgiyi zerre kadar anlayamamaktır. Tarihini kesin olarak belirleyemediğimiz olgular 2010 yılında da "burunları büyük" mirasyedi torunlarca hala kullanılmaktadır. Kim ateşin yakılabilme kullanılma bilgisinin elektrikli fırın/ocağın kullanılma bilgisinden ya da ağaçtan yapılmış iki tekerli araba bilgisinin günümüz otomobillerinin bilgisinden önemsiz olduğunu ileri sürebilir? Olsa olsa ilksel bilgiler ve günümüzdeki bilgiler bir sürecin oluşturduğu bir teşt mayalı hamurdur.

İnsan çok farklı yollarla bilgiye ulaşmıştır. Bu yollar farklı yaklaşımlar, farklı bilgi alanları yaratmıştır. Bu alanlardan biri de efsanelerdir. Batı dillerinde "mit" ile karşılanan bu bilgi türü insanlığın bir bilme/bilgi kaynağıdır. Efsanenin Hakikat karşısında geçerliliği bilimsel bilginin geçerliliği kadar vardır. Bilgi türleri arasında bir altlık üstlük kurmak ise 17. yy.dan günümüze gelen insanlığın bir "çocukluk hastalığı" olsa gerektir. Biliyoruz ki Homeros'un İlyada'sındaki –MÖ. 500- "efsane" bilgileri kullanıp Truva'yı 19. yy.ın sonlarına doğru yağmalayan Schlieman'lar ilksel bilgi alanlarının yaygın olarak geçerliliğine inanan ve bunu kendi çıkarları için kullanan insanlardı.[1] Felsefede bütün felsefe birikiminin Eflatun'a düşülmüş bir dipnot olduğuna inananların sayısı az değildir. Öyleyse bilginin ilkselliği geçmodernliği değildir sorun; sorun niteliktir -arete?-.

[1] Bu konuda P. Feyerabend, I. Lakatos'un çalışmaları zihin açıcıdır.

İnsanlar karnını doyurmak, barınmak, yaşamını sürdürmek kadar nerden geldiğini, kimlerden, nasıl oluştuğunu topluluklar içinde düşünmüş ve buna cevap aramış görünüyor. Kuşaktan kuşağa anlatılan insan topluluklarının her birine ait yaratılış efsanelerinin çokluğu bu büyük merakın, insanları soğuğa karşı çare aramaktan daha çok yorduğunu, uğraştırdığını gösteriyor. Çünkü bir efsanenin oluşumu/oluşturulması uzun zamanları ve insan topluluklarının topluca eylemini gerektirir. Bu eylemler kişi bilincinde, topluluk bilinci yaratılıp bellekte saklama ve devretme araçlarını gerektirir.

Sonra yazı ve devlet ortaya çıkar. Yani eşitlikçi insan toplulukları farklılaşıp azınlığın çoğunluğu boyunduruk altına almasının araçları olan yazı ya da kayıt altına alma, sürekli silahlı güç, yönetici sınıf. Ama bu süreç dünyanın bütün toplumlarında/topluluklarında eşit/aynı olarak, aynı zamanda yaşanmış değildir.

Sosyalbilimlerde bir gelenek tarihi yazıyla başlatır. Bazı bilimadamları ise tarihin bu üç araç ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasıyla başlayacağını ileri sürer. Nereden bakarsak bakalım yazıyı, orduyu, yöneticileri/devleti tanımadan bu baskı araçlarını kullanan toplumlarca eritilmiş/dağıtılmış binlerce toplum vardır. Günümüz geçmodern toplumun öncesi de şimdisi de kan revandır. Ve unutturulan topluluklar/halklar, gelenekler, inançlar, diller ... yaşatılanlardan kat be kat fazladır.

Oğuz Destanı

Bu destanda Oğuzlar iki ana ile bir atadan türemişlerdir. Destanın belirgin birinci bezeği –motif- Türk halklarının türeyiş destanlarında rastlanmayan "insandan türeyiş" bezeğidir. Bu üzerinde düşünülmesi gereken bir farktır. Göktürkler kurtana ve savaşta yaralanmış, bir halktan artakalmış bir erkekten; Kırgızlar bazı destanlarda kartaldan, bazılarında inekten; Moğollar bir kö-

pekten, bazı destanlarda erkek bir kurdun bir Moğol kadınıyla çiftleşmesinden türemiştir. Oğuz destanında dünyanın başlangıcı hakkında bir bilgi yoktur.[1]

Önce Kara Han vardır. Bir oğlu olur. Ona Oğuz adını vururlar. Oğuz büyür. Müslüman olur. Kara Han bu yüzden onu öldürmeye yeltenir. Oğuz babasını öldürür ve kurtulur. Oğuz bir vakitte av avlamaya gider. Bu sırada bir şimşek çakar. Yere bir nur bulutu düşer. Oğuz'un gözleri ışıktan kamaşır önce. Sonra o nur demetinin içinden çıkan sarı saçlı, gök gözlü kadın kamaştırır Oğuz'un gözlerini. Oğuz'la Işık Ana bir olurlar. Üç oğulları olur. İlkine Gün, ortancaya Ay, küçüğe Yıldız adını vururlar.

Günlerden bir gün Oğuz yine av avlamaya kuş kuşlamaya gider. Bir gölün kenarında soluklanırken yine gökten bir yıldırım düşer. Gölün kıyısına yakın bir adacıkta bulunan bir ulu ağaç tutuşur. Oğuz adacığa gider. Tutuşan ağacın kovuğunda dünya güzeli bir kadın vardır. Bakışırlar. Bir olurlar. Oğuz'la Ağaç Ana'dan üç oğul olur. İlkine Gök, ortancaya Dağ, küçüğe Deniz adını vururlar.

Yıllar geçer küçükler büyür, büyükler ölmelik olur. Oğuz yaşlılığında Nur ile Ağaç Kadın'dan olan oğullarını toplar. Onları sakladığı bir şeyleri bulmaları için Doğu'ya ve Batı'ya gönderir. Kardeşler günlerce dolaşırlar. Doğu'ya gidenler kırık bir yay, Batı'ya gidenler üç ok bulurlar. Birbirlerinden habersiz iki kümedeki kardeşler "olsa olsa agamızın bizi aramaya gönderdiği bu olsa gerek" diye aralarında söyleşip dönerler.

Oğuz, Nur Anaoğullarına Bozok/Bozuk adını verip onların beglerbegliğini Gün Han'a verir. Ağaç Anaoğullarına ise Üçok adını vurup onları da büyük oğlu Gün'e bağlar.

---

[1] Destanın yazmaları, farkları üzerine birkaç notu "Türkmenlerin 10.. yy.daki dinleri üzerine notlar (Sulucakarahöyük Gazetesi, 1 Şubat 2010-12 Şubat 2010)'da bulunabilir. Bak. 4. Deneme.

İşte Oğuzlar bu anaatalardan türerler.[1] Gün Han'ın Kayı, Bayat, Alkaivli, Karaivli adlı oğulları olur. Onlardan türeyenler boy boy ayrılıp topluluklar oluşturur. Renkleri aktır. Ay Han'ın Yazır, Yasır, Dodurga, Döğer oğullarının toplulukları da başka bir yurda konar. Ay Han'ın rengi yaşıl/yeşildir. Yıldızoğulları Afşar, Kızık/Kizik, Begdili/Bigdilli, Garkın/Kargındır. Yıldız'dan türeyenler al/kırmızı renkle diğerlerinden ayrılırlar. Yıldız kutsal olan anaata yurdu bekçisidir. Küçük oğul[2] olması nedeniyle emanetler ona bırakılmıştır.

Ağaç Ana'nın çocukları ve boyları şöyledir: Gök Hanoğulları: Bayındır, Beçene/Peçenek, Çavuldur/Çavundur, Çepni/Çetmi. Renkleri gök/mavi. Dağ Hanoğulları: Salur, Eymir/Eymür, Alayuntlu, Üreğir/Yüregir. Renkleri sarı. Denizoğulları: İğdir/Igdır, Bügdüz, Ava, Kınık. Renkleri Kara.

Bu 24 boyun kendilerine has damgaları vardır. Bazı yazarlar tarafından bu boylara ait ilan edilen ongun/totem kuşlar sorunu ise tartışmalıdır.

Sorun şudur: binlerce yılda oluşmuş, komşu halkların destanlarından, ilişkide olunan halkların destanlarından etkilenip katmanlaşmış bir efsane/mit/söylence ne kadarıyla Hakikati (Büyük "H" ile yazdım) anlatmaktadır? İslamcıtürkçülerin yöntemleriyle genelleme, farkı ve farklılıkları yok ederek Hakikatı tek renge indirgemiyor mu? Türkmenlerin değişik yönlerden Rum diyarına gelişlerinde bu efsanesel yapıları bulanlar Hakikatın neresindeler? Evet, efsaneler bir bilgi kaynağı ve insanlığın bir bilme biçimidir.Tıpkı bilimsel bilgi gibi. Fakat efsane eşittir Hakikat diyemeyiz; herhangi bir bilim (hele sosyalbilimler) özdeştir Hakikat diyemeyeceğimiz gibi.

---

[1] Bu bölümü kendi dilimce Kaşgarlı Mahmud, Reşideddin, Ebul Gazi Bahadır Han, Uygurca Oguz Han Destanı, Yazıcıoğlu Ali'den özetledim.

[2] Türkmenler'in Soykütüğü, E. G. Bahadırhan'da büyük oğula bırakılır.

Dede Korkut Oğuznameleri

Türkmenler hakkında kendilerine "uygun" ve ayrıntılı bilgiler Oğuznamelerde yer alır. Belge tarihçiliği, yazının ve devlet aygıtlarının tarihi olup yöneten ve zulmedenlerin yazdıkları tarih olduğundan tebaaların bakışı ve durumları es geçilmiştir. Bu nedenle madunların/ alttakilerin tarihinin oluşturulması hakseverlerin boynunun borcudur.

Oğuznamelerin en eski bilinen yazılı nüshaları Dresden ve Vatikan kitaplıklarındadır. Ayrıca İlhanlıların veziri Raşideddin'in, bugünkü Özbeklerin atalarından Bahadır Han'ın ve 2. Murad'ın yazıcılarından Ali'nin tevarih/vaka/kroniklerinde Oğuzlardan bahseden bölümler vardır.[1]

Dede Korkut Oğuznameleri ise efsaneden halk hikayeciliğine geçiş yerinde yazıya geçirilmiştir. Oğuznameler zaman ve yer açısından çokkatmanlıdır. Hazar çevresinden Gürcüstan'a, Doğu Anadolu'dan Trabzon'a kadar birçok bölgede Türkmenlerin gündelik ve tarihsel hikayelerini Türkmen dili/Oğuzcayla anlatır.

Dede Korkut üzerine 1800'lü yıllardan beri birçok bilgin çalışmıştır. İlk çalışma H. F. von Diez'in (1751-1817) Dresden yazması üzerinedir. Yazmada 12 boy/hikaye vardır. Türkiye'de ilk çalışma 1934'te Kilisli Muallim Rifat -soyadı kanunundan sonra Bilge- tarafından yapılmıştır. E. Rossi'nin 1950'de Vatikan nüshasını tanıtmasıyla çalışmalar hız kazanır. Vatikan nüshasında 6 hikaye vardır.[2]

---

[1] Bu kaynaklara bugün kolayca ulaşılabilir. Faruk Sümer'in Oğuzlar adlı çalışması bu kaynakları yer yer değerlendirir.

[2] Hikayeler yüzeysel ve kolay bir okuma açısından A. Binyazar 1996, Yapı Kredi Yayınları'ndan; derin bir okuma için Semih Tezcan – Hendrik Boeschoten;YKY. 2001'den yapılabilir. Bu alanda 40'ın üzerinde çalışma vardır. -Çoğu O.Ş. Gökyay'dan bahsedilmeden alınmış görünüyor.-

Bu hikayelerin üzerinde bu kadar takılmamın nedeni Türkmenlerin kendilerinin yaratıp anlattıkları -ama yazı sahibi başkalarının yazıya geçirdikleri; bu bir dolayım ve kırılmadır-, kendi dünyaları hakkında hikayeler oluşudur. Hikayelerde 900'lü yıllardan 1300'lü yıllara kadar Türkmenlerin dilleri, dinleri, gelenekleri, dünya görüşleri ... yer almaktadır.[1]

Tadımlık Dede Korkut Hikaye Parçası: İran Azerbaycanından Bulud Karaçorlu Sehend[2]

[Qazan Xan'ın evinin yağmalanması[3]]

(...) Qarşına çıxdı bir su./-Haq didarı görüp bu./Xaberleşir su ilen,/Neler soruşur ondan:

-Çınqım, çınqım kayalardan çıxan su,/Şaqqıldayıp derelerden axan su./Ağır ağır qayaları xırladan,/Denizlerde gemileri oynadan,/Şahbaz atlar, boz aygırlar içen su./Qızıl deve üzerinden kéçen su./Sahilleri ağca qoyun yatağı,/Çemenleri boğaların otlağı./Ayşe'nin Fatma'nın mekneti,/İmam Hasan, İmam Hüseyn

---

[1] Afşar'da son yıllarda Satı Kılıç Tekin -yiğit namıyla anılır:Basırı: gören, bilen, basiretli anlamında Arapça bir sözcük- Baa Böörek (Dresden nüshasında Bay Büre Beg oglı Bamsı Beyrek, Vatikan'da Bamsı Baryik) hikayesini 2008 yılında hala anlatıyordu. Yine Hatice Soykök Öztürk ile kızı Elif Öztürk Ateş 1970'lere kadar değişik Dede Korkut hikayeleri anlatırlardı. Bu anlatıcılar Afşar için bir istisna değildi. Bütün kadınların çocuklarına ve torunlarına anlattıkları bu hikayeleri kaydetmediğimiz için Afşarlılar anaatalarına karşı eksiklidirler. Bir de güzel anlatma bahsi var ki girip de acılarımızı depreştirmeyelim.

[2] Bu metin yayınlanmasına rağmen pek bilinmez. Ama günümüzde İran'da konuşulan Oğuzca açısından önemlidir. Dedem Qorqud'un Dilinden/ Sazımın Sözü II, TDK 2002; s. 452.

[3] Q=Arapça yazıdaki "kaf", X= "hı", é= Türkmencedeki kapalı "e": "i" ile "e" arası bir sestir. Farsça yazılı bu metinde "Ğ" harfi olmamasına rağmen, yayını hazırlayan D. Yıldırım Farsça yazıdaki "kef'leri çoğu yerde günümüz "Türkçesindeki" "ğ" ile karşılamıştır.

hasreti,/ Èl, obamdan xaberin var, de mene,/Qara başım qurban olsun, su sene!

Su néce xaber vérsin?/Ne söylesin, ne désin? (...)

Afşarların/Türkmenlerin minik genel tarihi

Oğuzların bilinen en eski yurtları 800'lü yıllarda ve sonraları Peçenek Türkleri, Kıpçak Türkleri, Hazar Türkleri, Slav boyları, Bağdat Halifelerine bağlı Samanoğulları, Karahanlılar tarafından saldırıya uğradı. Savaşlar 1000'li yılların başına kadar sürdü. Göçebe Oğuzlar kendi boybirliklerinde bulunmayan düzenli ordulara karşı yıllarca direndiler.

Savaşlar Samanoğullarının, Karahanlıların, Hazarların devletçi yapılarına karşı tam bir el/yurt korumasına dönüştü. Peçenekler gibi devletsiz boybirliklerine karşı savaşmak kolaydı. Ama devletli yapılarla baş etmenin tek yolu görünüyordu; devlet kurmak. Bu ise Oğuzların toplumsal yapılarına uygun değildi. Onların eşitlikçi, özgür ve yatay örgütlü toplumları bir devlet yaratamazdı. Geriye boybirliğinin dağılması ve göç etme kalıyordu.

Bu döneme ilişkin kaynak sayılacak Oğuzlarla ilgili doğrudan bir belge yoktur. Çünkü onlar sözlü bir kültür içinde eşitlikçi/yatay bir toplum idiler. Onlar hakkındaki farklı bilgi kırıntıları düşmanları tarafından kayda geçirildi. Bilinen ilk kaynak Oğuzların kuzeyindeki Bulgar Türklerine giden Müslüman misyonerlerin heyetinde yer alan İbni Fadlan'ın Bağdat'a dönüşünde halifeye sunduğu seyahatnamedir (921 yılı).

Öyle görünüyor ki toplumsal düzenin dış zorlamalarla bozulması üzerine boybirliğinden ilk büyük parça olarak Kınıklar ayrıldı. Kınıkların izine Arap ve Hazar kaynaklarında rastlanmaktadır. Hem de onların paralı askerleri olarak. Hatta Selçuk'un babası Dukak'ın Hazar ordusunda subaşılık/askeri komutanlık yaptığına ilişkin kayıt vardır. Benim görüşüm, Kınıkların "düş-

kün" sayılmaları üzerine Hazar devletine sığınıp Oğuzlara düşmanlık güttüğü üzerinedir. Bu olgu, Oğuz boybirliği içindeki işleyiş tarafından olanak içinde verilidir. Yoksa birlikten bir boyun Hazar'a katılımını açıklayacak bir nedeni bilmemiz gerekir. Ayrıca Arapça kaynaklar Selçuk ve boyunun Hazar'dan da kaçmak zorunda kaldıkları bir yüksek görevlinin tokatlanması sonrasında kaçış öyküsü anlatmaktadır. Bu olaylar 1000 yıllarının başındadır. Selçuklular üç yüz[1] savaşçısıyla Seyhun'un orta akarlarına (Cend şehri yakınlarına) gelip orada yurtlanmak için açıkça Karahanlı beylerinin dinlerine –İslam- girerler.[2]

Oğuzların Hazar çevresindeki yurtlarından başka boy ya da boy parçalarının ayrılmış olduğuna ilişkin Slav, Bizans, Latin kaynaklarında haberlere rastlanmaktadır. Bu göçebeler de Karadeniz'in kuzeyinden, Moldavya, Bulgaristan, Trakya vb. Bizans topraklarına girip orada askerlik yapan parçalar olmalı.

Yine de anakitle Oğuzeli'ndedir. Onların bozulan düzenlerini sadece tahmin edebiliyoruz. Oğuz parçalarına bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, İran'ın doğusunda –Horasan- rastlanılmaktadır. Bunlara ilişkin haberler yine Gazneli, Harezm, Karahanlı devletlerinin çekişmelerinde görülmektedir. Her devlet onları kendi uyrukları yapmak, ordularına katmak isteyecektir.

1040 yılında Selçukluların Gaznelilerle sürtüşmelerinde dağınık Oğuz boy parçaları ki Horasan'ın doğusunda ve Balhan dağları -Hazar denizinin Güney/G.doğusu- civarında Selçuklulara yardım etmişlerdir. Bu yıllarda Selçuklular Gaznelilerden devraldıkları "devlet kabuğunu" çabucak eski Gazneli acem yönetici

---

[1] Bu rakam yaklaşık olarak okunmalı. Her çadırdan bir savaşçı hesabıyla Kınıkların yaklaşık 1500 kişi olduklarını söyleyebiliriz.

[2] Kınıkların ya da Selçukluların daha önce de Hazar yöneticilerinin dinine/Museviliğe girdiklerine ilişkin hayli kanıt vardır. Selçuk'un oğullarının İbrani kökenli adları anlamlıdır: İsrail, Mikail, Yunus, Musa...

sınıfından kişilerle doldurarak ellerindeki savaşçı göçebelerle devletleşmeye başladılar. Devlet olmak, tanınmak o koşullarda Bağdat Abbasilerinin onayından geçiyordu. Tuğrul ve Çağrı beyler de kukla halifelerden bu onayı kolayca aldılar. Çünkü gıcırdayan Abbasi tahtı bir koruyucu bekliyordu uzun zamandır.

1040 sonrası Arapça kaynaklar hep Selçukluları yazar. Selçuklular susamış Abbasilere içecekleri suyu sunmuştur. Ama kaynaklar Oğuzların anakitlesinden zerre bahsetmez. 1050'li yıllarda Abbasilerle Bizans'ın arasındaki yurtlar -Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu...- sanki kimsenin denetiminde olmayan topraklardır. Selçukluların gidişatından memnun olmayan boy parçaları, Azerbaycan, İran üzerinden gelen diğer Oğuz/Türkmenlerle Doğu Anadolu dediğimiz yaylaklarda at yortup davar otlatmaktadır. Oğuzlar Arapça kaynaklar tarafından artık Türkmen olarak anılmaktadır. Bilindiği gibi Urfa'dan Malatya'ya uzanan bir çizginin belli kesimleri Abbasilerin adı var kendi yok idaresi altındadır. Bizans'ın ise eski topraklarını sahiplenecek takati yoktur. Bizans, Batısındaki dertlerle uğraşmaktadır.

Şunu ileri sürebilecek dayanak noktalarına sahibiz ki, anayurtta kalan boy parçaları ağırlıklı olarak Üçok parçalarıydı. Çünkü bugünkü Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'da Salurlara, Çavundur/Çavuldurlara, Yazırlara rastlanmaktadır. Türkmenistan Yomutları hakkında ayrıntılı bilgim yok. Türkmenistan'daki Teke Türkmenleri'nin Safevi döneminde oralarda yaşadıkları düşünülebilir.

Göçenler ise boybirliği yapılarıyla değil parçalanmış ve yeni geçici birlikler oluşturmuş Türkmenlerdi. 15-16-17. yy.da Anadolu ve Suriye'de bulunan birlikler şöyle idi ki, efsane ile gerçeğin ne kadar birbiriyle ilişkili olduğu üzerine fikir verebilir. Tabii ki bu yapılar devlet ya da devletçi yapılar tarafından zorlanmış, bozulmuş yapılardı. Kendiliğinden oluşmuş değildi. Güneyde Halep Türkmenleri, Şam Türkmenleri, Bozulus (Akkoyunlu Beyliği artıkları), Yeni İl, Ankara Yörükleri, Danişmendli,

Dulkadirli Türkmenleri, Ulu Yörükler, Rumeli Yörükleri, Karaman Türkmenleri...

Konumuz açısından bu yapıların önemi içlerinde Afşar parçalarının yer alışıdır. Yani ne Afşarlar ne de başka bir boyu saf haliyle bir arada bulamayız. Ama yine de eski akrabalık ilişkilerini bu yapılarda kısmen bulabiliriz. Bu yapılar vergi verdikleri sultan, bey, vezirlere göre de şekillendirilmişti. İslamcıtürkçü tarihçilerin "Türklerin Kuzey Suriye, Kuzey Irak'ta efsanenin belirttiği birlik/boy yapılarına göre örgütlendikleri"ne ilişkin herhangi bir kaynak yoktur. Hatta hızını alamayan tarihçilerin aynı yapıların dağılmadan Anadolu'ya geldiği tezi dayanaksızdır. Sadece bir neden bile buna izin vermez: İran Selçuklu Devleti.

Rum Diyarına gelen Türkmenlerin İran Selçuklularıyla sadece bir ilgisi vardır. Onların düşmanlarıdırlar. Yukarıda bahsettiğim cümle Kınıkların devletli beylerine karşı gelen Selçukoğullarını da kapsamaktadır. İslamtürkçülerin Rum'a göçen Türkmenleri İran Selçuklularının ve Abbasilerin " sınır korucusu" olarak oralara yerleştirdikleri/gönderdikleri tezleri, Türkmen başıbozukluğunu, başınabuyrukluğunu, özgürlükçülüğünü anlayamamayla muzdariptir. 1071'de İran Selçuklularının Sultanı Alp Arslan Fatimilerin üzerine Abbasiler adına yürürken Bizans ordusunun Doğuya Abbasi topraklarına yöneldiği haberiyle Şiilik düşmanlığını Bağdat Sünni Halifesini kurtarmak adına bir süreliğine kesip Malazgirt'te gelmiştir. Orada Bizans ordusundaki Peçenek, Oğuz, Kıpçak komutan ve askerlerinin saf değiştirmesiyle Bizans ordusunu yenmiştir. Bu savaş gerileyen, takati kalmayan iki devletin savaşıdır: Bizans ile Abbasiler. "Anadolu"nun bir kapısı var idiyse bu kapı 1050'li yıllardan beri Türkmenlere zaten açıktır. Devletli kaynaklarda olduğu kadar Türkmenlerin kendi sözlü anlatımlarında, o dönemin destanları Danişmendname ile sayısız Battalname nüshaları bu dönemi çok güzel anlatmaktadır. Alp Arslan ve veziri Nizam'ül Mülk İran'daki başbelaları başıbozuk Türkmenler ve Batıni İsmaililerle uğraşmak için tekrar İran'a dönmüştür.

Alp Arslan'ın son seferi ise Ceyhun boylarınadır. Bir hançerli saldırıda öldürülmüştür.

Rum diyarının o zamanlarki mührü tarihin Danişmendliler dediği yeni boylarbirliğindedir. Günümüzden geriye bakıldığında Bozok boylarının ağırlıklı olduğu eşitlikçi, dayanışmacı, Rumlara, Ermenilere, Gürcülere, Araplara, Kürtlere "72 kavme bir gözüyle bakan" boylarbirliğidir Danişmendliler. Bugünkü Sivas, Malatya, Tokat, Amasya yöreleri onların yurtlarıdır.

Aynı yıllarda sonradan Rum Selçuklularının kurucularının ataları olan Kutalmışoğlu Süleyman Bey ise İznik'e yerleşerek Bizans'a hizmet etmektedir. İran'daki akrabalarına –Selçuklu beyleri- küskün ve gidişatlarından şikayetçidir. Onlar sünniliğe hizmet ettikçe Süleyman Bey de Şii/Nizari Fatımilere yanaşır. Hatta Tarsus'u aldığında Suriye Fatimilerinden Şii kadılar ister.

Yıldızoğullarından Begdili, Afşar, Kizik/Kızık ile Garkın boy parçalarının ilk büyük kitleler olarak yerleşim yeri Kuzey Suriye ile Azerbaycan üzerinden gelerek Divriği, İmranlı, Zara, Hafik; Hekimhan, Arguvan, Arapkir, Kangal coğrafyasıdır. Yıldızoğlu Afşar yeni yurtta ocak bekleyendir. Kızılırmak adı (Rumca –Grekçe Alys'tir) Aladağlar gibi Yıldızoğulları tarafından vurulmuştur. Yeşilırmak ise Gökhanoğullarının yurtlarına Aladağlardan çıkarak akar. [1]

[1] Bu konuda ünvanı prof. olmadığı için Umar Oflaz'ın çalışmaları pek dikkat çekmemiştir. Bazı eleştiriler saklı kalmak kaydıyla çalışma Faruk Sümer Hoca'nın Oğuzlar'ındaki ağlatan sayfaların devamıdır. Umar'a göre de Türkmenlerin Rum'a getirdikleri dinleri bugün "alevilik" dediğimiz dindir. Bu coğrafyayla ilgili Hamza Aksüt'ün de "Anadolu Aleviğinin Sosyal ve Coğrafi Kökenleri -2002-" adlı bir çalışması vardır. Benim ekleyeceğim tek şey bugün erimiş olan olan alevilik, Hazarçevresinin birikiminin Rum'da devletlerin baskılarına rağmen yerli özgürlükçü dinlerden olan Grogeryenliğin heretik mezhebi Paulisyenizm vb. ile Batıni Müslümanlığın birçok bezeğiyle zenginleşmiştir. İşte bu yurttan dolayı Danişmendlilerin Divriği başta olmak üzere anlatılan coğrafyası Babalılığın, Bektaşiliğin, Kı-

Rum Selçukluları devletlerini kurar kurmaz Türkmenlerle uğraşmışlardır. En büyük kırım 1240 yılında Dede Garkın halifesi Baba İlyas'ı kurtarmaya giden Babalıların Pir İlyas'ın "göğe at sürmesi" üzerine Konya'ya doğru yürümesi nedeniyle Kırşehri'nin Seyfe gölü yakınlarında (Malya Ovası) paralı Frenk, Gürcü ve Kürt askerleriyle destekli Rum Selçuklu ordusu tarafından 6 bin kadın, erkek, çocuk ve koyunların ve sığırların ve atların kırımı Süryani, Ermeni, Bizans vb. kaynaklara geçer. Hacı Bektaş, A. Tekin'e göre savaştan kurtulup Sulucakarahöyük'e sığınmıştır. Baba İlyas'ın 4. kuşaktan torunu Elvan Çelebi'ye göre Hacı Bektaş, Baba İlyas'ın halifelerinden biridir. (Elvan Çelebi 1360 –Ocak-Erünsal 1995-.)

Rum Selçuklularının Moğolların Batıya doğru yayılması üzerine Rum'a göçen Afşarlardan büyük bir kolu bugünkü Karaman, Ermenek, İçel taraflarında yerleştirilmiş olduklarını görüyoruz. Karaman Afşarlarının buraya 1220'li yıllarda geldikleri kabul ediliyor. Bu Afşarlar çevredeki diğer boylarla birleşerek (Atçeken, Turgud, Bayburd, Bulgar, Varsak...) 1250'lerden itibaren Moğol/İlhanlılara karşı kesintisiz 1308'e kadar savaşmışlardır. Karamanoğulları adıyla anılan bu birlik kurucuları daha önceleri Azerbaycan taraflarında görülmüşlerdir. Kurucu atalarını Nuri Sofi (Nuru Sofu) Baba İlyas'ın müridi olup beyliği oğlu Karaman'a bırakmıştır. Karamanlıları anlatan vakanameler hep Osmanlı bakışıyla anlatılmıştır. Kendilerini anlattıkları Ahmed Şikari'nin Karamanname adlı bir tarihleri vardır. Bu tarihteki olaylar Osmanlı tevarihleriyle çelişir. Devletin maaşlı tarihçileri Şikari'yi küçümserler. Tarafsız olduğunu iddia eden bir tarihçi bile, *"burada, yazar, bir Türk devletini değil, Karamanoğullarını ve onlara uyduluk eden birtakım aşiretleri tarihine konu yapar; örne-*

---

zılbaşlığın ve yakın geçmişin aleviliğinin yoğunluk anlamında merkezi olmuştur. Sivas topraklarındaki topluluklar onlarca kez kırıma uğratılmış, yakılmıştır.

ğin, bu eserde Türk sözü, toplumu adlandırma anlamında hiç kullanılmamıştır."[1] demektedir.

Karamanlılar 1300'lere gelinirken Rum'da en büyük güç olmalarına rağmen devletleşecek bir bozulma göstermeyip Osmanlılar'la 1480'lerin sonuna kadar durmadan savaşmışlardır. 2. Beyazıd'a karşı Sultan Cem'i destekleyen güçlerin içinde Padişah Leşkerine karşı kamu leşkeri olduklarını göstermek için kızıl börk giyerek Bursa'ya girmişlerdir. *"Sosyal yaşayışlarının gereği yüzünden şehir, kasaba ve köyün yerleşik topluluklarına yabancı kalmış bulunan yaylacı göçebe Türkmenlere dayanan Karamanoğulları'nın... devletin temel düzeni yönünden göçebe geleneğine saplanıp kaldığı için, ...* ***Anadolu'nun Türklüğe dayanan toplum kavramını dagöremediği için,*** *aşiret tutumlu bir politika güderek Osmanlı topraklarına girdiğinde, Memlüklerin, hatta Hristiyan devletlerin işbirliklerini bile elde etmeye yeltenmekten geri durmamakta idi."* demekte Akdağ.[2]

---

[1] Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İkt. ve İçt. Tarihi, c.2, s.15. Akdağ'ı kızdıran "Türk"ün devlet ve halk adıyla geçmemesi. Ama Karamanlar Türk değil ki! Onlar kendilerine Türkmen derlerdi. Zaten Akdağ da bunu "uyduluk eden aşiretler"le dolaylı itiraf ediyor. Osmanlı'ya uydu olsalar bunu tarihçiler fark edemez zaten. Çocukluğumda Afşar'da "Türk" diye Sünni köylülere derdik. Biz karamanlılar gibi Türkmendik. Aslında bu adlandırma hiç kabul görmese de mezhep dışında etnik/kavimsel bir yön taşır. Örneğin 1918'de yazan devletin İskan İşleri yüksek görevlisi H. Adem, ***"Türkmenlerin % 80'inden fazlası Kızılbaştır."*** der. (H. Adem, Anadolu'da Türkmenler, s. 56.) Bu da bugünkü dinsel eritmeyi/erimeyi birazcık da olsa gösteren bir vurgudur.

[2] A.g.e. s.96. koyulaştırmalar benim. Sanki Osmanlı ordusunda vezirler, beylerbeyi olanlar, yeniçeriler "zamanın Türk"ü imiş gibi. Sonra Osmanlı ordusunun içindeki Sırp, Bulgar, Romen, Rum, Karadağlı birlikler yokmuş gibi... " Anadolu'nun Türklüğe dayanan toplum kavramını da göremediği için" belirlemesi o yıllar için zerre uygun

Osmanlının Karamanı, Selçuklunun Danişmendine benzer kabaca. Temelde iki ayrı dünyabakışı, dünyaanlayışı yatmaktadır. Yatay örgütlü toplumlar ile dikey örgütlü sınıflı toplumlar.[1] Esas sorun da budur. Habil Adem'in 1910'larda yaptığına inandığım şu gözlemi Türkmen eşitlikçiliğin bazı kaynaklarını gösteriyor. *"Aşiretlerde bir nevi hukuk-i esasiye karşısında hukuk-i idarenin mevcut olduğunu... bu hukuk-i idarenin tekrar aşiret arasında müsavat esasını kabul ediyor... aşiret dahilinde taksim-i amali mucib olmuş ve bu suretle zümre faaliyeti meselesini meydana çıkarmıştır."*[2]

Karaman coğrafyasının ilginçliklerinden biri de oradaki Hristiyan Türkmenlerdir. Ne acı ki bu Grekçe alfabe ile Türkmence yazan topluluk 1923 sonrası zorunlu olarak Yunanistan'a göçürülmüştür. Sebep? Onlar Hristiyan. Yunanistanlı politikacı Karamanlis'in o soydan geldiği söylenir.

Afşar boy parçaları hakkında kısa bilgiler

Değinildiği gibi belirgin olarak 920'lerden sonra düzenleri bozulan, 1045-1246 arası boylarbirliği dağılıp dirlikleri kalmayan Oğuzlar başta Anadolu'yu yurt tutmuşlardır. Bu topluluklar koyun besleyerek geçimlerini sürdürüyorlardı. Bunun için de göçebe bir yaşam sürmek zorundaydılar. Hayvancılığa dayanan geçimlik yaşam üretimi onları yaylak/yazlak kışlak arasında dolaşmak zorunda bırakıyordu. Bu hareketli yaşam kültürlerini de oluşturmuş; onları kıtlık kıranda yağma ve kovguna yöneltmiştir. Onlara karşı şehirli uygarlıkların almadıkları tedbir kalmamış, ribatlar,

---

değil. Bu Türklük 1930'larda yaratılan uygulanan bir ideoloji politika. Aslında "Türklüğü" aşağılamadan yazan bir kaynak yok o zamanlarda. Akdağ'ın tek doğrusu: "yaylacı göçebe Türkmenler"i.

[1] Bu toplumlarla ilgili fantastik iki çalışma P. Clastre; Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu ile Deleuze-Guattari; Kapitalizm ve Şizofreni'dir.

[2] Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, H. Adem, s. 125.

sınır kaleleri onları durdurmak için kurulmuştur. Oğuzlar bütün göçebeler gibi sıkıştıkları her durumda göçü yola dizmişlerdir.

Anadolu, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan topraklarında Türkmen boy artıklarından 1000'li yıllarla 1100'lü yıllarda tarihçilerin beylikler dediği yeni örgütlenmelerden bazıları şunlardır. Artukoğulları, Saltukoğulları, Mengücekler, Danişmendliler, Ahlatşahlar, Rum Selçukluları. Bu birlikler zamanla Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar arasında erimişlerdir. Bu dönemi anlamak Türkmenleri anlamanın anahtarıdır.

Aynı çoklu birlikler 1277'de Karamanoğlu'nun Konya tahtına 2. İzzeddin'in oğlu Siyavuş'u kısa bir süreliğine oturtmasıyla başlayan dönemde yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır. 1300'lü yıllarda İlhanlı sonrası Anadolu'sunda 15'ten fazla beylik vardır. Karamanoğulları, Germiyanoğulları, Çobanoğulları-Çandarlılar-İsfendiyar, Hamit, Eşref, Menteş, Aydın, İzmir, Teke, İnançoğulları, Osmanoğulları, Eretna, Kadı Burhaneddin beylikleri, Dulkadiroğulları, Karasioğulları...

Ayrıca Doğu Anadolu coğrafyasını ve bugünkü İran, Irak, Azerbaycan'ı kaplayan devletleşme yolunda nüfuslarının çoğu göçebe olan Akkoyunlu, Karakoyunlu ve 1500'lü yılların başında devletleşen Safeviler. Bunların hepsi halk –etni/budun- olarak Türkmenlerin çoğunlukta olduğu topluluklar çevresinde oluşmuştur.

Bu birliklerden geriye kalanların çoğunda Afşar boy parçaları vardır. Karamanlılar'ın yanısıra, Danişmendlilerde, Dulkadirlilerde, Akkoyunlu artığı Bozulus Türkmenlerinde, 1400'lerin Halep ve Şam Türkmenleri içinde Afşarlar yer alır. Safevilerin kurucu boyları içinde de Afşarlar önemlidir.

Afşarları kendi tarihsizliklerinde devletlerin kaynaklarına göre izlemek bizi gerçeklerden uzaklaştırır. Çünkü bir parça (oymak, oba; cemaat, mukata...) 20-30 yıl sonra başka bir coğrafyada kaynaklarda boy göstermektedir. Bunu çözmenin olanağı yoktur.

Kalecik Afşarları ile ilgili doğrudan bir atıf var mı bilmiyorum. Osmanlıların kendilerinden önceki devletler gibi göçebeleri de-

netleme yollarına yüzyıllarca kafa yorduğu kaynaklara şöyle bir bakışla bile görülebiliyor. Göçebeleri yerleştirip ehilleştirmek için 1600'lerin sonundan bütün 1700'lü, 1800'lü yıllar boyunca uğraşan yönetimler ancak zamanın değişmesiyle muratlarına kavuştular. Böylece onlara ait koca bir dünyanın güzellikleri de yavaş yavaş yok oldu, unutuldu. Onlarca kaynakta bir hayalet gibi dolaşan, örenlere viranlara zorla yerleştirilen; Kıbrıs, Rakka, Rumeli ve Mora'ya sürgüne gönderilen gölgeler halkından Afşarların göründüğü kaynakların kıyaslaması beni şu kanıya vardırdı. Kalecik Afşarları, Dulkadiroğulları beyliğinde/ birliğinde İmanlu Afşarı diye çağrılan tayfa/boyun bir cemaati olmalıydılar. 1800'lü yıllarda Bozok yaylasında yaylayıp kışları da Kızılırmak bucaklarında kışlayarak göçebe bir yaşam sürdürüyorlardı. Direnebildikleri kadar zamaneye ve devlete karşı direnip en son onlar zamana ve yönetimlere boyun eğip kışlaklarına yerleşmeye razı oldular. Bu kanıya Afşar inanç ve geleneklerini Dulkadirli Türkmenlerininin bilinen diğer tayfalarının gelenekleriyle kıyaslayarak vardım. Ayrıca konuşulan ağız, isim benzerlikleri, yer adları, mevkii adları, bağlı olunan dede ocakları ve boy akrabalıklarının izleri bu kanıyı güçlendiriyor.

Antropolojik/etnolojik açıdan evlilik bağları, gelenekler, giysiler, mutfak, ev çadır eşyaları... şimdiye kadar sadece Dulkadirli Türkmenleri içinde yer alan Kavurgalı topluluğu ile kız alıp vermeler, Kalecik Afşarlarının nereye bağlı olduğuna ilişkin kuvvetli bir delildir. Günümüz yerleşimlerindeki mekansal bağlar da bu ilişkiyi gösteriyor. Adana, Maraş yöresinde Kavurgalı adlı yerleşimlerin yanıbaşında bir Afşar köyüne sıklıkla rastlanılması rastlantı olabilir mi? Örneğin Kozan yöresi toplulukları içinde Avşar ile Kavurgalı; Kadirli yöresinde Karamanlu [Afşar] ile Kavurgalı, Yozgat merkez Kavurgalı'nın yanında Recepli [Afşar] dikkat çekmektedir. Bu bölgeler de Dulkadirliden geride kalan tayfa ve cemaatların yerleştikleri coğrafyadır. Maraş, Elbistan bölgesi belki de Bozok'tan sonra yerleşilen 2. kalabalık bölgedir. Dulkadirlilerin 1360'lardan başlayan Kuzey, Kuzeybatı hareketlerinde hep Dingek Keskini, Kı-

rıkkale, Sulakyurt, Delice, Sungurlu, Yozgat ile Sivas'ın Batı bölgesini görebiliyoruz. Hatta bugün Kırşehir'in Kuzey/ Kuzeydoğu/ Kuzeybatısı Dulkadirli İnlimurat, Dulkadirli Karaaisa, Dulkadirli Karşıyaka, Dulkadirli Yarımkale... gibi kasaba ve köylerle dolu.

Timurlenk'ten [1403] sonra, Çorum, Yozgat coğrafyasındaki Tatar ve bazı Uygur Türkü topluluklarının Timur tarafından götürülmesiyle Bozok yaylaları boşalmıştır. Bu alanı bugünkü Çankırı İli'nin bazı kısımları da dahil Dulkadirli toplulukları doldurulmuştur. Bilindiği gibi Çiçekdağı ile Bozok yaylaları -bugün Yozgat, Çorum, Kırşehir'in bazı parçaları- Dulkadirlilerin yaylaklarıydı. Ayrıca Sivasın güneyindeki yaylalara da başka bir kol içinde -Yeniil Türkmenleri- giden Dulkadirliler vardı. Esasında bu bölgeye Bozok ismi de bu Türkmenler tarafından vurulmuştur. 16. yy. başlarında Dulkadirlilerin buraları yoğun olarak yurt tutmalarından dolayı buralara Bozok denilmiştir. Keskin civarında Kavurgalı adlı yerleşimlerin yanısıra, adı Kavurgalı olmayan ama Kavurgalı tayfası artığı cemaatlerin kurduğu köyler bulunuyor. Kavurgalılılar da Afşarlar gibi süreç içinde farklı mezhepleri, inançları seçmişlerdir. Delice yöresi Afşar köyleri, Yedibucak Afşarları -Kayseri/Sarıoğlan köyleri-, Çamardı/Niğde, Zara, Divriği,Sungurlu Afşarları, Hekimhan Deliler Afşarları, Aksaray Gülağaç Akmezar Afşarları gibi topluluklar Alevidirler.[1]

[1] Sarıoğlan Kayseri'nin Kuzeyinde yer alır. Bilindiği gibi yönetimsel bölmeler pek anlamlı değil. Esas olarak coğrafyasal ilişki ve kopukluk –sıra dağlar, ırmaklar, ovalar...- önemli. Sarıoğlan bu açıdan Doğu Bozok yaylası. Şunu anlatmaya çalışıyorum: Kıyıkavurgalı Kırıkkale/Sulakyurt'a bağlı. Afşar Ankara'ya... Ama daha Sulakyurt aşağı ve yukarı Şamlu ile Konur köycükleri iken Kavurgalı Kalecik'e bağlıydı. Kırıkkale Kıruklu obasının köyü iken Kalecik'e bağlıydı. En önemlisi Kavurgalı'yı Afşar'dan ayıran Kızılırmak'tır. 100 m. eninde bir akarsu... 1955-1965 arasında Kızılgedik'ten çıkan kara eşeklilerin bacaklarını sallaya sallaya Salı bazarına –Kalecik- gidişlerini hatırlıyorum: Kavurgalılar; Afşar'ın kız aldığı kayın/dayı obası.

Birazcık da Dulkadirliler

Tarih deyince alıştırıldık ki ya beyleri/S beylikleri ya da devletleri sadece kendileri gibi örgütlerle savaşları çekişmeleriyle anlatan yazı sanıyoruz. Oysa toplumsal tarih bu değil. Siyasi tarihi de içine alan bir dal, bir bütün. Diyelim ki Dulkadirliler; acaba kaç Türkmen obası, oymağı, boyu kendisini bu beyliğe ait hissetti? Güdük bir siyasal tarih bile bu beyliğin boyunduruğundaki toplulukların bu siyasal kuruluşa karşı onlarca kez savaştıklarını gösteriyor. Hem kim ister ki sürülerinden elde ettikleriyle geçinemezken bir asalak beylik yapısına yılda 3-5 kez yaylak, kışlak, yatak, savaş katkısı, asker, zorunlu çalışma görevi vergisi... vermeyi! Topluluğun Uyruk olma durumu bununla da bitmez tabii.

Dulkadirli yönetimi Memluk, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Osmanlı yönetimleri arasında kaldığı için beylikteki Türkmenler bu aradalığın sonucu bol çekişmeli tarihten (yaklaşık 170 yıl; 14. yy. ortalarından 16. yy. ilk çeyreğine kadar) çok acı çekmişlerdir. İlgilenenlerin bildiği gibi Mısır Memluklarının bugünkü Anadolu'da toprakları vardı. Adana'nın Gülek Boğazı'na kadar olan yerler, Güneydoğu Anadolu ve zaman zaman Binboğaları da içine alan bir yönde Kayseri'nin bir kısmı, Elbistan'dan Malatya'ya doğru olan topraklar gelgitlerle Memluklulara aitti. Dulkadirli beyliği onların komşuları olarak zaman zaman bir "altyönetim" gibiydiler. Osmanlılar buralara başlangıçta dokunamadılar. Birinci neden düşman Akkoyunluların karşısında direnen bir güçtü Dulkadirli. Bu yüzden onlarla kız alıp verdi Osmanlı sultanları. İkinci neden onlar üzerine bir saldırı Memluk ordularının birçok kez geldiği gibi bu yörelere gelip hesap sorması olgusunu doğuruyordu. Bunu 1. Selim sonunda çok şeyi "hallettiği" gibi 1516'da halletti. Tabii ki eski Dulkadir beyleri bölge sancak ve kazalarında yeni Osmanlı yöneticisi oldular.

Dulkadirliler en çok Akkoyunlu ve Safavilerle didiştiler. Ortak düşmana karşı yanlarında destekçi olarak hep Osmanlı ile Karakoyunlu beylerinin askeri güçlerini buldular. Osmanlılar Dulkadirlilerin yakın topraklarına gelemedikleri zamanlarda ise, Karaman ve Akkoyunlular başdüşmanlarıydı Dulkadirlilerin. Osmanlıların başları ne zaman Alevi Türkmenlerle belaya girdiyse, Dulkadirli beyleri alevileri kıran güçlerin içinde yer aldı. Hatta Hacıbektaş postunda oturan Kalender Çelebinin iki yıla yakın süren Osmanlıya başkaldırısında önce Kalender'in yanındayken onu terk edip Nurhak dağlarında kalleşlikle Pir Kalender Çelebi'nin başını kesen gene Dulkadirli beyleridir (1527-28). Ne garip! Aynı Dulkadir beyleri Türkmen tebaalarından zorla aldıkları vergilerle Hacıbektaş Tekkesi'nde Balım Türbesi'ni yaptırdılar. Çünkü kendi tebaaları olan Alevi Türkmen ve Kürtlerin gönüllerini yatıştırma eylemi ihmal edilemezdi. Beyleri içinde Hacıbektaş ocağına tutkun görünmeyi sürdüren örnekler bol görünüyor. Tarihlerinde Osmanlıya gizliden yaklaştıkları, bağlanmaya çalıştıkları dönemlerde Memluk güçleriyle bir olup Dulkadirliye karşı savaş kuran Afşarlar ile diğer Türkmen tayfalarının kayıtları da bulunuyor. Yani Dulkadirli beyliğinin boyunduruğunda olmak onları gönülden desteklemek anlamına hiç gelmiyor. Aslında Türkmenler, Afşarlar Osmanlılardan çektiklerini hiçbir devletten beylikten çekmemişlerdir. Afşar olup da Osmanlıya kargış etmeyen var'mola!

Dulkadirli beylerinin oturakları Kars-ı Zulkadiriyye -bugün Kadirli/Adana- ve Abilistan -bugün Elbistan/Maraş- idi. Coğrafya olarak Alevi Afşar adlı ve adı Afşar olmayan Alevi Afşarların yoğun olarak oturduğu/oturtulduğu yerler buradadır.[1] Buradaki

[1] Bak Süleyman Çiltaş'ın Binboğalı Kökçüler adlı romanı ve diğer çalışmaları; Mehmet Bayrak'ın Anti-toroslarda Alevi Kürtler çalışması (bu çalışma buradaki Türkmenleri de toptan Kürtleştirdiği için, oradaki Kürtleri "Türk" gören İslamcıtürkçülerin çalışmalarını okur gibi karşılaştırmalı ve eleştirel okunmalıdır).

Afşarlar Receplü Afşarlarıyla karıştırılmamalıdır. Sis -Küçük Ermenistan'ın başşehriydi; bugün Kozan/Adana- Afşarları da Binboğa Afşarları gibi Dulkadirli İmanlu Afşarlarıyla akrabadır.

Azıcık da 1530 tahrirlerinde[1] Dulkadirli tayfalarından haber yazalım.[2] Tamirlü -bence Temirlü=Demirlü-, Gündeşlü, Anamaslu -Karacalu-, Dokuz, Küreciyan, Bertiz, Cerid, Peçenek, Kavurgalı, Alcı, Döngelelü, Küşne, Eymir, Çimelü, Kızıllu, Alibeylü -bu tayfadan cemaat parçaları Kalecik/Alibeyli'ye ve çevresine yerleştiler-, Demrek, Çağırgan. Aynı yıl kayıtlı Dulkadirli cemaatlerinin sayısı 757 idi. (Yaklaşık 100 nüfus ya da 20 ocak ile çarptığımızda 800 bin civarında bir nüfus o yıllarda hiç de az değil. Türkiye Rumeli dahil 1927'de 13 milyondan biraz fazla.) Vergi hanesi ise 21. 733. (Vergi hanesini 5 ile çarptığımızda nüfus 105 bini geçiyor...) Bozok bölgesi Dulkadirli kabileleri isimleri de şöyle: Kızılkocalu, Selmanlu, Ağçalu, Çiçeklü, Eymir, Gündeşlü, Küşne, Avşar, Kızıllu, Zakirlü, Mesudlu, Ağcakoyunlu, Kavurgalu, Demircilü, Şam Bayadı, Söklen, Hisarbeylü. Kalanlar Kadirli, Elbistan, Maraş taraflarına yerleştiler. Kadirli büyük grupları: Zakirlü, Kavurgalu, Karıkışlalu, Karamanlu, Demircilü, Selmanlu, Çobanlu, Hatablu, Mesudlu, Keçelik, Kemallu. Bunların 1530'daki tahrirlerde 8000 vergi nüfusu vardı. (Yaklaşık 40-50. 000 nüfus.)

Bazı Afşar tayfa/boy ve cemaat parçaları

Bozulusun bir parçası/Tabanlu -Haymana, Bala- içinde: Gün(-düz)lü, Kutbeglü, İnallu, Avşar cemaati, Karaavşar cemaati, Şereflü, Receplü.

---

[1] İ. Şahin, Konar-Göçerler, s.77.

[2] Taife, kendisine bağlı çeşitli cemaatlerden oluşuyordu. Fakat daha sonraki yıllarda bu tayfalar dağılıp geriye cemaatler kaldı. Kavurgalı da bir cemaatler toplamıydı.

Danişmendli içinde: Gündeşlü, Gün(d)üzlü, Köpeklü, Bekdik –Bekdiklerden önemli bir topluluk da Ereğli'de yerleşik-, Çöplü, Şereflü.

Dulkadirli içinde -bu halk Bayat, Avşar ile Beydili obalarından oluşmuştur-: Dulkadirli oymağı, Kutbeglü, Gündüzlü, Köpeklü, İmanlu, Bidil Avşarı -bu Beydil olabilir. Ama Bidil Avşarı kayıtlı-, Pekmezlü, Çöplü, Sökmenlü, Karamanlu, Afşarlu Karamanlusu, Sarızlı Tüccarlısu -?-, Receplü. Yeniil -Sivas'ın Güneyinde Halep, Dulkadirli maatlarıyla 16.yy. ortalarında bir yönetim birimi oluşturuldu;17. yy.ın ortasında dağıtıldı: 1548-1653- Türkmenleri içinde: Gündüzlü, Afşar Türkmeni, Pusucalu, Çöplü, Karagündüzlü, Taif(i) Afşarı, Afşarlu Karamanlusu, Aganlı Afşarı.

Halep Türkmenleri içinde: Köpeklü, Gündüzlü, İnallu, İmanlu, Receplü –yeğin olarak Sarız, Pınarbaşı, Pazarören çevresine oturtulan topluluklara 17. Yüzyılın ortalarında Katip Çelebi (öl. 1657) Şii göndermesi yapıyor-, Bahrilü, Karaavşarlu, Genceli Avşarı.

Receplü –Kayseri- Avşarları: Torun, Çepnü[1], İmam Fakıhlu, Süleymanlu, Sarı Seydili, Sofular, Saruhanlu, Budaklu, Peraken-

[1] Bazı Receplüler bugün Alevi Afşarlığı kabul edemiyorlar. "Afşarlığımız Türklüğümüzün hüccetidir," diyorlar. Sanki alevi olmak insanı Türkmenliğe zorla sokuyor. Evet ya, alevilik Türkmenliğe ait önemli bir hüccet... Katip Çelebi bayağı eskidi, 1948'de Yağşıhanlı Halil Akkuzulu şu Avşar Beyleri Türküsünü söylüyor: "(...) Goçunun daana da çıhaydım heman / Yavru gara guşun avcısı temam / Ellerin yaylıya göşdüğü zeman / Bas gıratım nazlı yare yetelim.// İmam Hüseyin oldu perişan / Şu fani dünyaya dikti bir nişan / İmancalığa binip Haybere düşen / Tangrının aslanı yetişmedi mi.//" (Caferoğlu 1995: 213.) Buradaki Çepnü cemaatinin yakın zamana kadar alevi olması yüksek ihtimal. Zaten yöredeki Çepni beldesinde oturan bir kesim Türkmen Alevisi. Ayrıca Receplinin Sofular, Kargınlı Afşarı –Bünyan'da bazı köylerde bunlardan ocaklar var- topluluğundan ocaklar Hanefiliğin ibadetlerini izlemiyor. Çepnilerden Trabzon Çepnileri dahil alevi köklü olmadıklarını söyleyen beri gelsin!

deyi Maraş, Kargınlu Avşarı -Bunlar Kargın olmalı; efsanenin yapıları Bidil, Kargınlu, Kizik Afşarı'nda kendini gösteriyor-[1].

Maraş Türkmenleri: Gündeşlü, İmanlu, Küçükimanlu, Pekmezlü, Faydalı, Akkuzulu. Bunlardan bir parça da bugünkü Kalecik/Akkuzulu köyünde kalan Şehsuvarzade (Dulkadirli beyi) Ahmed Bey'in çiftliğine yerleştiler. 1730'da başka yere iskan emri geldi. Gitmediler ki, 2000 yılında Kalecik adliyesinde tarla tapuları için dava açmışlardı... Yine Alibeylü cemaati de bu yıllarda Kalecik'e yerleşmiş olmalı.

İçil Türkmeni: Karaavşarlu, Genceli Avşarı. Kalecik Afşarları'nın minik tarihi

Osmanlı yönetimi Kırım Savaşı (1856) sonrası o zamana kadar görülmemiş bir yerleştirme (iskan) siyasetini uygulamaya başlar. Siyasetin kademeli olarak uygulanması kararlaştırılır. İlkönce devletin başına en çok bela açan bölgeler, sonra da bütün topraklardaki göçebeler yerleştirilecektir[2]. Alevi Türkmenler için ise yerleştirmede önemli ilke 1918'de yazan yıllardır iskan işlerinde üst düzey bir yönetici olan gizli polis Habil Adem'in ifade ettiği gibi *"Kızılbaşları, ufak kitleler halinde, Türk kitlelerine taksim etmek, [bak 121. Dipnot]* "tir.[3]

Bu ilke gereği Afşar oymağı parçaları "Türk" denilen Hanefi köylere 1860'ların sonlarında yerleştirilir. Afşarlar'ın Kalecik'te yerleştirildiği köyün eski adını –önemli de değil- şimdilik bilmiyoruz. Ama bu Kalecik kazasıyla ilgili mühimme, şerii sicilleri, tahrir, maliyeden müdevver vb. defterlerin bölümlerinde mutla-

---

[1] Bu cemaatin Bünyan köylerinde oturan parçaları da Hanefiliğe kayıtsız duruyor.

[2] Bak Cevdet Paşa, Tezakir.

[3] Anadolu'da Türkmenler. Dr. Fraylig, s. 360.

ka kayıtlıdır. Bu köyün bir Hanefi köyü olduğuna ilişkin birçok delil var. Birincisi Haydar Kocaer'in -Uruf'un eşi- evinin Batı yönünde eve 5 m. uzaklıkta taşla doldurulmuş battal olmuş bir su kuyusu var. Caminin Kuyu. Bu kuyuda su varken 1950'li yıllarda doğanların bir hayli su çekip evlerine taşıdıkları bilinir. İkincisi H. Cevri Arslangil'in Kalecik adlı çalışmasında Afşar'dan Babas'a (Dağdemir?) göç etmiş ailelerden bahsedilir. Ayrıca Afşarlı her 50 yaş civarında yaşayan insan bilir ki Gökçeviran'a giden aileler de var. Yine büyük ihtimalle Kızılbaşlar'a karışmamak için onların iskanı sonrası Kalecik'e giden ailelerin olduğunu biliyoruz (Gemalmazlar?). Örneğin "arpalık" dahil birkaç parça tarlayı Mahmut Ağa –Elibol- Kalecik'te oturan birinden satın almıştır. Bir de Omaroğulları sülalesi/soyu meselesi var ki, buna delil olsa gerek.[1]

İlk yerleşenler her Afşar köylüsünün bildiği gibi, 1936'da soyadı kanununa göre Tekin, Erkuş, Ünal, Çetin, Öztürk, Güngör, Kaya, Arslan ile Avcı -anasoyu Topallar- soyadlarını alan aileler-

[1] Bu yazıda kafatasçılık ya da mezhepçilik yapmıyoruz. İlk yerleşmecilik de oynamıyoruz. Soyluluk taslamayla ne bir Türkmenin ne de benim işim olabilir. Hakikati karınca kararınca ortaya çıkarmaya çalışıyoruz. Haydar Kocaer, ana tarafından Mamolara ve Ateş'lere de akraba olur. Eğer varsayım doğru ise, Omaroğlu Haydar –Kocaer'lerin soy kökü: Omar, Omar'ın oğlu, Omar'ın oğlu'nun oğlu- üç kuşak önceden Hanefi köklü. Haydar 1340/1924'lü olmalı. Omaroğlu yaklaşık 1900 ve Omar 1875/80 doğumlu olmalı. Omar ve ailesi sonradan Afşar olan köyde kaldılar. Çoğumuz gibi melezleştiler. Ne güzel eğer böyleyse. Öyleyse Afşarlar köye 1875 öncesinde geldiler. Neden? Çünkü Omar'ın köyde kalabilmesi için en azından Kızılbaş gelenlerle bir geçmişi paylaşıp onlardan hoşlanması gerekir. Başka bir neden de Kızılbaşlığa karışması için bu sevginin büyük olması gerekmez mi? Bu da çocukluk yaşantılarını gerektirir çoğunda. Yine de kurgumuz yanlış olabilir. Ama Omaroğlu'nun Haydar'a bir cevap bulmak Afşar'ı çözebilmek için bir önkoşul gibi duruyor. Ayrıca verilen tarihler yukarıdaki Cevdet Paşa siyasetleriyle de uyumlu görünüyor.

dir[1]. Bunlardan ilk dördüne "Garadepel gabilesi" denir ki bu yerel tarihimiz için önemlidir. Çünkü cemaatin diğer parçaları da aynı yıllarda Karatepe ve ırmak bucağında Sarıkızlı -bu köy hala alevi nüfuslu karma bir köy-, Faraşlı, belki de Koçubaba ile Kıyıkavurgalı'ya[2] yerleştirildiler. Yine Mahmudiye'nin Yeşilyurt, Eskişehir'in merkez ve değişik ilçelerine bağlanan Sarıkavak, Gökçeoğlu, Hoşmat –yeni: Yayıklı-, Topkaya, Harmandalı, Yahnikapan, Aşağı Çağlan, Yukarı Çağlan, Kayapınar, Sarısungur ve Karatepe köylerine de bazı parçalar daha önceki yıllarda yerleştirilmiş olmalı.

Bunu iyice anlamamız için Dulkadirli tayfa/boy/cemaat yapısını anlamak gerekiyor. Böylece İmanlu Afşarının bir ya da daha çok cemaati farklı zamanda iskan edilmiş olmalı. Bu cemaatin Afşara yerleştirilen 9 ocağını 5 ile çarptığımızda 45 kişilik bir topluluk elde ederiz ki bu da Osmanlı kayıtlarındaki son dönem

---

[1] Soyadlarının Afşar'da nasıl verildiği hakkında bilgim yok. Genelinde "bir devlet siyaseti olarak" üstten belirlendiğine ilişkin okumalarım var. Hatta Alevi Türkmenlerde tamamen zıt, yer yer aşalayıcı soyadlar oldukça yaygın. Bu konuda Naskali 2013 dışında bir çalışma yok. Bu çalışmada da sanki insanlar soyadlarını kendileri seçmişler gibi bir yaklaşım var. "Benim dedem Hüseyin Yarmacı'nın dedesi iriyarı, güçlü bir adammış. Kurtuluş Savaşı'nda bir düşmanın vücudunu bacaklarından tutarak ikiye ayırmış ve bu ünle Kurtuluş Savaşı gazisi olarak memleketine dönmüş. Bu sebeple sülalemize 'Yarmacı' soyadı verilmiş. (Yaprak Yarmacı, Bursa)" Naskali 2013: 17.) Bu açıklama belli ki gerçeklere aykırı. Ama Öztürk, Tekin, Erbay gibi soyadları sorunsal. Naskali "Soyadı Kanunu'nun çıktığı tarihte Mehmet, onlarla birlikte katliamdan kurtulan bir aileden yaşananları öğrenir ve soyadının Öztürk olmasını ister." gibi açıklamalara yer verir. (Naskali, Soyadı Hikayeleri, s. 86.) Türkmen bir soy öz Türk, Türkmen bir soy Karahanlıların Tigin'i ve er Bay oluyor. Daha da ilginci, Ateş soyadının 1916'da "kayıtlı" olduğunu gördüm!

[2] Kavurgalı bir tayfa/boy idi. örneğin Sis/Kozan Avşarlarından Köpeklü topluluğu Kavurgalı tayfasına bağlıydı.

cemaatlerinin nüfusuna aşağı yukarı denk düşer. Bir kanıt: "... *Danişmendlü Türkmenleri içindeki Çöplü Aşireti, Dulkadirli'den katılmış olmalı... 1582'de 15 hane vergi nüfusuna sahip...*" [1] 15x5=75. Beş altı kişi de vergidışı ise (tek kişiler, sakatlar, çok yaşlılar, seyitlik-şeriflik belgesi olanlar ya da gelen yazıcıyı seyit olduğuna inandıranlar...) eder 80 nüfus. Beş Aile de kaçıp saklanabildiyse eder 105 nüfus. Afşar'a yerleşenlerin yarısı da Kalecik Karatepe'de olmalı zaten (başta Gündoğdu sülalesi).

Öztürkler önce Afşar'a yerleştiler. Ateş'lerin evinin eski yerinde adını bildiğimiz yaklaşık 1865 doğumlu Cümük Sevran'ın evi vardı. Yine C. Sevran'ın iskanda verilmiş tarlaları vardı köyde. İhtimal ki C. Sevran 5-6 yaş civarında Afşarlı oldu. Yani Öztürklerin köye yerleşen 2. Kuşağı. Sevranlar (deveci demek; sabran olarak da söylenir) köye yerleştiklerinde ocak başkanı M. Ali (doğ.1840?) olmalı ki bu kişi Mehmet Ali Öztürk'ün –Mamo- dedesidir. Cümük Sevran 1920'lerde Kavurgalı'ya göçtü. Orada 1930'ların sonunda öldü. M. Ali 1946'da Afşar'a tekrar geldi. Türkmen geleneklerinde yaygın olarak ilk oğula baba adı, ilk kıza da ana adı vurulurdu. Afşar'da çıkardığım soykütüklerinde bunu yaygın olarak gördüm. Aklıma hemen düşenler: Mehmet Ağa: Mehmet Elibol, Abdullah: Abdullah Ateş, Hamza: Hamza Arslan, Yusuf: Yusuf Elibol, Yusuf: Yusuf Güngör, Veli: Veli Ünal, Bayındır: Bayındır Unat (daha onlarca yazılabilir)... Gelenek 1970 sonrası iyice bozuldu. Ad vurmanın temelinde de ad kaldırma/vurma kutsal yemeğinden dolayı "ruhun devri" inancının kalıntısı var sanıyorum.

Güngörlerin bilebildiğimiz dip dedeleri Yusuf Dede -Gurt Yusuf denildiğini duydum?-'nin babası -Ali?- ise cemaatin dedesi olmalı. Çünkü Alevi cemaatlerde çoğunda bir dede ocağı bulunurdu. Yusuf Dede gençken ölmüş olmalı. Çünkü Arap Dede "Deli Sultan'ın oğlu" olarak çağrılırdı. Osmanlı yönetimi dedeleri yok edemediği için mecburen dede sülalesi de bir yere iskan edildi. Dedeler cema-

[1] Gündüz, Danişmendli Türkmenleri, s.95.

atin en fedakar insanları olduklarından o yıllarda topluluk parçalarını yolda düşkün etmemek için kendi ocaklarını parçalayıp yeni yerleşim yerlerine dağıttıklarına ilişkin örneklere sahibiz.[1]

Çetinler, Erkuşların ana tarafından akrabaları. Çetinlerden köye ilk yerleşen Delioğlan'ın –Satılmış- babası olmalı ki yaklaşık 1875 doğumlu görünüyor.

Diğer ilk yerleşenler Gurugulak -Mustafa?- ile Çolak Ali'nin babası -Mustafa?- görünüyor. Bu insanlar da yaklaşık olarak 1860 doğumlu olmalılar. Yine Ünal'ların Haydar'ın babası Veli'nin lakabının Çürük olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü Haydar Ünal (1917 doğumlu olmalı. Nüfus kayıtlarında kesinlikle küçük yazılmıştır. Onun "Seferberlik çocuğuyum" dediğini hatırlıyorum) Çürüğünoğlu –Çürük kesinlikle Mehmet Kaa'nın oğlu Veli'nin lakabı- diye çağrılırdı. Çürükler yani bilebildiğimiz dipdede Mehmet Kaa[2] Gurugulakların baba tarafından kardeşi. Çürüklerin bilebildiğimiz dipana tarafı ise Cümük Sevran'lar.[3]

Kayaların dip dedeleri Muzoğlan'ın babası -Ali ya da Hasan?-. O da yaklaşık 1870 doğumlu olmalı.

---

1 Yaşanan çok acıklı hatta sakatlayıcı/travmatik bir olgudur. İnsanlar, topluluklar alıştıkları bir hayattan hiç bilmedikleri bir yaşamı öğrenip hayatlarını sürdürmeye zorlanmaktadırlar. Buna empati kurulamaz. Anlamak için yaşamak gerekir.

2 "Kah" Asım Efendi'ye göre "ah" vezninde bitki, saman anlamına gelir. Ancak bunun Türkmenlerde bey, ileri gelen anlamı var. Osmanlıca kethüda<kahya kelimesi de bir yöneticiliği işaret edip "kaa" kökünden türetilir. Yaşlılar Afşar'da torunlarıyla, onların yaşıtlarıyla söze kibar bir sesleniş olarak böyle başlarlardı. "Gel bakalım İmin Kaa!.."

3 Burada Türkmen evlilik şemasının (içevlilik=endogami?) işleyişini açık açık izleyebiliyoruz. Aynı soydan Haydar Ünal'ın babası Veli, Haydaroğlu Mustafa ile Haydaroğlu Ali Sevran'ların –Öztürk- kızlarıyla bir gelenek gereği evlenmiş olmalılar ki, o gelenek o yıllarda çoktan bozulmuş görünmesine rağmen.

Arslanlardan köye yerleşen dipdede –Haydar?- olmalı. Yaklaşık olarak Aşır 1918, Hamza 1895, Hamza'nın Babası -Haydar?- 1870 doğumlu olmalı.

Boysal/etnik olarak bu sülalelerin Afşarlığı açık görünüyor. Diğer sülaler ise yetersiz bilgiden dolayı Afşarlık açısından kolayca sınıflandırılamaz. Kılıçların ilk yerleşimi Çayoba Köyü. Afşar olma ihtimalleri hısımlıktan dolayı –Zülfükar Ağa'nın eşi Erkuşların kızı– çok yüksek. Tufanlar, Gülerler, Unatlar, Tezerler, Aykarlar, Acarlar Sarıkavaklı. Özkanlar, Gençoğlular, Bilgenler Yeşilyurtlu. Neden Mehmet Özkan (Deli Memed)'le Haydar Bilgen (Hayder Hoca)'nın kardeş olarak ayrı soyadları aldıkları bilinmiyor. Tamgüçler, Yılmazlar Çorum gelişli (yani daha önce bir yere yerleşmişler). Tahmin ederim ki Karataşlar da Sarıkavaklı[1]. Satılmış Karataş'ın Çorum/Sarımbey bağlantısı bacı tarafı –hısımlık- bağı olmalı (Alataşlar).

Geriye Sürücüler, Bayındıroğlu Mustafa Unat (Böbolar) ve Hüsük Unatlar (Küsten Mustafalar), Erbaylar, Çakırlar kalıyor. Bunlar akraba ve Sarıkavaklı.

Saltıklar için yeni bir paragraf. Bunlar ilkokulu bitirdiğim 1962 yılına kadar Erbay –Çalaplar, Cingarılar- ve Arıkan –Gülmezler- idiler. İsmail Erbay (Çalaplar) ile akrabalar. Afşar'a Sarıkavak'tan gelmiş olmalılar. Birinci kuşağın yaptığı evlilikler bunu gösteriyor. Bu sülale soykütüklerini Dersim'e çıkarıp Saltık soyadını aldılar. Veli Saltık'ın Alevi Ocakları adlı çalışmasındaki Sarı Saltık Ocağı'nın Kalecik Köyü ve diğer birimlerle ilgili şemasıyla bence pek ilişkileri yok. Çünkü Şema Afşar Saltıklarıyla isim ve doğum tarihi açısından benzerlik taşımıyor.Yine de Sarıkavak köyüne yerleşen Malatya, Dersim köklü olduklarını söyleyen aileler bulunduğunu belirterek Afşarlı Saltıklar ile Dersim bağının olanaklı olduğunu söyleyelim.

---

[1] Yeşilyurt'tan kaynak kişiler iki köy arasında yerleşme açısından bir hayli gelgit olduğunu belirttiler. Bu olgu doğruysa 1840'lardan itibaren bu toplulukların ve Afşarların –Karatepe/Eskişehir- yapısını açıklamak açısından önemli.

Elibollar ise bildiğim kadarıyla köye 1930'ların ortalarında geldiler. Mehmet (Ağa) Elibol 1960'ların başlarında öldü. Mahmut Ağa Elibol ise 1950'lerin ortalarına doğru ölmüş olmalı.

Orhanlar, Güneşler, Özerler, Uludağlar köye değişik zamanlarda göçtüler. Sırasıyla Sarıcalar, Taşlıköy, Çayoba, Sarıcalar; Afşar'dan önceki duraklarıydı.

Tamerler ve Tetiklerden kimse kalmadı. Daha önce de Deli Mehmet'lerin –Özkan- evlerine komşu oturan bir aile (lakapları Bekdeşler?) kimsesi kalmayarak yok oldu. Azıtepeler Ankara'ya ilk göçenlerden. Çorum/Boğazkale/Sarıçiçek bağlantıları var. Onların durumlarını ayrıntılı bilemiyorum.

Demirler Afşar'da eski olabilirler. Çünkü Ali Demir'in adı "Kürdün Kızı'nın Ali" çağrılırdı. "Kürdün Kızı" köye ne zaman geldi, kiminle geldi, bunları bilebilme şansımız yok. Onların akrabaları olan Memed Ağa/Süleyman/Müslüm Demir aileleri de Afşar'dan erken ayrılanlardan.

İmmi'nin Mehmet Güllü ise Hüseyin Avcı'lar gibi Hançılı göçmeni. Hançılılı Kalkan'ların yakın akrabası olan Mehmet Güllü de Şıko Özer, Hüseyin Avcı gibi içgüveyisi. Afşarlarda bu evlilik biçimi de işler idi. Erkek evladı olmayan ya da ocağın işlerine yetişebilecek yeterli erkek nüfusa sahip olmayan aileler içgüveyisi alırlardı. Fakat Satı Avcı'nın annesi Habba Ana ve eşi -Topalların Satılmış?- Afşarlı ve Afşar. Habba Ana'nın eşi genç yaşta (1930'lar?) ölmüş olmalı. Maalesef bende haklarında daha fazla bilgi yok.[1]

Geygel Sorunu

Afşarların bazı topluluklarına Geygel/Gegel derler. Bu cemaatler Mahmudiye, Isparta, Tokat, Nizip, Hacıbektaş, Alaca vb. yerlerde bulunuyor. Daha birçok yerde bu isimle anılan topluluklar olmalı.

[1] Unuttuğum bir ocak varsa bu bir kasıtla değil, zihinsel eksikliğim nedeniyledir. Peşinen özür dilerim.

Türklük ve Hacıbektaş Araştırma Merkezi Dergisi'nde bu konuda bir yazı yazan A. Aksüt, konuyu doyurucu bir biçimde derinleştiremiyor. Yine İ. Elibol'un şiirlerinin ve söyleşilerinin yer aldığı "Bir Ozan Bir Köy" adlı çalışmada "Afşarlara Geygel Afşarı" denildiği belirtiliyor. Elibol'un kavramı sorunu içeriyor. Ancak açıklıyamıyor. Elibol'un tanıklığı Afşar ile Geygel arasındaki bağı göstermesi açısından önemli. Bu bağ Afşarların topluluklarında, daha sonraki yerleşimlerinde Geygellerin varlığıyla görülüyor. Afşar Türkmeni içinde Abdal, Teber, Çiğil... parçalarıyla kurulan ortaklaşa yaşam Türkiye'nin birçok yöresinde bulunabilir. Aşağıda Kayseri Avşarlarıyla ilgili gizli dil tanıklığı bir Recepli Avşarından, Geygel dil örneklerini Caferoğlu'na yazdıran Dinar Afşarından bir kaynak. Bu da en azından Afşar ile Geygel çevresinin ortaklığını işaret ediyor.

Hacıbektaş'ın Engel köyü kendilerinin ve çevre köylerinin ifadelerine göre Geygel/Gegel. Burada da Geygeller "Teber" çağrışımlı kullanılıyor. Teber, Abdal'ın Hacıbektaş'taki adı. Bilindiği gibi Kırşehir Abdalları müzisyenleriyle ünlü. Muharrem Ertaş bir Abdal. Onun bozlakları her yönüyle Afşar ezgileri. Bir Abdal'ın Afşar bozlaklarını ve diğer Afşar havalarını bu derece derin olarak bilmesi ve çalıp söyleyebilmesi –eski yıllarda- ancak ortak bir yaşamla açıklanabilir. Yine Antep yöresi Barak havalarının derin icracıları Elbeyli ve Barak köylerinde yaşayan Abdallar. Yani ortak tarih ve yaşam ortak bir müzik kültürü ve beğenisi doğuruyor. Caferoğlu'nun 1940'lardaki derlemelerindeki Geygel diliyle Abdal dili[1] arasında birçok ortaklık bulunuyor.

Geygellerin Antep, Isparta ve Tokat yöresinde gizli bir dilleri var ki bunu yöre Türkmenleri anlamıyorlar. Bunun bazı ke-

[1] "Beş [Düzce]: otur; beşkas 'oturdu'. Cono [Düz.]: adam, insan. Çavo [Düz.]: erkek çocuğu. Dabı [Eskişehir]: beygir. Desle [Esk.]: satın al. Gönç [Esk.]: koyun. Naş [Esk.]:ver, al; 'bu dabı gerez yekeni naş': bu beygir iyidir, parayı ver al. Yeken [Esk.]: para. Şukar [Düz.]: güzel." (Caferoğlu 1951/1995: 213.)

limelerini ve cümlelerini çocukluğumuzun geçtiği 1955- 1960 arasında Afşarlılar da kullanıyordu. Çocukların yanlarında konuşulmayacak konular bu dille konuşulurdu. Yine Hançılılıların Tüney değirmeninde nöbet beklerken üçlü denilen iskambil oyununda Tüneylilere belli etmeden yardımlaştıkları ve belli etmeden onlara hakaret ettikleri bu dilin kalıntılarıyla olmalı.[1] Bu dile A. Caferoğlu'nun 1943'te yayınladığı çalışmalarında değiniliyor. "Şu karkavdan lülük beşmiş hanıye beş. Lomburdak kerliyor poytanın kaşında. Kerliyor astar naştır. Lülükler diklemesin. –Hükumetten bir amir gelmiş çadıra gir. Silah duruyor yatağın yanında. Al başka yere sakla. Amir [onu] tanımasın.-" (Caferoğlu1994:196.) Yine bu dilin Kayseri yöresi Avşarlarıyla ilişkisini sezmek için bir parça daha: *"Çava beş; yakıda taraka-beşdir; traka kavalarını astar beşdir. Yakıda su karker beşdir. –Ey efendi gel; ateşte kahve pişir getir; şeker, cezve ve fincanı al, getir. Ateşte kahveyi [güzelce] pişir getir.-"* (Caferoğlu, age. s.196) Kayseri yöresinde yine benzer durumda bu dilin işleyişi şöyledir: Bir eve gelen misafirler arasında konuşma: -*"Ula Ali gavse jurna avzın ama deli oğlana geşimiş."* (=Ev sahibi kahve getiriyor ama yemekten hiç haberi yok.) Ev sahibinin bu dili anladığını misafirler bilmiyor. Ev sahibi: -*"Gavse jurna da arzın, deli oğlana da arzın ama danaşlar yumağa gitti."* (=Ev sahibi kahve de yemek de verir ama kadınlar çamaşır yıkamaya gitti.)[2]

Tokat Geygelleriyle ilgili bahislerden birinde şunlar var. "... *Şah İbrahimileri diğer gruplardan ayıran özellikler 'erkan evliyası' inancı ve 'şahlama' da denilen 'tevhid' uygulamasıdır. Bölgede kendi-*

[1] A. H. Avcı'nın bu konuda güldürücü anlatıları var. Yine böyle bir oyunda Hançılılı seyircilerden biri Tüneylilere belli etmeden Memet Emmi'ye sorar: "-Emmii i! Sabaleyin cıbırını gıyıladıng mı?" Emmi karşı tarafın elinde koz olmadığını anlamıştır. "-Yo valla yienim, birezden gıyılarım."

[2] Anadolu Yollarında, T. Doğan Avşargil, s.127

lerine 'Geygel' de denilen Şah İbrahimiler Tokat merkez Çerdiğin köyünde, Zile... Çakırcalı ve Alibağı köyleri ile Güzelbeyli kasabasında, Turhal merkez ve Kızoğlu köyünde, Niksar Ormancık köyünde vb. bulunurlar."[1] Bahsedilen dinsel adlandırma ve uygulama[2] Afşar'da da bulunuyor. Ayrıca Alaca köylerinde de Geygeller var. Yine Kıyıkavurgalılara çevre köylüler (Yeşilli, Şarklı, Kıyıhalilinceli) Geygel derler ki bunu Kızılbaş anlamında kullanırlar. Ben bu anlama Abdal anlamını da katıyorum ki bu Türkmen değil anlamına geliyor. Geygel topluluk ismi sadece Alevi Avşarları gösterseydi Dinar Avşarları Hanefi olmalarına rağmen Geygellerin dillerini bilemezlerdi. Yine Kayseri yöresi Hanefi Recepli Avşarları da Geygellerden, onların dillerinden bahsederler. Bu iki örnek bile Geygelin bir topluluk ismi olduğunu gösterir. Abdallar bu konudaki yazında bir Türk boyu/oymağı sayılıyor. Aşiretleri İskan Defteri'ndeki *"Abdaloğlu'na tabi Karbendeli [Harmandalı; benim notum]... cemaatleri ...Kalecik ve Bozok sancağı ve Kırşehir, Keskin... dolaylarında ... Rakka'ya nakil ve göndermeleri için..."* (C. Türkay, Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s.687) kaydı konu açısından ilginç.

---

1 C.Üçer, Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, s. 195

2 Tevhit: Afşar'da "cem birleme". Şahlama da denilir. Cemde bu bölümde çoğunda üç deyiş okunur. Bunlardan biri ya da hepsi Hatayi'den olabilir. Kul Himmet'in bu deyişi de Afşar'da birlemede okunabilirdi. "Her sabah her seher ötüşür kuşlar/ Allah bir Muhammed Ali diyerek/ Bülbüller gül için figana başlar/ Allah bir Muhammed Ali diyerek//" (Ergun 1944: 183) Erkan Evliyası inancı ise, erkanlı topluluk olmalı. Yani pençeli değil (Penç-i Ali Aba'yı temsilen dedenin görümde talibin sırtına bir eliyle –beş parmak, Muhammed, Ali, Fatima, Hasan ile Hüseyin- vurması), erkanla/erkan değneğiyle vurması. Aynı anlamda bazı yörelerde de Peçeli (Fazlullah darında yere yan yatıp sarılan erler ve onların çıplak ayaklarını başörtüleriyle örten bacılar yerine dörtlünün bir çarşafla üstlerinin örtülmesi ve dedenin bir eliyle "Allah, Muhammed ya Ali"lemesi) kavramı kullanılıyor. Hamzalı ve bazı Çubuk köyleri Alevileri erkanı benimsemezler.

Harmandalı cemaati Abdallar tayfasına bağlı görünüyor. Harmandalı köylerinden biri de Sarıkavak ve Yeşilyurt arasında ve ikisine de yaklaşık 6 km. uzaklıkta. Köy alevi ailelerin oturduğu bir yerleşim. Bunun kadar önemli bir bilgi de ailelerin çoğunun Garip Musa Ocağına bağlı oluşu. Fakat parçalanarak yerleştirme siyasetleri sonrasında diğer ocakların talipleri bu ocağa girip ibadetlerine devam etmiş de olabilirler. Çünkü aynı köylerde Hıdır Abdallı talipler ve dedeler de bulunuyor.

Geygel, F. Sümer'e göre bir oymak adı. A. Rıza Yalkın'a göre Barak cemaatlerinde bulunan bir Abdal topluluğu. Rastladığım kaynaklarda konuyu daha derin işleyen Yusuf Ziya Yörükan. Yörükan kısaca Türkmenler arasına karışmış ve Türkmenleşmiş Çiğil Türklerine, Çigil=Kigil=Gigil=Gegel=Geygel adı verildiğini belirtiyor. Bilgilerini Sarıkavak merkezli olarak [1930'lar] delillendiriyor ki, bana da bu bulgular Afşar örneğinden hareketle uygun geliyor. Fakat Yörükan'ın satırları kaynak kişileri gibi çelişki dolu. *"Sünnilerin indinde 'Gegel' tabirinin Alevi manasına geldiğini; Tahtacıların Gegel kelimesini 'Türkmen değil' manasında kullandıklarını; ... Sarıkavak karyesinde ise Gegel'in büyük bir Türkmen uruğu olarak kabul edildiğini, Sarıkavak Gegel Ocaklısının doğrudan doğruya Hacıbektaş Çelebisiyle muhabere edebilecek salahiyette önemli bir kişi olarak kabul edildiğini; Gegel oymağının tümünün buraya bağlı olduğunu; bir kısım Harmandalı ve Abdal oymaklarının da buraya tabi bulunduğunu... Kiğil (Çiğil) veya Gegel tabirinin bir zamanlar Türkmen olmayan Türklere verilen umumi bir unvan iken, 'bu unvanın ehemmiyetine ve umumileşme istidadına binaen Anadolu'da bütün Alevilere alem olmaya başlamış' olduğuna işaret etmektedir."*[1] Burada belirtmeliyim ki Sarıkavak'ta iki dede ocağı olduğunu öğrendim. Garip Musa ve Hıdır Abdal. Bu ocaklar da Yörükan'ın tanımlamasına uymuyor. Anadolunun çoğu ocağı gibi bağımsız. Çelebilere bağlı ocaklar da zaten sonradan geliştirilen bir durum.

[1] Y. Z. Yörükan, Anadoluda Alevi Bektaşi Tahtacı Zümreleri, s. 398.

Fakat köyde yakın yöredeki Şüca Sultan'a –mürşit ocağı- bağlı bir ocak daha olabilir. Çünkü parçalanmadan dolayı ocak bağı gevşemiş olsa da bu köydeki bir dede ailesinin Çubuk, Şabanözü köylerinde talipleri bulunuyor. Bu da bize Çubuk, Çankırı yöresi alevilerinin bağlı oldukları bazı ocakları işaret ediyor. Bilindiği gibi bu yörenin ocakları Şüca Sultan Ocağını mürşit ocağı tanırlar. Hacı Turabi Ocağı –Mart köyü, Susuz köyü-, Şah Kalender Veli Ocağı–Sele köyü, Kargın köyü-, Hasan Dede Ocağı eliyle Şüca Sultan Ocağına bağlıdır. Bu bilgiler Yörükan'ın 1930'larda isim vermeden belirttiği bağı değişik bir biçimde gösterir.

Evet Karahanlıların kurucucusu Karluk, Çiğil, Tuksi ve Yağma boyları Türktürler. Bunlardan bir bölümü tarihin bir vaktinde Oğuzlara karıştılar. Bunun yüzünden Arapça kaynaklar Karluklara sürekli olarak Türkmen dediler. Ebul Gazi ile Yazıcıoğlu Ali'de de bu kaynaşmaya ilişkin bilgiler var. Ayrıca Anadolu'da birçok Çigil adlı yerleşim bulunuyor. Yer ve kişi adları da var: Ankara'da Çiğiltepe, Çiğil dağları (Şikari, Karaman Tarihi), Sarıkavak Çiğilleri (Yörükan), Asaf Çiğiltepe... (AST kurucu sanatçısı).

Bir de Tahtacı Türkmenlerinde Yolun dördüncü ve son evresine eren kişilere çiğildeş/çiğildaş ünvanı veriliyor. Çiğildaşlık üzerine faraziye üretmek çok çekici. Ama tanıdık bildik Tahtacılar böyle bir şeyi ne duyduk ne de gördük diyorlar. Elbet onların tanıklıkları kendilerinden önceki bir ya da iki kuşakla sınırlı. Bu kurumun Şah İsmail'in deyişlerinde yer alışı varlığına en büyük "hüccet".

Evet Geygeller alevi. Ama Türkmen değiller. Afşar'da Sarıkavak'tan gelen talipler Geygel görünüyor. Sarıkavak dedeleri[1] ise,

[1] Afşar'daki Güler, Tufan Dedeler aynı soydan. Burada Alevi Ocaklar açısından bir karmaşıklık çıkıyor. Şah İbrahimliler, Hasan Dedeliler, Kargın Dedeliler, Sarıkavak Dedeleri... Sanıyorum konuyu derinlikli araştırmalarla öğrendiğimizde bu karmaşa çözülecektir. Bu karmaşa Afşar'da Garip Musa Ocağı ile Hıdır Abdal Ocakları arasında da var. Elmapınar taliplerinden bazıları da Gani Abdallı ama Garip

Çubuk Kargın/Sarıkavak/Hasandede Ocağı zincirinin bir halkası ve Türkmenler. Yine Sarıkavaklı olup Elmapınar'a yerleşen Geygeller de var. Aşık Süleyman Koçak'ın hayatını anlatan lisans tezinde, S. Koçak Sarıkavak kökenli olduğunu söylüyor. Fiziksel tip, deri, saç ve göz rengi, boy, vb. antropolojik özellikler Koçakların, Buldukların, Cebellerin Türk'e ve Moğol'a benzer olduklarını gösteriyor ki bu biçim Unatlar ve Acarlar gibi diğer Geygellere de uyuyor.[1] Ayrıca Geygellerin Türkmencesi sanki bir ağız havasında. Türkmencede bulunmayan ad ve sıfatlar da kullanıyorlar. Türkmen çok pis kokuyor derken Geygeller "yiril yiril" kokuyor diyor. Böboların (Mustafa Unatlar) öküze, sığıra öd=(o/öd), "ilik"e yilik, "Übübük/ibibik kuşu"na übgü(/u)k, "hepsi-hepiciği-tümü" karşılığı "tükeli-dükeli", "alaca" renk karşılığı olarak "ak" dediklerini hatırlıyorum. Türkmenler bir işi doğru, güzel, iyi yap anlamında "doğrult" derken Geygeller "ongat" yap, "ongalt" der. Ongat aynı zamanda sağ el, sağ yön anlamında da kullanılır... İlginç bir buluşma ki herhangi bir açıklamasını yapamıyorum, Böbolar ve Küstenler neden Unat=(Ongat diye seslendirirlerdi) soyadını aldılar ya da bu soyadı onlara verildi?

Afşar'da Çince, Mançuca, Doğu Türkçesi, Moğolca Kelimeler(?)

Köyde bazı lakapların hangi dillerden geldiğini bulabilmek çok zor. Bunlar üzerine bazı tahminlerde bulunmak bile cesaret işi. Ancak Türkmence olmadıkları belli. Küçücük bir köyde farklı çevrelerden gelenlerin yerleşmesi Afşar'da konuşulan dile de yansımış olmalı. Bu kelimelerden bazılarının Geygeller yoluyla Türkmenceye ödünçlendiğini düşünebiliriz. Bunun delillendirilmesi

---

Musalı ve Hıdır Abdallı dedelere görülüyorlar... Alivilikte bir ocağın talibini başka bir ocaktan dede göremezdi.

[1] Hakikat'ın parçalarının izindeyim. Ayrıca saf kan herhangi bir ırk aramıyorum. Melezlik bana daha cazibeli ve gerçek geliyor. Beni titretecek damarlardaki soylu kana hiçbir zaman inanamadım.

alan çalışmasıyla yapılabilir. İşte bazı kelimeler. Heşi (:bir kadın lakabı<ha chih?: sülün, Çince), Çiçi (:iki ayrı kuşaktan iki akraba kadının lakabı<ch'i Ch'ih: ördek, Çince. Çiçi: itmek, dürtmek, Moğolca), Tonga (:bir erkek lakabı<Tonga: kaplan, Doğu Türkçesi), Hubu (:bir kadın adı< Çince? Hubuy: buruşuk, katlı<Moğol), Dudu (:bir kadın lakabı<dudu: yabani güvercin, Mançuca. Aynı kelime papağan<Farsça), Ceno (:kadın lakabı<?), Dedo (:bir erkek lakabı<?), Civdiri (:kadın lkb.< ?), Ebbili (:bir erkek lkb.< ?), Çöllo[1] (:kadın lkb< ch'u-lo- hou: bir erkek adı, Çince), Böbo (:erkek lkb.<?), İmmi (:kadın adı, <Doğu Türkçesi?), İmmihan (:kadın adı, İmihan da olabilir <Doğu Türkçesi?) ve Neslihan, Hanne, Hanneli (buradaki eklerin "ile" anlamında fakat Türkmencede bennen, küreknen, yünnen, paraynan biçiminde kullanılması olasıdır)... Ayrıca Hançılı adı (Kanglı ile ilgili görünüyor) ve Hançılı'dan Hannılar=Hanlılar soyu oldukça ilginç ve anlamlı.

Unutulan Bazı Yolgardaşları

1.Telli Baa (Tamgüç)||Mamo (M. Ali Öztürk], 2. Alle Tamgüç||Sülo Gençoğlu, 3. Abidin Kılıç||Abidin Elibol, 4. Zeynel Güler||Arap (Ahmet) Güngör, 5. Mehmet Erkuş||İbiş Tekin, 6. Haydar Çetin|| Mustafa Unat (Küsten), 7. Kazım Elibol||Haydar Saltık, 8. İbrahim Tekin||Alişen Erkuş, 9. Haydar Ünal||Ali Erkuş, 10. Aşır Arslan||Veli Tekin, 11. Satılmış Ateş|| Mustafa Unat[2],

[1] Bu lakap Türkiye'de oldukça yaygın. Benim bildiğim örnekler Afşarlardan. Bu türküdeki de Recepli Afşarı bir erkek isyancı. "(...) Garşıdan çıhınca Yozğat gorhardı/ Olanca möhreze ayağa gahardı/ Çöllo martinini çifte tahardı/ Allahın aslanı sen misin Çöllo//" (Caferoğlu 1995: 132)

[2] Bir ilginçlik de bu. Ateş'in ilk yolgardaşı Kavurgalılı Ahmet. Böbo'nun (Böbong) ilk yolgardaşı Sarıkavak'ta yaşıyordu. Ne Ateş'in ne de Böbo'nun görülmemesi ve düşkün olmaları gerekiyor. Ama

12. Ahmet Orhan ||İsmail Elibol, 13. Satılmış Karataş|| Hasan Acar(?), 14. Abbas Kılıç||M. Ali Yılmaz, 15. Hasan Kaya||Mehmet Güllü, 16. Hüseyin Elibol (Gara)||Mustafa Elibol, 17. Ali Kaya|| Mustafa Erkuş, 18. Halil Kaya||Mustafa Kocaer, 19. Cuma Öztürk (Cümük)||Hasan Tamgüç, 20. Halil Çakır (Hallo)||Cafer Elibol, 21. Mustafa Ünal (Sarı)|| Haydar Arslan, 22. Hıdır Öztürk (Gozel)||Muharrem Özkan, 23. Hasan Tekin (Efendi)||Hüso Kaya, 24. Bende Uludağ||Garip Elibol, 25. Mustafa Ünal (Huddu)||Halil Tekin (Cırıl), 26. Emin Ünal||Ahmet Ateş.

Afşar'ın Sırları

Telli Bey –baa-'in küçük oğlu Hasan Tamgüç'ün (doğ. yaklaşık 1934) yer evinde yüklüğün baş tarafında bulunan Telli Baa'dan kalan kutsal sandığın içinde var olan kılıcı gören ondan başka biri var mıydı? Sandık şimdi kimin evinde ve nice? Ağrısı sancısı olan kadınlar, hasta arık çocuklar Telli Baa'lere götürülüp dualarla sandığa dokunurlar ya da sırtlarını sürterlerdi. Biz çocuklar, büyüklerin haberi olmadan o evliğe girsek bile sandığa dokunmaktan korkar, hemen dışarı çıkardık. Evin akranımız olan oğlu (Tumbuş Mustafa) kılıcı gördüğünü söylerdi. *"Kılıç yeşil bir örtüyle sarılı başbıçağı (ustura) gibi keskindi..."*

Bu sandık ve kılıç şimdi kimin evindedir? Eğer özel bir mülkiyet, sahip olunan özel bir nesne olarak görülmüyorsa bu ortak emaneti köydeki cemevinde kızılca deyneğin –erkan- yanına koymaları alevi belleğine yapılacak bir hizmet olacaktır. Çünkü bu kılıç Dede Kargın Ocağı'nda uzak geçmişte alacadeğnek –erkan- yerine kullanılan bir simgenesneydi. Görgü, yolkardeşi ik-

---

Afşar dedeleri de Afşar çözümcülüğü sahibi olduklarından, yolu dogmatik değil yaşayan kılmışlar. Bizim kuşak ve bizden hemen öncekiler (1935-1945 doğumlular) ne acı ki bu çözümcülüğü gösteremedi. "Yol yürüyeni olmayan eski sapa bir yol"a döndü.

rarı, düşkün kaldırma, dardan indirme cemlerinde kutsal sandıktan yeşil sargısı içinden hayırlıyla yalnızca dede tarafından çıkarılarak üç niyaz, üç sitem –görülenlere Allah Muhammet ya Ali diyerek kılıç çalma- ve düşkünlere verilen sayıları herkes tarafından bilinen fakat son kararın dede tarafından belirlenmesiyle uygulanan simgesel kılıç darbesi vuruşlarında kullanılırdı. Telli Baa'nin Alacalı olduğu hatırlanırsa Dede Kargınlı olması bu kılıçtan dolayı öne sürülebilir. Erkan değişik nedenlerden dolayı kılıcın yerini almış görünüyor. Bu uygulamaya Alaca Dede Garkınlılarında da rastlıyoruz. *"Dedekargın süreğinde yapılan cemlerde ise görgüsü yapılan talibin sırtına dede el ile 'Allah-Muhammed-Ali' diyerek üç defa vurur. Görgüleri tamamlananlar için yapılan toplu geçişlerde ise, tarık (alacadeğnek) yerine bir kılıç kullanılır ki buna 'erkan altından geçme' denir. Tarık olarak kılıcın kullanılmasında dedekargınlıların ocakzade olması yanında aynı zamanda boy beyi olmasının da etkisi olduğu zannedilmektedir. [???] Çorum Büyükcamili köyünde Erkan olarak kullanılan kılıç ise geçmişte bir Dede Kargın'a aitti, ama hangisi bilemiyoruz. Bu kılıç şimdi de 'Karakılıç' türbesi adıyla yatır olarak özel bir binada muhafaza edilmektedir."* (Dedekargınoğlu 2010: 294.) İşte bu yüzden Afşarlıların büyük yemini "erkan böyrami –böbreğimi- delsin ki...! Ya da yaşlılarda bir zamanlar (1950-1960'larda daha özel biçimiyle işittiğimiz) Telli Baa'lerin gılıcına geleyim ki ..."dir.

Mülazımların İbrahim (Tekin)'le Selbi Soykök Tekin'in evlerinin önündeki Karataş ise herkes tarafından kutsal biliniyor. Bu taşın çevredeki hiçbir kayadan koparılarak getirilmediği besbelli. Sanki bir göktaşı. Kut alanı ise beddua, büyü, bedendeki ağrılar. Karataş bedduaları boşa çıkaran, büyüleri bozan, sancıları şiddetli ağrıları kesen bir kutsal makam. Ayrıca cezalandırıcı bir yönü de olmalı ki köylüler "Karataş çarpsın ki!" diye yemin veriyorlar.

Karataş birçok kadim ve modern kültürlerde de yaşıyor. Müslüman kültüründe de var. Kabe'deki karataş Arapça "hacer'ül esved" olarak söyleniyor. Karataş, Kabe'nin bir simgesi olarak

Yemen Karmatileriyle Abbasiler arasında büyük çekişmelerin nedeni oluyor. Karmatiler bu taşı Yemen'e kaçırarak barış görüşmelerinde öne geçiyorlar. Anlaşma sonrası taş yine Mekke'deki yerine konuluyor. Bu taştan bir parçanın Hasandede beldesinde bulunduğu söyleniyor. Hasandedeliler bu parçanın cami duvarına gizlendiğini, çünkü Kabe'den getirildiğine inanıyor. DİB alevi, sünni kutsal mekanlarındaki bazı saygı davranışları gereği yapılan işleri şiddetle yasaklıyor. Bu saygı gösteren tutumların batıllığını ilan ediyor. Ancak İslamın ilk kaynaklarındaki bu eylemleri bilmezlikten geliyor. *"Hacer-i Esvet, Kabe'nin olduğu kadar* İslam tarihinin de köşebaşına oturmuştur. Tavaf sırasında bu taşın hacı namzetlerince öpülmesini Peygamber'in tasvib etmesi Sahabe'den bazısını rahatsız etmiştir. Halife Ömer'in bu taşa hitaben 'senin *sadece bir taş olduğunu biliyorum. Herhangi bir zarar veremezsin, hiç de bir faide sağlayamazsın. Resul-il Allah'ı seni öptüğünü görmemiş olsaydım, ben seni öpmezdim' dediği rivayet ediliyor. Gerçekten işbu 'İslami' buse, asli taş kültünün bir devamından başka bir şey değildir. (Grunebaum...)"* (Oğuz 2002: 484)

Afşar'ın en güçlü tekkesi Sırıklı idi. Yeminler antlar onun üzerine oldu mu akan sular dururdu. Bereket bolluk için, gönençli yaşamı kutlamak için bütün köylü Hıdırellez'de Agyazı'ya sökün ederdi. Çadırlar, gölgelikler kurulur, atlıarabalar toplu lokma için su, ekmek taşıyıp dururdu. Kadınlar lokma hazırlama peşinde karıncalar gibi bir sağa bir sola koşuştururken biz çocuklar farklı bir yerde toplu oynayabilmenin, evsiz barksız sınırsızlığın sevinciyle çığrışıp savulurduk. Yaşlılar –kadınlı erkekli- bir sohbet derneği oluşturur, dinselden tensele söyleşmeyi koyulturdu. Lokmalar pişer, dağıtılır; biz çocuklar dedenin hayırlı (dua) verip bize lokma yeme izni vermekte ne kadar geç kaldığını bakışlarımızla birbirimize sinirli sinirli, sabırsız sabırsız, ama belli etmeden gözlerimizle gülerek anlatırdık. Toplu dua, toplu lokma sonrası akşama kimi gençlerin toprak yollardaki araba yarışlarının neşeli çığlıklarıyla köye dönülürdü. Bugün bu tekkenin yerini

bilen ne kadar az Afşarlı kaldı! Bilenler de tam olarak çıkaramaz. Çünkü çağdaş dünyamızın çağdaş ve ileri tarımı Sırıklı Tekke'yi tarlalarına kattı. Afşar'a gitmek gerekmiyor artık. Belki de o güzel günlerin gönül genişliğini diriltmenin yolu o topluluğu diniyle, imanıyla, kültürüyle, ilişkileriyle kente ya da yaşadığımız yerlere getirmek[1].

[1] Bu kitaptaki ilk ve ikinci deneme 1999-2003, üçüncüsü 2005, dördüncü 2008, beşinci 2011, altıncısı 2009 yılında yazıldı. İlk dört deneme Sulucakarahöyük gazetesi/Hacıbektaş'ta yayınlandı. Bütün denemeler webde değişik sitelerde yer aldı. Denemelerdeki alıntılar defterlerden aktarıldı. Bu yüzden eksik olan kaynak kitap künyeleri daha sonra hazırlandı. Defterlerin dayandığı baskılar bulunamadığında yerine bazen aynı kitabın başka yayınevinince hazırlanan baskı künyeleri belirtildi.

BAZI KAYNAKLAR

Adem Habil 2008, Anadolu'da Türkmenler, IQ y. İst.
Akdağ Mustafa1999, Türkiye'nin İkt. ve İçt. Tarihi 1,2, Barış y. Ank.
Avşargil T. Doğan 2006, Anadolu Yollarında, Dizayn Mtb. Ank.
Bayrak Mehmet 2006, İçtoroslar'da Alevi-Kürt Aşiretler, Özge y. Ank.
Caferoğlu Ahmet 1994, Anadolu Ağızlarından toplamalar, TDK Ank.
Caferoğlu 1995, Orta Anadolu Ağızlarından... TDK Ank.
Caferoğlu 1951/1995, Anadolu İlleri Ağızlarından... TDK Ank.
Clastre P. 1992, Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu, Ayrıntı y. İst.
Çiltaş Süleyman 1992, Binboğalı Kökçüler I, Can y. İst.
Deleuze G.-Guattari F. 1990, Kapitalizm ve Şizofreni, Bağlam y. İst.
Dedekargınoğlu Hüseyin 2010, Dedekargın Süreğinde Cem, Yurt Kitap y. Ank.
Ergun Sadeddin Nüzhet 1944, Bektaşi Şairleri..., Maarif Kitaphanesi, İst.
Gündüz Tufan 2005, Danişmendli Türkmenleri, Yeditepe y. İst.
Oğuz Burhan 2002, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, AAV. Y. İst.
Paşa Cevdet1991, Tezakir, TTK Ank.
Sehend Bulut Karaçorlu 2002 ,Dedem Qorqud'un Dilinden/ Sazımın Sözü II, TDK Ank.
Sümer Faruk 1980, Oğuzlar, Elif y. İst
Şahin İlhan 2006, Konar-Göçerler, Eren y. İst.
Tezcan Semih, Boeschoten 2001, Dede Korkut Oguznameleri, YKY İst.
Üçer C. 2005, Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, Ankara Okulu y.
Yörükan Y. Z. 1998, Anadoluda Aleviler ve Tahtacılar, KB Ank.

DİZİN MADDELERİ

Abdal Musa cemi, Abilistan, ad hoc, adak kurbanı, adlandıranlar, adlandırılanlar, adlandırma, ad tabanı, ad verme, ad galdırma, ad vurma, Afşarlu Karamanlusu, Afşar Türkmeni, Ağaçkızı, aga, Aleviliğin sorunları, Alevi Türkmenler, Ali Arslan, Altay ailesi, altkavim, Ana Altay dili, atahayvan

Bahrü'-[l]-Hakaayık, Babalılar, Barak Baba, Basmıl, başıbozuk, batınilik, batını tevili, Bektaşi, Beygu, Beyhaki, Bidil Avşarı, Bilge Kağan yazıtı, Binboğa Afşarları, birlikçi, bodun, boybirlikleri, boylarbirliği, bozkır imparatorluğu, Bulud Karaçorlu, cihan hakimiyeti, Cend, Codex Cumanicus

Çarıqluq, Çetmi, Çiğil,

Dar el harb, dar el İslam, Dede Kargın, dergah-ı âli, Dergahta birlik, devlet merkezci, devlet örgütlenmesi, Dışoğuz, dil ailesi, dilin sınıflarüstü olabileceği, dindışı, din sorunu, Doğu Türkçesi, Dulkadirli Türkmenleri, düşkünlük, düzenleme,

Ebu Müslüm, Ebu'l Vefa Menakıbnamesi, Emirce Sultan, eng, Eretna beyliği, erk çokluğu, Eski Türkçe, evrensel totem, evkaf vekaleti, Farab,

Garadepel gabilesi, Gayri devletçi, Gazneli Devleti, Geygel Afşarı, Gorlar, görgü cemi, gösteri cemleri, Guz,

Hakanlı Türkçesi, Hakaniye Türkçesi, hankah, Harizmliler, Harmandalı, Hazarötesi, Hazlec, Hor, Horasan erenleri, Hıdır Abdal Ocağı,

Işıkkız

İbni Fadlan, İmanlu, İsmaili, içevlilik, 2. Bayezid, İnallu, İnanç birliği,

kafir Oğuz, Kalecik Afşarları, Kaptan Cook, Karaavşarlu, Kara Hitaylar, Kara Kız, Karamanname, Karamanoğulları, Kargınlu Avşarı, Karataş, Karluk, Karmati, Kars-ı Zulkadiriyye, karşılıklı anlaşabilirlik, Kavafis/Alova, Kıpçak Melik, Kıpçak Türkçesi, Kırklar toplulukları, kız değişme, Köy Bektaşileri, Kumanlar, kurumsal tarih, kut taşıyan, Küçük Abdal, Küçükimanlu, Kültigin yazıtı, kültürdairesi

Bu kitaptaki denemeler Türkmenlerin tarihleri, gündelik yaşamları, dinleri, dilleri ve bu başlıkları dikine kesen siyaset üzerinedir. Türkmen topluluklarının gerek kendi bağımsız yurtlarında (8-11. Yüzyılda Hazarötesi) gerek uyruğu olduğu devletlerin topraklarındaki yaşamları konulan sınırlara rağmen bir yersiz-yurtsuzluğa denk gelir. Bu yüzden mekan/coğrafya Türkmen yaşamında devletli toplumlarda olduğundan başka özellikler gösterir.

Mekanın, bir yere yerleşmenin, kentlileşmenin uygarlığın önkoşulu sayıldığı bir anlayış zaten en baştan göçebe toplulukları ve Türkmenleri tarihdışı, mekandışı, kültürdışı... sayar. Oysa onların yaşama biçimleri, örgütlenmeleri, özgürlüğe düşkünlükleri bu mekansızlığın, tarihsizliğin, sınıfsızlığın doğrudan bir ortamı olarak var olur.

ISBN: 978-975-584-242-4